enigmele terrei

HORIA MATEI

ENIGMELE UNIVERSULUI

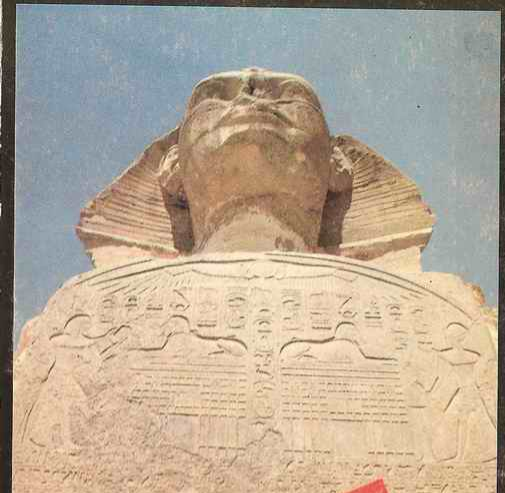

EDIȚIA a II-a,
REVIZUITĂ

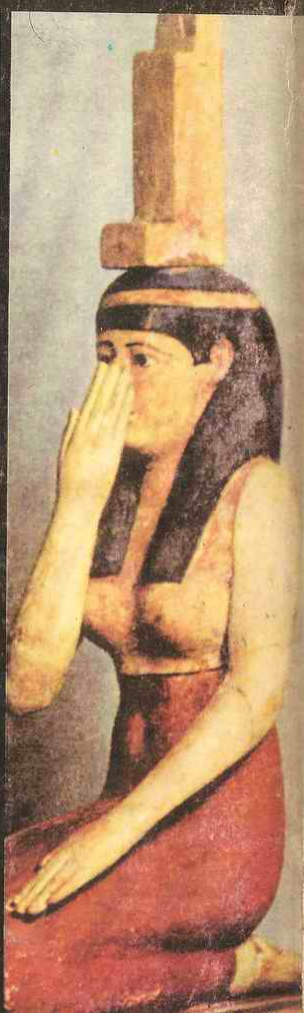

Vol. I + II: 7950 lei

enigmele terrei

HORIA MATEI

ENIGMELE UNIVERSULUI

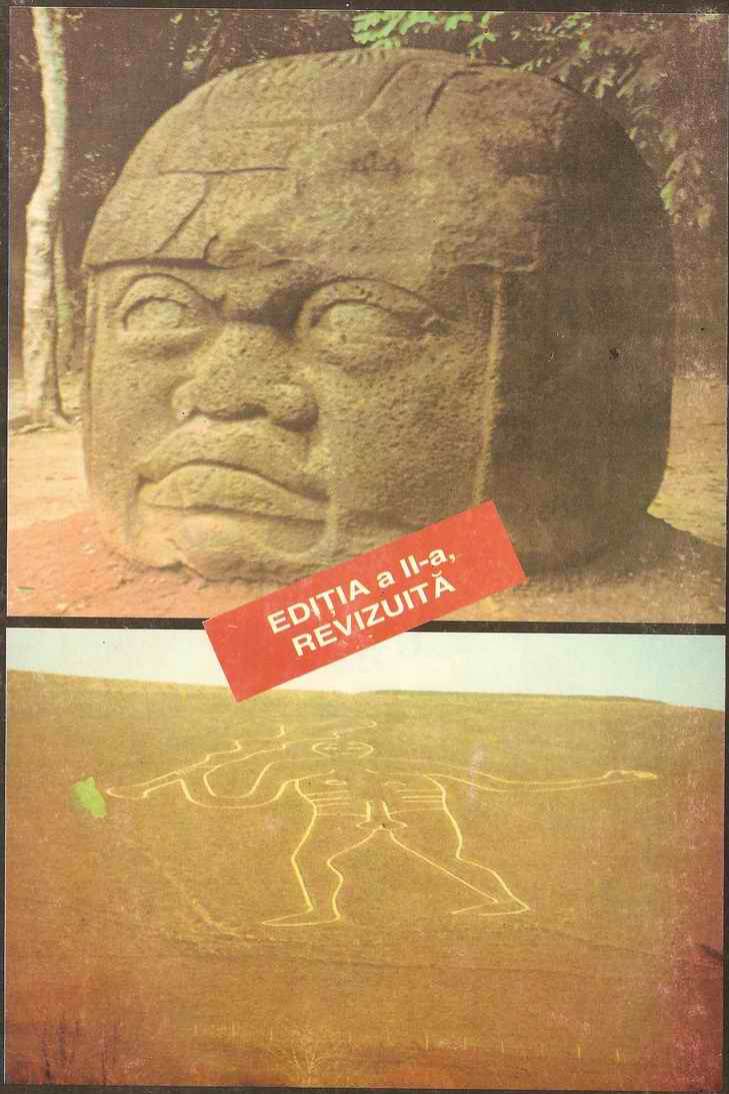

EDIȚIA a II-a,
REVIZUITĂ

Vol. I + II: 7950 lei

Coperta de DONE STAN

Editura SAECULUM I. O.
ISBN 973-97020-1-5
Editura VESTALA
ISBN 973-9200-00-1

© Toate drepturile pentru această lucrare sunt rezervate Editurii SAECULUM I. O. Reproducerea ei integrală sau fragmentară este interzisă.

Horia Matei

ENIGMELE TERREI

VOL. I

Ediţia a II-a, revizuită

Editura SAECULUM I. O. Editura VESTALA
Bucureşti, 1995

Celui care a fost prof. dr. G. G. CONSTANTINESCU, prietenului generos şi tovarăşului de îndelungi şi fermecătoare conciliabule nocturne, clădite pe aripile unei fantezii fertile.

ÎN LOC DE INTRODUCERE:

Scrisoare către cititor

Ţi-ai dat vreodată seama, cititorule, cât de diferite sunt uneori reacţiile noastre în faţa unei privelişti monumentale, fie ea chiar făurită de mâna omului? Este firesc să fie aşa: cel ce apreciază o face totdeauna în funcţie de concepţiile sale, de pregătirea sa, de simpatiile sale artistice, de gustul său, ba uneori intervin elemente de ordin şi mai intim. Un prieten întors dintr-o călătorie în Valea Nilului îmi povestea că Piramida lui Keops l-a impresionat şi în acelaşi timp i-a produs o senzaţie de aversiune: „Ştiam că la ridicarea ei munciseră sute de mii de oameni decenii în şir şi nu mă puteam stăpâni să mă întreb câte mii, câte zeci de mii dintre ei au murit de istovire, de insolaţie, de friguri, de bici; auzeam parcă scrâşnetele scripeţilor, pocniturile biciului, vaietele sclavilor care fuseseră schingiuiţi acolo..."

Desigur, prietenul meu este o fire impresionabilă, un temperament artistic dotat cu o fecundă imaginaţie; dar această împletire a unor senzaţii în aparenţă incompatibile nu este un lucru chiar atât de neobişnuit – am trăit această experienţă în toamna târzie a anului 1972, când mă aflu călător în Bretania şi am avut prilejul să vizitez impresionantele monumente megalitice de la Carnac şi Locmariaquer: prima impresie este una de copleşire – închipuiţi-vă mii şi mii de pietre uriaşe, înfipte în sol pe distanţe de zeci de kilometri, după o geometrie care nu este geometrie de vreme ce e lipsită de orice logică, dar pe care o bănuim că are o semnificaţie care astăzi, după trei, patru sau poate chiar cinci milenii ne scapă. Totuşi un înţeles trebuie să aibă, căci altfel ce rost ar mai fi avut această muncă titanică, acest efort cu totul ieşit din comun... Şi atunci intervine a doua senzaţie, a absurdului, a ineptului izvorât din conceptul de inutilitate – fiindcă noi, oamenii practici din ultimul pătrar al veacului XX, nu putem înţelege o asemenea risipă uriaşă de forţe: mii de blocuri cântărind zeci de tone fiecare, transportate uneori de la distanţe mari – sute de mii de oameni angajaţi într-un efort gigantic vreme de veacuri în şir... ca să înfigă nişte pietre în sol. Pentru ce? Cred că acolo, pe malul breton al Atlanticului, şi atunci, în acea după-amiază plumburie de toamnă s-a născut ideea acestei cărţi.

Te vei întreba, poate, cititorule, ce înţelegem, în fond, prin

„enigmele Terrei"? Termenul „enigme" este, desigur, convenţional şi poate că nu lipsit de o uşoară nuanţă de arbitrar, dar încetăţenit prin numeroase lucrări, unele redactate de autori a căror probitate ştiinţifică este mai presus de orice îndoială, oricum, o enigmă este enigmă numai atâta vreme cât este nerezolvată, după aceea devine o întâmplare, un fapt, un fenomen sau un complex de fenomene supuse raportului obiectiv, necesar între cauză şi efect. Troia din epopeile lui Homer a fost şi ea o enigmă până ce Schliemann a dezgropat-o la Hissarlâk, tot aşa pigmeii din textele lui Herodot până ce Schweinfurth i-a întâlnit în bazinul superior al Zairului. De aceea lucrarea de faţă – ca şi altele, asemănătoare ca temă, apărute la noi sau aiurea – ar fi putut purta titlul: „Deocamdată enigme"...

Dar cum să alegi din multiplele şi variatele procese şi fenomene ce ţin de istorie, arheologie, geologie, paleontologie şi diverse alte discipline pe cele mai semnificative, cu alte cuvinte care sunt criteriile de care se cuvine să ţinem seama într-o asemenea selecţie? O enigmă o constituie şi străvechea coloană de fier din India (de ce nu rugineşte?), „meteoritul" din Tunguska (cometă de antimaterie? explozie nucleară? navă cosmică?), aşa-zisul triunghi al morţii din regiunea Bermudelor (anomalie magnetică?), O. Z. N. -urile (meteoriţi? fulgere globulare? nave cosmice?), uriaşul monolit de la Baalbek (cum a fost deplasat?), ca să nu mai vorbim de mult discutata hartă a amiralului Piri Reis, de contururile de la Nazca şi de atâtea altele, despre care s-a scris mult, poate că mult mai mult decât ar fi meritat... Toate acestea nu şi-au găsit locul în volumul de faţă (unele sunt menţionate în treacăt), deoarece le-am socotit fapte mai mult sau mai puţin izolate – criteriul de la care am pornit în selectarea temelor este însemnătatea lor în cadrul procesului complex al cunoaşterii legat de dezvoltarea civilizaţiei noastre. Fără îndoială că va fi foarte interesant, chiar pasionant, să aflăm de ce natură era meteoritul (?) din Tunguska, sursele de informaţie ale lui Piri Reis pentru întocmirea hărţii sale şi pricina pentru care dispar fără urmă atâtea nave în regiunea Insulelor Bermude – şi poate (ba chiar probabil) că până la urmă aceste (deocamdată...) enigme îşi vor găsi dezlegarea –, dar avem toate temeiurile să presupunem că soluţiile nu vor adăuga elemente esenţiale cunoştinţelor noastre despre natură şi societate în cadrul procesului evoluţiei istorice.

Dimpotrivă, temele „clasice" (dacă putem spune aşa) din acest domeniu – civilizaţia atlantizilor, ansamblurile megalitice, piramida lui Keops, marile culturi precolumbiene ş.a. – ne duc în ceea ce au enigmatic la înseşi izvoarele istoriei, la acea epocă încă insuficient cunoscută, care formează frontiera incertă dintre preistorie şi istorie; ele ridică probleme pasionante tocmai pentru că, în lipsa unor certitudini, ne mişcăm pe terenul nesigur al presupunerilor, având în

faţa noastră, larg deschis, orizontul vast al ipotezelor. Ascunse sub vălul de mister îngroşat de trecerea veacurilor, nu rareori a mileniilor, ele se prezintă nespus de atrăgătoare, şi foarte numeroşi amatori pasionaţi urmăresc cu un interes firesc activitatea specialiştilor care folosesc mijloacele şi metodele ştiinţei din zilele noastre, din această epocă marcată de profunda revoluţie tehnico-ştiinţifică; este o înfruntare uriaşă şi acerbă în cadrul căreia piramidele, megalitele, templele, statuile, scrierile nedescifrate îşi dezvăluie cu încetineală şi zgârcenie tainele.

Majoritatea temelor tratate în cadrul acestui volum au generat discuţii impregnate uneori de o supărătoare prolixitate; au fost emise ipoteze hazardate, bazate pe presupuneri lipsite de date obiective, ba chiar de verosimilitate, având doar calitatea de a fi atrăgătoare şi de a tranşa dintr-o dată şi categoric toate chestiunile controversate. O asemenea ipoteză este cea a unei vizite efectuate pe Terra de fiinţe raţionale venite din alte lumi; extratereştrii ne-ar fi învăţat pe noi, pământenii, să deplasăm greutăţi uriaşe, să clădim piramide, să ne exprimăm gândurile în scris, să ne măsurăm planeta, să conturăm exact continentele pe hărţi şi multe altele. O ipoteză care aminteşte de o istorioară de demult: Laplace i-a trimis lui Napoleon un exemplar din tratatul său de mecanică cerească; peste câtva timp, întâlnindu-l pe astronom, i-a spus: „N-am găsit nicăieri în cartea dvs. numele Creatorului"; iar Laplace i-a răspuns zâmbind: „N-am avut nevoie de această ipoteză, sire". Cam aşa se întâmplă lucrurile şi cu ipoteza „extraterestră": marea majoritate a celor ce se ocupă cu aspectele enigmatice ale Terrei noastre – oameni de ştiinţă ca Ivar Lissner, Richard Hennig, C. W. Ceram, Alain Decaux, Thor Heyerdahl, N. F. Jirov, J. V. Luce, ca să nu citâm decât câţiva – n-au avut nevoie de această ipoteză, după cum n-au avut nevoie nici de pretinse străvechi documente şi inscripţii criptografice, nici de misterioase scrieri păstrate în arhivele unor mânăstiri tibetane sau indiene şi nici de legende esoterice al căror tâlc ar fi apanajul unui mic număr de iniţiaţi. Desigur că vizita unor făpturi venite de undeva din Cosmos şi purtătoare ale unei civilizaţii superioare nu este un fapt imposibil, dar e foarte puţin probabil şi, oricum, înainte de a încerca să dovedim că vizitatorii i-au învăţat pe arhitecţii faraonilor cum să proiecteze şi să construiască piramide, se cuvine să dovedim că au vizitat într-adevăr bătrânul nostru Pământ; altfel, cădem în ceea ce logicienii numesc ignoratio elenchi, adică substituim teza de demonstrat printr-o alta care, ce-i drept, e foarte ispititoare şi rezolvă dintr-o dată toate „enigmele", ceea ce nu împiedică însă raţionamentul să rămână ancorat în sofistică. Deocamdată, aşadar, am crezut că se cuvine să-i lăsăm pe extratereştri în seama autorilor de science fiction şi a

scenariştilor de seriale TV care au realizat adesea lucruri într-adevăr remarcabile în exploatarea acestei atrăgătoare teme.

O caracteristică a ipotezelor formulate în legătură cu ceea ce numim enigmele Terrei este că au avut partizani înflăcărați și dușmani înverșunați – unele s-au lovit de la început de un scepticism intransigent și în ultimă instanță mărginit, altele au fost îmbrățișate cu prea multă ușurință în ciuda faptului că se bazau pe interpretări subiective sau chiar pe simple afirmații, iar nu pe fapte, pe conexiuni între fenomene și în legătură cu esența fenomenelor și cauza care le produce; din fericire sunt destul de numeroși oamenii de știință care au pornit de la principiul strict științific că ipoteza reprezintă o verigă în procesul descoperirii adevărului și permite sistematizarea materialului faptic, de asemenea că poate contribui și la descoperirea unor date noi, că are așadar și un rol euristic.

Cu precădere am ales tocmai aceste ipoteze, științifice, bazate pe informații acurate, ipoteze care, chiar dacă nu aduc totdeauna în favoarea lor dovezi peremptorii, în orice caz se bucurau de sprijinul unor argumente logice și în consecință convingătoare; în expunerea și analizarea acestor ipoteze m-am străduit să nu pun patimă nici când pledez în favoarea unora dintre ele și nici în combaterea altora, astfel încât cititorul să aibă elementele necesare pentru a-și forma o părere proprie, devenind într-un fel colaboratorul autorului. Dar fiindcă, așa cum arătam la începutul acestor rânduri, orice apreciere este legată de firea și aptitudinile celui care apreciază, n-am scăpat de tentație și am plătit tributul cuvenit fanteziei, cu osebire în acele pagini în care m-am străduit să demonstrez că legenda, mitul, chiar și basmul – elemente fundamentale ale culturii universale, oglindă a sufletului și sentimentelor etern umane – nu sunt totdeauna pură fabulație, ci constituie de multe ori ecoul unor evenimente petrecute în vremuri depărtate; procedând astfel parcă vedeam cu ochii minții o pagină din Sadoveanu, cel care a știut ca nimeni altul să însufletească istoria și care, evocând viața lui Ștefan cel Mare, spunea, cu aproape o jumătate de veac în urmă: „... nu sunt realități numai clădirile de piatră și peticile de hârtie; mitul păstrează eternității lamura sufletului generațiilor."

În ce măsură am reușit să redau toate acestea, ești, cititorule, cel mai îndreptățit să judeci.

H. M.
București, ianuarie 1978

Continente dispărute

INSULELE CELOR 1000 DE ENIGME

„Din păcate, concluziile la care ne duce studierea scoarței terestre au un caracter cu totul incomplet, deoarece nu știm nimic despre continentele dispărute și știm foarte puțin despre schimbările care s-au petrecut în contururile țărmurilor noastre."

Jacques de Morgan
în L'Humanité préhistorique, *1921.*

„Cum a apărut această insulă singuratică în mijlocul oceanului? Nu este ea cumva o frântură dintr-un continent scufundat? Cine a construit statuile uriașe fără picioare, cu un fel de joben pe cap, cu chipuri prelungi, cu urechi, trupuri și brațe lungi? Nu cumva sunt ele monumente ale unei civilizații care a pierit?"

I. P. Maghidovici
în Istoria descoperirilor geografice, *1957.*

„Această zvâcnire de stâncă ivită în imensitate nu poate avea nume, atât de insolită și de profundă dăinuie prezența ei pe hărțile lumii. Insula Giganților s-a ridicat în tăcere și a murit părăsită. Cine va ști vreodată dacă hula oceanului n-a acoperit, cu lințoliul său tulbure, o cu totul altă lume, care n-a vrut să ne lase decât această mărturie firavă?"

Francis Mazière
în Fantastica Insulă a Paștelui, *1965.*

CONTINENT: Diviziune geografică alcătuită dintr-o întindere mare de uscat, mărginită, total sau parțial, de mări și de oceane, cuprinzând și unele insule sau arhipelaguri vecine.

Dicționarul explicativ al limbii române, 1975.

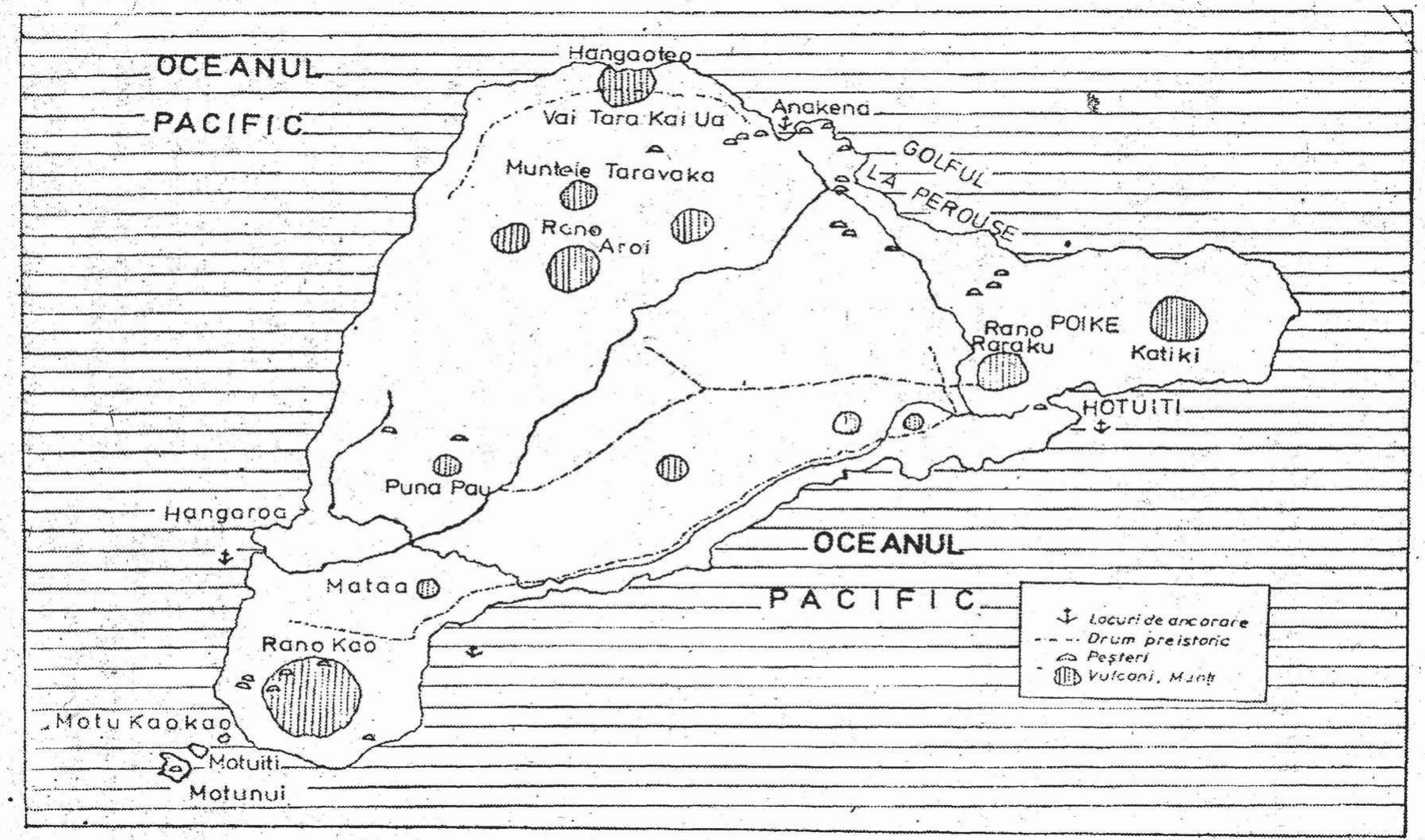
OCEANUL
PACIFIC
Hangaoteo
Vai Tara Kai Ua
Anakena
Munteie Taravaka
GOLFUL
LA PEROUSE
Rano
Aroi
Rano
Raraku
POIKE
Katiki
HOTUITI
Puna Pau
Hangaroa
OCEANUL
PACIFIC
Mataa
Rano Kao
Motu Kaokao
Motuiti
Motunui
Locuri de ancorare
Drum preistoric
Peșteri
Vulcani, Munți

- CĂLĂTORIILE LUI JAMES CHURCHWARD.
- TRISTA FAIMĂ A INSULEI KRAKATOA.
- DERIVA CONTINENTELOR ŞI EXPANSIUNEA FALIILOR OCEANICE.
- TAINELE INSULEI PAŞTELUI.
- CINE AU FOST „SCULPTORII DE PAKEOPA" ŞI „VÂNĂTORII DE MOA"?
- MIGRAŢIILE POLINEZIENE: O PASIONANTĂ ÎNTRECERE SPORTIVĂ-ŞTIINŢIFICĂ.
- IPOTEZE ÎN LEGĂTURĂ CU ŢARA MU - CONTINENTUL SCUFUNDAT.

Pe cuprinsul Oceanului Pacific nu mai există astăzi „pete albe" – până şi cele mai mici petice de pământ au fost identificate, localizate (în raport cu meridianul Greenwich şi Ecuatorul), măsurate, studiate ca structură (ele sunt, în general, de origine vulcanică sau coraligenă), ca faună, floră, condiţii climatice ş.a.m.d. Unele dintre ele au fost, din păcate, folosite ca teren de experimentare a bombei atomice (atolul Bikini din Arhipelagul Marshall), pe altele s-au construit rezervaţii naturale (Insulele Galapagos ş.a.) pentru ocrotirea plantelor şi animalelor rare, ceea ce este nespus de îmbucurător.

Şi totuşi, mai există până astăzi, pe insulele celui mai mare ocean de pe Terra, câteva taine – probleme nelămurite, controversate, care duc şi în zilele noastre la confruntări între diferite puncte de vedere, ba chiar la dispute înverşunate între specialişti, partizani ai uneia sau alteia dintre teorii sau ipoteze. Una dintre aceste probleme este cea a migraţiilor: de unde au venit locuitorii insulelor aflate în bazinele central şi răsăritean ale Pacificului? Dinspre apus, din Polinezia (cum susţin neozeelandezul P. H. Buck, americanul K. P. Emory ş.a.) sau dinspre ţărmurile sud-americane (englezul William Ellis, francezul Paul Rivet, norvegianul T. Heyerdahl ş.a.)?

Pe marginea acestor două orientări principale – şi din îmbinarea lor sub diferite aspecte – s-au născut cam treizeci de ipoteze, toate mai mult sau mai puţin fundamentate prin cercetări

şi descoperiri arheologice, antropologice, etnografice, oceanografice, ba chiar prin cercetări ţinând de aspecte secundare, cum ar fi studierea ambarcaţiilor cu balansoar polineziene şi a plutelor din lemn de balsa preincaşe. În focul disputelor ştiinţifice şi discuţiilor – care s-au încins mai cu seamă în anii de după cel de-al doilea război mondial şi continuă până în zilele noastre – câţiva dintre preopinenţi şi-au amintit de o lucrare mai veche a unui anume James Churchward, lucrare care nu stârnise cine ştie ce vâlvă la vremea ei, deşi era rodul a trei decenii (ultimele ale veacului trecut) de cercetări şi călătorii în toate colţurile lumii.

James Churchward nu contrazice nici una dintre orientările privind migraţiile din insulele Pacificului – conform ipotezei sale, locuitorii mai noi ai Insulei Paştelui, Arhipelagului Hawaii sau Noii Zeelande puteau să fi venit de la răsărit, de la apus sau de aiurea – numai că locuitorii cei mai vechi, adevăraţii băştinaşi n-au venit de nicăieri: ei se aflau aici acum cincizeci de milenii pe un întins continent numit Mu şi care a fost înghiţit de apele oceanului ca urmare a unui cataclism de proporţii uriaşe.

Să vedem ce spune Churchward, a cărui ipoteză, supusă unei critici riguros ştiinţifice, fără îndoială că păcătuieşte, în câteva puncte de susţinere – şubrede în lumina stadiului actual al cercetării –, dar care în nici un caz nu poate fi acuzat de lipsă de imaginaţie:

„Cu mult, foarte mult timp în urmă, în vremurile străvechi – sunt câteva mii de ani de-atunci –, dar în pragul a ceea ce numim vremurile istorice, se afla un vast continent în mijlocul Oceanului Pacific, acolo unde nu vedem astăzi decât «marea şi cerul» şi mici arhipelaguri pe care le numim Insulele Mărilor Sudului.

Era o foarte frumoasă regiune tropicală acoperită cu vaste câmpii. Văile şi câmpiile erau fertile, creştea aici iarbă şi câmpurile erau cultivate, iar colinele erau adumbrite de o minunată vegetaţie tropicală. Nici un munte nu se ridica în acest paradis terestru, fiindcă munţii nu se iviseră încă din măruntaiele pământului.

Acest pământ uriaş şi bogat era brăzdat de numeroase fluvii, râuri şi izvoare, care şerpuiau între colinele joase şi câmpiile roditoare. Vegetaţia luxuriantă acoperea totul cu podoaba ei verde şi bogată. Mii de flori îmbălsămate erau răspândite pe arbori şi acopereau tufişurile; ţărmurile mărilor erau străjuite de palmieri şi în văile râurilor ferigile înalte se clătinau în adierea vântului.

În văi, râurile formau lacuri în jurul cărora înflorea lotusul. Fluturi în mii de culori se roteau pe sub arbori şi păsările ciripeau, plutind din floare în floare şi strălucind în soare ca nişte bijuterii înaripate.

În pădurile virgine rătăceau turme de mastodonţi uriaşi şi de elefanţi, agitându-şi urechile imense pentru a se feri de insectele înţepătoare.

Marele continent fremăta de viaţă fericită asupra căreia «64 000 000 făpturi umane» (*Codex Troanus*) domneau ca stăpâni absoluţi. Drumuri largi duceau în toate direcţiile «ca o pânză de păianjen» şi pietrele cu care erau pavate se îmbinau atât de bine, încât iarba nu putea creşte între dale (tăbliţă din Insula Paştelui).

În acea epocă, cei 64 000 000 locuitori formau zece triburi, sau «popoare», deosebite unul de celălalt, dar aflate sub acceaşi cârmuire.

Cu multe generaţii în urmă, populaţia îşi alesese un conducător la numele căruia adăugase prefixul Ra. El a devenit atunci conducătorul hieratic şi împărat sub numele de «Ra Mu». Împărăţia s-a numit Imperiul Soarelui [...]

În acea epocă, poporul din Mu era în cel mai înalt grad instruit şi civilizat. Pe pământ nu exista sălbăticie şi nici nu existase vreodată, căci toate popoarele de pe pământ erau copiii lui Mu şi se aflau sub suzeranitatea patriei-mume [...]

Aceşti locuitori ai Ţării Mu erau navigatori îndrăzneţi şi marinari care cutreierau lumea cu navele lor «de la oceanul de răsărit la cel de apus şi din mările de miazănoapte la cele de miazăzi...» Erau, de asemenea, mari arhitecţi care clădeau temple uriaşe şi palate de piatră. Tot aşa, sculptau şi ridicau monoliţi gigantici în chip de monumente.

În Ţara Mu se aflau şapte oraşe principale, sedii ale cultului divinităţii, ale ştiinţelor şi erudiţiei. Şi multe alte oraşe mari şi aglomeraţii erau răspândite în cele trei regiuni.

La gurile fluviilor se construiseră numeroase porturi, de unde navele porneau către toate zările şi unde înflorea negoţul. Ţara Mu era marele centru al civilizaţiei şi comerţului; toate celelalte ţări ale lumii nu erau decât coloniile ei."

Cele de mai sus nu sunt extrase dintr-o povestire de science fiction (cum am fi îndreptăţiţi să presupunem judecând după conţinut şi mai ales după modul de expunere) ci, cum arătam, dintr-o lucrare în care autorul ei, americanul James Churchward,

emite o ipoteză întemeiată pe diferite documente pe care le-ar fi cercetat – aşadar o lucrare ştiinţifică; rămâne de văzut cât de ştiinţifică este şi în ce măsură textul lui Churchward (curăţat de lirismul şi fantezia proprii autorului) poate constitui un punct de plecare care să confirme sau să infirme ipoteza existenţei, în antropogen, a unui continent astăzi dispărut – Ţara Mu, pe care unii cercetători mai noi au numit-o Atlantida Pacificului sau Pacifida.

Dar cine este James Churchward şi cum a ajuns la formularea ipotezei sale?

Totul a pornit de la unul din rarele manuscrise ale civilizaţiei maya, aumitul *Codex Troanus*, păstrat în biblioteca de la British Museum; etnograful francez Brasseur de Bourbourg (1814–1874) susţinea că ar fi descifrat un fragment din acest manuscris (scrierea maya nu este nici până astăzi complet descifrată) găsind acolo o mărturie demnă de încredere în legătură cu un cataclism teluric petrecut într-o epocă foarte îndepărtată şi care a dus la scufundarea, în apele oceanului, a unui uriaş continent. De aici, savantul francez trăgea concluzia că este vorba de Atlantida menţionată de Platon în două dintre *Dialogurile* lui şi că maiaşii ar fi descendenţii vechilor atlantizi, fapt care explică civilizaţia lor avansată în raport cu cele ale populaţiilor învecinate. Ipoteza lui Brasseur de Bourbourg a stârnit, fireşte, interesul oamenilor de ştiinţă şi câţiva atlantologi mai vechi şi mai noi au cercetat-o – din păcate însă, fără a insista prea mult asupra faptului că descifrarea unui fragment de text redactat într-o scriere încă nedescifrată poate da naştere la (justificate) suspiciuni...

Între partizanii înflăcăraţi ai originii atlantide a maiaşilor s-a aflat, la început, James Churchward, care apoi a dus mai departe cercetările lui Brasseur de Bourbourg, lărgindu-i ipoteza, ba chiar ajungând să elaboreze o ipoteză proprie: continentul despre care se relatează în codicele maya de la British Museum este mult mai vechi decât Atlantida – el a dispărut în apele Oceanului Pacific cu 16 000 ani în urmă, poate chiar cu 25 000 ani, după ce civilizaţia lui s-a răspândit pe întreg globul pământesc, inclusiv în regiunile locuite de atlantizi.

Dovezile în sprijinul ipotezei sale, J. Churchward le-a găsit în diferite documente care transmiteau peste generaţii tradiţia despre Ţara Mu, documente aflate în general în păstrarea preoţilor unor vechi religii răspândite pe tot globul. Fiindcă Churchward

a fost, înainte de toate, un mare călător. În 1868, pleacă în India, unde într-o mânăstire budistă leagă o trainică prietenie cu un preot, care îi arată niște tăbliţe vechi de piatră, explicându-i cum trebuie interpretate semnele gravate pe ele; până la urmă, Churchward reuşeşte să le citească în limba străveche în care au fost scrise – după părerea lui, o limbă universală folosită de întreaga populaţie care trăia în Ţara Mu şi în coloniile ei.

Cum tăbliţele nu erau complete, Churchward începu să colinde pământul pentru găsirea altor surse de informaţii despre Ţara Mu; vizitează Insulele Caroline, Tibetul şi alte regiuni ale Asiei Centrale, apoi Egiptul – unde descifrează (de fapt interpretează) inscripţii într-o scriere pictografică – de asemenea străbate Siberia, apoi Noua Zeelandă, unde se ocupă de civilizaţia maori, după care, vreme de doi ani, studiază tradiţiile băştinaşilor din Samoa, Tahiti, Insulele Marchize şi Tonga; ultima călătorie o întreprinde, bineînţeles, în Yucatan şi în regiunile care păstrează vestigiile civilizaţiei maya (acolo unde s-a născut *Codex Troanus*), precum şi ale altor culturi vechi mexicane şi mezoamericane.

Principalele documente studiate de Churchward în decursul călătoriilor sale şi care i-au servit la fundamentarea ipotezei cu privire la existenţa, în trecutul îndepărtat, a unui continent situat între America şi Asia sunt următoarele: tăbliţele descoperite în vechiul templu indian, despre care Churchward ne informează că au fost scrise „în patria-mumă Mu" şi au ajuns apoi în Birmania şi în sfârşit în templul indian, unde au fost păzite cu străşnicie vreme de cincisprezece milenii; tăbliţele de piatră descoperite în Mexic cu prilejul săpăturilor arheologice din regiunea Tollan (Tula), redactate într-o scriere ceva mai recentă, dar derivând din aceleaşi caractere folosite în Ţara MU; epopeea sanscrită *Ramayana*, scrisă de Valmiki după dictarea unui mare preot, în care se menţionează migraţiunea unei populaţii venite de pe meleaguri depărtate, din răsărit; manuscrise păstrate în bibliotecile lamaseriilor din Tibet (Lhassa) asupra cărora Churchward este foarte reticent; documente (tăbliţe, inscripţii şi simboluri), statui şi monumente arhitectonice aflate pe insulele polineziene (Mangaia, Tongatapu), în Micronezia (Insulele Mariane şi Ponape) şi mai ales în Insula Paştelui, poreclită pe drept cuvânt „Insula celor 1 000 de enigme" (şi de care ne vom ocupa pe larg mai departe).

În sfârşit, *Codex Troanus* a format obiectul unor cercetări

amănunţite, ca şi tăbliţele din regiunea Tollan şi templul maya de la Uxmal (în Yucatan) pe baza cărora Churchward l-a supralicitat pe Brasseur de Bourbourg adăugând Pacifida pe lista continentelor dispărute, ba chiar ajungând la concluzia că până şi povestirea biblică despre facerea lumii s-a născut tot în Ţara Mu.

Este interesant felul cum descrie J. Churchward cataclismul care a dus la pieirea celei mai mari părţi a Ţării Mu (textele folosite aici constituie o traducere prescurtată după ediţia franceză – James Churchward: *Mu, le continent perdu*, trad. France-Marie Watkins, Ed. J'ai lu, Paris, f. a), descriere verosimilă, asemănătoare – în punctele ei esenţiale – cu cele ale unor cataclisme reale, petrecute în vremurile istorice, ce-i drept niciodată de o asemenea amploare şi nici în bazinul răsăritean al Pacificului, ci în cel vestic, regiune bogată în activitate vulcanică şi mişcări tectonice:

„În timp ce această naţiune puternică se afla la zenitul ei, ţara fiind acoperită de nenumărate temple şi monumente, a fost victima unui cataclism.

Zgomote urcând din măruntaiele pământului, urmate de zguduiri telurice şi erupţii vulcanice, cutremurară partea sa meridională. În lungul tuturor coastelor ei, valuri imense se năpustiră acoperind câmpiile şi înghiţind minunatele oraşe. Vulcanii scuipară flăcări, fum şi lavă. Ţara fiind un şes întins, lava nu se scurse, ci se îngrămădi formând piramide, care mai târziu deveniră stânci, aşa cum se pot vedea astăzi pe anumite insule ale sudului. Până la urmă vulcanii se potoliră şi se stinseră.

După catastrofă, poporul din Mu îşi recăpătă calmul. Oraşele distruse fură reclădite şi viaţa continuă.

Mai multe generaţii după acest cataclism, când fenomenul era aproape uitat, Mu a fost din nou victima unor cutremure de pământ. «Întreg continentul se ridică şi se undui ca valurile oceanului. Pământul se cutremură şi fremătă ca frunzele arborilor pe furtună. Templele şi palatele se prăbuşiră, monumentele şi statuile se răsturnară. Oraşele nu mai erau decât grămezi de ruine.» (*Codex Troanus, Codex Cortesianus* şi *Documentul de la Lhassa*).

În timp ce pământul se ridica şi iarăşi se scufunda, fremăta şi se clătina, izbucni focul din adâncuri, străpungând norii cu trosnete înfundate, ca un uriaş rug cu diametrul de cinci kilometri

(vulcanii din Hawaii, Ninafou ş.a.). Flăcările ajungeau până la fulgerele care brăzdau cerul. Fumul gros acoperea continentul. Din nou valuri uriaşe se năpustiră asupra câmpiilor. Oraşele împreună cu toţi locuitorii lor dispărură în valuri. Strigătele de groază ale mulţimii se ridicau către cer. Poporul se refugia în temple şi cetăţui, de unde era alungat de flăcări şi fum, iar bărbaţii şi femeile, purtând veşmintele lor scumpe şi bijuterii, urlau: «Mu, salvează-ne!»

Când soarele crepusculului apăru la orizont, de sub mantia de fum negru care acoperea întreg continentul, părea un bulgăre de foc incandescent şi ameninţător. După ce dispăru dincolo de orizont, neguri opace se răspândiră peste tot, străpunse când şi când de fulgere.

În cursul nopţii, Mu a fost complet distrus. Cu un zgomot înfiorător, de apocalips, ţara condamnată se scufundă în adâncurile bântuite de flăcările infernului, «într-un ocean de foc» care astfel punea stăpânire pe victima sa. Mu şi cei 64 000 000 locuitori ai săi fură astfel sacrificaţi.

În timp ce Mu se scufunda în genunea lui de foc, se ivi o nouă forţă nimicitoare – o sută treizeci milioane metri cubi de apă! Din toate părţile, valuri gigantice se năpusteau cu furie. Ele se întâlniră deasupra pământului pe cale de a fi înghiţit, ca într-un cazan dantesc.

Mu, Patria-mumă a Omului, cu oraşele lui mândre, templele şi palatele lui, artele, ştiinţele şi cultura lui, nu mai era decât un vis al trecutului. Apa era giulgiul lui. [...]

După ce au acoperit pământul cu tot ce se afla pe el, apele se liniştiră, satisfăcute parcă de opera lor nimicitoare, şi aceste ape se numesc astăzi Oceanul Pacific. Niciodată un nume n-a sunat mai ironic!"

Am fi înclinaţi să socotim imaginile de mai sus („dantești", „ de apocalips", ca să folosim chiar expresiile autorului) exagerate dacă istoria mai veche şi mai nouă a insulelor Pacificului nu ne-ar oferi unele exemple menite să ne dea de gândit – unul dintre ele fiind uriaşa erupţie a vulcanului Rakata de pe insula Krakatoa, în august 1883.

Insula Krakatoa este situată în strâmtoarea Sunda, între Sumatra (Sumatera) şi Java (Djawa), aşadar nu prea departe de limitele nord-vestice ale ipoteticului continent Mu, aşa cum şi-l

imagina Churchward. La 11 august 1883, vulcanul Rakata a dat primele semne că începe să se trezească, după ce vreme de peste două sute de ani „dormise". La 20 august, un ofiţer de pe o navă de război germană a calculat, din curiozitate, înălţimea coloanei de cenuşă şi fum care ţâşnea din crater: 11 000 metri. La 25 august începu erupţia, care a doua zi atinse apogeul – o ploaie deasă de noroi, care ajungea până în insulele învecinate şi pe coastele Javei şi Sumatrei, unde izvoarele şi fântânile au fost astupate, plantaţiile de orez acoperite; soarele a dispărut şi în plină zi s-a lăsat un întuneric de nepătruns. Apoi exploziile au început să zguduie măruntaiele pământului, craterul arunca în văzduh pietre, lavă şi noroi. Marea se năpustea urlând asupra uscatului – un val uriaş, înalt de 35 metri, se rostogoli înspre ţărm, distrugând totul în cale.

Când s-au ivit zorile zilei următoare, din insula Krakatoa nu mai rămăsese decât o treime: toată partea de nord dispăruse sub apă; în schimb, în sud şi în sud-vest, se adăugase o întindere apreciabilă, rezultată din depunerea magmei – insula avea acum 15,33 kilometri pătraţi, faţă de 35,5 kilometri pătraţi câţi avusese înainte. În jurul vulcanului – care continua să fumege – distrugerea era completă pe o rază de aproape 100 km; unele insule mai mici au dispărut în întregime, altele şi-au modificat forma, sporindu-şi sau reducându-şi întinderea.

În câteva dintre aşezările de coastă ale Sumatrei şi Javei, apa măturase totul în calea ei; valuri măsurând peste 30 metri azvârliseră până departe, pe uscat, ambarcaţiuni şi chiar nave mai mari, apoi, retrăgându-se, luaseră cu ele oameni, animale, clădiri, arbori smulşi din rădăcini. Mai multe oraşe de pe coastele Sumatrei şi Javei, printre care Anjer, au fost distruse. Insule şi bancuri din piatră ponce au închis intrarea în porturi, iar în strâmtoarea Sunda navigaţia devenise foarte dificilă. Pasagerii de pe nava olandeză „Batavia", care a trecut prin Strâmtoarea Sunda la 3 septembrie, au fost îngroziţi de mulţimea cadavrelor care pluteau pe apă.

Cataclismul de pe Krakatoa a făcut 40 000 victime omeneşti (unele surse citează cifre şi mai ridicate); el a fost atât de violent, încât s-a resimţit în toată lumea: unda de şoc a făcut ocolul Pământului ajungând, la 27 august 1883, la Paris – aşadar o „călătorie" de 11 500 kilometri cu o viteză de 328 metri pe secundă, unda care a pornit în direcţia contrară (est) a sosit la

Paris cu 14 ore şi jumătate în urma celeilalte, străbătând o distanţă de 28 500 kilometri; fenomenul s-a repetat de două ori, aproximativ la aceleaşi intervale, fiind observat la Greenwich, Bruxelles, Berlin, Viena, Roma, Neapole, Palermo, Madrid, Petersburg şi Moscova.

Uriaşa erupţie a vulcanului din Krakatoa n-a avut numai proporţii neobişnuite, ci şi urmări neobişnuite. Cenuşa, conţinând particule de materii colorate şi răspândindu-se pe o întindere de 750 000 kilometri pătraţi, a dat naştere unor fenomene ciudate, studiate (între alţii) de astronomul francez Camille Flammarion. Două luni după erupţie, la 26 noiembrie 1883, locuitorii Parisului admirau „licăriri de aramă" care „se reflectau în mii de lumini în ferestrele Luvrului". La Roma „Cetatea Eternă părea aprinsă de focul ceresc [...] şi la o oră după apusul soarelui siluetele clădirilor aruncau umbre pe caldarâm". Tot aşa, la Constantinopol „moscheile, cu minaretele lor majestuoase înălţate către cer, se desenau fantastic pe fondul de purpură al orizontului". Au fost „singurele efecte plăcute" (cum se spune într-un documentat articol din *Magazin istoric*, nr. 9/1971) ale giganticei erupţii care a creat insulei Krakatoa trista ei faimă.

Asemenea cataclisme nu sunt frecvente, dar nici foarte rare în regiunea Pacificului – în 1923, de pildă, unul dintre ele a făcut în oraşele Tokio şi Yokohama 143 000 victime; valurile uriaşe care urmează cataclismelor oceanice (valuri care în Japonia se numesc tsunami – nume intrat în ştiinţă pentru a le defini) se produc şi în alte regiuni: un val seismic a făcut (în 1775) 60 000 victime la Lisabona.

Descrierea cataclismului care a dus la scufundarea Ţării Mu nu este, prin urmare, neverosimilă – numai că ea se referă la mişcări tectonice foarte puternice, necunoscute în timpurile istorice şi care au acţionat asupra unui teritoriu foarte întins. În concepţia lui Churchward, continentul dispărut cuprindea un teritoriu mărginit la nord-est de Insulele Hawaii, la sud-est de Insula Paştelui, la sud-vest de Insulele Fiji; limita apuseană era formată de Arhipelagul Marianelor, pe care Churchward îl desemnează sub vechiul lui nume, Ladrones (cuvânt care în spaniolă înseamnă „hoţi"), nume dat de Magellan (în 1521), deoarece – după cum ne informează Pigafetta, cronicarul expediţiei –, locuitorii de aici „sunt săraci, dar foarte îndemânatici şi mai cu seamă hoţi foarte iscusiţi", această ultimă afirmaţie fiind discutabilă.

În concepţia lui Churchward, continentul dispărut măsura

circa 8 000 kilometri de la răsărit spre apus şi circa 5 000 kilometri de la nord la sud – o suprafaţă de aproximativ 40 milioane kilometri pătraţi (Europa nu are decât 10 milioane kmp). Dar aceste cifre trebuie considerate cu multă prudenţă ca şi acelea legate de cronologia evenimentelor – civilizaţia continentului Mu, dispărut în urmă cu 16 000 sau 25 000 ani, ar fi atins o culme acum 50 000 ani; această prudenţă se impune deoarece metodele de calcul folosite de Churchward sunt mai mult decât îndoielnice şi aruncă asupra ipotezei sale unele umbre care nu fac decât să întărească impresia de fantastic.

Fără a lua, aşadar, în consideraţie cifrele avansate de Churchward, posibilitatea existenţei (într-un trecut mai îndepărtat sau mai apropiat) a unui continent dispărut în apele Oceanului Pacific se cuvine analizată sub aspectul geologic în ansamblu – de asemenea sub aspect oceanologic, arheologic, etnografic, al perpetuării unor tradiţii, precum şi al florei şi faunei, în măsura în care admitem, împreună cu autorul ipotezei, că anumite arhipelaguri şi insule izolate au supravieţuit unei catastrofe telurice.

În argumentaţia partizanilor existenţei Pacifidei, datele furnizate de geologie ocupă, după cum e şi firesc, un loc privilegiat. În concepţia acestor oameni de ştiinţă, problema Pacificului nu poate fi abordată izolat, ci numai în contextul problemelor (foarte complexe) studiate de o disciplină recentă – atlantologia – pe care N. F. Jirov (în *Atlantida*, Moscova, 1964 – vers. rom. Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967) o defineşte astfel: „Atlantologia ca ştiinţă poate fi considerată unul dintre capitolele biogeografiei moderne a perioadei cuaternare (antropogenul) a istoriei geologice a Pământului şi mai ales a acelei părţi a acestuia, care în mod cronologic datează din timpul formării omului raţional, timp care a precedat direct epoca noastră istorică, începând cu ultima glaciaţie".

Dar, conform aceluiaşi autor, atlantologia nu este numai unul dintre capitolele biogeografiei, ci poate fi considerată şi unul dintre capitolele antropologiei, de vreme ce „îşi propune sarcina de a stabili conexiunile dintre posibilitatea existenţei şi pieirii, în diferite oceane, a unor mari porţiuni de uscat şi chiar continente şi *problema aşezării şi dezvoltării omenirii*" (subl. n.). Acest al doilea aspect al atlantologiei are implicaţii vaste în domeniul studiului originii, evoluţiei şi variabilităţii biologice a omului,

îndeosebi în corelaţia cu condiţiile naturale, dar şi cu cele social-culturale.

De la început ne apare limpede faptul că, dintre cele două aspecte principale pe care le îmbracă existenţa, în trecut, a unui continent scufundat în sudul Oceanului Pacific – aspectul *geologico-geografic* şi cel *istorico-etnografic* – cel dintâi are o importanţă primordială, celălalt fiindu-i într-o anume măsură subordonat. Din păcate, tocmai acest aspect (geologico-geografic) este cel mai puţin studiat şi – deşi astăzi nu mai suntem în situaţia de acum şase decenii, când cunoscutul arheolog francez J. de Morgan putea să afirme (în op. cit.) că „... nu ştim nimic despre continentele dispărute..." – trebuie să recunoaştem că deocamdată cunoştinţele noastre în acest domeniu sunt destul de precare.

În ultimele două decenii – şi mai ales în cadrul Anului Geofizic Internaţional (un an care a durat... 18 luni, de la 1 iulie 1957 şi până la 31 decembrie 1958, iar apoi a fost prelungit) – oameni de ştiinţă şi nave prevăzute cu echipament specializat au pornit să cutreiere Oceanul Planetar, întreprinzând cercetări şi obţinând unele rezultate interesante în ceea ce priveşte structura şi configuraţia reliefului submarin; aceste cercetări, care continuă până în zilele noastre, au extins orizontul cunoştinţelor noastre asupra „continentului invizibil" – cum sunt uneori denumite uriaşele suprafeţe le fundului Oceanului Planetar. Într-adevăr, din studiul formelor de relief submarin rezultă, potrivit ipotezelor emise de mai mulţi oceanologi de faimă mondială, că ele sunt vechi pământuri continentale scufundate ca urmare a unor fenomene geologice complexe, desfăşurate în timp. Printre aceste pământuri se numără Platoul Albatros, situat în largul coastelor pacifice ale Mexicului şi Americii Centrale şi în prelungirea lanţului vulcanic care cuprinde şi Insula Paştelui, platou care către apus se întinde (după unele cercetări) până în regiunea depresiunii submarine Kermadek-Tonga. Dacă în unele locuri ale acestei depresiuni măsurătorile indică peste 10 000 m adâncime, în partea răsăriteană a platoului fundul oceanului înregistrează „Înălţimi" (Sherman-bank) situate la abia 20 m de suprafaţa oceanului.

Oceanologii au cules anumite dovezi care par să ateste că unele platforme oceanice au fost cândva subaeriene – printre aceste dovezi numărându-se carotele extrase din adâncurile solului

submarin sau ale unor insule – de pildă insula Rapa, una dintre cele mai sudice ale Polineziei. Aici, probele geologice au scos la iveală, de la adâncimi de circa 400 m, calcare coraligene; or, după cum se ştie, coralii se dezvoltă la adâncimi de 50–80 m, astfel că prezenţa depozitelor coraligene în subsolul insulei nu poate fi explicată decât printr–o scufundare a uscatului – proces care s–a desfăşurat însă treptat, cu încetineală, de vreme ce a îngăduit organismelor tinere să clădească edificiul coraligen peste organismele moarte. De asemenea, procesul acesta ne permite şi o datare aproximativă: cum recifuł de corali creşte cu circa 35 m într–un mileniu, este probabil că scufundarea s–a produs într–un interval de 10 000 ani. La aceleaşi concluzii au dus sondaje efectuate în regiunea arhipelagului Hawaii, pe atolul Funafuti (la nord–est de Samoa) şi în atolul Bikini din grupul insulelor Marshall, situate în nordul Polineziei.

Dacă asemenea probe extrase din solurile insulelor nu pot constitui dovezi peremptorii ale existenţei, în trecut, a unui continent în aceste locuri – deoarece (după toate probabilităţile) scufundarea a fost foarte lentă, iar nu subită ca urmare a unui seism – în schimb alte cercetări efectuate pe fundul oceanului par să ducă la concluzii apropiate de ipoteza lui Churchward. Astfel, în zona submarină din apropiere de Insula Paştelui, o expediţie oceanografică rusă a constatat că, pe o rază de 6 000 m, adâncimea medie a apelor nu depăşeşte 150 metri. Mai mult: Insula Paştelui ar constitui partea cea mai înaltă a unui lanţ de munţi vulcanici submarini a căror activitate n–a încetat încă – lava aflată pe fundul oceanului, în apropierea insulei, nu este acoperită de mâl, stând astfel mărturie pentru desfăşurarea unor procese vulcanice recente. Nici aceste concluzii n–au scăpat de focul criticii adversarilor existenţei Pacifidei: depunerile de mâl sunt aproape inexistente în locurile unde acţionează curenţii submarini puternici, pretind aceştia pe bună dreptate. Dar oceanografia este şi ea, după cum se ştie, o ştiinţă relativ recentă, iar curenţii submarini din Oceanul Pacific sunt deocamdată insuficient studiaţi.

O seamă de specialişti, îndeosebi americani, ruşi şi englezi, susţin că, într–un trecut geologic nu prea îndepărtat, în aria Pacificului au existat două sau mai multe uriaşe întinderi continentale, rămăşiţe ale unui continent mai vechi, care se întindea din largul coastelor răsăritene ale Asiei până în Insula

Paştelui, mărginindu-se la sud cu Australia, iar la nord cuprinzând un teritoriu din care astăzi a rămas arhipelagul Hawaii. Alţii, printre care N. F. Jirov (în op. cit.), sunt de părere că este vorba de trei teritorii, anume Hawaida, Pacifida de Est şi Pacifida de Vest. Între acestea, partea formând blocul răsăritean al străvechiului continent – socotit de unii geologi şi oceanologi ca fiind Pacifida propriu-zisă – se apropie ca dimensiuni şi limite de legendarul continent Mu.

Între oamenii de ştiinţă contemporani ale căror lucrări pledează în favoarea tezei potrivit căreia în regiunile sud-vestice ale Oceanului Pacific ar fi existat un vast pământ continental, un loc de frunte îl ocupă geologul australian Rh. W. Fairbridge; în colaborare cu specialiştii din diferite domenii, îndeosebi englezi, Fairbridge a efectuat ample cercetări ajungând la concluzia că suprafaţa platformelor din regiunea cuprinzând insulele Fiji, Noua Caledonie şi Australia a fost odinioară mult mai întinsă, o mare parte a acestor teritorii fiind actualmente scufundată.

Această importantă descoperire a fost asociată cu mult discutata teorie a derivei continentelor, care la Congresul internaţional de oceanografie de la New York (septembrie 1959) a întrunit sufragiul unui mare număr de savanţi; apoi, în 1974, în cursul operaţiei „Famous" (*French American Mid Ocean Undersea Study*) la care au participat cele mai moderne nave oceanografice americane şi franceze (submersibilele „Cyana" şi „Alvin", batiscaful „Archimede") s-au adunat noi dovezi că teoria derivei continentelor prin expansiunea fundurilor oceanice este o realitate.

Deocamdată este greu de spus în ce măsură aceste teorii şi ipoteze – majoritatea de dată recentă – sunt capabile să confirme existenţa unui continent (sau a mai multor continente) într-un trecut nu prea depărtat (în antropogen) în bazinul Oceanului Pacific. Pe de altă parte, tradiţiile orale culese din diferite regiuni ale Pacificului (Insula Paştelui, mica insulă Sal-y-Gomez şi altele) în care se menţionează o ţară întinsă, numită Hiva, scufundată în apele oceanului ca urmare a unui cataclism generat de mâna unui zeu, sunt contrazise de datele geologice acceptate, care nu par să indice puternice frământări tectonice la răsărit de Insulele Societăţii, în perioada existenţei omului. Şi totuşi, unele date mai noi pledează pentru posibilitatea unei scufundări de dimensiuni continentale: mai întâi, raportul oamenilor de ştiinţă cu prilejul

înconjurului lumii efectuat de submarinul atomic american „Nautilus", care au semnalat în apropierea Insulei Paştelui un „vârf" submarin foarte ridicat, încă neidentificat; apoi, lucrările profesorului H. W. Menard pentru Institute of Marine Resources şi Universitatea California, care – tot în apropiere de Insula Paştelui – a semnalat o importantă zonă de frângere a scoarţei, paralelă cu cea a Arhipelagului Marchizelor, precum şi o uriaşă

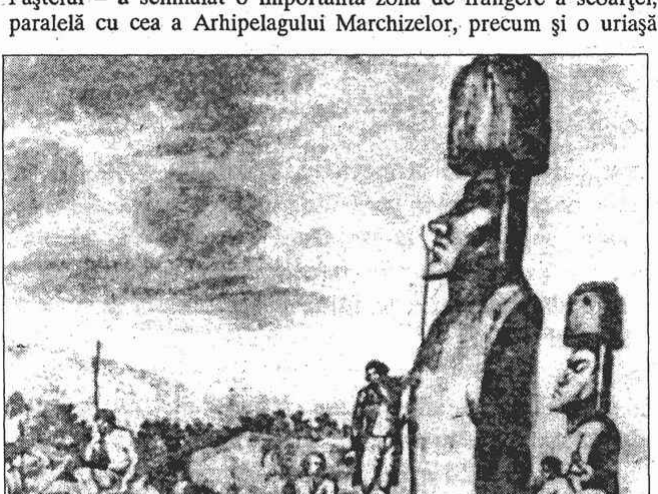

Insula Paştelui în perioada când a fost vizitată de La Pérouse (1786)

punte (creastă) alcătuită din sedimente. (Aceste două descoperiri sunt încă două dintre motivele care pun în centrul cercetărilor legate de o posibilă scufundare continentală în Pacific, regiunea Insulei Paştelui.)

Oricum, cercetările efectuate de oceanografi şi geologi privind sfera complexelor probleme ce le ridică scufundarea unor mari întinderi continentale capătă amploare şi – ceea ce este nespus

de îmbucurător – tind să se conjuge pe plan mondial prin colaborarea între echipe de savanţi din diferite ţări; în februarie şi martie 1978, nouă oceanografi din Franţa, Statele Unite şi Mexic au întreprins, vreme de cincizeci de zile, cercetări în lungul dorsalei Pacificului de Est şi a faliei Tamayo, cu ajutorul „farfuriei submersibile Cyana". Pentru 1979 au fost prevăzute noi explorări în cadrul cărora cercetătorii americani de pe submarinul „Alvin" au continuat colaborarea cu colegii lor francezi.

Aceste cercetări, întreprinse cu mijloacele eficace ale ştiinţei contemporane, deschid numeroase fronturi de investigaţie în domeniul oceanologiei şi neotectonicei – incluzând chestiunile complexe legate de geneza şi evoluţia oceanelor, fenomenele tectonice şi vulcanice, evoluţia câmpurilor geomagnetice şi a glaciaţiunilor ş.a. – toate legate într-un fel sau altul de aspectul geologico-geografic al problemei Pacifidei, care, totuşi, nu este (deocamdată) în măsură să ne ofere o soluţie cât de cât mulţumitoare.

Rămâne aspectul istorico-etnografic, legat de existenţa oamenilor pe continentul sau continentele pacifide, de eventualele urme materiale lăsate de acestă populaţie în procesul complex al dezvoltării ei; în această direcţie se pot desprinde o seamă de concluzii interesante din studiul arheologic şi etnografic al unor arhipelaguri şi insule din Oceania şi îndeosebi a Insulei Paştelui.

Probabil că nici un petec de pământ din lume n-a stârnit în rândul oamenilor de ştiinţă atâta interes ca Insula Paştelui; numele i-a fost dat de amiralul Jakob Roggeween, care a poposit aici cu trei nave ale Companiei Olandeze a Indiilor de Est în a doua zi de Paşte a anului 1722. Aşa a intrat Roggeween – care n-a reuşit să încheie o călătorie în jurul lumii (la două veacuri după Magellan) – în istoria descoperirilor geografice, nedreptăţindu-l astfel pe piratul englez Edward Davis, care zărise şi semnalase insula încă din 1687, fără a-i atribui însă vreun nume. În ultimul sfert de mileniu Insula Paştelui a primit foarte multe nume – navigatori, călători, oameni de ştiinţă, arheologi şi etnografi, profesionişti şi amatori au poreclit-o: Insula Giganţilor, Insula Singurătăţii, Insula Tăcerii, Insula Urechilor Lungi, Spărgătoarele de Valuri, Insula Dezolării, Insula Vânturilor, iar locuitorii ei îi spun Matakiterani şi Te pito no te Henua, ceea ce în polineziană înseamnă „Buricul Pământului".

Situată în plin ocean, la 2 600 mile de Tahiti (Arhipelagul Societății) și 2 700 de Valparaiso (Chile), are o formă triunghiulară cu laturile de 16, 18 și 24 kilometri, și o suprafață de circa 118 kilometri pătrați și este în întregime vulcanică. Pe insulă trăiesc 1 000 de locuitori care vorbesc polineziana și 40 000 oi aparținând administrației chiliene – cu trei veacuri în urmă populația era apreciată la 4 000–5 000 locuitori și pe insulă nu se afla nici un animal domestic.

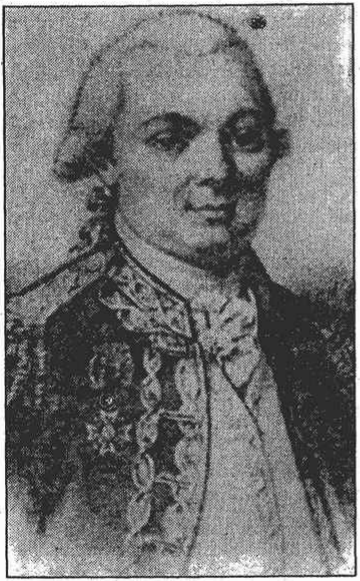

La Pérouse

Insula Paștelui n-a devenit cunoscută europenilor prin mijlocirea lui Roggeween – Compania care-l angajase n-a socotit necesar să-i publice lucrarea „Jurnalul călătoriilor în vederea unor descoperiri" (care a fost tipărită o sută de ani mai târziu, în 1838) – în schimb unul dintre însoțitorii lui, germanul Carl Friedrich Behrens, a reușit să-și publice „Călătoria prin țările de miazăzi și în jurul lumii din anii 1721–1722" câțiva ani mai târziu (în 1737) stârnind interesul unor cercuri relativ largi pentru acea vreme când știința de carte nu era prea răspândită. De atunci și până în zilele noastre, „tainele" Insulei Paștelui au pasionat pe oamenii de pretutindeni, pe savanți ca și pe simpli călători – ele l-au pasionat și pe James Churchward care nu putea să nu le lege de problema atât de labilă a Țării Mu, continentul scufundat, așa cum făcuse și cu alte „taine" din India, din Yucatan și din alte părți ale lumii.

Aceste taine ale Insulei Paștelui se grupează în jurul a trei obiective: mormintele acoperite cu platforme și numite Ahu, dintre care unele datează dintr-o epocă foarte depărtată și conțin schelete ale unor indivizi aparținând unei populații dispărute de

pe insulă; statuile gigantice, unele cântărind peste 20 tone, fără picioare, cu chipuri prelungi, mărturii ale unei arte rafinate; tăbliţele cu scriere rongo-rongo, până astăzi nedescifrată – singura scriere găsită în mulţimea insulelor care formează Polinezia (ultimul cunoscător al acestei scrieri a murit în 1914, în timp ce pe insulă se afla o expediţie etnografică britanică).

Ahu-rile sunt destul de numeroase; până astăzi s-au descoperit peste două sute şaizeci, mare parte dintre ele având câte o statuie – moai în denumirea locală – în chip de monument funerar. Cavourile şi platformele cele mai impunătoare, pakeopa, aparţin unei epoci foarte depărtate şi sunt situate în apropiere de ţărm. Doi vestiţi navigatori care au vizitat insula, englezul James Cook (în 1774) şi francezul La Pérouse (în 1786), au remarcat şi au descris aceste monumente, atribuindu-le un simbol religios – părere confirmată şi de Roggeween care ne dă unele amănunte: „În lumina dimineţii", notează amiralul olandez, „ marinarii i-au văzut pe indigeni prosternându-se idolilor, cu faţa spre soare şi oferindu-le drept jertfă anumite obiecte cărora le dădeau foc".

Acest caracter sacru al ahu-rilor şi statuilor este astăzi obiect de controversă. Căci, dacă erau sacre „cum se face că băştinaşii au lăsat să fie violate sepulcrele, răpindu-li-se statuile? Înşişi pascuanii au ajutat la transportarea lor, la încărcarea pe navele care le duceau spre alte orizonturi", constată, pe bună dreptate, Louis Castex (în *Les secrets de l'île de Pâques*, Hachette, Paris). Într-adevăr, diverse muzee din Europa şi America s-au îmbogăţit, de-a lungul anilor, cu statui şi alte obiecte din Insula Paştelui; începutul l-au făcut englezii (în 1868) când nava „Topaze" a ridicat o remarcabilă statuie, aflată astăzi la British Museum; patru ani mai târziu soseşte în insulă corveta franceză „Flore", având-l la bord pe Pierre Loti, ofiţer de marină şi romancier care va executa desene interesante, va scrie o frumoasă carte despre Insula Paştelui şi va lua cu el un cap de statuie uriaşă, aflat actualmente la Musée de l'Homme din Paris; nava germană „Hyaena" va aduce (în 1882) numeroase obiecte muzeelor germane, iar americanul Thompson, sosit cu nava „Mohican" (în 1886), va publica o lucrare documentată şi va aduce muzeului din Washington o statuie intactă şi dale de piatră ornate. Această înşiruire este, din păcate, departe de a se sfârşi aici – iar dacă prezenţa unor obiecte de cultură materială pascuană în marile muzee publice este într-o oarecare măsură de înţeles, obiectele aflate în diverse colecţii

particulare, unde au ajuns de multe ori pe căi lăturalnice şi chiar dubioase, nu are nici o justificare, ba este chiar dăunătoare, deoarece îngreunează activitatea de cercetare.

Care este originea statuilor? Cine au fost sculptorii lor? Căutând răspunsul la aceste întrebări, se cuvine să ţinem seama de faptul că Insula Paştelui este unul dintre cele mai izolate colţuri din lume. Aici nu se poate ajunge decât pe două căi: de

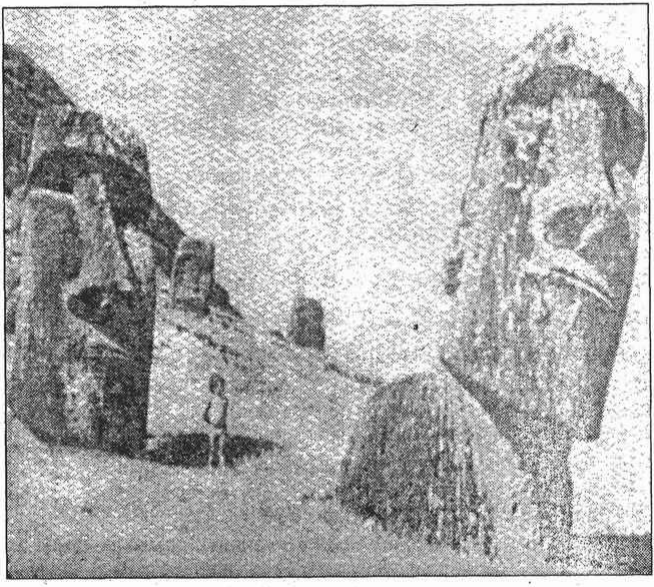

Două capete uriaşe (înălţimea 12 m) din Insula Paştelui

răsărit, de pe coastele sud-americane, şi pe la apus, din insulele polineziene.

Thor Heyerdahl, „cel mai sportiv dintre savanţii aplecaţi asupra istoriei necunoscute", cum îl numeşte Jean Maurice Hermann – caracterizare cum nu se poate mai potrivită, dacă luăm în considerare expediţiile Kon-Tiki, în cadrul căreia intrepidul norvegian a traversat Pacificul (în 1947) pe o plută din lemn de

balsa şi expediţia Ra II, peste Atlantic (în 1970), pe o navă din tulpini de papirus, de asemenea ceva mai recenta expediţie Tigris pentru traversarea Oceanului Indian pe o ambarcaţiune din trestie de Mesopotamia – Thor Heyerdahl, aşadar, izbit de asemănarea dintre uriaşele statui (precum şi ale altor elemente ale vechii culturi materiale şi ale tradiţiei pascuane) cu vestigiile unor culturi precolumbiene din Peru, a încercat şi a reuşit să demonstreze că Insula Paştelui putea fi abordată, cu mijloacele de navigaţie primitive folosite în urmă cu secole şi chiar cu milenii, de pe coasta apuseană a Americii de Sud.

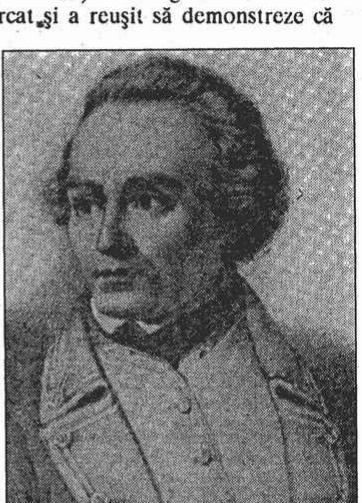

James Cook, navigatorul britanic care a redactat un interesant jurnal de călătorie în regiunile sudice ale Pacificului

Arheologii şi etnografii mai noi par însă să revină la ipotezele formulate mai demult de energica doamnă Katherine Scoresby Routledge (conducătoarea unei expediţii etnografice engleze în 1914–1915) şi de regretatul Alfred Métraux (conducătorul unei expediţii franco-belgiene din 1934–1935) care pune popularea Insulei Paştelui pe seama unor migraţii polineziene, prin urmare venite din nord-vest. În favoarea acestei teorii pledează, înainte de orice, faptul că polinezienii au fost din cele mai vechi timpuri navigatori (spre deosebire de vechile populaţii peruviene) precum şi unele similitudini în arta şi tradiţia orală.

În arhipelagul polinezian Touboual, la numai 1 400 mile de Insula Paştelui, în Pitcairn (insulă devenită celebră prin odiseea revoltaţilor de pe „Bounty", din 1790 (sir John Barrow, *Revolta de pe Bounty*, Edit. Meridiane, 1976) s-au găsit statui foarte asemănătoare – deşi de proporţii mai reduse – precum cele tăiate

în tuful vulcanului pascuan Rano–Raraku. De altfel, misiunea franco–belgiană condusă de Alfred Métraux (directorul prestigiosului Musée de l'Homme din Paris), din care făcea parte şi Henry Lavachéry (conservatorul Muzeului regal din Bruxelles) reuniše numeroase elemente în favoarea asemănării dintre construcţiile pascuane şi cele din Insulele Marchize: altare, mici incinte sacre, case de oaspeţi, morminte. Statui asemănătoare s–au găsit şi în alte insule, îndeosebi în Raivavae, Tahiti şi Moorea.

Statuile pascuane, privite din spate, au înfăţişarea – după părerea lui Louis Castex (în op. cit.) – unor stele, ba chiar unul dintre ahu–uri poartă, în loc de statuie, o stelă în genul celor ce se găsesc în Insulele Tuamotu şi Arhipelagul Hawaii. Potrivit aceluiaşi autor, statuile pascuane sunt „fructul unei evoluţii a stelei. Este un antropomorfism aflat în logica esteticii realiste a pascuanilor. Aceasta din urmă ar fi rămăşiţa uneia dintre tendinţele primitive ale polinezienilor, fii îndepărtaţi ai unei Asii creatoare de imagini după chipul şi asemănarea vietăţilor, tendinţă care se simte încă în arta veche a marelui bazin al Pacificului". Iar un etnolog avizat de talia lui Kenett Emory (de la Bernice Bishop Museum) arată că „este posibil să se descopere, în platformele cu statui din Insula Paştelui, o afinitate mai strânsă decât s–a crezut până acum cu *marae*–le polineziene". (Aceste *marae* sunt un soi de sanctuare sub cerul liber, altarul fiind construit dintr–o mică piramidă de pietre; aici erau înmormântate căpeteniile şi eroii polinezieni.)

Nu este lesne a lega vestigiile din Insula Paştelui – *ahu*–urile şi statuile gigantice şi mai ales cele mai vechi, aşa–numitele *pakeopa*, ale căror origini sunt deocamdată învăluite în taină (deşi, după cum arătam, ipotezele nu lipsesc) – de existenţa unui continent în cea mai mare parte dispărut, ca urmare a unui cataclism. Cât priveşte acest cataclism, asupra lui nu există nici urmă de îndoială – mărturie stau grămezile de cenuşă şi de lavă împietrită care învelesc coastele vulcanului Rano–Raraku; ba este chiar probabil că în regiune au avut loc două asemenea cataclisme, la un interval de timp nu prea mare. Ciudat este şi caracterul deşertic, dezolant, al peisajului în care se ridică statuile cu aspect straniu, cu feţele lor prelungi şi buzele subţiri, cu capetele acoperite de curioasele pălării cilindrice. Totul este nemişcat, împietrit, mort – aspect cu atât mai nefiresc cu cât, după cum se ştie, pantele vulcanilor sunt în general roditoare, generatoare de

vegetaţie: în jurul vulcanului Etna, de pildă, se întind livezi de lămâi, portocali şi măslini, printre cele mai fertile ale Siciliei, iar pantele Vezuviului şi ale vulcanului Pico din Azore sunt acoperite de podgorii producătoare de vinuri vestite în toată lumea; primii oameni care au debarcat pe insula Krakatoa la câteva zile după uriaşul cataclism din 1883 au remarcat că plantele începuseră să încolţească şi au fost uimiţi de prezenţa insectelor pe solul pârjolit

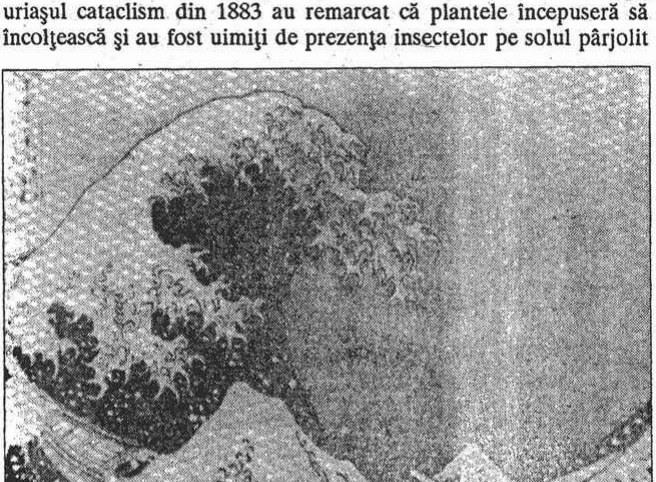

Tsunami – gravură în lemn de Hokusai (1760–1849)

şi încă fumegând.

Nu este exclus ca aspectul dezolant de vegetaţie al Insulei Paştelui să se datoreze efectelor pustiitoare ale tsunami-urilor din această regiune supusă seismelor; în 1960, după cutremurul din Chile, asupra Insulei Paştelui s-au năpustit trei asemenea valuri seismice, care au acoperit uscatul pe o adâncime de 600 metri, răsturnând cele cincisprezece statui, printre cele mai

frumoase, aflate pe ahu-ul Tonga Riki – statui măsurând 7–9 metri şi cântărind 20–30 tone. Unii dintre aceşti uriaşi au fost târâţi pe o distanţă de o sută de metri şi sfărâmaţi, alţii s-au răsturnat doar, întinşi pe spate cu ochii mari deschişi spre cer.

Şi totuşi, se pare că în trecut Insula Paştelui avea o vegetaţie destul de bogată. Arheologul Carlyle Smith de la Universitatea Wyoming (S. U. A.), participant la expediţia Kon-Tiki, pretinde

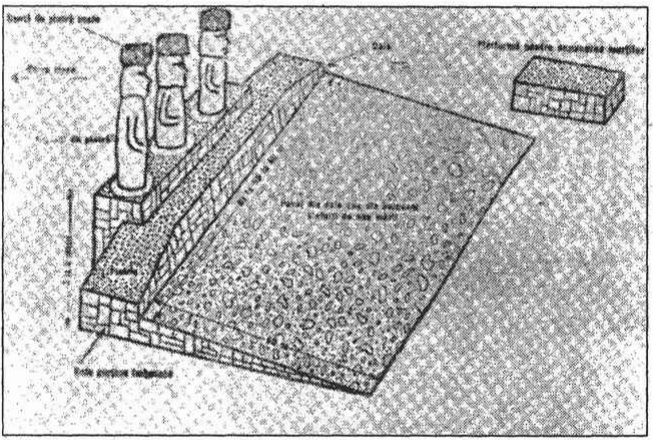

Planul unui Ahu-Moai (după Fr. Mazière)

că în urmă cu câteva veacuri pe insulă se afla o pădure întinsă – Rano-Raraku era acoperit cu palmieri şi alţi arbori, între care o varietate de conifer necunoscută în Pacific. Din analiza fibrelor unor ţesături vechi (aflate la Muzeul din Washington) rezultă că este confecţionată din scoarţa unei specii de dud, care trebuie să se fi aflat din belşug pe insulă de vreme ce servea la îmbrăcăminte şi la ţesutul unor frânghii foarte rezistente folosite pentru

transportarea statuilor atât de grele de la „atelierul" din coasta vulcanului şi până pe ţărm. (Acest soi de dud a fost botezat de botanişti *Broussenetia papyrifera*, deoarece în răsăritul Asiei din fibrele sale se confecţionează celebra hârtie de China şi de Japonia).

Transportul statuilor, unele cântărind peste 30 tone, este încă o chestiune controversată. În 1868, pentru a transporta o asemenea statuie de la câteva sute de metri de ţărm pe puntea navei „Topaze", au fost necesari 200 de marinari pricepuţi în asemenea treburi şi tot atâţia indigeni. Faţă de aceasta, transportul unor statui mai grele, pe pantele accidentate ale vulcanului şi până aproape de ţărm, cu mijloace primitive, trebuie să fi cerut eforturi supraomeneşti şi, înainte de toate, soluţii de o ingeniozitate părând să indice o concepţie tehnică destul de evoluată.

Marea majoritate a cercetătorilor arheologi şi etnografi, care au întreprins studii în cadrul diferitelor expediţii pe Insula Paştelui, sunt de părere că pe acest petec de pământ izolat a trăit cândva o populaţie străveche – probabil sculptorii primelor platforme acoperite cu statui, ale acelor *pakeopa* – care la un moment dat a dispărut din motive necunoscute. O emigraţie în masă? O epidemie? Un uragan pustiitor? O erupţie catastrofală a lui Rano-Raraku? Fapt este că populaţia polineziană – ai cărei urmaşi sunt pascuanii ce trăiesc astăzi pe insulă – a sosit aici relativ târziu, se pare că în migraţii cuprinzând două etape, în secolele XII şi XIII e.n.; ei sunt de un alt tip antropologic decât vechii locuitori. Polinezienii veniţi în prima etapă – tradiţia îi numeşte „urechile-lungi", deoarece aveau obiceiul să-şi lungească urechile – au fost exterminaţi de cei veniţi în etapa a doua (sub conducerea eroului legendar Hotu-Matua) după ce convieţuiseră mai mult sau mai puţin paşnic vreme de aproximativ 350 ani. „În orice caz", este de părere Francisc Mazière, „datele delimitează o certitudine: cele două migraţii au fost polineziene, dar ele nu ne arată, în nici un fel, ce s-a petrecut înainte, cine au fost oamenii care au construit Vinapu şi au sculptat statuile aparţinând primului stil. Poate că au venit dintr-o cu totul altă direcţie..."

Ahu Vinapu, la care se referă aici Fr. Mazière, este situat în nord-estul insulei, în apropiere de rada La Pérouse – o construcţie la care „arhitectura, atât de desăvârşită şi de inspirată, lasă loc unor anumite ipoteze [...]

Este sigur ca Ahu Vinapu reprezintă în arhitectura polineziană un traumatism [...] nu putem decât să constatăm caracterul neobişnuit al arhitecturii de la Vinapu, în care întâlnim elemente specifice, certe, ale construcţiilor preincaşe." Prin urmare Mazière (ale cărui cercetări au fost considerabil uşurate prin faptul că este căsătorit cu o polineziană, care a cules de la pascuani, a căror limbă o vorbea, tradiţia orală legată de istoria insulei) nu exclude complet ipoteza lui T. Heyerdahl, care se încadrează, de fapt, în teza mai largă a unor relaţii Polinezia–America de Sud susţinută şi de un savant de renume mondial ca Paul Rivet. (Lângă Tiahuanaco, pe ţărmul bolivian al lacului Titicaca, vechi centru religios preincaş, se găseşte un loc numit „Buricul Pământului", amintind de acel Te pito te Henua, numele tradiţional al Insulei Paştelui).

Insula Paştelui nu este singurul petic de pământ al Oceaniei unde s–au găsit urmele unei populaţii străvechi. Istoricul englez Keith Sinclair (în *A history of New Zeeland*; primul capitol al acestei lucrări a fost reprodus, într–o formă prescurtată, în *Magazin istoric*, nr. 6/1977) arată că săpăturile arheologice efectuate pe cele două insule a căror istorie formează obiectul lucrării sale „au scos la iveală câteva obiecte care atestă viaţa unei populaţii aproape uitate, vânătorii de păsări moa, poate primii locuitori ai Noii Zeelande. În mormintele lor au fost găsite unelte şi podoabe confecţionate din oase şi ouă de moa, păsări care trăiau în grupuri numeroase pe pajiştile de pe ambele insule".

Pasărea moa este astăzi dispărută, dar ornitologii au reuşit s–o identifice şi s–o clasifice (în familia Dinornithidae) – ea este înrudită cu pasărea kiwi, dar mai mare (peste 3 m) şi mai degrabă asemănătoare struţului fiind, ca şi acesta, inaptă pentru zbor. Această pasăre nu se mai găsea pe insulele neozeelandeze la venirea europenilor (Abel J. Tasman în 1642, iar în veacul următor acelaşi James Cook care, în 1769, le–a cercetat în amănunţime litoralul). Populaţia băştinaşă (maori) are câteva legende în care este vorba de pasărea moa – ceea ce ne duce la concluzia că, în jurul anului 1350, când se presupune că polinezienii au venit cu flota lor de luntre în Noua Zeelandă, această pasăre, hrana principală a celor mai vechi locuitori, încă nu fusese exterminată.

Întocmai ca şi în cazul străvechilor locuitori ai Insulei Paştelui, a „sculpturilor de pakeopa", originea şi evoluţia culturii

„vânătorilor de păsări moa" (cum îi numeşte K. Sinclair, în lipsa unui nume gentilic) este obiect de controversă. Este adevărat că Sinclair, ca şi alţi cercetători, nu exclude originea polineziană, în favoarea căreia par să pledeze unele unelte, cârligele de undiţă şi anumite obiecte de podoabă, dar acelaşi Sinclair adaugă că: „Unele dintre amuletele şi podoabele lor au o frumuseţe stranie, neobişnuită. În multe peşteri se mai pot vedea şi astăzi picturi ce le pot fi atribuite. Obiectele găsite atestă o cultură materială destul de dezvoltată..." Ceea ce duce în mod firesc la concluzia că „vânătorii de păsări moa" din Noua Zeelandă adoptaseră de la noii veniţi, polinezienii, unele unelte şi podoabe, probabil că şi cultura unor plante comestibile cum sunt kumara (cartoful dulce) şi rădăciña de ignam – iar imigranţii au învăţat de la strămoşii locuitori cum să vâneze păsările moa. Asemenea „împrumuturi" se observă şi în alte regiuni din Pacific – în Insula Paştelui, strămoşii locuitori au adoptat şi ei de la noii veniţi cârligele de undiţă şi ignamul, iniţiindu-i pe aceştia din urmă în miturile lor religioase şi folosirea scrierii rongo-rongo strâns legată de activitatea sacerdotală.

Cine erau, aşadar, aceşti strămoşi locuitori ai Oceaniei, ale căror urme le găsim nu numai în Insula Paştelui şi Noua Zeelandă, dar şi în Hawaii şi alte insule din bazinul Pacificului? Să lăsăm deocamdată deoparte ipoteza plină de fantezie avansată de Churchward, care-i socoteşte urmaşi direcţi ai celor zece „popoare" din Ţara Mu, şi să pornim de la următoarea ipoteză: dacă insulele respective au fost populate, în mai multe etape, prin migraţii de la răsărit sau de la apus, în veacurile XI–XIV, oare nu este posibil ca locuitorii strămoşi ai acestor insule să fi venit aici tot prin migraţii, într-o epocă anterioară, poate în urmă cu câteva milenii?

Ipoteză interesantă, nu lipsită de argumente, şi care a început să se contureze încă din al doilea deceniu al veacului trecut, odată cu apariţia jurnalului de călătorie al germanului (de origine franceză) Adalbert von Chamisso, care a făcut parte din expediţia dc pe nava „Riurik" (1815–1818) condusă de rusul (de origine germană) Otto von Kotzebue. Astăzi, Chamisso este cunoscut numai ca prozator – nuvela fantastică *Extraordinara poveste a lui Peter Schlemihl* a apărut în 1814, cu un an înainte de plecarea în călătoria pe bricul „Riurik"; el a fost însă şi un remarcabil poet, botanist şi cercetător de meleaguri îndepărtate – şi cel dintâi

a remarcat că idiomurile vorbite în insulele polineziene prezintă asemănări cu cele din Indonezia.

Mai târziu, când cercetările lingviştilor au demonstrat existenţa de rădăcini comune la unele cuvinte folosite în graiurile malaieze din sud-estul Asiei şi în cele din insulele Oceaniei, s-a emis ipoteza migraţiei malaiezo-polineziene – o deplasare determinată probabil de factori economici şi sociali, – care ar fi avut loc aproximativ la începutul erei noastre şi ar fi pornit din regiunile Asiei de Sud-Est către insulele care formează astăzi Polinezia. Argumentelor de ordin lingvistic în favoarea acestei ipoteze li se asociază şi cele de ordin etnografic: la data sosirii europenilor tehnica navigaţiei se afla la un nivel relativ ridicat, polinezienii întreprindeau călătorii destul de lungi, se orientau după stele şi foloseau curenţii marini – ceea ce duce la supoziţia că moşteniseră arta navigaţiei de la malaezieni, cu care aveau comun şi utilizarea luntrelor cu balansier (care pe alocuri s-au menţinut până astăzi). În sfârşit, se pare că şi unele culturi (trestia de zahăr ş.a.) s-au deplasat, împreună cu malaiezienii, către sud-est, unde au găsit soluri propice de dezvoltare.

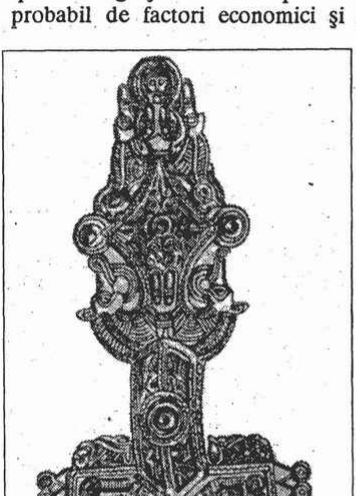

Fibulă din Noua Zeelandă de la începutul sec. VI (după M. Alpatov)

O ipoteză diametral opusă a început să se contureze cam în aceeaşi vreme, ca urmare a cercetărilor întreprinse de englezul William Ellis, care a plecat (în 1816, prin urmare la un an după începerea călătoriei vasului „Riurik") ca misionar în Hawaii, Tahiti şi în alte regiuni ale Oceaniei, unde avea să stea vreme de nouă ani. În relatarea călătoriei sale (*Polynesian Researches*, Londra, 1829), Ellis menţionează asemănarea unor structuri sociale, de

asemenea a unor tradiţii polineziene cu acelea ale populaţiilor amerindiene de pe coasta apuseană a Lumii Noi; la aceasta se adaugă denumiri comune, de pildă a batatului american (*Ipomoea batatas* sau cartoful dulce cum i se mai spune), numit *kumara* în unele idiomuri polineziene şi *kumar* în limbile checiua din vechiul Peru. Ellis s-a servit şi de un argument care în vremurile mai recente va da naştere unei pasionante întreceri spotive-ştiinţifice: existenţa Curentului ecuatorial de nord, care porneşte de la coastele Americii Centrale şi se îndreaptă spre Arhipelagul Hawaii – de unde concluzia că este mult mai lesne de ajuns în insulele Oceaniei dinspre răsărit, decât dinspre Asia de Sud-Est.

Deşi ipoteza emisă (cu oarecare timiditate) de W. Ellis n-a stârnit la vremea ei cine ştie ce interes în rândurile oamenilor de ştiinţă, ulterior – mai ales către sfârşitul secolului trecut – cercetări întreprinse în insulele Oceaniei păreau să aducă argumente în favoarea ei: în legendele polinezienilor culese de etnografi revin cu insistenţă şefii, mari şefi, regi şi chiar zei, veniţi din răsărit în fruntea unei flote de luntre – de asemenea, unele plante de cultură răspândite în Polinezia sunt originare din Lumea Nouă. Adversarii ipotezei lui W. Ellis aveau însă şi ei contraargumentele lor: seminţele plantelor nu călătoresc numai cu navele grupurilor migratoare, ci şi cu alte mijloace (valurile, vânturile...) – iar legendele sunt totuşi legende...

Printre adepţii ipotezei peruviene se numără şi Thor Heyerdahl, care în anii imediat următori celui de-al doilea război mondial a hotărât să înlăture printr-o performanţă spectaculoasă argumentul-cheie al adversarilor săi: vechii peruvieni, pretindeau aceştia, n-ar fi putut străbate asemenea distanţe pe Oceanul Pacific, deoarece nu foloseau pentru navigaţie decât plutele. Pentru a-şi demonstra ipoteza, care pornea de la premisa că în migraţiile pe ocean distanţele nu constituie un factor decisiv dacă direcţiile vânturilor şi curenţilor sunt favorabile, Thor Heyerdahl a hotărât să întreprindă o expediţie care să repete drumul (ipotetic) străbătut de vechii locuitori din Tiahuanaco, între coastele peruviene şi insulele din răsăritul Pacificului.

În 1947, când a pornit expediţia sa, T. Heyerdahl abia împlinise 33 ani şi nu era prea cunoscut – deşi stârnise unele discuţii şi fusese învinuit de „superficialitate", „grabă în formularea

concluziilor", „combaterea arbitrară a opiniilor altor oameni de ştiinţă". Împreună cu câţiva prieteni, de diferite naţionalităţi, care-i împărtăşeau părerile ştiinţifice şi spiritul sportiv, a pornit la drum pe o plută din lemn de balsa, legată cu funii din fibre vegetale – aşadar în condiţiile pe care le-ar fi avut, cu multe veacuri în urmă, vechii peruvieni; astfel a străbătut circa 8 000 km între Callao (Peru) şi arhipelagul Touamotou, iar relatarea călătoriei (*Expediţia Kon-Tiki* a apărut în versiunea românească în 1958) l-a făcut cunoscut în lumea întreagă.

Chiar dacă sub raport ştiinţific performanţa lui T. Heyerdahl are o valoare echivocă (el a demonstrat, după cum am mai remarcat, că o asemenea migraţie *ar fi putut avea loc,* iar nu că a şi avut loc), nu este mai puţin adevărat că ea constituie într-adevăr o performanţă – în ea regăsim două dintre atributele specifice marilor expediţii de explorare din trecut: temeritatea şi perseverenţa.

De altfel, călătoriile pentru demonstrarea experimentală a unor ipoteze de ordin istorico-etnografic constituie o iniţiativă mai veche. Francezul Eric de Bishop – unul dintre partizanii ipotezei că migraţiile polineziene s-au efectuat de la vest spre est – a colindat, încă în anii dinainte de război, insulele Oceaniei cu o barcă dublă de tip polinezian. Într-o discuţie avută în anul 1956 cu Bengt Danielssohn (unul dintre membrii expediţiei „Kon-Tiki"), Bishop, referindu-se la un proiect recent al său, spunea: „Scopul călătoriei pe care o voi face este tot atât de serios ca şi acel al călătoriei întreprinse de voi pe « Kon-Tiki». Diferenţa însă constă în faptul că eu intenţionez să dovedesc o teorie cu totul opusă. Voi demonstra că polinezienii plecau din insulele lor spre America de Sud..." În acelaşi an, Bishop şi-a construit o plută din lemn de bambus şi împreună cu patru însoţitori a plecat din insula Tahiti; pluta a fost dusă de curenţi şi vânturi spre est, în direcţia cea bună, vreme de două luni. Apoi s-au ivit greutăţi – vântul şi curenţii au deviat de câteva ori pluta. În a patra lună, când navigatorii străbătuseră mare parte din drum, s-a dezlănţuit un uragan puternic, care i-a silit să abandoneze, lansând prin radio semnalul de alarmă; au fost luaţi la bordul unei nave, atunci când mai aveau de parcurs 900 kilometi până la ţărmul american şi se aflau nu departe de Insulele Juan Fernandez, celebre prin faptul că aici a trăit singur, vreme de peste patru ani (1704-1708), matelotul Alexander Selkirk, a

cărui aventură avea să-i inspire lui Defoe celebrul său roman *Robinson Crusoe.*

Poate că performanţa realizată de Bishop (la vârsta de aproape 70 ani) nu trebuie socotită mai prejos de cea a lui Heyerdahl deşi aceasta din urmă s-a bucurat de o mai largă popularitate, probabil datorită faptului că a fost prima de acest fel. Oricum, Heyerdahl şi Bishop (care a murit doi ani mai târziu, în cursul altei expediţii, cu câteva zile înainte de apariţia cărţii sale *Cap à l'Est*) au demonstrat că din Oceania se poate ajunge în America de Sud şi că din Peru se poate ajunge în Oceania pe plute de balsa şi, respectiv, bambus.

Problema migraţiilor este însă mai complicată: însuşi termenul de migraţie include ideea unei deplasări în masă – „cu căţel şi cu purcel" cum spune vorba noastră populară: migraţiile sunt determinate de factori economici, sociali sau naturali, iar scopul lor (mărturisit sau nu) este, în general, de a întemeia în altă parte aşezări bazate pe aceleaşi relaţii şi norme de viaţă caracteristice grupului de migraţie; or, asemenea deplasări masive pe ocean apar ca foarte puţin probabile cu mijloace atât de primitive şi fragile cum sunt plutele, chiar alcătuite din materiale rezistente ca lemnul de balsa sau bambusul.

De asemenea, întemeierea unor comunităţi noi presupune prezenţa femeilor în grupurile migratoare (altfel respectiva comunitate s-ar stinge după o singură generaţie...) ceea ce iarăşi sporeşte dificultăţile deplasării, mai ales dacă se iau în considerare distanţele enorme dintre insulele situate în bazinul central al Pacificului. Evident că putem pleca de la presupunerea că – după cum reiese din numeroasele legende polineziene – grupurile migratoare, formate numai din bărbaţi, au găsit în insulele respective femei aparţinând unei populaţii mai vechi (ceea ce nu este exclus – „răpirea sabinelor" din istoria Romei antice corespunde unei practici larg răspândite în perioadele caracterizate prin migraţii masive); în acest caz, însă, ne aflăm din nou în faţa aceleiaşi întrebări de la care am pornit: cine erau aceste populaţii „mai vechi" şi de unde au venit?

Problemele migraţiilor au dus la discuţii pasionante la Congresul de la Honolulu (Hawaii) din 1961, la Congresul de antropologie şi etnografie de la Moscova, din 1964, şi la toate întrunirile ştiinţifice internaţionale de specialitate – fără a căpăta o rezolvare, în ciuda progreselor evidente realizate de cercetători.

Mereu se găsesc noi dovezi în legătură cu migraţii asiatice în direcţia est–vest şi cu migraţii americane în direcţia vest–est, în timp ce originea celor mai vechi locuitori ai Polineziei rămâne o problemă controversată; ea ar căpăta o rezolvare logică prin confirmarea „ipotezei autohtone" (cum o numeşte pasionatul popularizator care a fost Aurel Lecca), cu alte cuvinte a ipotezei elaborate de James Churchward, bineînţeles curăţată de elementele ei fantastice sau numai exagerate proprii firii şi stilului original al autorului.

În felul său captivant şi plin de imaginaţie, James Churchward relatează astfel soarta pe care ar fi avut–o puţinii supravieţuitori ai milioanelor de locuitori din Ţara Mu:

„Pe aceste insule, pierdute pe întinsul mării agitate, supravieţuitorii populaţiei din Ţara Mu se strângeau unii într–alţii aşteptând cu teamă sfârşitul. Aproape întreaga populaţie fusese înghiţită. Cei câţiva supravieţuitori din Patria–mumă a Omului îşi dădură seama că nu mai au nimic, nici unelte şi nici veşminte sau adăposturi, doar puţin pământ şi deloc hrană. Marea fierbea în jurul refugiilor lor, iar deasupra capetelor lor nori de fum, de aburi şi de cenuşă ascundeau binefăcătorul soare şi întunecau lumina. Strigătele de deznădejde ale compatrioţilor lor le răsunau încă în urechi. Erau scene de oroare pentru cei ce scăpaseră, dar erau condamnaţi să moară de foame şi de frig. Rari au fost cei ce putură supravieţui înfiorătoarei încercări şi numeroşi au fost cei ce muriră în chip jalnic.

Insulele din Mările Sudului sunt tot ce a rămas din aceste teritorii salvate, şi anumiţi locuitori ai acestei insule pot pretinde că sunt urmaşii direcţi ai poporului din Mu.

După câteva zile, fumul şi aburii sulfuroşi se risipiră în cele din urmă. Soarele străpunse perdeaua de nori. Noile insule erau bântuite de bărbaţi şi femei, făpturi îngrozite [...] Trebuie să fi fost foarte jalnici aceşti supravieţuitori ai celei mai mari catastrofe din lume! [...] Încetul cu încetul, în timp ce generaţiile se succedau, sărmanii locuitori ai insulelor decăzură din ce în ce mai mult, până ce înseşi tradiţiile trecutului, care la început erau transmise din tată în fiu, fură uitate. Măreţia lor trecută se şterse din conştiinţă tot aşa cum apele perfide ale Pacificului şterseră de pe faţa pământului Ţara Mu, dar, în ciuda faptului că acest trecut

dispăruse din memoria indigenilor din respectivele insule, au rămas totuşi urme care să-i păstreze amintirea."

Acesta este textul lui James Churchward (în completarea celor reproduse mai înainte) care ar putea să ne dea o indicaţie asupra celor mai vechi locuitori ai unor insule din Oceania; „constructorii de pakeopa" din Insula Paştelui, „vânătorii de moa" din Noua Zeelandă (şi alţii, din alte părţi) ar fi, deci, urmaşii popoarelor din Mu, continentul scufundat. În favoarea unei ipoteze asemănătoare pare să pledeze şi un cercetător modern ca Fr. Mazière (în op. cit.) atunci când arată: „Aici (e vorba de Insula Paştelui – n. n.) apar anumite urme ale acestui popor antediluvian, a cărui prezenţă începem s-o regăsim şi care va pune sub semnul întrebării toate noţiunile de timp şi de etică pe care ştiinţa noastră a voit să i le impună, fie din orgoliu, fie dintr-o extremă sărăcie a cunoaşterii". Şi, mai departe: „Aflând despre existenţa acestei rase antediluviene şi neavând îndoieli asupra nivelului de cunoaştere a unei cu totul altei lumi, anumite informaţii de pe Insula Paştelui, pe care am fost autorizaţi să le înregistrăm, mi-au părut că trebuie comunicate cu luciditate..."

Trebuie de la bun început să recunoaştem că ipoteza lui J. Churchward este ademenitoare – cu condiţia să lăsăm deoparte evidentele exagerări, mai ales în privinţa cifrelor (16 000 sau 25 000 ani, 64 000 000 locuitori), de asemenea şi unele expresii nu lipsite de oarecare afectare (Patria-mumă a Omului, imperiul Soarelui); cu aceste corective, – pe de o parte pornind de la ideea că legenda Pacifidei poate fi reflexul unor întâmplări autentice şi pe de altă parte rezistând ispitei de a omite datele strict ştiinţifice în favoarea unor supoziţii abuzive – vom constata:

1. Churchward este un autor izolat numai în ceea ce priveşte descrierea Ţării Mu, nu şi a existenţei, în trecut, a unui continent (sau chiar a mai multora) în bazinul Oceanului Pacific; în consecinţă, ipoteza sa nu se cuvine a fi scoasă ab initio din discuţie, ca nedemnă de atenţia omului de ştiinţă; pe de altă parte, acceptarea ei necritică este tot atât de puţin indicată, având în vedere fantezia şi tendinţele utopice ale autorului.

2. Câteva legende cuprinse în tradiţia unor populaţii din insulele Pacificului menţionează existenţa unui teritoriu vast, care s-ar fi scufundat în apele oceanului din diferite pricini, cel mai adesea ca urmare a mâniei zeilor; respectivele populaţii ar fi

urmaşii locuitorilor continentului scufundat, veniţi în insule cu o flotilă de luntre sub comanda unui mare şef sau zeu.

3. Descrierea catastrofei seismice care a dus la scufundarea Ţării Mu este exagerată, dar nu neverosimilă – dovadă uriaşa erupţie din 1883 a vulcanului din insula Krakatoa, resimţită pe întreaga suprafaţă a Terrei. Este adevărat că în centrul Pacificului activitatea seismică este astăzi mai slabă, ceea ce nu înseamnă că nu putea fi foarte intensă în trecut – chiar într-un trecut cuprins în antropogen.

4. Indiciile geologice despre un pământ scufundat în adâncurile Oceanului Pacific nu sunt convingătoare; dar relieful şi structura fundului oceanului sunt încă insuficient cercetate – asemenea cercetări se desfăşoară actualmente în cadrul unei colaborări pe plan internaţional şi cu mijloacele ştiinţei moderne.

5. Pacifida, ca teritoriu locuit şi arie a unei civilizaţii, pune şi probleme de ordin istoric; or, vestigiile arheologice sunt aproape inexistente, poate şi datorită faptului că explorările în adâncul straturilor de pe fundul oceanului sunt deocamdată foarte dificile cu mijloacele de care dispune ştiinţa în stadiul actual.

6. Oricum, este aproape cert că nu poate fi vorba de palate şi temple somptuoase, cum crede Churchward, ci mai degrabă de unelte şi arme de silex şi os, (eventual de obsidian, fiind vorba de o regiune vulcanică) corespunzătoare stadiului de dezvoltare a societăţii din epoca respectivă; această constatare reiese în mod logic din studiul legilor generale ale dezvoltării societăţii, a forţelor motrice ale dezvoltării istorice, chiar dacă pornim de la premisa că cronologia stabilită de Churchward (16 000 sau 25 000 ani!) este exagerată.

7. Este foarte ciudat că o asemenea civilizaţie mai mult sau mai puţin dezvoltată n-a avut contact cu cele apropiate care să-i înregistreze amintirea; unii cercetători au crezut că găsesc circa o sută de semne comune între cele 500 semne ale scrierii din Insula Paştelui şi cele 450 semne descoperite pe amuletele şi sigiliile din Valea Indusului (Mohendjo Daro) – datând din mileniul III î.e.n. – afirmaţie care s-a dovedit nefondată; J. Churchward evocă doar vagi şi necontrolabile mărturii indiene şi tibetane, depunând o insistenţă suspectă în legătură cu descifrarea unor scrieri necunoscute – poate este de bună-credinţă în convingerea lui că a reuşit să interpreteze texte hieratice din mânăstirile budiste şi lamaserii, sau poate că a căzut victimă unor şarlatanii.

8. Prezentarea civilizaţiei de pe Pacifida ca pe un leagăn al tuturor civilizaţiilor, a limbii din Ţara Mu ca pe o limbă universală din care derivă toate celelalte, a scrierii ca aflându-se la originea scrierilor ş.a.m.d., nu se întemeiază pe argumente ştiinţifice; J. Churchward, folosind datele precare moştenite din tradiţia unor populaţii, le-a amplificat cu elemente fabuloase izvorâte din propria-i fantezie, fără valoare istorică şi fără aparenţă de verosimil - deşi nu lipsite de farmec, de o anumită atracţie.

9. Admiţând existenţa - într-un trecut incert, dar în orice caz în antropogen - a unui continent în bazinul de astăzi al Pacificului, „tainele" insulelor care preocupă numeroşi cercetători sunt mai lesne de explicat: originea celor mai vechi locuitori din Insula Paştelui, Noua Zeelandă, Hawaii şi din alte părţi; originea „tăbliţelor vorbitoare" cu scriere rongo-rongo din Insula Paştelui, o scriere cum nu se mai găseşte nicăieri în altă parte; înfăţişarea caracteristică, stând mărturie pentru o artă evoluată, a statuilor celor mai vechi din Insula Paştelui şi din câteva insule ale Arhipelagului Societăţii; faptul că anumite drumuri foarte vechi care străbat insulele se opresc brusc la ţărm, în locuri pustii, dând impresia că în trecut se prelungeau pe platoul continental care încă nu era submers; existenţa unor cuvinte de origine necunoscută, în familia de limbi malaezo-polineziană, desemnând anumite construcţii sau folosite de preoţi în exorcisme şi activitatea sacerdotală.

Este limpede că toate acestea şi încă multe alte probleme, legate de dezvoltarea materială şi spirituală a populaţiilor polineziene şi de chestiunea atât de controversată a migraţiilor, ar trebui reconsiderate într-o lumină nouă dacă ipoteza Pacifidei (sau Pacifidelor) s-ar dovedi întemeiată. Ca şi în cazul Atlantidei, unii oameni de ştiinţă ignoră pur şi simplu problema - atitudine comodă şi deloc ştiinţifică; alţii, ce-i drept mai puţin numeroşi, cad în extrema cealaltă şi, neputând rezista ispitei, acceptă necritic datele insuficient verificate, ceea ce este cel puţin tot atât de dăunător.

Probabil că va mai trece multă vreme până ce problemele legate de Pacifida - misterioasa Ţară Mu - vor fi elucidate; dacă este adevărat că pe planeta noastră nu mai există „pete albe", nu este mai puţin adevărat că fundul Oceanului Pacific este insuficient cercetat, peşterile din Insula Paştelui mai ascund destule taine, interiorul unor insule din arhipelagurile Samoa sau Fiji

este năpădit de vegetaţia luxuriantă a tropicelor. O expediţie până la „Buricul Pământului" costă enorm – din când în când câte un om de ştiinţă reuşeşte să adune suma necesară şi vine aici, în Insula Paştelui, unul dintre locurile cele mai izolate de pe planeta noastră, unde stă câteva săptămâni sau câteva luni, apoi se întoarce şi scrie o carte care de obicei este un mare succes de librărie; aşa au făcut Alfred Métraux în 1935, Thor Heyerdahl în 1956, Francis Mazière în 1963 şi alţii – singurul care a stat aici vreme mai îndelungată publicând şi o lucrare interesantă (Sébastian Englert: *La Tierra de Hotu Matu'a,* San Francisco, 1948), nu era om de ştiinţă, ci preot.

Dar poate că nu este departe vremea când o expediţie ştiinţifică prevăzută cu întreg arsenalul arheologiei moderne (inclusiv fondurile trebuitoare) va poposi aici şi va întreprinde cercetări sistematice, un an, doi ani, sau zece ani; şi atunci poate că Insula celor o mie de enigme ni se va spovedi, iar taina Ţării Mu nu va mai fi o taină.

Până atunci, consemnând ademenitoarea ipoteză a lui J. Churchward vom constata că este o ipoteză care explică totul, fără să dovedească nimic.

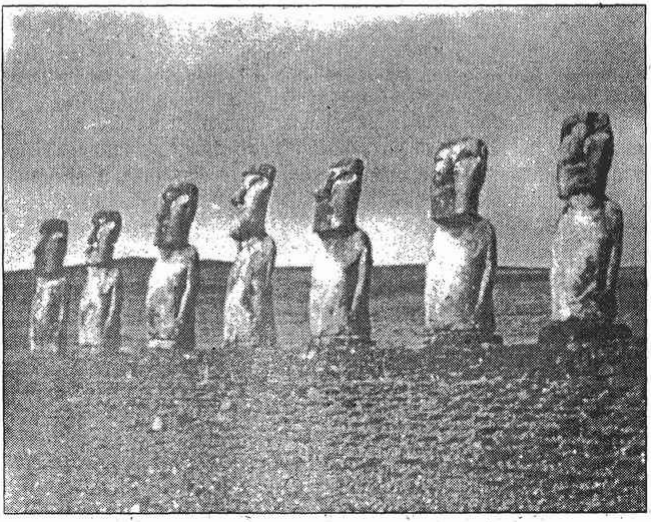

Continente dispărute:

TREI IPOTEZE MODERNE ÎN LEGĂTURĂ CU ATLANTIDA

„Critias: *Ascultă, dar, Socrate, o legendă, deşi foarte ciudată, însă întru totul adevărată, precum a spus odinioară Solon, cel mai înţelept dintre cei şapte înţelepţi.*"

Platon
în Dialogul Timeu, *circa 400 î. e. n.*

„Dacă dăm la o parte unele teorii nu întotdeauna naive, iar uneori de-a dreptul false, atunci trebuie să recunoaştem că în ideea lui Platon există multe elemente pozitive. Ea a determinat pe mulţi oameni de ştiinţă să facă cercetări serioase, care au îmbogăţit oceanografia, geologia, antropologia, etnografia..."

Henri Lhote
în Frescele din Tassili, *1958.*

„După apariţia a sute de studii despre enigma Atlantidei merită ca, pornind de la ultimele cuceriri ale ştiinţei, să facem încă o dată încercarea să situăm geografic şi să descriem pe atlanţi şi cultura lor. Deoarece nu ne mai putem îndoi că a existat o Atlantidă. Şi Troia ar fi încă şi astăzi o «Atlantidă», dacă n-ar fi fost dezgropată."

Ivar Lissner
în Die Rätsel der grossen Kulturen, *1974.*

„Se poate spune că, astăzi, atlantologia trece prin perioada de tranziţie a dezvoltării sale, caracterizată prin formarea ei ca ştiinţă şi prin îndepărtarea de fantastic şi de născocirile pseudoştiinţifice."

N. F. Jirov
în Atlantida, *1964.*

IPOTEZĂ: Presupunere cu caracter provizoriu, formulată pe baza datelor experimentale existente la un moment dat pe baza intuiţiei, impresiei etc.

Dicţionarul explicativ al limbii române, 1975.

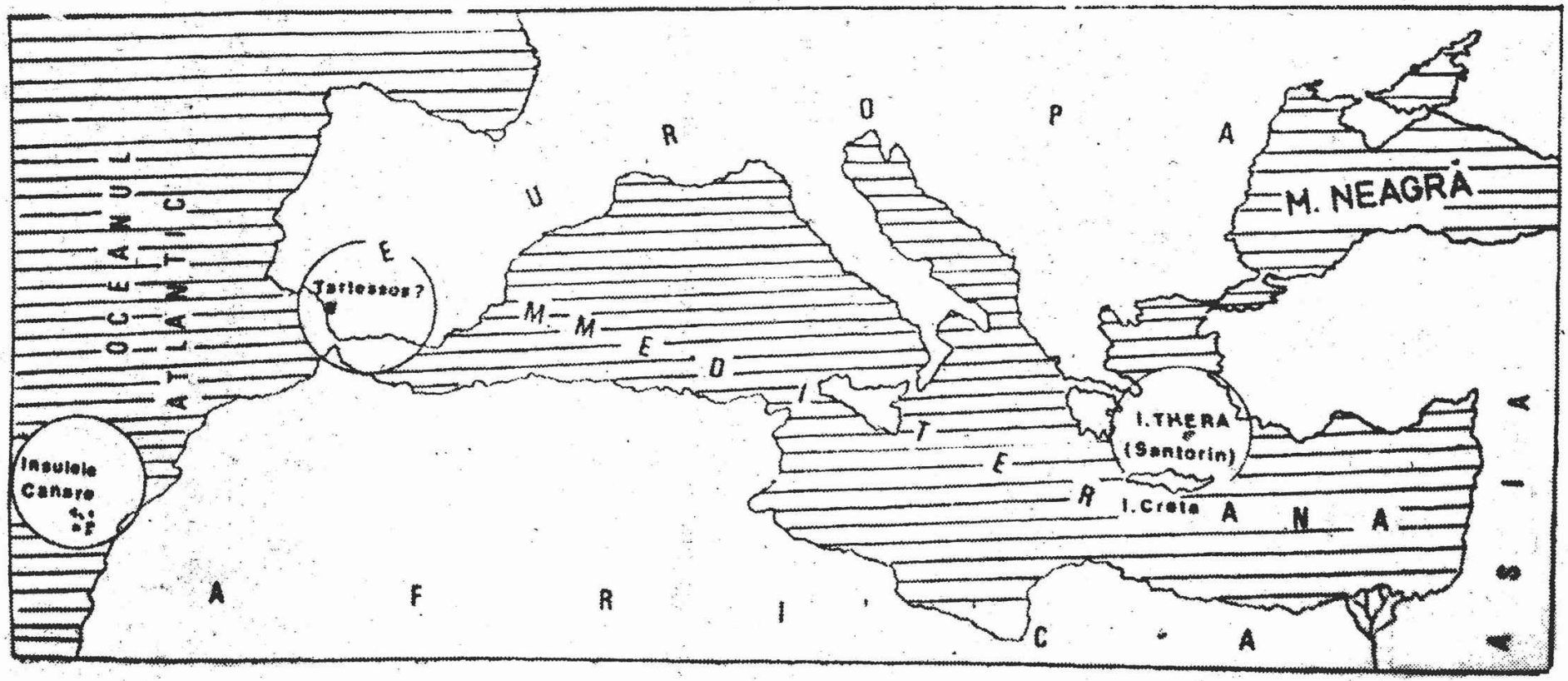
OCEANUL ATLANTIC
E
Tartessos?
M
M
E
D
I
T
E
R
U
R
O
P
A
M. NEAGRĂ
I.THERA
(Santorin)
I.Creta
A N A
A F R I C A
Insulele Canare

- **PLATON: DIALOGURILE *TIMEU* ŞI *CRITIAS*.**
- **ÎNŢELEPTUL SOLON A VIZITAT EGIPTUL?**
- **K. J. FROST ŞI J. V. LUCE: IPOTEZA MINOICĂ.**
- **„INSULELE FERICITE": ENIGMA ORIGINII GUANŞILOR.**
- **ÎN LEGĂTURĂ CU MIGRAŢIILE CRO-MAGNONILOR DE-ACUM 12 000 ANI.**
- **A. SCHULTEN ŞI I. LISSNER: IPOTEZA TARTESIANĂ.**
- **ÎN CĂUTAREA ÎNFLORITOAREI METROPOLE DE PE MALUL ATLANTICULUI.**

S-au scurs 2 300 ani de când filosoful grec Platon (427–347 î.e.n.) a relatat, în două dintre *Dialogurile* sale – *Timeu* (*Timaios*) şi *Critias* –, povestea Atlantidei, continentul dispărut. De atunci şi până astăzi (şi mai ales în ultimele două veacuri) au apărut, conform unor evaluări sumare, peste 20 000 lucrări ştiinţifice şi beletristice, articole mai ample şi eseuri în legătură cu Atlantida, printre care circa 2 000 sunt consacrate în întregime acestei probleme. Pe bună dreptate remarca profesorul Radu Vulpe (în „Prefaţă la ediţia română" a *Atlantidei* lui N. F. Jirov): „S-a scris atât de variat despre Atlantida, încât însăşi preocuparea despre existenţa ei ocupă un loc în istoria universală a culturii. În ciuda eşecurilor la care au dus până acum cercetările referitoare la dovezile materiale peremptorii ale acestui continent, curiozitatea generală în jurul ştirilor transmise de Platon, se menţine cu tenacitate. Subiectul rămâne mereu pasionant. Lumea doreşte să cunoască datele problemei şi să aplaude, atunci când e cazul, măcar iscusinţa încercărilor de a o rezolva, dacă însăşi soluţia definitivă nu-i va putea fi oferită curând sau, poate, niciodată".

În vremurile mai noi, nume de prestigiu au venit să se adauge celor numeroase care socotesc relatarea despre Atlantida ca fiind reflexul unor întâmplări reale – aşa sunt profesorii Richard Hennig şi Adolf Schulten, care văd în Atlantida lui Platon „fapte pozitive",

profesorul Albert Rivaud de la Sorbona, unul dintre cei mai buni cunoscători ai operei lui Platon, în care vede „nu numai cunoştinţe foarte vechi, dar şi rezultatele celor mai noi cercetări din timpul vieţii lui Platon", profesorul J. V. Luce de la Oxford, Ivar Lissner, H. H. Borchardt, René Malaise, Sprague de Camp şi mulţi alţii. Unii dintre ei s-au exprimat cu prudenţă, alţii au îmbrăţişat cu căldură ideea existenţei, în trecut, a unui continent astăzi dispărut – în sfârşit, alţii au emis chiar ipoteze noi sau au adus argumente noi în sprijinul unor ipoteze mai vechi în legătură cu diferite aspecte legate de situarea Atlantidei în spaţiu şi timp.

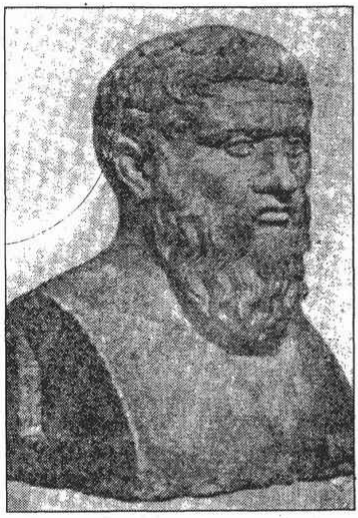

Platon

Problemele în legătură cu Atlantida se rezumă, în linii mari, la două aspecte esenţiale; mai întâi: este, oare, relatarea despre Atlantida reflexul unor întâmplări autentice – prin urmare susceptibile a fi istoriceşte verificate – sau a constituit pentru Platon un simplu pretext pentru a-şi expune, cu incontestabilul său dar de povestitor şi pasiunea sa pentru raţionamentul dialectic, propriile idei, în scopuri retorice şi educative? În al doilea rând: dacă Atlantida a existat, unde era situată, cine erau locuitorii ei şi care era nivelul de dezvoltare materială şi spirituală a societăţii atlantice?

În ceea ce priveşte primul dintre aceste aspecte, adversarii existenţei Atlantidei remarcă pe bună dreptate că, dacă s-au scris 20 000 lucrări despre continentul platonic dispărut, aceasta nu înseamnă nicidecum că s-a demonstrat şi existenţa lui. În legătură cu al doilea aspect, partizanii entuziaşti ai Atlantidei pretind că dovezile materiale peremptorii ale existenţei ei vor apărea mai

devreme sau mai târziu ca urmare a activităţii depuse în cercetarea arheologică modernă.

Analizarea mărturiilor ştiinţifice pledând pentru una sau cealaltă dintre ipotezele ce încearcă localizarea Atlantidei presupune cunoaşterea însăşi a sursei legendei. Platon ne spune că Solon – legislator al Atenei şi unul dintre cei şapte înţelepţi ai Greciei Antice – a aflat-o de la un preot egiptean. În *Dialogul Timeu*, ea este astfel prezentată (în versiunea românească, îngrijită de prof. Maria Marinescu-Himu, a aceleiaşi *Atlantida* de F. M. Jirov):

„Uimitoare sunt descrierile – păstrate aici – ale numeroaselor şi măreţelor fapte săvârşite de cetatea voastră, dar una îndeosebi este mai presus de toate ca măreţie şi vitejie. Scrierile spun că, odinioară, cetatea voastră a înfrânt o mare putere ce se îndrepta cutezător dinspre Marea Atlantică asupra întregii Europe şi asupra Asiei deopotrivă. Atunci această mare era navigabilă, pentru că în faţa gurii ei, pe care voi o numiţi, în felul vostru, Coloanele lui Hercule, se găsea o insulă. Această insulă era mai mare decât Libya şi Asia la un loc şi de la ea se deschidea navigatorilor accesul spre alte insule, iar de la acele insule spre întreg continentul opus, cu care era mărginită acea adevărată mare. Căci în partea interioară a gurii despre care vorbim, marea apare (numai) ca un golf, ceva asemănător cu o intrare îngustă, iar aceea (ce este în partea exterioară) se poate numi adevărata mare, după cum pământul ce o înconjoară se poate numi, pe bună dreptate, un continent adevărat şi întreg. Pe această insulă Atlantida s-a alcătuit un mare şi puternic stat de regi, a căror putere se întindea asupra întregii insule, asupra multor alte insule şi asupra unor părţi ale continentului. Afară de asta ei stăpâneau şi în partea de aici Libya până în Egipt şi Europa până în Tyrrhenia. Statul întreg, concentrându-şi toate eforturile, şi-a pus în gând să subjuge dintr-o singură lovitură şi ţara voastră şi pe a noastră, şi toată întinderea de pământ de dincoace de gură.

Atunci, Solon, oştile cetăţii voastre s-au impus tuturor prin eroismul şi energia lor. Întrecându-i pe toţi în curaj şi în iscusinţa procedeelor de luptă, cetatea voastră a luptat când în fruntea elenilor, când a ţinut piept de una singură, din nevoie, şi a înfruntat mari primejdii atunci când alţii dădeau înapoi. Dar, în cele din urmă, biruindu-i pe duşmanii care atacau, a ridicat un trofeu, împiedicându-i să subjuge pe cei ce nu fuseseră încă

subjugaţi şi cucerind, fără doar şi poate, libertatea pentru noi toţi, care trăim îndeobşte dincoace de Coloanele lui Hercule. După aceea însă, când s–au petrecut îngrozitoare cutremure de pământ şi potopuri, într–o singură zi şi o noapte de urgie, întreaga voastră oaste a fost înghiţită de pământ şi însăşi insula Atlantida a dispărut, scufundându–se în mare. De aceea şi marea de acolo este acum nenavigabilă şi nu poate fi cercetată: navigaţia este împiedicată de o mare cantitate de noroi pietrificat, pe care insula scufundată l–a lăsat în urma sa."

Din fragmentul de mai sus, care ne dă esenţialul asupra istoriei Atlantidei, nu trebuie să tragem concluzia că acest imperiu insular se întindea pe jumătate din planeta noastră – Asia reprezintă în textul lui Platon numai teritoriul asiatic cunoscut de vechii greci, prin urmare Asia Mică şi ţărmul oriental al Mediteranei, Libya este teritoriul continentului african situat la apus de Egipt şi cunoscut la acea vreme, iar Tyrrhenia, pe care mai târziu romanii o vor numi Etruria, este partea apuseană a Italiei centrale. Oricum, pentru noi, cei de astăzi, este foarte greu să evaluăm întinderea Atlantidei după textul lui Platon.

Cu totul altfel stau lucrurile în privinţa cronologiei: Platon situează distrugerea Atlantidei între 8 000–9 000 ani înaintea epocii lui Solon (circa 640–558 î.e.n.) – un calcul foarte simplu ne va duce la concluzia că uriaşa catastrofă care a provocat scufundarea Atlantidei a avut loc acum 10 600–11 600 ani.

Totuşi, unii autori mai noi admit în general că în textul lui Platon s–au strecurat unele deformări şi exagerări, atât în privinţa vastelor dimensiuni ale Atlantidei, cât şi a marii vechimi a evenimentelor (agresiunea împotriva Atenei) – deformări şi exagerări introduse probabil de însuşi Platon într–o tradiţie istorică foarte veche, alterată atunci când a culeş–o şi pe care a omis s–o corecteze.

Aceasta este părerea lui J. V. Luce, care – în ciuda faptului că Platon plasează continentul dispărut dincolo de Coloanele lui Hercule (Gibraltar), în Marea Atlantică –, crede că prin Atlantida preoţii egipteni din Sais desemnau Creta veche. Ipoteza minoică (cum o numeşte autorul ei), deşi incredibilă la prima vedere, se întemeiază pe câteva argumente solide şi a câştigat adepţi în zilele noastre printre care pe neobositul cercetător Jacques–Yves Cousteau, care a părăsit vremelnic domeniul oceanografiei

propriu-zise pentru a se dedica (în 1976–1977) arheologiei submarine în regiunea Cretei.

J. V. Luce, în documentata sa lucrare (*The end of Atlantis*, Londra, 1969; în cele ce urmează vom folosi ediţia franceză: *L'Atlantide redécouverte*, trad. de André Ravaute, libr. Jules Tallandier, Paris) se dovedeşte a fi unul dintre autorii convinşi de existenţa unui fond real al legendei; el porneşte de la două premise: mai întâi, tradiţia unui mare „imperiu", posedând o cultură relativ dezvoltată, stat puternic care, la un moment dat, a ameninţat autonomia Greciei şi îndeosebi a Atenei; apoi, producerea unei catastrofe naturale de proporţii uriaşe, care a dus la dispariţia respectivului stat antic.

Se cuvine precizat de la bun început că denumirea de „imperiu" folosită de autor este improprie, după cum improprie este şi denumirea de „imperiul soarelui" dată de J. Churchward legendarei Pacifide; N. F. Jirov foloseşte în mod curent expresia „regatul principal al Atlantidei" spre a-l deosebi de celelalte, subordonate; poate că mai adecvat ar fi denumirea „confederaţie de cetăţi" – în cadrul căreia rolul conducător l-ar fi avut capitala Atlantidei, numită de unii autori Poseidonia. Dar să ne întoarcem la J. V. Luce şi la interesanta sa ipoteză: aşadar, dacă Platon n-a inventat tradiţia aceasta şi dacă, ne spune el însuşi, i-a fost transmisă prin intermediari de strămoşul său Solon – pe care-l numeşte „cel mai înţelept dintre cei şapte înţelepţi" – şi dacă Solon, la rândul lui, o aflase de la preoţii egipteni, se impun, iarăşi, două fapte care, judecate prin prisma celor admise mai sus, sunt de necontestat. Profesorul Luce le formulează astfel: 1. Documentele egiptene (în piatră şi papirus) care ne-au parvenit au o vechime care urcă departe în epoca de bronz şi relatează evenimente de care vechii greci nu aveau cunoştinţă, nici măcar vreo idee vagă; 2. Solon a vizitat într-adevăr Egiptul. Mai ales această din urmă chestiune prezintă o importanţă esenţială, de vreme ce toţi adversarii existenţei Atlantidei folosesc ca argument hotărâtor în demonstraţiile lor faptul că nicăieri nu este menţionată o vizită pe care Solon ar fi făcut-o în Egipt.

Autorul *Atlantidei redescoperite* crede a fi găsit dovada unei vizite în Egipt în însăşi opera poetică a lui Solon – vizită pe care o datează în jurul anului 590 î.e.n. La această dată, Solon dusese la bun sfârşit seria de reforme politice şi economice care

vor aduce schimbări atât de profunde în viaţa Atenei şi hotărâse „să se retragă pentru o vreme din activitatea publică pentru a îngădui acestor măsuri să prindă viaţă în lipsa lui". Pe atunci, grecii erau bine primiţi în Egipt, faraonul Amosis fiind cunoscut pentru atitudinea sa filohelenică. După cum ne informează Herodot, grecii aveau chiar o agenţie comercială la Naucratis, port înfiinţat cu 40 ani în urmă de neguţătorii din Milet şi locuit de numeroşi greci. Or, Naucratis se afla la numai 16 km de Sais, capitala administrativă a Egiptului începând din timpul domniei lui Psammetic I (663–609 î.e.n.), călătorie pe care Solon o putea lesne efectua, ne asigură Platon.

Pe vremea aceea, preoţii egipteni studiau cu sârg istoria ţării lor: pe lângă temple funcţionau aşa-zisele „case ale cărţilor", adevărate arhive de papirusuri; pare firesc ca un erudit ca Solon să caute tovărăşia preoţilor deţinători ai tainelor ştiinţei, iar barierele de limbă se pare că erau lesne de înlăturat, căci faraonul precedent, Psammetic I, întemeiase o şcoală de interpreţi care veneau în întâmpinarea politicii sale prohelene. E firesc, deci, să ni-l imaginăm pe Solon consultând, după cum ne spune Platon, pe preoţii zeiţei Neith, deţinători ai documentelor şi informaţiilor transmise prin tradiţie.

Acolo, la Sais, un preot bătrân a pronunţat memorabilele cuvinte: „O, Solon, Solon! Voi, elenii, aţi fost întotdeauna copii şi nu există un elen bătrân." Auzind asta, Solon a întrebat: „Cum aşa? Ce vrei să spui?" „Sunteţi toţi tineri cu sufletul", a răspuns el, „pentru că nu aveţi în suflet nici o părere veche care să se sprijine pe o legendă veche şi nici un fel de cunoştinţe încărunţite de vreme...".

Acel bătrân preot face apoi o interesantă şi judicioasă comparaţie între civilizaţia egipteană şi cea greacă – el îi explică lui Solon că analele egiptene urcă într-un trecut depărtat, despre care grecii n-au decât informaţii vagi şi lipsite de continuitate, informaţii acumulate prin intermediul unor mituri poetice. El arată în continuare că, în trecut, civilizaţia greacă suferise întreruperi pricinuite de catastrofe, perioade de secetă şi potopuri; pierzând „noţiunea scrierii", grecii nu posedau arhive şi anale care să-i informeze asupra istoriei lor şi n-au moştenit noţiunile ştiinţelor antice – ei n-au decât miturile, cum este cel al lui Deucalion salvându-se de potop sau cel al încercării dezastruoase făcute de Faeton de a conduce carul de foc al Soarelui, mituri

întemeiate pe evenimente catastrofice reale, de care Egiptul era însă relativ apărat datorită regularităţii apelor Nilului. De aceea, analele egiptene erau mult mai vechi şi nu prezentau lacune.

Abia după această comparaţie între tradiţiile egiptene şi greceşti, bătrânul preot îi relatează istoria Atlantidei şi a conflictului ei cu Atena, istorie pe care Solon şi-o notează cu intenţia de a compune mai târziu un poem epic cu această temă. Poemul n-a fost niciodată scris – poate din pricină că, înapoiat la Atena, treburile politice ale cetăţii nu i-au dat lui Solon răgazul necesar. Totuşi, el a repetat ceea ce i se relatase la Sais unui strămoş al lui Platon şi povestea (însoţită, poate, de un manuscris al lui Solon) a fost transmisă în familie până ce Platon s-a hotărât s-o dezvăluie, mai întâi în *Dialogul Timeu*, apoi în *Dialogul Critias* – acesta din urmă neterminat, întrerupt brusc la mijlocul unei fraze.

Un argument în favoarea autenticităţii evenimentelor relatate îl constituie afirmaţia pe care Platon o pune în gura lui Socrate: după ce Critias îşi sfârşeşte relatarea, Socrate remarcă (nu fără oarecare ironie, ce-i drept) că povestea „are avantajul foarte mare de a corespunde unei realităţi şi nu unei iluzii". E un comentariu care diferă de cele care însoţesc alte relatări din dialogurile platonice.

Nu ne vom ocupa aici de predilecţia lui Platon pentru culoarea locală egipteană, pă cum nu ne ocupăm nici de concepţia lui despre stat – pe care unii cercetători o caracterizau pe bună dreptate ca o „idealizare ateniană a sistemului de caste egiptean" – dar nu putem să nu remarcăm că acelaşi interlocutor (Socrate), care se îndoieşte de veracitatea altor mituri egiptene, pare s-o admită pe cea a mitului Atlantidei. De altfel, Platon proiectase o trilogie *Timeu – Critias – Hermocrate*, important proiect filosofic în cadrul căruia istoria Atlantidei era destinată, fără nici o îndoială, să joace un rol important, iar nu să ţină loc de simplu divertisment.

Pe de altă parte, Platon ne dă o „genealogie" amănunţită în legătură cu informaţiile sale despre Atlantida: bătrânul preot care avea acces la „casa cărţilor" de pe lângă templul închinat zeiţei Neith i-a relatat povestea lui Solon, care i-a relatat-o lui Dropides, care i-a relatat-o lui Critias cel Bătrân; acesta, pe când era pe cale să împlinească nouăzeci de ani, i-o relată lui Critias cel Tânăr, vărul lui Platon, de la care a aflat-o filosoful nostru – aşadar o transmitere pe cale orală cuprinzând un interval de 167

ani. Dar poate că nu era o cale orală, căci se menţionează un document manuscris al lui Solon în care acesta ar fi transcris în greceşte principalele nume – document pe care Critias del Tânăr pretindea că-l deţine de la bunicul său.

Un text relativ târziu poate fi pus în legătură cu acest document – Strabon citându-l pe istoricul şi filosoful stoic Posidonios (circa 135–50 î.e.n.) arată că Platon ar fi afirmat: „Este posibil ca povestea (Atlantidei – n. n.) să nu fie o simplă invenţie". Or, Strabon şi Posidonios sunt autori foarte exigenţi în afirmaţiile lor şi nu este deloc exclus să fi avut acces la unele materiale biografice privitoare la Platon care astăzi nu ne mai sunt accesibile.

Din cele de mai sus se desprind câteva concluzii: Solon a vizitat realmente Egiptul, transmiterea orală a mitului este posibilă conform cronologiei date de Platon, nu este exclus să fi existat şi un document manuscris al lui Solon şi, în sfârşit, Platon însuşi pare să fi crezut în fondul de adevăr al legendei, în jurul căruia a brodat un mare număr de detalii remarcabile.

Se cuvine precizat că aşa-zisa ipoteză minoică a Atlantidei este destul de veche – J. V. Luce a preluat-o de la K. J. Frost şi a dezvoltat-o, lărgindu-i sfera argumentelor privite prin prisma descoperirilor arheologice moderne şi stârnind interesul (justificat, după cum vom vedea) câtorva avizaţi cercetători din zilele noastre. Dar cine este K. J. Frost?

În 1909, la 19 februarie, în ziarul londonez *Times* a apărut un documentat articol intitulat *Continentul dispărut*, în care se argumenta, pentru prima oară, ipoteza minoică a Atlantidei; articolul nu era semnat. În urma scrisorilor primite, care stăteau mărturie pentru interesul stârnit de articol, redacţia i-a cerut autorului un material mai amănunţit, care a apărut mai târziu sub titlul: *Dialogul Critias şi Creta minoică*. Cu acest prilej s-a aflat că autorul este un anume K. J. Frost şi că face parte din corpul didactic al lui Queen's Univesity din Belfast (Irlanda de Nord). Nu mult după aceea a murit, căzut în primul război mondial.

„Săpăturile arheologice recente efectuate în Creta", scria K. J. Frost, în articolul din 1909, „au creat necesitatea de a se reconsidera întreaga istorie a Mediteranei de dinaintea perioadei clasice. Cu toate că numeroase probleme rămân încă în suspensie, este în afară de orice îndoială că, în Egiptul din vremea dinastiei

a XVIII-a, în epoca în care Theba se afla la apogeul gloriei, Creta era centrul unui vast imperiu care, prin relaţiile lui comerciale şi influenţa lui, se întindea din nordul Adriaticei până la Tell el-Amarna şi din Sicilia până în Siria. Întreg comerţul maritim între Europa, Asia şi Africa era în mâinile cretanilor, şi se pare că, prin legenda lui Tezeu, dominaţia minoică cuprindea insulele greceşti şi regiunile de coastă ale Aticei [...] Civilizaţia minoică, prin excelenţă mediteraneană, se deosebeşte categoric de toate celelalte civilizaţii care s-au răspândit în Egipt şi în Orient. De asemenea, din multe puncte de vedere ea este de un modernism izbitor. Palatele cu mai multe etaje, o anumită ceramică, înseşi rochiile femeilor cretane dau impresia că ar aparţine mai degrabă lumii noastre moderne decât antichităţii. Pe de altă parte, numărul monumentelor şi extraordinara lor bogăţie depăşesc cu mult posibilităţile limitate ale Cretei şi fără îndoială că trebuie puse, în cea mai mare parte, pe seama acelei forţe maritime pe care vechile legende le atribuie domniei lui Minos.

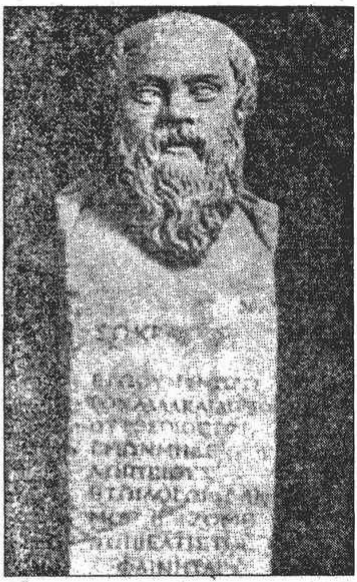

Socrate

În consecinţă, atunci când puterea minoică se afla la apogeu, Creta trebuie să fi apărut în ochii celorlalte popoare ca o naţiune mare, iar prestigiul ei era fără îndoială mărit de misterul care înconjura ţările asupra cărora ea îşi întindea dominaţia (ţări pe care şi egiptenii le situau departe spre apus) şi de deplina stăpânire a acelui element care era marea – element de spaimă pentru lumea antică. De asemenea, zvonuri ciudate circulau în ţările Orientului Apropiat cu privire la palatele de dimensiuni neobişnuite, întreceri sportive şi dansuri bizare şi, înainte de toate, cu privire la luptele de tauri. Regatul

minoienilor a fost de altfel, în antichitate, un stat puternic unit prin aceeaşi mare care–l izola de celelalte naţiuni, aşa fel încât părea că constituie un continent aparte cu caracteristici proprii."

Mai departe, după ce descrie declinul subit (totuşi temporar) al puterii cretane, pe care–l atribuie căderii Cnossosului sub dominaţia unor năvălitori dinafară (sec. XVI î.e.n.), Frost continuă:

„Cnossos şi oraşele aliate au fost lovite în calitatea lor de

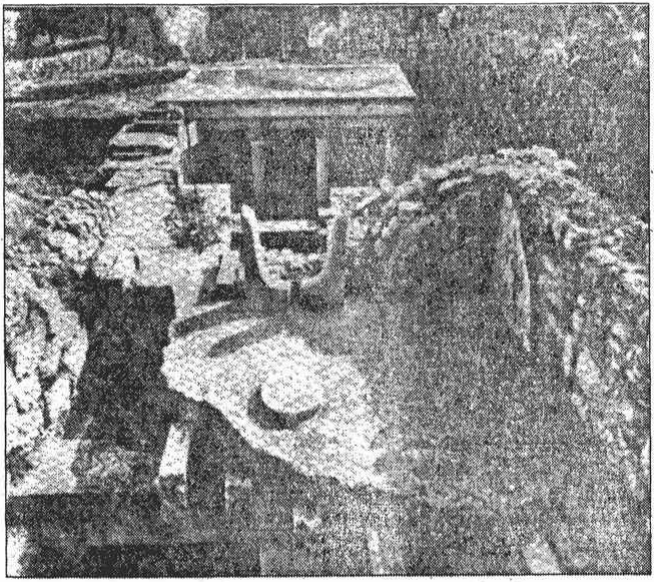

Mormânt din incinta templului din Cnossos

putere maritimă şi comercială, chiar în momentul în care păreau mai puternice şi mai puţin expuse primejdiei. Ai impresia că întreg regatul ar fi fost înghiţit de valurile mării, că povestea Atlantidei ar fi adevărată. Paralela nu este gratuită. Dacă există o legătură între informaţiile pe care le posedăm privitor la Atlantida şi la istoria Cretei, pare aproape sigur că găsim aici un ecou al civilizaţiei minoice [...] Descrierea Atlantidei, aşa cum

este dată în *Timeu* şi *Critias*, oferă trăsături atât de tipic minoice, încât nici măcar Platon n–ar fi putut inventa asemenea amănunte, necunoscute în vremea lui [...] Într–adevăr, este de asemenea semnificativ că imperiul (Atlantidei – n. n.) nu este descris ca o unică putere omogenă de tipul Republicii lui Platon sau al altor state fictive de acelaşi fel, ba, dimpotrivă, acest imperiu este alcătuit dintr–o îmbinare de elemente diferite dominate de o cetate".

Concluziile de ordin general ale lui Frost par a găsi sprijin într–o sumedenie de amănunte:

„Portul mare, de exemplu, cu traficul său maritim şi neguţătorii sosiţi în număr mare din toate părţile, sălile de baie perfecţionate, stadionul, jertfa solemnă a unui taur sunt amănunte caracteristice (dacă nu exclusiv) minoice; dar atunci când ni se arată că taurul este vânat «în templul lui Poseidon, fără alte arme decât frânghiile şi prăjinile», este în afară de orice îndoială că ne aflăm în faţa unei descrieri a arenelor din Cnossos, a însuşi acelui ritual care impresiona mai mult ca orice altceva pe vizitatorii străini şi care a dat naştere legendei Minotaurului. Cuvintele lui Platon descriu cu exactitate scenele reproduse pe vestitele cupe de la Vaphio, care reprezintă desigur capturarea unor tauri sălbatici destinaţi luptelor cu tauri practicate de minoeni. Iar aceste lupte, după cum ştim din vestigiile păstrate chiar în palat, se deosebeau de toate celelalte manifestaţii de acest gen printr–un punct esenţial pe care Platon îl scoate în relief: în cadrul lor nu se foloseau armele."

Este probabil că Frost greşeşte când atribuie naşterea legendei Minotaurului (de care ne vom ocupa în alt capitol al lucrării de faţă), jocurilor practicate în arenele din Cnossos; problema trebuie pusă mai degrabă invers: legenda Minotaurului (foarte veche, încadrată într–un ciclu de legende care începe cu cea a răpirii Europei de către Zeus transformat în taur) se află probabil la originea jocurilor minoice care aveau un caracter sacru. Frost are însă incontestabil dreptate când scoate în evidenţă asemănarea izbitoare dintre jocurile practicate în arenele din Atlantida şi în cele din Creta minoică. Pe vremea lui Platon, amintirea luptelor cu tauri din Cnossos se pierduse în Grecia şi unii cercetători găsesc în aceasta încă un argument în favoarea originii egiptene a legendei despre continentul dispărut.

Până în primii ani ai veacului nostru, nici unul dintre cei ce

s–au ocupat de problema Atlantidei n–a pus–o în legătură cu Creta minoică – existenţa lui Minos şi a regatului său erau socotite de domeniul legendei şi abia după cercetările întreprinse de şir Arthur Evans la Cnossos civilizaţia cretană premicenian ă a fost pusă într–o lumină nouă, plină de strălucire, confirmând unele tradiţii perpetuate de mythosul grec. După cum arată J. V. Luce (în op. cit.), studiile lui Frost pun la dispoziţie premisele indispensabile ale unei reconsiderări, pe baze noi, a legendei Atlantidei, baze care până la sfârşitul veacului trecut nu existau. Frost „a scos în evidenţă că legenda căpăta o semnificaţie istorică corespunzătoare în măsura în care acceptăm conţinutul ei din punct de vedere egiptean".

Frescă din Creta (circa 1600 î.e.n.)

În vechile inscripţii egiptene abundau laudele adresate zeilor şi faraonilor, în schimb indicaţiile de interes istoric şi geografic erau sumare – în general, egiptenii din perioadele mai vechi nu cunoşteau decât foarte vag celelalte ţări, nu erau mari călători şi nici abili marinari, orizontul lor geografic era restrâns; universul lor se mărginea la sud cu Nubia şi ţara Punt (Eritreea?), la răsărit cu Eufratul, la apus cu deşertul Libiei; relaţiile lor comerciale erau orientate cu osebire către nord – cunoşteau Ciprul, coasta sudică a Asiei Mici şi Creta, iar începând cu prima jumătate a secolului XV î.e.n. au început să cunoască şi Grecia miceniană.

Într–un document egiptean din al treilea mileniu î.e.n. se menţionează pentru prima oară numele „Keftiu", precum şi nişte „insule aflate în mijlocul Mării Verzi (Mediterana–n. n.)". Identificarea ţării Keftiu cu Creta a fost multă vreme obiect de

controversă, dar este astăzi aproape unanim acceptată; de altfel, în akkadiană găsim corespondentul *kap-ta-ra* cu semnificaţia „pământul (ţara) de dincolo de marea superioară".

Neguţătorii minoeni au pătruns în Egipt înaintea celor micenieni; în cursul deceniului 1460–1450 î.e.n., la curtea egipteană au sosit ştiri despre o schimbare importantă în statutul politic al cetăţii Cnossos: erau probabil ecourile pătrunderii miceniene în Creta. Dar, după cum reiese din documentele care au ajuns până la noi, la curtea faraonilor şi în bibliotecile templelor nu se făcea o distincţie limpede între diferitele „popoare ale mării", care fie că făcuseră comerţ, fie că se luptaseră cu strămoşii egiptenilor; de aceea (după părerea lui J. V. Luce) „putem presupune că informatorii lui Solon i-au zugrăvit acestuia o imagine heteroclită despre relaţiile egipto-egeene, o imagine alcătuită după documente de acelaşi gen ca acelea care ni s-au păstrat, dar presărată cu amănunte provenind din anale pe care nu le mai posedăm".

Mai târziu, documentele înregistrează Keftiu ca pe o ţară tributară Egiptului, iar într-un papirus este utilizată expresia „tot atât de departe ca (ţara) Keftiu". Pe la mijlocul celei de a XVIII-a dinastii (circa 1555–1335), Keftiu dispare din textele egiptene; să fie oare o coincidenţă faptul că data corespunde (cu oarecare aproximaţie, bineînţeles), cu cea a catastrofei de pe insula Thera (de care ne vom ocupa mai departe). Şi totuşi, Keftiu îşi avea importanţa sa până şi în cultura egipteană, de vreme ce (după cum rezultă dintr-un document aflat la British Museum) unul dintre exerciţiile şcolarilor era „Cum se scriu numele din Keftiu" – cu alte cuvinte, ucenicii preoţilor egipteni învăţau să transcrie numele proprii minoice (care figurau, prin urmare, în arhivele de pe malul Nilului) socotite a avea acelaşi sens sau aceeaşi pronunţie. Cum Platon ne spune că Solon a tradus, la rândul său, numele egiptene a căror semnificaţie credea că a sesizat-o, înseamnă că înţeleptul legislator al Atenei „s-a dedat aceluiaşi exerciţiu ca şi şcolarii egipteni cu nouă sute de ani înaintea lui" (J. V. Luce) numai că în sens invers...

Interesant este faptul că, la vremea ei, ipoteza lui Frost – expusă într-un ziar de mare tiraj, iar apoi într-o revistă ştiinţifică, *Journal of Hellenic Studies* (1913) – a stârnit doar un interes moderat printre specialişti şi a fost destul de repede dată uitării; în 1951, un erudit german ajungea, într-o bine argumentată

lucrare, la o concluzie asemănătoare, probabil fără să cunoască ipoteza lui Frost care-l devansase cu peste patru decenii.

J. V. Luce a preluat, aşadar, ipoteza lui Frost şi a dezvoltat-o în concordanţă cu rezultatele cercetărilor arheologice moderne. Argumentaţia lui – logică, în consecinţă verosimilă – este însă complicată (şi neconcludentă) în chestiunea raportului semantic dintre denumirile Atlantis şi Keftiu; el îşi pune, firește, întrebarea dacă aceste două denumiri au aceeşi semnificaţie.

Ca şi alţii înaintea lui, cercetătorul englez pune rădăcina „keft" în legătură cu „caput" şi „capitul" – de altfel în *Vechiul Testament* „caphtor" desemnează capitelul unei coloane. Vechii egipteni considerau probabil Creta – insula depărtată şi muntoasă – ca pe una dintre „cele patru coloane ale cerului" aflate în marginile lumii (cunoscute de ei) şi poate că preoţii egipteni posedau documentele privind cultul coloanelor sacre destul de răspândit în Creta minoică. Primind aceste informaţii, Solon le-a pus, desigur, în legătură cu mitul lui Atlas care, după cum ne spune Homer, avea o fiică pe o insulă izolată din apus şi păzea „coloanele care susţin cerul". După părerea lui J. V. Luce, Solon a tradus Keftiu prin Atlantis, adică „insula lui Atlas", iar pe locuitori i-a numit „descendenţii lui Atlas", căci „numele ar fi sunat bine în poemul epic pe care avea de gând să-l compună şi «insula lui Atlas», pierdută într-un occident îndepărtat, se potrivea perfect pentru crearea atmosferei de mister cerută de tema sa".

Este, desigur, o opinie – ca multe altele – discutabilă, dar nu de respins apriori. Interesant este şi faptul că la autorii antici târzii (pe care Luce nu-i menţionează) Creta capătă câteva nume greu de explicat; Pliniu cel Bătrân (în *Istoria naturală*) aminteşte de Etiopia, numită şi Aetheria, precum şi Atlantia; textul lui Pliniu sună astfel: *Universa vero gens Aethiopia appelata est deinde Atlantia, mox a Vulcani filio Aetheria...* („Cu adevărat este numită de toţi Etiopia, apoi Atlantia şi în urmă de la fiul lui Vulcan Aetheria..."). Se cuvine precizat că în unele topografii antice, în afară de Etiopia răsăriteană figura şi una apuseană, de care pomenesc, în afară de Pliniu, autori de prestigiu ca sicilianul Diodor (în *Biblioteca istorică*), Virgiliu (în *Eneida*), Eustaţiu – iar însuşi Homer (în *Iliada*) ne spune că zeii din Olimp s-au dus la un ospăţ în îndepărtata Etiopie, dincolo de ocean (chiar

în perioada medievală timpurie, Atlanticul mai figurează, pe unele hărţi, cu numele de Oceanul Etiopic). Cât priveşte numele Aetheria (sau Aeria), etimologia este nesigură: specialiştii ezită între *aeraria* = mină de cupru şi *aethereus* = aerian, ceresc.

În sfârşit, se cuvine menţionat că Luce a avut la dispoziţie un argument de cea mai mare importanţă de care Frost nu a dispus. Acesta din urmă remarcase, ce-i drept, caracterul subit al distrugerii marilor construcţii ale regatului minoic, dar este evaziv în privinţa cauzelor acestor prăbuşiri. De fapt, există două perioade de construcţii monumentale în Creta, dintre care prima, cea a „marilor palate" din Cnossos, Phaistos şi Mallia se situează aproximativ între 2000–1700 î.e.n. În jurul anului 1600 î.e.n., construcţiile au reînceput, pentru ca între 1525 şi 1520 î.e.n. să fie brusc distruse, ca urmare a unei cauze nelămurite încă: noile palate şi clădiri ale aristocraţiei s-au prăbuşit pe neaşteptate, în mod violent – distrugere atribuită unor cuceritori străini care ar fi invadat insula.

Lucrurile aveau să apară într-o lumină nouă, în 1939, când eminentul arheolog grec S. Marinatos (într-un studiu apărut în revista *Antiquity*) va arăta că a descoprit la Amnisos gropi pline cu piatră ponce şi fragmente de roci vulcanice deplasate sub acţiunea puternică a unei mase de apă. Arheologul grec a tras de aici concluzia că distrugerea subită şi părăsirea simultană a numeroase palate minoice nu trebuie atribuită unor invadatori străini – părere aproape unanim acceptată până atunci –, ci unei catastrofe naturale de o violenţă şi putere distructivă fără precedent în lumea egeică. Autorul studiului sugera că sursa cataclismului trebuie căutată în insula vulcanică Thera, aflată la numai 120 km nord de Cnossos.

Revista a publicat studiul respectiv însoţit de o notă în care redacţia susţinea că ipoteza va trebui sprijinită şi prin alte probe, pe care numai o expediţie arheologică le va putea produce. A intervenit însă cel de-al doilea război mondial şi cercetările au trebuit să fie abandonate în Creta ocupată de trupele germane. După război, specialişti ai Institutului de seismologie din Atena (A. Galanopoulos), şi Institutul geologic Lamont al Universităţii Columbia din S. U. A. (D. Nincovich şi B. C. Heezen), precum şi diferite expediţii arheologice au verificat la faţa locului ipoteza Marinatos; cercetările au arătat că o erupţie vulcanică de o putere neobişnuită s-a produs într-adevăr pe insula Thera–Santorin,

către mijlocul mileniului II î.e.n., distrugând orice viaţă pe insulă şi acoperind povârnişurile munţilor Elias cu un strat de piatră ponce care pe alocuri atinge o grosime de 60 metri! Erupţia a fost atât de puternică, încât conul vulcanului s-a prăbuşit şi marea a pătruns în crater. După părerea lui S. Marinatos, erupţia de pe Thera a fost de patru ori mai puternică decât cea de pe Krakatoa, iar valurile stârnite de ea au provocat adevărate ravagii

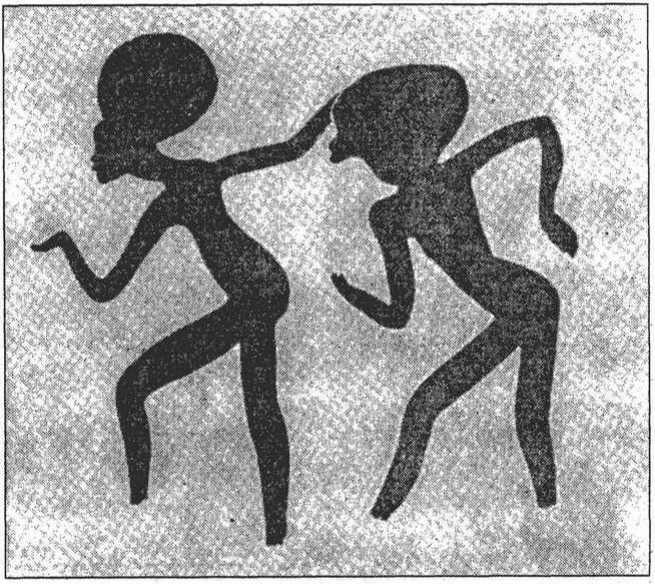

Pictură rupestră din Hoggar reprezentând două dansatoare; de remarcat asemănarea cu unele picturi rupestre din sud-vestul Europei

pe ţărmurile Cretei, la care s-au adăugat, probabil, puternice seisme.

În 1976, o echipă de scafandri de pe nava de cercetări oceanografice „Calypso" a întreprins, sub conducerea comandantului Jacques-Yves Cousteau, filmări în jurul insulei Thera, în vederea unei pelicule intitulate „În căutarea Atlantidei".

În cele şapte decenii care s-au scurs între studiul profesorului Frost şi cercetările comandantului Cousteau, câţiva eminenţi oameni de ştiinţă s-au declarat în favoarea ipotezei minoice sau, în orice caz, n-au înlăturat-o ca posibilitate. Cercetările în legătură cu uriaşa erupţie vulcanică de pe Thera răstoarnă însă cronologia lui Platon: dacă insula Atlantis a fost într-adevăr Creta, atunci nu s-au scurs unsprezece sau douăsprezece milenii de la nimicirea ei, ci numai circa trei milenii şi jumătate. În acea vreme – după cum povesteşte vechea legendă cretană – Taurul Mării a fost trimis de zei să-l pedepsească pe Minos şi să-i distrugă regatul; sau – în versiunea lui Platon: „... S-au petrecut îngrozitoare cutremure de pământ şi potopuri, într-o singură zi şi o noapte de urgie [...] şi însăşi insula Atlantida a dispărut, scufundându-se în mare".

Adversarii ipotezei minoice sunt numeroşi prin însuşi faptul că majoritatea atlantologilor înclină să acorde încredere lui Platon atât în privinţa cronologiei, cât şi a situării geografice a marii insule dispărute – filosoful atic vorbeşte de Marea Atlantică „navigabilă, pentru că în faţa gurii ei, pe care voi o numiţi, în felul vostru, Coloanele lui Hercule, se afla o insulă" de la care „se deschidea navigatorilor accesul spre alte insule, iar de la acele insule spre întreg continentul opus..." Acest text a stârnit aprige controverse între cercetători, iar un atlantolog entuziast ca N. F. Jirov conchide că „tonul afirmativ şi chiar voit afirmativ al povestirii arată, cu toată certitudinea, că Platon ştia de existenţa Americii ca despre un fapt bine stabilit..." şi, după ce constată că „sursele informaţiei sale rămân deocamdată necunoscute pentru noi", Jirov continuă într-o notă uşor polemică: „Este surprinzător că, în ciuda unor indicaţii atât de clare, mulţi dintre criticii lui Platon n-au vrut câtuşi de puţin să vadă, în această ştire, cea mai veche dintre indicaţiile cunoscute nouă cu privire la existenţa Americii! Este vorba, probabil, de principiu şi nu de fapte!" (op. cit).

Poate că se acordă, în general, o importanţă exagerată chestiunii (controversate) a unor informaţii pe care Platon le-ar fi avut despre America; este însă cert că, dacă admitem existenţa Atlantidei în faţa Coloanelor lui Hercule (Gibraltar), trebuie în mod implicit să admitem şi posibilitatea, ba chiar probabilitatea existenţei unor contacte foarte vechi între apusul Europei (şi

Africii) şi America – contacte considerabil uşurate de prezenţa marii insule astăzi acoperită, total sau parţial, de apele oceanului. Cu alte cuvinte, nu Columb cu caravelele sale spaniole (în 1492), nici Leif Erikson cu normanzii lui (în jurul anului 1000), sau Brandan cu călugării săi irlandezi (circa 550) au stabilit primele contacte directe dintre Europa şi America – aceste contacte fuseseră stabilite cu multe milenii înainte de către galerele de război şi comerţ ale atlanţilor! Evident că această afirmaţie aparent fantastică nu este corolarul celei anterioare: existenţa Atlantidei în limitele indicate de Platon.

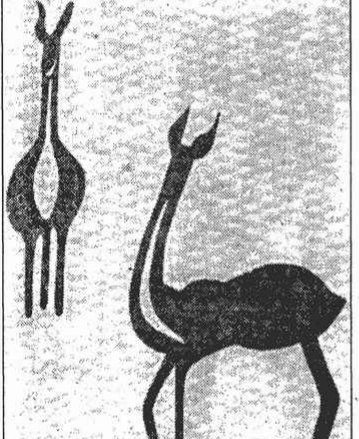

Pictură rupestră din Africa de sud-vest reprezentând antilope (după M. Alpatov)

În faţa coastei de sud-vest a Europei şi a coastei de nord-vest a Africii se află astăzi cinci grupuri de insule – denumite uneori colectiv Macaronezia – şi anume: Azorele, Madeira, Canarele, Selvagen (nelocuite) şi Insulele Capului Verde. Sunt oare aceste insule, sau măcar o parte dintre ele, „rămăşiţe" ale vechii Atlantide scufundate? Atlantologii se feresc, în general, să dea un răspuns categoric la această întrebare. Flora acestor insule este strâns legată de cea continentală, deşi caracteristică pentru o climă mai blândă şi cu unele particularităţi care o deosebesc de cea continentală. Tot aşa, fauna are şi ea un caracter continental (de deşert), în general diferă de cea a Americii tropicale, deşi excepţiile nu lipsesc: L. Germain (în *l'Atlantide*, Paris, 1955) arată că 15 specii de moluşte marine se întâlnesc numai lângă ţărmurile Portugaliei, în apropiere de Antile şi în America Centrală – şi nicăieri în altă parte.

Dintre cele cinci grupuri, Insulele Canare prezintă pentru

tema noastră un interes deosebit din două motive: mai întâi, fiindcă datele geologice şi paleogeografice arată că ele fac parte dintr-un bloc continental care s-a fragmentat şi s-a scufundat într-un trecut nu prea îndepărtat, foarte probabil în antropogen; în al doilea rând fiindcă sunt singurele insule din răsăritul Atlanticului unde europenii au descoperit o populaţie autohtonă – guanşii – a cărei origine, în orice caz foarte veche, nu este nici astăzi lămurită.

În problema aborigenilor din Canare prezintă interes studiul lui N. F. Jirov (în *Atlantida* lui, un capitol – redactat cu colaborarea paleontologului italian Alfo Baiocco – este consacrat guanşilor), precum şi studiul lui Attilio Gaudio (*Originea misterioasă a guanşilor*, în revista *Orizonturi*, nr. 81 şi 82 din 1958) întemeiat pe cercetări mai vechi ale lui R. Verneau şi pe colaborarea cu profesorul André Basset. Deşi cuprinzătoare în lumina datelor ce le posedăm, trebuie de la bun început precizat că nici unul dintre aceste studii (şi nici altele, mai vechi sau mai recente) nu ajunge la nici o concluzie certă privind originea celor mai vechi canarieni – ceea ce este firesc având în vedere complexitatea problemei şi sărăcia informaţiilor susceptibile a arunca oarecare lumină în elucidarea ei.

Canarele sunt cunoscute din vremuri foarte vechi: în mitologia greacă sunt numite Insulele Blajinilor – aici se aflau Câmpiile Elisee, unde domnea o primăvară veşnică şi favoriţii lui Zeus trăiau o viaţă veşnică; mai târziu au fost numite Insulele Morţilor şi Insulele Fericiţilor (Fortunatae la romani). Numele modern nu vine – cum s-ar putea crede – de la păsările frumos cântătoare de culoare galben-verzuie, care acolo trăiesc în libertate iar la noi numai în colivii, ci de la numele spaniol Islas Canaris, adică „Insulele Câinilor"...

Cât priveşte sărăcia de infomaţii de care vorbeam mai sus, ea se datorează, în primul rând, faptului că în insule n-a mai rămas în viaţă nici un aborigen; de fapt, au dispărut (exterminaţi de spanioli) încă de pe la mijlocul secolului XVI, aşadar la un veac şi jumătate după ce (în 1402) Jean de Béthencourt – cavaler normand şi aventurier – a debarcat în Canare şi a pus bazele cuceririi lor, care se va desfăşura cu o brutalitate amintind de conchistă. Astăzi, Canarele (mai ales insulele Gran Canaria şi Tenerife), cu clima lor dulce, sunt o regiune turistică foarte

frecventată, iar podgoriile lor se bucură de o binemeritată faimă în rândul amatorilor de vinuri dulci.

Termenul „guanşi" utilizat pentru locuitorii din Canare nu este adecvat; de origine mai nouă (probabil berberă), avea înţelesul de „originar din" sau „fiul lui" şi nu reprezenta numele unui popor.

Dispariţia aborigenilor îngreunează cercetările asupra originii canarienilor prin faptul că le transferă din domeniile antropologiei şi etnologiei în cele înrudite (dar mai recente, cu metode de investigaţie mai puţin încercate), ale paleoantropologiei şi paleontologiei. Încă din 1887 R. Verneau, participant la o expediţie ştiinţifică în Canare, era de părere că populaţia autohtonă a insulelor nu era omogenă – analizând craniile găsite în sepulcre şi peşteri a ajuns la concluzia că au existat patru grupuri etnice diferite, între care cel mai vechi era foarte asemănător cu oamenii cro-magnon, care au populat în paleoliticul superior Europa şi nordul Africii.

Cro-magnonii, iviţi în Europa în urmă cu circa 30 000 ani, întâlniţi în nordul Africii cam acum 12 000 ani, când Sahara semăna mai degrabă cu actuala savană sudaneză decât cu deşertul torid de astăzi, au adus cu ei cultura paleolitică magdaleniană – topoare, vârfuri de lance, răzătoare de piatră şi de os –, iar arta rupestră, aşa cum este reprezentată în peşterile din Lascaux (Franţa) şi Altamira (Spania), o regăsim în diferite regiuni ale Africii şi cu osebire în masivul Tassili din Sahara algeriană.

Cro-magnonii din Canare (Jirov îi numeşte „guanşii propriu-zişi") erau dolicocefali, înalţi (1,80 m şi peste), cu faţa lată, bărbie ascuţită, orbite mari, sprâncene pronunţate, unii erau blonzi, chiar roşcovani, cu ochi albaştri – oameni frumoşi după concepţiile noastre de astăzi, cărora le plăceau muzica şi dansul; locuitorii mai noi ai Canarelor au moştenit câte ceva din aceste însuşiri: în Spania veacului trecut, femeile din Gran Canaria treceau drept excepţional de frumoase şi talentate dansatoare.

Celelalte trei grupuri, mai recente, sunt de talie mai scundă, cu faţa ovală, nasul subţire, părul de culoare închisă; unul dintre ele, mai numeros, pare a fi un amestec de grupuri etnice apropiate de origine mediteraneană. Attilio Gaudio menţionează asemănări izbitoare cu culturile neolotice de la lacul Moeris din Egiptul de Jos (topoarele de piatră, ceramica), cu cele de la sud de lacul Tiberiada (vârfuri de săgeţi), cu cele ibero-maure (moara de

mână, râşniţa); în legătură cu ceramica din Gran Canaria (din care muzeul de la Las Palmas posedă o cuprinzătoare colecţie) Gaudio merge chiar mai departe: „Printre obiectele din bogata gamă de exemplare lăsată de olarii din Gran Canaria, vasele mari lucioase şi cu o siluetă elegantă şi rafinată izbesc chiar şi ochiul unui profan. Nici o altă olărie din arhipelag nu le egalează, iar asemănarea lor cu oalele din Cipru e evidentă. Trebuie deci să ne deplăsăm cercetările comparate din Orientul Mijlociu în ţinuturile Mării Egee, pentru a găsi locul de origine al ceramicii din Canare, dintre care cea mai evoluată este cea din Gran Canaria".

S-a discutat, de asemenea, mult despre acele pintaderas – un soi de ştampile pentru tatuaj, din lut ars sau lemn, gravate cu desene geometrice foarte asemănătoare celor de pe vasele de ceramică; asemenea ştampile s-au găsit în trei depozite neolotice din Gran Canaria, dar pintaderas similare se utilizau, pe de o parte la populaţiile neolitice din Europa (Italia) şi Africa de Nord (în Atlasul marocan până aproape de zilele noastre), pe de altă parte, potrivit lui R. Verneau, de către populaţiile vechi mexicane şi columbiene.

Bust de lemn al unei fete guanşe; trăsăturile amintesc de berberii nord-africani (după I. Lissner)

Dar, după cum remarcă Gaudio „... unde mai stăruie îndoiala în privinţa unor posibile relaţii între două popoare sau a eventualelor origini comune, ne adresăm limbii şi religiei pentru probe concludente". El socoteşte că: „În domeniul moravurilor şi al cultelor, analogia dintre civilizaţia din Canare şi vechile civilizaţii mediteraneene este şi mai pronunţată"; şi, mai departe: „Principalele elemente de comparaţie între preoţimea

din Canare şi cea a vechilor civilizaţii–mame se evidenţiază, o dată mai mult, cu osebire în Palestina şi Caldeea". După ce analizează etimologic câţiva termeni de cult din Canare, în comparaţie cu alţii asemănători din Babilon şi Caldeea, şi după ce relevă asemănări rituale (capul de berbec legat de gâtul preotului, împodobirea cu pene de păsări, arderea ramurilor de palmier în locurile de cult, unele rituri funerare ş.a.) cu cele ale popoarelor nord–africane, Attilio Gaudio ajunge la o concluzie de–a dreptul senzaţională. Dar să–i dăm cuvântul:

„În timp ce clasa cranii şi schelete guanşe, Verneau a recunoscut şi prezenţa (în proporţie de aproape o treime) a tipului semit din Siria şi Palestina [...] Or, epoca neolitică înainta plecând din Orientul Mijlociu şi din valea Nilului. Ce popor neolitic din Orientul Mijlociu a putut deci să înfăptuiască această lungă migraţie până în insulele Canare? Istoria vechiului Orient nu ne lasă defel posibilitatea ezitării: nu poate fi vorba decât de locuitorii din Canaan, mai precis, de filisteni.

Regii cuşiţi din dinastia lui Nemrod i–au forţat pe vechii locuitori ai Canaanului, ce făceau parte dintre popoarele guvernate de ei, să–şi părăsească patria adoptivă şi să–şi caute un refugiu în altă parte. Istoricii arabi, în care avem încredere, desemnează pe aceşti primi canaaniţi sub numele de amalikas."

Mai departe, Gaudio îl citează pe istoricul bizantin Procopius din Cesareea, care povesteşte că locuitorii din Canaan, izgoniţi din căminele lor de către Josua, s–au refugiat în oraşele maritime ale Feniciei şi că numeroase familii au părăsit ţărmurile Iudeei, unele stabilindu–se pe coastele Africii de Nord. „Există la Tanger", afirmă Procopius, „ două coloane de piatră, alături de o mare fântână, unde se poate citi o inscripţie cu caractere feniciene care sună astfel: «Noi suntem cei care am fugit din faţa lui Josua, tâlharul»": După părerea lui Gaudio, această mărturie (conţinută în lucrarea *De bello vandalico* a lui Procopius, care a fost secretarul lui Belizarie şi care şi–a scris lucrarea în secolul VI) este de netăgăduit, mai ales fiindcă este vorba de un monument aşezat într–o piaţă publică şi bine cunoscut de toată lumea. Tot aşa, Sfântul Augustin spune în scrisoarea sa către romani că, pe vremea sa, când un locuitor din ţinuturile Hipponului sau Cartaginei era întrebat care îi era originea, acesta răspundea invariabil „Sunt din Canaan".

Lăsând la o parte chestiunea originii canaanite a vechilor

culturi mezoamericane (pe care Gaudio o enunţă ca pe o ipoteză de lucru fără s–o argumenteze), vom reţine faptul că textele citate (Procopius, Sf. Augustin ş.a.) nu rezolvă problema originii celor mai vechi locuitori ai Canarelor, ci (eventual) numai pe cea a unor migraţii relativ târzii. De altfel, însuşi Gaudio remarcă în ultima parte a studiului său că: „Locurile ocupate de către semiţi în Gran Canaria au fost [...] perfect identificate. Ei trăiau în zona meridională a insulei care este partea ei cea mai pustie şi mai ingrată, precum şi pe întregul teritoriu al micii peninsule Isleta, la extremitatea de nord–est a insulei Gran Canaria. Faptul acesta ne face să presupunem că au sosit acolo când arhipelagul era deja locuit de o populaţie temeinic aşezată..." Or, tocmai aceasta este chestiunea esenţială în determinarea unei posibile legături între Atlantida lui Platon şi Insulele Canare: stabilirea originii acestei populaţii care era „temeinic aşezată" şi avea, după cum am văzut, caracteristici antropologice şi etnografice foarte asemănătoare cu cei care în urmă cu 30 000 – 20 000 ani au pictat peşterile din Franţa şi Spania.

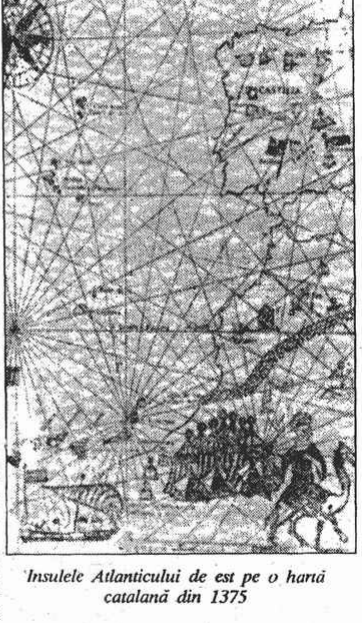

Insulele Atlanticului de est pe o hartă catalană din 1375

Ca în multe alte cazuri similare, acolo unde etnologii şi antropologii n–au ajuns la rezultate concludente, au intervenit filologii; într–adevăr, oare limba şi scrierea guanşilor nu ne pot oferi indicaţii în privinţa originii celor mai vechi canarieni?

Limba aborigenilor din Canare s–a pierdut (în insule se vorbeşte astăzi numai spaniola), dar s–a păstrat un număr de

cuvinte şi expresii în texte mai vechi ale cronicarilor care însoţeau diferite expediţii, ale preoţilor şi funcţionarilor coloniali spanioli – noţiuni, fără îndoială, interesante, dar care nu oferă posibilitatea de a se determina structura gramaticală a limbii guanşilor. În general, se admite că este o limbă de origine libiano–berberă foarte veche, însă şansele de a o descifra sunt ca şi inexistente – profesorul André Basset spune că „a voi să descifrezi inscripţiile libiene cu ajutorul berberei din zilele noastre ar echivala cu încercarea de a interpreta o inscripţie latină cu ajutorul francezei vorbite în cartierele pariziene mărginaşe..."

Inscripţiile nu lipsesc în Canare – ele se află cu precădere pe stânci şi pot fi împărţite în trei tipuri, cel mai vechi dintre ele fiind constituit din petroglife foarte asemănătoare cu cele ce se găsesc în numeroase regiuni ale Europei şi care provin, probabil, de la populaţia preistorică; în jurul acestor petroglife s–au dus şi se duc discuţii, dar cei mai numeroşi cercetători sunt de părere că nu ne aflăm în faţa unei scrieri propriu–zise, ci a unor semne cu valoare de simbol folosite în scopuri magice şi religioase.

Un al doilea tip de scriere este constituit din hieroglife; răspândite mai ales în insulele apusene (Palma, Hierro) hieroglifele seamănă cu una dintre scrierile cretane vechi, dar felul dezordonat în care sunt aşternute i–a dus pe unii specialişti la concluzia că este vorba, de fapt, de o simplă copiere a unor texte al căror conţinut a rămas necunoscut copiştilor. Al treilea tip de scriere, întâlnit în insulele răsăritene, foloseşte în parte semne ale scrierii paleonumidiene şi în parte semne neidentificate. Caracterele paleonumidiene (câteva inscripţii sunt alcătuite în întregime din aceste caractere) sunt adaptate, probabil, din alfabetul cartaginez – ceea ce creează posibilitatea unei datări, fie ea chiar aproximativă, ştiut fiind că în veacurile IV – III î.e.n. flota cartagineză făcea escale în Insulele Fortunatae în drumurile ei către contoarele comerciale de pe coastele Africii.

Până acum, nici una dintre inscripţiile descoperite în Canare n–a fost descifrată. Dar şi aici (ca în Insula Paştelui şi în alte locuri) sunt încă multe obiective arheologice necercetate sau insuficient cercetate, şi nu este exclus ca viitorul să ne aducă unele surprize.

Aşadar, nici etnografia şi nici epigrafia nu sunt în măsură să

rezolve mulţumitor problema originii celor mai vechi locuitori ai Canarelor, deşi ipotezele nu lipsesc în această privinţă – cea mai bine argumentată dintre ele fiind, după cum am văzut, originea comună a vechilor guanşi cu cro-magnonii, făuritori ai unor unelte de piatră şi de os, şi pictori ai peşterilor din Lascaux, Altamira şi din alte locuri. Dar, cum în lipsa unor certitudini vastul orizont al ipotezelor rămâne larg deschis, de ce n-am analiza şi posibilitatea originii atlantide a aborigenilor canarieni? Este o ipoteză ca oricare alta (nu mult mai îndrăzneaţă decât cea canaanită pentru migraţiile mai târzii, susţinută cu fervoare de Attilio Gaudio şi alţii), o ipoteză care nu contrazice cu nimic pe cea magdaleniană, ba chiar se împleteşte cu ea: dacă în urmă cu 30 000 sau 20 000 ani, sud-vestul Europei era populat cu cro-magnoni din paleoliticul superior, este probabil ca aceeaşi oameni să fi populat şi marea insulă Atlantis, aşadar şi Canarele dacă acestea din urmă sunt o rămăşiţă a vechiului continent dispărut...

Câteva date certe pledează în favoarea acestei ipoteze, altele trebuie, firește, reconsiderate, privite într-o lumină nouă. Cercetările au arătat că, în urmă cu aproximativ 12 000 ani, s-a produs o migraţie a populaţiilor din sud-vestul Europei către nordul Africii – pictorii peşterilor din Spania şi Franţa au trecut peste Strâmtoarea Gibraltar (care pe vremea aceea probabil că avea mai puţin de 15 kilometri cât măsoară astăzi), s-au răspândit către răsărit şi către sud, au continuat să-şi făurească unelte de piatră şi au pictat stâncile din Tassili. Data probabilă a acestor migraţii corespunde cu data aproximativă la care au avut loc (conform cronologiei lui Platon) cutremurele catastrofale din Marea Atlantică şi scufundarea (poate că numai parţială) a marii insule care forma regatul principal al Atlantidei. Această coincidenţă de date ne duce firesc la presupunerea că măcar o parte dintre locuitorii din sud-vestul Europei – şi în primul rând cei ai regiunilor învecinate cu marea, unde cutremurele au fost mai puternic resimţite şi valurile (tsunami-urile) provocate de seism au făcut ravagii – îngroziţi de proporţiile uriaşe ale cataclismului şi temători că s-ar putea repeta, să fi căutat refugiu în ţinuturi mai adăpostite. Este încă o posibilă explicaţie a cauzelor migraţiilor dinspre Europa spre Africa survenite în urmă cu circa

douăsprezece milenii – explicaţie care ţine seama de existenţa şi dispariţia catastrofală a mult discutatei Atlantide.

Dacă pornim de la premisa că Arhipelagul Canarelor este o rămăşiţă a Atlantidei – a unui teritoriu mărginaş al vechilor atlantizi – este logic să presupunem că şi o parte a locuitorilor lui a emigrat după puternicele seisme de acum douăsprezece milenii. Şi atunci problema se poate pune invers: nu cro-magnionii

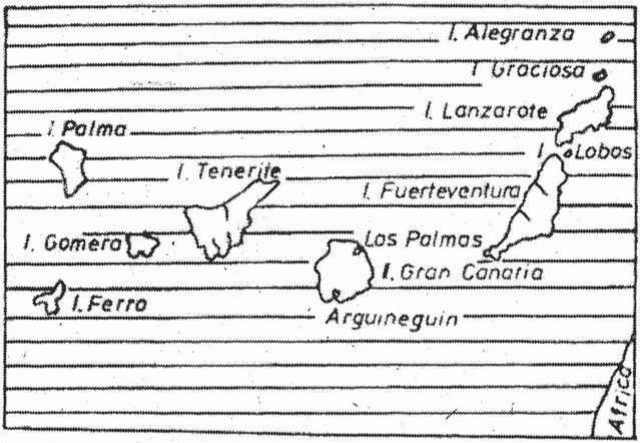

Arhipelagul Canarelor

africani (veniţi, mai înainte, din Europa) au populat primii Canarele, ci o parte dintre cro-magnionii canarieni (atlantizi?) au trecut în Africa, în căutarea unor regiuni mai adăpostite – aşadar scheletele şi craniile studiate de R. Verneau (şi de alţii) şi identificate foarte precis nu aparţin unor imigranţi, ci unei populaţii aborigene, ceea ce poate constitui o rezolvare, lipsită de complicaţii, a originii „misterioase" a celor mai vechi guanşi;

rezolvare care, pe de o parte, nu exclude imigraţiile şi influenţele ulterioare (canaanită, cipriotă, cretană, cartagineză, numidiană, arabă etc. etc.), dar pe de altă parte presupune, iarăşi, existenţa Atlantidei platonice şi a Canarelor ca rămăşiţă a ei.

Ipoteza poate constitui şi o explicaţie a izolării totale a insulelor una faţă de cealaltă, precum şi a aversiunii canarienilor faţă de ocean. Gaudio remarcă foarte judicios că „lipsa cunoştinţelor maritime este uimitoare la vechii locuitori ai Canarelor, dacă ne gândim că insulele sunt atât de apropiate unele de altele încât le putem zări cu ochiul liber. Cum putem explica faptul că, timp de veacuri, nici un locuitor al vreuneia dintre numeroasele insule nu a avut vreodată ideea, fie chiar din curiozitate, să încerce prin vreun mijloc oarecare să străbată braţul de mare, chiar şi cu o luntre scobită într-un trunchi de copac?" Iar explicaţia pe care o găseşte pare într-adevăr logică: „Singurul indiciu acceptabil şi care ar putea servi drept bază a unui studiu asupra acestui subiect este acela al credinţelor vechilor locuitori ai insulelor, ce aveau drept obiect marea, astfel încât în cultul canarian ceremoniile mării ocupau un loc pe primul plan. Apa oceanului ar fi putut exercita asupra psihologiei indigenilor o influenţă mistică şi supranaturală, care ar fi făcut ca ea să fie considerată drept un element inviolabil şi de neînfruntat. Guanşii din insula Tenerife, de pildă, urau apa atât de mult, încât nici unul dintre ei nu ştia să înoate."

În sprijinul celor de mai sus vine şi un episod tragic din timpul ocupării Canarelor: în cursul sângeroasei bătălii de la Acentejo, un grup de războinici guanşi urmărea câţiva spanioli care reuşiseră să se refugieze pe o stâncă la mică distanţă de ţărm; încercând să treacă peste îngustul braţ de mare pentru a ajunge la spanioli, guanşii se înecară cu toţii. „O altă soluţie a acestei enigme", continuă Gaudio, „ar fi aceea că primii locuitori ai arhipelagului au ajuns aici purtaţi de o furtună îngrozitoare, care le-a pus în primejdie viaţa timp de mai multe zile. Pierduţi pe oceanul dezlănţuit, pradă tuturor spaimelor şi cuprinşi de ameninţarea morţii, vor fi făcut, poate, jurământ, în faţa divinităţilor tritoniene de a nu mai viola niciodată valurile teribilului ocean."

În aparenţă, această teamă superstiţioasă faţă de mare a guanşilor constituie un argument puternic împotriva ipotezei

atlantide a originii lor: Atlantida era o talasocraţie, un imperiu al mării aflat sub egida lui Poseidon şi a divinităţilor oceanului – locuitorii ei erau cei mai abili navigatori ai vremii. Aici intervine însă, din nou, îngrozitorul cataclism, în care uriaşele valuri ale oceanului au pustiit regiuni întinse, înecând cea mai mare parte a continentului împreună cu locuitorii lui. Este firesc ca supravieţuitorii să manifeste o „groază sfântă" faţă de mare, în care vedeau instrumentul răzbunării lui Poseidon, şi poate că Gaudio (care crede, totuşi, în realitatea istorică a Atlantidei) are dreptate când spune că „vor fi făcut un jurământ, în faţa divinităţilor tritoniene, de a nu mai înfrunta vreodată valurile teribilului ocean şi că acest angajament solemn s-a transmis prin tradiţie generaţiilor succesive, până când a devenit un principiu de nezdruncinat al credinţei insulare". Această teamă faţă de mare, atât de neobişnuită la o populaţie insulară, a avut repercusiuni asupra economiei şi alimentaţiei canarienilor: ei nu se îndeletniceau cu pescuitul, ci cu cultivarea pământului şi cu creşterea vitelor (oi, capre, porci), iar câinii îngrăşaţi erau un fel de mâncare foarte apreciată – de unde şi numele dat de spanioli („Insulele Câinilor"), care nu are nici o legătură cu cana de azucar („trestie de zahăr"), aceasta din urmă fiind adusă de arabi relativ târziu în sudul Spaniei, de unde a ajuns apoi şi în Canare.

O întâmplare ciudată, până astăzi nelămurită din lipsa unor dovezi materiale sau a unor texte demne de încredere, s-a produs în anul 1341, în timp ce o navă portugheză se afla în Gran Canaria. Portughezii au găsit aici, într-un loc situat între stânci, statuia unui bărbat gol, cu excepţia unui soi de şorţ de frunze de palmier; pe umeri, acest bărbat – pe care navigatorii lusitani l-au luat drept Hercule – purta un glob. Se pare că statuia a fost dusă la Lisabona, unde s-a pierdut în împrejurări rămase nelămurite. Dar poate că nu era vorba de Hercule – nişte simpli marinari din veacul XIV se puteau înşela în interpretarea figurilor mitologiei – ci de acelaşi Atlas la care se pare că face aluzie şi anticul Solon (prin intermediul lui Platon), iar globul de pe umărul lui era bolta cerească: aşa este foarte adesea reprezentat Atlas, fiul lui Iapet şi fratele lui Prometeu, în arta statuară de inspiraţie mitologică; evident că în acest caz este vorba de Atals, întâiul născut al lui Poseidon şi rege în Atlantida.

Unele dintre argumentele adversarilor ipotezei originii

atlantidice a vechilor guanşi este faptul că pe nici una dintre cele treisprezece insule ale arhipelagului nu s-au găsit urme ale unor construcţii monumentale (palate, temple) de felul celor descrise de Platon – construcţii care în cadrul altor ipoteze (minoică, tartesiană ş.a.) au fost descoperite şi studiate de arheologi. Dar nici partizanii respectivei ipoteze nu rămân datori cu răspunsul – anume: mai întâi, că Insulele Canare erau o regiune mărginaşă a Atlantidei, iar construcţiile monumentale se ridicau, fireşte, în regatul central şi cu osebire în marile centre – apoi, că spre deosebire de Cnossos în Creta şi Tartessos în Spania, unde au lucrat ani în şir expediţii arheologice organizate, cercetările din Canare au fost sporadice şi n-au mers „în adânc" (nici la propriu şi nici la figurat); şi, oricum, nu se ştie ce ne va aduce, în această privinţă, viitorul. Este citat, nu o dată, amiralul cartaginez Hannon, care a întreprins (în jurul anului 480 î.e.n.) o călătorie în lungul coastelor apusene ale Africii: Hannon pretinde că n-a întâlnit oameni în Canare (populaţia s-a ascuns, probabil, în peşteri la sosirea galerelor cartagineze) dar a descoperit ruine ale unor clădiri impunătoare; nu este exclus ca în cele două milenii şi jumătate care s-au scurs de atunci, ruinele respective să fi fost acoperite de pulberea adusă de vânturi, sau măturate de valurile stârnite de furtuni, sau să se fi prăbuşit pur şi simplu aşa cum se întâmplă uneori cu ruinele...

Problema originii guanşilor este încă departe de a-şi fi găsit rezolvarea: este greu acceptabilă ipoteza (totuşi destul de răspândită astăzi) că o populaţie atât de înspăimântată şi totodată ostilă faţă de tot ce are legătură cu marea să fi venit de pe continentul african tocmai pe calea mării – între coasta Africii şi insula cea mai apropiată sunt peste 80 km. Dacă excludem această ipoteză, ne rămâne posibilitatea de a alege între două soluţii: sau migraţia s-a produs când Insulele Canare mai aveau o legătură terestră cu continentul – ceea ce nu exclude, ba chiar vine în sprijinul uriaşului cataclism relatat în textele platonice – sau n-a fost nici un fel de migraţie şi cei mai vechi canarieni sunt urmaşii atlantizilor, având caractere specifice asemănătoare cu ale populaţiilor din regiunile continentale înconjurătoare, cro-magnonii din paleoliticul superior cu care erau contemporani şi înrudiţi.

În încercarea de a localiza, cu ajutorul textului lui Platon, aşezarea geografică a continentului dispărut, numeroşi atlantologi se referă la unica indicaţie mai precisă, conţinută în capitolul 114 al *Dialogului Critias* şi care (în vers. cit.) sună astfel: „... celui mare, devenit rege (Poseidon), i-a dat un nume de la care şi-a primit denumirea şi întreaga insulă şi marea, numită Atlantică, căci numele întâiului fiu, devenit rege atunci, era Atlas. Celuilalt

Fildeş fenician găsit la Carmona, în apropiere de Sevilla (după S. Moscati)

geamăn i-a revenit, prin tragere la sorţi, partea de la marginea insulei, în preajma Coloanelor lui Hercule, adică acea parte a ţării care astăzi se numeşte Gadeira şi care în greceşte se numea Eumelos, iar în limba băştinaşă Gadeiros. Acest nume a fost dat ulterior acestui întreg ţinut."

În Gadeira sau Gadir sau Gades vom recunoaşte oraşul Cadiz de astăzi (în golful atlantic cu acelaşi nume, în Andaluzia spaniolă)

întemeiat de fenicieni în jurul anului 1100 î.e.n. În apropierea Gadirului se afla şi mai vechiul Tartessos care până astăzi n-a putut fi localizat; din păcate, informaţiile noastre sunt ample şi precise mai ales în privinţa cauzelor şi felului în care a dispărut înfloritorul Tartessos, şi mai vagi în legătură cu dezvoltarea şi cultura lui.

După toate probabilităţile Tartessosul era situat undeva lângă gura Guadalquivirului, nu departe de actualul Sanlucar de Barrameda – orăşel celebru pentru vinul său licoros–amărui cunoscut sub numele de manzanilla şi pentru faptul că de aici a pornit Columb în a treia sa călătorie peste Atlantic (1498–1500), călătorie care avea să aibă pentru el urmări atât de nefericite. Era de la sine înţeles că Tartessos, aflat nu departe de Gadirul fenician – cu care întreţinea de altfel legături comerciale – a ajuns, la un moment dat, să stânjenească monopolul cartaginez al comerţului de dincolo de strâmtoare. Drept urmare, flota cartagineză – instrument al unui expansionism eminamente comercial, dar nu lipsit de brutalitate – ajutată de armata coloniei feniciene Gades, a împlinit profeţia biblicului Isaia, care preconiza distrugerea necredinciosului oraş Tarşiş: înfloritorul Tartessos a fost învins şi atât de bine şters de pe suprafaţa pământului, încât arheologii n-au izbutit nici până astăzi să-i găsească urmele.

Pentru a analiza valabilitatea argumentelor în favoarea unei identificări Tartessos–Atlantis trebuie, în lipsa unor date arheologice, să ne adresăm textelor antice. Toate izvoarele localizează Tartessosul în Baetica (Andaluzia de astăzi) în apropierea unor bogate mine de cupru, regiune socotită în antichitatea clasică printre cele mai bogate din lume. Naturalistul Pliniu cel Bătrân elogiază Baetica pentru rodnicia ei, iar istoricul şi călătorul Poseidonis – într–un text păstrat prin intermediul lui Strabon – arată că fluviul Baetis (astăzi: Guadalquivir) era navigabil cale de 1200 stadii (216 km) în amonte, până după Cordoba, printre păduri de măslini şi că Baetica (pe care o numeşte Turdetania) exporta ceară, miere şi răşină; navele ei sunt construite dintr–un lemn special care se găseşte numai aici, de asemenea pescuitul tonului, stridiilor, scoicilor şi melcilor se practică intens.

Melcii de purpură erau una dintre marile bogăţii în economia antică. Mai întâi fenicienii, apoi cartaginezii furnizori de purpură – materie colorantă roşie–violacee –extrasă din anumite specii de

moluşte (*Murex brandaris* ş.a.) printr-un procedeu complicat care o făcea foarte scumpă. Purpura de Tir era renumită în toată lumea antică – pe ea se întemeia în bună parte economia feniciană – şi dacă (în sec. VI î.e.n.) amiralul cartaginez Himilcon, sfidând credinţele mitologice despre ceţuri veşnice, furtuni înspăimântătoare şi fioroşi monştri marini, a pornit în Atlantic spre miazănoapte în căutarea cositorului din Insulele Casiteride, nu este mai puţin adevărat că un alt vestit navigator cartaginez, Hannon, s-a îndreptat către mările calde ale sudului în căutarea substanţelor colorante vegetale şi a „sângelui de şopârlă" despre care se spunea că ar simplifica şi ieftini fabricarea purpurei. Preţioasa purpură era încă o însemnată bogăţie a ţărmurilor Turdetaniei, şi probabil că a fost şi una dintre cauzele care au determinat nimicirea atât de brutală a Tartessosului de către cartaginezi.

În nici o altă parte a lumii nu se găseau asemenea cantităţi uriaşe de metale, ne spune Poseidonios, care descrie şi procedeele de extragere a aurului, argintului, cuprului şi cositorului – şi avem toate motivele să-l credem, deoarece nici până astăzi minele din munţii Andaluziei (Sierra Morena) nu sunt complet epuizate. Strabon numeşte Tartessosul „Ţara Argintului" şi povesteşte că fenicienii ar fi obţinut acolo o ancoră de argint în schimbul uneia de plumb. În unele lucrări de specialitate Tartessos (şi valea Baetis) este socotit cel mai vechi centru metalurgic al Apusului, iar unii cercetători nu exclud posibilitatea ca aici să se fi fabricat pentru prima oară bronzul prin alierea cuprului (aramei) cu anumite cantităţi de cositor (staniu). Situat undeva la vărsarea Baetisului în Atlantic, Tartessosul era cel mai important port antic pentru exportul metalelor, aşa cum astăzi, de pildă, Sao Paulo este principalul port pentru exportul cafelei.

Conform tradiţiei, Tartessosul a fost întemeiat de navigatori lidieni, originari din Tursa, cu câteva decenii înainte ca fenicienii să-şi stabilească un contor comercial la Gades. Lidia antică, aşezată către mijlocul coastei apusene a Asiei Mici, la Marea Egee, era o ţară foarte bogată, datorită îndeosebi râului aurifer Pactol – până astăzi se foloseşte expresia „bogat ca un Cresus", aceasta fiind numele ultimului rege al Lidiei, învins (în 546 î.e.n.) de perşii conduşi de Cirus. Amplasamentul oraşului lidian Tursa (sau Tyrsa) – uneori confundat cu Tirul fenician – n-a fost

identificat în ciuda investigaţiilor arheologice frecvente în regiune. După părerea unor cercetători contemporani (printre care Adolf Schulten şi Ivar Lissner), Tyrsenienii sau Tyrrhenienii – aşadar lidienii din Tursa – sunt identici cu cei care mai târziu romanii îi vor numi etrusci: tartesienii ar fi aşadar de origine etruscă, respectiv lidiană. În sprijinul acestei afirmaţii, A. Schulten aduce argumente din domeniul toponimiei – denumiri comune în Turdetania şi Etruria – a căror origine se găseşte în Asia Mică, precum şi numele lui Arganthonion, rege al Tartessosului, (despre care Herodot ne spune că a murit la vârsta de 120 ani) nume desprins dintr–o rădăcină etruscă.

Trebuie spus că, deşi reprezintă opinia unor avizaţi cercetători contemporani, originea etruscă a tartesienilor este numai probabilă, nu şi sigură – după cum nici originea lidiană a etruscilor nu este pe deplin dovedită. Mărturii de netăgăduit vor fi obţinute, poate, după descifrarea limbii etrusce (câteva succese s–au şi obţinut în această direcţie) sau prin identificarea şi dezvelirea ruinelor vechii Tursa, situate undeva pe coasta Asiei Mici, în preajma anticelor Milet sau Halicarnas, unde se află astăzi modeste aşezări de pescari şi pescuitori de bureţi.

„Undeva la gura Guadalquivirului, sub mlaştini, mai doarme şi astăzi cel mai bogat oraş al Europei antice" spune Ivar Lissner (în *Die Rätsel der grossen Kulturen*, Walter Verlag, 3 Auf., Olten und Freiburg, 1974 – „Enigmele marilor culturi"). Este probabil că descoperirea ruinelor acestui oraş – care într–o bună zi va trebui să se înfăptuiască, deoarece misiuni arheologice din diferite ţări, şi îndeosebi din Spania, cercetează cu râvnă regiunea – va aduce lumină în chestiunile controversate ale descendenţei lidiano–etrusco–tartesiane, şi poate că va lămuri şi unele chestiuni legate de ipoteza tartesiană a Atlantidei.

Această ipoteză s–a născut la începutul veacului nostru în Germania şi a rămas multă vreme un fel de monopol al oamenilor de ştiinţă germani, până aproape de zilele noastre când a găsit audienţă în rândurile arheologilor spanioli (care în raport cu situarea Tartessosului sunt la ei acasă...) Părintele ipotezei este Adolf Schulten, profesor la Universităţile din Erlangen (în Bavaria) şi Göttingen, care a consacrat cincizeci de ani cercetărilor istorice şi arheologice în Spania, unde a făcut numeroase descoperiri. Vreme de patru ani a săpat şi în regiunea gurii Guadalquivirului,

unde bănuia că se află ruinele Tartessosului, dar nu le-a găsit; ceea ce nu l-a împiedicat ca în studiul său despre Tartessos să emită respectiva ipoteză, sprijinită de argumente solide, pe care apoi şi-au însuşit-o O. Jessen, E. Meyer (care a întreprins şi el săpături în Andaluzia, în 1948), R. Hennig (cu unele reţineri) şi, mai recent, Ivar Lissner; acesta din urmă nu are nici un fel de reţineri şi afirmă despre Schulten (în op. cit.) că „...presupunerea lui, că Tartessos a fost oraşul legendar Atlantis, este una dintre cele mai îndrăzneţe descoperiri ale arheologiei şi istoriei antice."

Poate că Schulten are oarecare dreptate când remarcă: „Este greu de înţeles că Atlantida a fost căutată pretutindeni, chiar şi în Spitzbergen şi în America, dar numai în Tartessos nu. Aceasta este foarte nelogic, pentru că aceia care în general atribuiau realitate mitului ar fi trebuit să caute Atlantida nu în locuri necunoscute, ci în locuri cunoscute". Dar să vedem care sunt argumentele în favoarea ipotezei tartesiene, aşa cum sunt expuse de adepţii ei mai noi, în lumina descoperirilor arheologice recente – argumente care au ca punct de plecare tot textele antice.

În legătură cu aspectul regiunii, Strabon (în *Geografia* lui) şi Pausanias (în însemnările sale de călătorie) relatează că între 500 şi 100 î.e.n., Guadalquivirul nu mai avea decât două braţe dintre cele trei pe care le avusese mai înainte – şi care treceau printr-un lac numit de cei vechi Lacus Ligustinus – astfel încât la gura râului se formau insule, sau poate că numai o singură insulă mai mare. Lacul s-a transformat încetul cu încetul într-o mlaştină – prin partea locului i se spune astăzi *marisma* – iar braţul nordic al Guadalquivirului s-a împotmolit din pricina aluviunilor nisipoase. Dacă insula de la gura râului era într-adevăr Atlantis, atunci unele afirmaţii ale textului platonic capătă sens: acele „potopuri" care sugerează inundaţii, dispariţia insulei care s-a scufundat (sub aluviuni?), navigaţia „împiedicată de o mare cantitate de noroi pietrificat" ş.a. Cum Guadalquivirul are acum un singur braţ între regiunea mlăştinoasă şi mare, nu mai poate fi vorba de o insulă.

În afară de aceasta, nu este neapărat necesar ca insula să se fi aflat aproape de ţărmul mării: formată de braţele Guadalquivirului navigabil, era situată, potrivit ipotezei lui Schulten, la câţiva kilometri în interior; de altfel, şi despre capitala atlantizilor ni se spune că era situată pe un canal de legătură (sau estuar),

la 50 stadii (circa 9 km). În *Critias* se arată că oraşul principal al atlantizilor era înconjurat de trei inele de apă – care ar putea fi cele trei braţe ale Guadalquivirului, anticul Baetis (probabil amenajate prin îndiguiri şi canalizări) care înconjurau insula şi oraşul Tartessos.

Bogăţia Atlantidei, ne spune Platon, era atât de mare încât n-a mai fost vreun regat care înainte sau după pieirea ei să fi atins asemenea stare înfloritoare. Or, Tartessos era printre cele mai bogate oraşe ale Europei apusene, iar metalele care se extrăgeau în regiune corespund aproximativ cu cele menţionate în *Critias*. Părerea unor cercetători (între alţii chiar A. Schulten) că în Turdetania cositorul era un metal rar este contrazisă de alţii (printre care I. Lissner); şi apoi, Tartessos era, după toate probabilităţile, şi un port de tranzit – prin intermediul lui se comercializa mare parte a cositorului adus din Insulele Casiteride (denumire prin care, conform unei păreri astăzi aproape unanim acceptată, era desemnat sudul Angliei, probabil regiunea Cornwall, unde se află până în zilele noastre importante mine de cositor). De altfel, intensa activitate portuară, menţionată atât în textele platonice despre Atlantida, cât şi în cele istorice şi geografice despre Tartessos, este încă un argument în favoarea ipotezei tartesiene.

Printre cercetători a suscitat vii discuţii metalul pe care Platon îl denumeşte orichalc, frecvent tradus prin „aramă de munte"; socotit al doilea ca preţ după aur, orichalcul era utilizat în capitala Atlantidei la împodobirea lăcaşelor de cult. Grecii desemnau prin termenul *chalcos* metalele în general şi îndeosebi aliajele de aramă; orichalcul este pomenit de Homer şi de Hesiod, iar mai târziu Pliniu l-a preluat sub forma latinizată aurichalc (aur-aramă). S-au emis tot felul de păreri, unele de-a dreptul năstruşnice cu privire la compoziţia orichalculuì – că ar fi bronz cu fosfor, bronz cu aluminiu, bronz cu beriliu, ba chiar că nici n-ar fi un aliaj metalic, ci... chihlimbar (electrumul vechilor greci). N. F. Jirov (în op. cit.) arată pe bună dreptate că realizarea de aliaje speciale era inaccesibilă metalurgiştilor din antichitate, care nu puteau obţine temperaturi foarte înalte şi foloseau procesele cu carbon, singurul reductor puternic cunoscut atunci. Cât despre chihlimbar este greu de imaginat că atlantizii aveau la dispoziţie asemenea cantităţi uriaşe ale acestei răşini preţioase (aduse în condiţii grele

din regiunile nordice), încât să căptuşească porţiuni mari ale cupolelor şi să îmbrace cu ea coloanele templelor. Dacă pornim de la presupunerea că orichalcul Atlantidei era un aliaj de aramă cu un metal redus de carbon la temperaturi nu prea înalte, totul pledează pentru zinc – orichalcul ar fi deci alamă sau tombac, în favoarea cărora vine şi culoarea (gălbuie sau galben–roşiatică), precum şi faptul că aceste aliaje sunt maleabile, ductile, uşor de prelucrat. Este adevărat că în antichitatea timpurie aliajele cupru–zinc sunt foarte rare, dar nu necunoscute: într–un mormânt egiptean datând de la limita dintre mileniile IV şi III s–a descoperit o brăţară socotită a fi cel mai vechi obiect de alamă.

„Doamna din Elche" (sec. V î.e.n.) cu bijuterii şi podoabe reprezentând arta tartessiană târzie (după I. Lissner)

Cel mai important lăcaş de cult al atlantizilor era templul lui Poseidon, edificiu monumental ridicat pe malul mării. În templu se afla o coloană de orichalc în care erau gravate legile date de Poseidon, precum şi cronicile atlantizilor. Pe de altă parte, Strabon relatează despre inscripţii tartesiene în versuri şi proză, de asemenea despre legi cu o vechime de 6000 ani. Săpăturile arheologice întreprinse de Schulten pe malul oceanului au dus, deocamdată, numai la descoperirea ruinelor unei aşezări romane târzii – dar sub temelia uneia dintre casele romane s–a găsit un inel cu o inscripţie grecească datată (probabil) din veacul VII sau VI î.e.n., aşadar din perioada de înflorire a Tartessosului. Din păcate, în această regiune, unde dunele nisipoase alternează cu locurile mlăştinoase, pânzele de ape freatice se află uneori la numai 1,50

metri adâncime ceea ce creează uriaşe dificultăţi arheologilor. Cercetătorii sunt convinşi că – având în vedere că de la distrugerea Tartessosului s-au scurs două milenii şi jumătate (oraşul a înflorit vreme de şase veacuri, între 1100 şi 500 î.e.n.), el trebuie căutat sub un strat de 6–7 metri, poate chiar mai mult, în regiunea cuprinsă între Sanlucar de Barrameda şi Cadiz; din pricina apelor subterane aflate atât de aproape de suprafaţă şi a locurilor mlăştinoase, sunt necesare amenajări speciale şi instalarea unor pompe, ceea ce face ca aceste cercetări să fie legate de cheltuieli foarte mari.

Unii atlantologi sunt împotriva unei identificări Atlantis–Tartessos, sau mai bine zis, sunt pentru o identificare... parţială; astfel, N. F. Jirov, referindu-se la cercetările lui A. Schulten din 1923–1926 şi ale lui E. Meyer din 1948, remarcă: „Toate aceste insuccese în căutarea Tartessosului pe teritoriul Spaniei nu ni se par întâmplătoare [...] Tartessosul trebuie identificat nu cu Atlantida în întregul ei, ci numai cu regatul celui de-al doilea fiu al lui Poseidon, Eumelos, în compunerea căruia intra, probabil, şi regiunea Spaniei învecinată cu Gadeira (Gades). Acest regat s-a scufundat cel mai târziu şi, probabil, a existat încă în secolul VI î.e.n., ce-i drept sub forma unei rămăşiţe neînsemnate – mica insulă Tartessos". Cu alte cuvinte, capitala Atlantidei cu construcţiile ei monumentale (palatul regal, templele lui Clito şi al lui Poseidon, hipodromul ş.a.) nu trebuie confundată cu Tartessos, care era (probabil) unul dintre oraşele regatului lui Eumelos; aşa cum s-a spus şi despre Insulele Canare – Turdetania ar fi fost, deci, un teritoriu mărginaş al Atlantidei. După părerea atlantologului sovietic, Tartessosul „a fost căutat acolo unde n-a fost niciodată" de vreme ce s-a scufundat. Este un punct de vedere care găseşte sprijin în unele antecedente istorice: oraşul antic Sibaris, de pildă, renumit pentru viaţa de petreceri şi huzur a locuitorilor săi, este şi el „înmormântat" pe ţărmul Lucaniei italice, acoperit de aluviunile vechiului Crathis.

Istorici şi arheologi spanioli continuă în zilele noastre cercetările începute în urmă cu decenii de germani. În ultimii ani muzeele arheologice de la Cadiz, Sevilla şi Cordoba s-au îmbogăţit cu numeroase piese, descoperite de săpăturile întreprinse aici: ceramică de origine cartagineză şi grecească, statuete şi sculpturi în fildeş, precum şi bijuterii, între care aşa-zisul „tezaur

de la Carambolo" compus din 21 piese de aur stă mărturie pentru stadiul avansat al artei orfevrilor tartesieni. Cercetările din ultimele două-trei decenii par să ducă la concluzia că Tartessos n-a fost un simplu oraş, ci centrul unui regat puternic care la un moment dat cuprindea teritoriile provinciilor actuale Andaluzia, Granada şi Murcia, locuite de populaţia relativ numeroasă a vechilor iberi, pe care patricienii din Tartessos îi numeau turdetani.

Unul dintre cei mai buni cunoscători ai culturii tartesiene, profesorul Antonio Blanco Freijeiro din Madrid, arată: „Izvoarele scrise menţionează că, asupra neguţătorilor străini porniţi în călătorii îndelungate până în Peninsula Iberică, o atracţie dintre cele mai puternice o exercitau bogăţiile oraşului Tartessos, centru al întregului sud iberic [...] Tartessos era nucleul unei regiuni bogate în mine, vite şi culturi agricole. Cât de mare era puterea de atracţie a Tartessosului reiese chiar din amplasamentul coloniilor feniciene pe ţărmurile Andaluziei şi din încercarea grecilor de a se stabili tot acolo, la Mainake, Malaga de astăzi. Descoperirile arheologice din ultimii ani – cana de la Valdegamas, bronzul de la Carriazo şi altele – ne pun în faţa unei probleme captivante, al cărei răspuns ar putea să confirme imaginea pe care autorii antici ne-o dau despre Tartessos. Căci ei văd în tartesieni şi în turdetani, ca urmaşi ai acestora, un popor cu o cultură veche şi remarcabilă, cultură care se manifestă în literatura lor, în viaţa civică şi în organizarea lor socială."

În fond, nu este chiar atât de important dacă Tartessos a fost capitala regatului principal al Atlantidei sau numai un oraş din ţara mărginaşă a regatului Eumelos – punte de legătură între Atlantida şi apusul Europei.

Cercetările arheologice care se întreprind în sud-vestul Peninsulei Iberice n-au dus, ce-i drept, la descoperirea Tartessosului, dar au confirmat existenţa lui prefigurată documentar în texte mai mult sau mai puţin legendare (*Biblia*, Homer), dar şi în cele ale unor autori antici de prestigiu (Hesiod, Strabon, Pliniu, Pausanias). Aceste cercetări continuă în zilele noastre; vor confirma ele, oare, ipoteza tartesiană, îmbrăţişată cu atâta căldură de câţiva valoroşi oameni de ştiinţă contemporani?

Creta, Canarele, Tartessos – trei dintre cele peste douăzeci de ipoteze emise în legătură cu localizarea Atlantidei – s-au

menţinut cu tenacitate până în zilele noastre poate şi datorită faptului că au preluat câte ceva din prestigiul oamenilor de ştiinţă care le-au enunţat şi argumentat. Şi ele pornesc, firesc, de la premisa că Atlantida a existat, că relatarea din *Timeu* şi *Critias* este ecoul îndepărtat al unor întâmplări reale.

S-a scurs aproape un veac de când un ziarist american, I. Donelly (în *Atlantis, the Antedeluvian Word,* New York, 1882) a

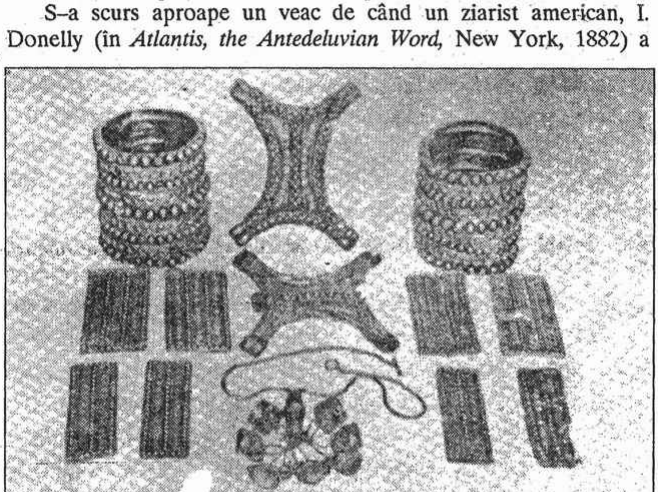

Tezaurul de la El Carambolo – 21 piese reprezentative pentru arta orfevrilor din Tartessos (după I. Lissner)

încercat să demonstreze existenţa Atlantidei; multă vreme acest amator dotat cu oarecare cultură şi cu multă imaginaţie a fost pe nedrept dat uitării – poate că trebuie privit ca primul atlantolog modern (lucrarea sa, revăzută şi completată de E. Sykes, a apărut la Londra şi New York în 1949), şi în acelaşi timp printre primii care au fundamentat mult disputata ipoteză a originii comune a

vechilor culturi americane avansate (maya, inca ş.a.) şi culturile mediteraneene. Printre altele, Donelly arată că: la multe popoare există legende despre un potop, o catastrofă de proporţii planetare, care poate că-şi trage originile din scufundarea Atlantidei; între culturile situate de o parte şi cealaltă a Atlanticului există anumite analogii care par să arate că Atlantida este ţara lor de origine – de pildă egiptenii îşi înmormântau morţii cu faţă spre apus, iar incaşii cu faţa spre răsărit, la mijloc aflându-se Atlantida; Quetzalcoatl, zeul maiaşilor şi aztecilor, este reprezentat cu barbă (amerindienii sunt mai degrabă spâni), el a venit din răsărit, aducând cu el cultura şi a plecat tot spre răsărit, făgăduind că se va întoarce; atât în lumea mediteraneană cât şi în America trăiau popoare care împărţeau anul în 360+5 zile şi ecliptica în douăsprezece zodii patronate de animale; analogii se constată şi în privinţa veşmintelor, sculpturii în piatră şi arhitecturii monumentale, de asemenea în anumite obiceiuri – de plidă, în familiile domnitoare din vechiul Egipt şi la incaşii din Peru se practicau căsătoriile între frate şi soră pentru păstratea purităţii sângelui regal de origine divină.

Peste trei veacuri s-au scurs de când eruditul iezuit Athanasius Kircher căuta Atlantida în Marea Sargasselor şi aproape un veac de când ziaristul I. Donelly a fundamentat, probabil fără să-şi dea seama, atlantologia – disciplină căreia unii îi mai contestă dreptul la existenţă, dar care totuşi există de vreme ce în domeniul acesta s-au scris peste două mii de lucrări, apar patru periodice (la Paris, Londra, Genova şi în Insulele Azore) şi s-au constituit mai multe societăţi naţionale şi internaţionale specializate.

E adevărat că uneori atlantologia a fost folosită în scopuri care n-au nimic comun cu ştiinţa – s-a vorbit despre misterioase cărţi sfinte, despre vechi documente şi inscripţii criptografice tibetane, indiene sau egiptene, în discuţii au intervenit teosofi şi oculişti, s-a vânturat şi ideea unei legende ezoterice a Atlantidei şi în legătură cu cultura atlantizilor s-a vorbit de „Vârsta de aur a omenirii"; toate aceste aberaţii (pe care Jirov le califică pe bună dreptate ca „gunoi pseudoştiinţific") n-au nici o legătură cu atlantologia şi cu problemele pe care şi le propune ea spre rezolvare.

Pe de altă parte, mitul Atlantidei a inspirat câţiva scriitori de seamă – printre care Jules Verne, Pierre Benoit, A. Conan

Doyle, Alexei Tolstoi – a inspirat poeţi, dramaturgi, scenarişti de film şi de televiziune. Dar înainte de orice, trebuie să ţinem seama de faptul că legenda Atlantidei a stârnit un interes larg printre oamenii de ştiinţă, a determinat cercetări serioase în domenii variate ca istoria, arheologia, geologia, oceanografia, antropologia, etnografia – cercetări care au dus la rezultate valoroase; astfel că, parafrazând vorba de duh a unui rege al Franţei, am putea spune: „Dacă Atlantida n-a existat, merita să fie inventată"...

ENIGMELE CULTURILOR MEGALITICE

„Avebury şi Stonehenge constituie cele mai uimitoare construcţii preistorice nu numai din Insulele Britanice, dar din întreaga lume. Ambele pot fi pe drept cuvânt comparate cu nişte catedrale."

V. Gordon Childe
în Prehistoric Communities of the British Isles, *1949.*

„Nu ştim de ce oamenii au simţit nevoia să ridice asemenea construcţii colosale, fiind vorba de populaţii foarte primitive, nomazi trăind din vânătoare şi cules şi necunoscând încă folosinţa metalelor; nu ştim de ce aceste construcţii îmbrăcau forme geometrice foarte simple [...] nu ştim nici de ce unele dintre aceste construcţii par a fi fost concepute în funcţie de date astronomice precise..."

Denis Roche
în Carnac, *1962.*

„Dacă păşeşti pe un dâmb acoperit cu iarbă sau cu tufe şi copaci, şi dacă simţi că această proeminenţă a fost cândva ridicată în mod artificial, atunci opreşte-te. Sub dâmb, poate că un om a amenajat, în vremurile preistorice, un mormânt uriaş."

Ivar Lissner,
în Die Rätsel der grossen Kulturen, *1974.*

CROMLEH: Monument megalitic cu caracter sacru, din epoca bronzului, alcătuit din mai multe pietre verticale dispuse în cerc, la distanţe egale, în jurul unei pietre mai mari (din fr. *cromlech*).

Dicţionarul explicativ al limbii române, 1975.

DOLMEN: Monument funerar megalitic, format dintr-o lespede mare de piatră aşezată orizontal pe altele dispuse vertical (din fr. *dolmen*).

Idem.

MENHIR: Monument megalitic (funerar sau de cult, întâlnit mai ales în provincia Bretagne sau în sudul Angliei), construit dintr-un bloc înalt de piatră necioplită, aşezat vertical, izolat sau în grup (din fr. *menhir*).

Ibidem.

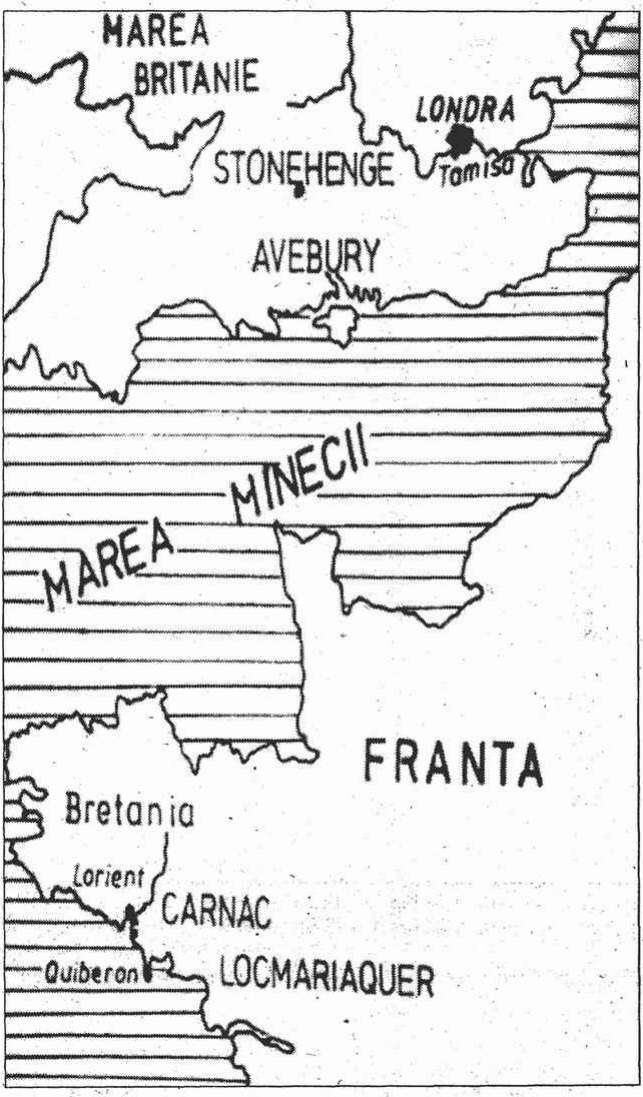
MAREA
BRITANIE
LONDRA
STONEHENGE
Tomiso
AVEBURY
MINECII
MAREA
FRANTA
Bretania
Lorient
CARNAC
Quiberon
LOCMARIAQUER

- **STONEHENGE: TEMPLU AL SOARELUI SAU OBSERVATOR ASTRONOMIC?**
- **MISTERIOASELE SEMNE DE PE MEGALITELE DIN MORBIHAN.**
- **MALTA, LEAGĂN AL CONSTRUCŢIILOR MEGALITICE DIN EUROPA?**
- **HIPERBOREENII ŞI POPULAŢIILE PRECELTICE.**

Nimeni n-a reuşit încă să întocmească o statistică a monumentelor megalitice din Europa; o cifră ceva mai precisă – circa 200 aliniamente în cercuri, de obicei concentrice – pare să existe pentru Insulele Britanice; în apusul şi nordul Europei, ele sunt apreciate la 40 000 până la 50 000: uriaşe blocuri de piatră necioplită, înfipte parţial în sol, fie izolat, fie sub formă de trilite (dolmene) sau dispuse după o geometrie a cărei semnificaţie ne scapă. Au fost ridicate, probabil, între anii 3000 şi 1500 î.e.n. în ţările scandinave şi insulele britanice, în nord-vestul Germaniei, în Bretania, Spania, Portugalia şi până în insulele din apusul Mediteranei – uriaş arc de monolite, trilite, lungi alei de piatră şi cercuri mai mult sau mai puţin regulate, monumente ale unei (sau unor?) culturi enigmatice, înfruntând *Timpul* cu trăinicia şi durabilitatea pietrei.

În greceşte, *megas* înseamnă mare, iar *lithos* este piatra: aşadar, pietre mari. Trilitele – două pietre înfipte vertical în sol, acoperite de o placă orizontală – marchează de obicei un mormânt şi se mai numesc dolmene, termen de origine celtă (bretonă): *taol* este masă, iar *men* înseamnă piatră, fiindcă, într-adevăr, ele seamănă cu nişte imense mese de piatră. Menhirul este tot de origine celtă (*hir* = lung), iar cromlehul, prin care sunt desemnate aliniamentele circulare, provine din velşă (*crom* = oval şi *llech* = piatră).

Nu este o simplă întâmplare că termeni ca dolmen, cromleh şi menhir sunt printre cele care s-au păstrat din limba celţilor – o ramură a familiei limbilor indoeuropene, astăzi reprezentată mai ales în irlandeză, gaelica scoţiană, velşă şi bretonă. În mileniul I î.e.n., triburile de celţi populau mai ales teritoriile de azi ale

Franţei, Marii Britanii, Irlandei, Belgiei, nordul Spaniei şi Italiei. Este firesc ca denumirile acestea să fie de origine celtă, de vreme ce respectivele monumente megalitice se află pe teritoriile locuite odinioară de celţi. Ceea ce nu înseamnă că celţii sunt constructorii lor: câţiva dintre cercetătorii mai noi au emis ipoteza că sunt mult mai vechi, că populaţiile celte le-au preluat ca atare, dându-le aceeaşi destinaţie: locuri de sepultură şi lăcaşe de cult.

Oamenii de ştiinţă au căutat o explicaţie a faptului că imensa majoritate a monumentelor megalitice se găsesc în regiunile de litoral sau, în orice caz, nu prea departe în interiorul acestor regiuni. Să fi fost ele, oare, închinate unor divinităţi ale mării? Sau poate că explicaţia este mai simplă: regiunile de litoral au avut întotdeauna un avans în ce priveşte evoluţia faţă de cele din interior – marile culturi s-au dezvoltat în Mesopotamia udată de Tigru şi Eufrat şi mărginită de Golful Persic (Regiunea Golfului, cum i se spune din ce în ce mai frecvent astăzi), pe coastele Asiei Mici, în regiunea Mării Egee şi a Mediteranei în general. „Marea şi navigaţia au fost cei mai mari pedagogi ai umanităţii. Mările au promovat capacitatea de creaţie a oamenilor, i-au făcut inventivi şi le-au stimulat inteligenţa prin schimbul de idei cu popoare depărtate" (I. Lissner în op. cit.).

Cine sunt, prin urmare, constructorii ciudatelor monumente? Căror scop serveau ele? Putem, oare, vorbi despre o „cultură megalitică"?

Monumentele megalitice i-au preocupat pe oamenii de ştiinţă încă din Evul Mediu.

În secolul XII, Geraldus Cambrensis (Cambria este numele medieval al Ţării Galilor) scria: „Odinioară se găsea în Irlanda o imensă îngrămădire de pietre, numită Dansul Uriaşilor, deoarece nişte uriaşi ar fi adus aceste blocuri de piatră din regiunile cele mai depărtate ale Africii, apoi le-au aşezat pe câmpia de la Killarney, nu departe de Castel Naas, şi toată lumea admira atât greutatea enormă a acestor blocuri, cât şi aranjamentul lor armonios. Conform unei tradiţii engleze, regele Aurelius Ambrosius ar fi pus ca aceste pietre să fie transportate din Irlanda în Marea Britanie cu ajutorul vrăjitorului Merlin."

Se pare că această tradiţie s-a păstrat vreme de veacuri – de ea pomenesc mai mulţi autori, de la cronicarul Geoffrey of Monmouth (circa 1100–1154) şi până la Olaus Magnus, eruditul

învăţat din Uppsala, care (în *Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555) vorbeşte şi el de *chorea gigantum* – Dansul Uriaşilor. În 1575, Camden emite ipoteza că Stonehenge este un monument funerar; în 1620 Inigo Jones, arhitectul preferat al regelui Iacob I, publică o lucrare conţinând gravuri admirabile şi planşe în care reconstituia monumentul de la Stonehenge, demonstrând că era un templu roman; în 1665 John Aubrey îl contrazice, afirmând că era un sanctuar druidic. Primul care a remarcat că intrarea

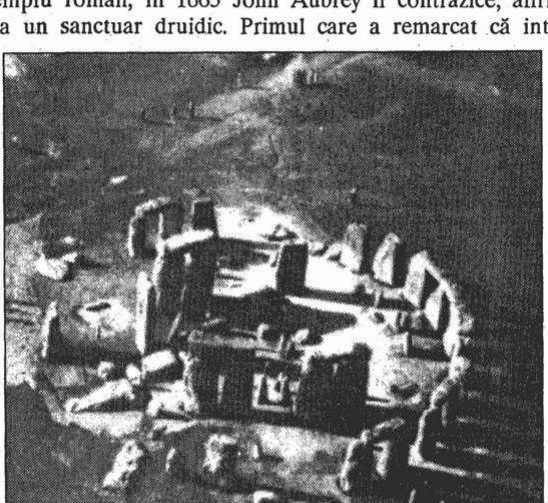

Ansamblul megalitic de la Stonehenge – fotografie luată din avion

complexului megalitic de la Stonehenge este orientată după soare a fost Stukeley (în 1724), care de aici trăgea concluzia că este o construcţie ridicată de preoţi egipteni refugiaţi în Anglia. Abia în secolul XIX, James Fergusson redactează primul studiu ştiinţific fundamentat despre monumentele megalitice europene, iar la sfârşitul secolului (în 1895) Barclay este în măsură să întocmească o amplă bibliografie în legătură cu această temă.

În Franţa, aceste preocupări sunt mai sporadice; monumentele megalitice din Bretania au trezit, în vremurile mai noi, interesul a doi ofiţeri – amiralul Reveillère şi comandantul Devoir – care au întreprins aici cercetări şi au redactat studii documentare, citate de toţi cercetătorii din zilele noastre.

Nici unul dintre cercetătorii care s-au ocupat de aceste construcţii megalitice n-a pus la îndoială caracterul lor de cult. Importanţa pe care constructorii o acordau sanctuarului de la Stonehenge, de pildă, reiese şi din faptul că, dacă mare parte din blocurile de gresie au fost extrase din carierele învecinate, altele provin de la mari depărtări – din munţii Prescellys (Presly), aflaţi la 300 kilometri distanţă. Ipoteza lui Gowland, că aceste blocuri foarte grele ar fi fost cărate aici de gheţari, nu pare să fie confirmată de structura reliefului; specialiştii înclină să creadă că au fost aduse pe calea apei – prin metode asemănătoare celor folosite la transportarea pietrelor pentru Marea Piramidă de la Giseh, dar nu este exclusă nici provenienţa de la cariere învecinate, astăzi dispărute.

Deşi, după cum vedem, ipotezele nu lipsesc, chestiunea transportului megalitelor este departe de a fi găsit explicaţie cât de cât mulţumitoare. La Bagneux, lângă Saumur, există o piatră de mormânt lungă de 18,6 metri şi lată aproximativ de 5 m – oare cum a fost ea transportată de oamenii de acum patru milenii? Semnificativă, în această privinţă, este o întâmplare (relatată şi de I. Lissner în documentata lucrare din care am mai citat) din anul 1840: la construcţia unui pod, inginerii au hotărât să folosească unul dintre marile megalite din regiunea Saumur; pentru a transporta uriaşa piatră până pe malul râului, au trebuit să fie folosiţi 36 boi şi numeroşi tăvălugi din trunchiuri de stejar – fiecare dintre trunchiuri cu diametrul de un metru. Ne închipuim ce dificultăţi ridica un asemenea transport în urmă cu 3500 – 4000 ani, când animalele de povară erau rare, tăierea copacilor şi confecţionarea frânghiilor se făceau cu mijloace primitive, iar distanţele de parcurs erau de multe ori enorme.

Tot aşa trebuie să avem în vedere că megalitul de la Saumur – care, după ce vreme de milenii a străjuit un mormânt, a fost folosit de oamenii practici ai secolului XIX să le înlesnească trecerea peste un râu – nu era nici pe departe cel mai greu; o piatră din dolmenul Mount-Browne (Irlanda) cântăreşte circa 100 tone, iar la Locmariaquer (pe malul Golfului Morbihan) celebrul

menhir Mané er H'rolk (în celta-bretonă: „Piatra Zânelor") măsura, înainte de se prăbuşi sfărâmându-se în patru fragmente, peste 20 metri şi cântărea 347 tone. Pentru transportarea unui volum de piatră egal cu cel al menhirului de la Locmariaquer ar fi astăzi necesare cinci dintre cele mai moderne vagoane de cale ferată.

Dintre complexele megalitice aflate în Insulele Britanice, două – cele de la Stonehenge şi Avebury – se detaşează net prin dimensiunile lor impresionante, ingeniozitatea concepţiei şi execuţia care a cerut un volum uriaş de muncă.

Trilite din ansamblul de la Stonehenge

Pentru Stonehenge, metodele moderne de datare au stabilit o vechime de 3500 – 4000 ani; datarea a fost posibilă datorită faptului că în 1950 s-au găsit în mormintele de aici resturi provenite din incinerări, care, cercetate prin metoda radio-carbonului, au dat o vechime situată între 2123 şi 1573 î.e.n.; cercetările arheologice par să confirme această datare (totuşi aproximativă): s-a stabilit că blocurile au fost prelucrate cu unelte de piatră, asemenea unelte fiind de altfel găsite şi în numeroase morminte descoperite în împrejurimi şi contemporane cu sanctuarul (arheologii britanici numesc perioada aceasta „Secondary Neolitic Culture").

Timpul n-a cruţat complexul megalitic de la Stonehenge; mărturii scrise arată că una dintre cele mai mari pietre s-a prăbuşit din poziţia ei verticală cu puţin înainte de 1574, alta în 1620, un trilit s-a răsturnat la 3 ianuarie 1797 şi altul la 31 decembrie 1900; blocul cel mai mare, cunoscut sub numele de

„long stone", a căzut la 2 noiembrie 1911. De fapt, data prăbuşirii nu are cine ştie ce importanţă, iar cauza este mereu aceeaşi: Timpul; măcinate de intemperii vreme de milenii, plăcile orizontale ale dolmenelor, de pildă, se dezechilibrează şi nici măcar nu este nevoie de vânt prea puternic ca să le răstoarne.

Avebury (menţionat prima oară într-o chartă a regelui Athelstan din anul 939), aflat la numai 22 kilometri de Stonehenge, are de asemenea dimensiuni impresionante. La origine era alcătuit din 650 blocuri de piatră dispuse în cercuri (*stone circles*) sau în aliniamente (*stone avenues*), dar multe dintre blocuri au fost ulterior deplasate, în parte din pricina zelului exagerat al unor călugări din evul mediu timpuriu, în parte pentru a fi utilizate la alte construcţii; de altfel, satul Avebury se ridică în mijlocul cercului de megalite înalte de 4 m, ceea ce fără îndoială că e în avantajul aspectului pitoresc al aşezării, dar îngreunează mult cercetările arheologilor.

Asupra scopului complicatei construcţii de la Stonehenge părerile specialiştilor diferă. Ipoteza emisă de James Fergusson în 1872, că ar fi un lăcaş consacrat cultului soarelui, a prevalat multă vreme, iar cercetările din 1880 ale lui sir W. M. Flinders Petrie (care mai târziu îşi va cuceri incontestabile merite în domeniul egiptologiei) au dus la aceeaşi concluzie. În favoarea ei pare să pledeze însuşi planul construcţiei: la mijloc se află aşa-zisa Piatră a Altarului, în jurul căreia sunt pietre înalte de 2–2,5 metri dispuse în formă de potcoavă; o altă potcoavă, exterioară, este formată din 5 trilite mari, încercuite de 30 de pietre înalte de 4,5 metri şi acoperite cu o cunună de pietre plate. Ansamblul este înconjurat de un zid de pământ perfect circular, al cărui diametru măsoară 110 metri. Un drum destul de larg duce către acest ansamblu, Piatra Altarului aflându-se la capătul axei medii a acestui drum. Or, în mileniul II î.e.n. această axă medie era îndreptată, în ziua solstiţiului de vară (21 iunie), exact către punctul din care răsărea soarele!

Ipoteza după care Stonehenge ar fi fost un sanctuar dedicat cultului soarelui a găsit, după Fergusson şi Flinders Petrie, numeroşi adepţi; chiar în zilele noastre, autori ca Fernand Niel (în *Stonehenge, temple mystérieux de la préhistoire*, Ed. Robert Laffont, Paris, 1974) n-au exclus-o, deşi alţi cercetători înclină către o ipoteză mai nouă (având adepţi mai cu seamă printre astronomi). Referindu-se la orientarea axei medii, I. Lissner este

de părere: „Chiar dacă ar fi aşa, este totuşi greşit ca din aceasta să tragem pur şi simplu concluzia că Stonehenge a fost un «templu al soarelui». Cele mai multe sanctuare şi cele mai vechi morminte, de asemenea toate catedralele noastre privesc către est, acolo de unde răsare soarele..."

Majoritatea monumentelor megalitice servea şi ca loc de sepultură. La cele mai recente, piatra terminală prezintă o cavitate rotundă sau ovală; în accepţia constructorilor, ea era menită să primească sufletul celui înmormântat – poate că aici se depuneau şi hrana şi băutura destinate decedatului. Acelaşi Ivar Lissner este de părere că scobiturile care s-au păstrat până astăzi în casele vechi din regiunea cursului superior al Rhonului constituie o perpetuare a acestei tradiţii străvechi, deşi populaţia din partea locului nu-i mai cunoaşte semnificaţia.

Cultul morţilor era oare legat de cel al soarelui? Nici această ipoteză nu poate fi categoric exclusă. Poate că, la început, locul de sepultură servea numai pentru oficierea riturilor legate de cultul morţilor, apoi, monumentele înmulţindu-se şi extinzându-se după un plan anume, ansamblul respectiv a devenit sanctuarul unui trib sau chiar al mai multor triburi. Fiincă este limpede că marile ansambluri ca Stonehenge sau Avebury – construite după planuri complicate, a căror semnificaţie nu este prea lămurită – nu puteau fi numai morminte, deşi probabil că au avut iniţial această destinaţie împletită firesc cu cea legată de comemorarea morţilor; Avebury, de pildă, are (potrivit lui J. Fergusson) „o suprafaţă de cinci ori cât cea a bisericii Sf. Petru din Roma" şi poate cuprinde „250 000 persoane aşezate sau o jumătate de milion stând în picioare"...

În sfârşit, o a treia ipoteză (susţinută de Norman Lockyer încă din 1906) afirmă că unele ansambluri megalitice, şi îndeosebi Stonehenge, au fost observatoare astronomice. Această ipoteză explică şi legătura cu vechiul cult al soarelui – până în zilele noastre, la 21 iunie, ziua solstiţiului de vară, la Stonehenge se desfăşoară o sărbătoare populară tradiţională. „Conform unui vechi obicei", scrie Lockyer, „populaţia din Salisbury şi din localităţile înconjurătoare se adună aici în ziua solstiţiului de vară pentru a asista la răsăritul soarelui".

Ipoteza lui Lockyer pare să fie confirmată de faptul că orientarea generală a monumentului în direcţia răsăritului soarelui (la 21 iunie) – aşadar linia care ar trece exact prin vârful acelei

ciudate *heel stone* – ţinând seama de precesia datei respective, corespunde anului 1850 î.e.n. Or, după cum am văzut, măsurătorile cu carbon 14 au dat o vechime cuprinzând o aproximaţie înlăuntrul căreia se situează – cam la jumătate – şi anul 1850 î.e.n. când, în ziua solstiţiului de vară, linia imaginară de Lockyer este riguros orientată către punctul din care răsare soarele. Cu toate acestea, câţiva oameni de ştiinţă din zilele noastre nu se declară satisfăcuţi de explicaţiile date de Lockyer orientării monumentului de la Stonehenge – între alţii cercetătorul englez Richard J. C. Atkinson, care le califică drept „ipoteze mai mult decât improbabile"...

Vedem, aşadar, că în ciuda numeroaselor ipoteze şi explicaţii – date de arheologi şi istorici, arhitecţi şi astronomi – construcţiile megalitice îşi păstrează tainele peste milenii până în zilele noastre. De aceea pare justificată remarca unui autor contemporan ca Denis Roche (în *Carnac*, Ed. Tchou, Paris): „Interpretarea marilor construcţii rectilinii sau circulare ale megalitelor este cât se poate de îndoielnică. A spune despre aliniamente sau cromlehuri că fac parte dintr-un ansamblu cultural sau magic nu explică nimic, decât doar faptul neîndoielnic că nu ne stă în putinţă să concepem o «manifestare arhitecturală de neînţeles» altfel decât sub un unghi religios. Dar de ce, oare, când este vorba de vremuri preistorice, orice fapt indescifrabil îl atribuim unei practici religioase sau parareligioase, de parcă ne-am grăbi să ne convingem singuri de cvasipermanenţa terorilor care bântuiau sufletele strămoşilor noştri depărtaţi? Dar această problemă de ordin foarte general îşi pierde – minune înfăptuită de aceste pietre! – orice interes în faţa aliniamentelor. Aici devine manifestă stupiditatea oricărei încercări de interpretare subiectivă, dacă ne vom da osteneala să luăm în consideraţie faptul că nu ştim absolut nimic precis despre aliniamente şi nici despre cromlehuri..."

Se cuvine precizat că Denis Roche se referă mai ales la monumentele megalitice din Bretania (Carnac, Ménec ş.a.) – cele din Insulele Britanice ocupă un spaţiu modest în lucrarea lui; or, tocmai uriaşul complex megalitic de la Stonehenge, situat în câmpia din apropiere de Salisbury, a constituit obiect de studiu pentru marea majoritate a cercetătorilor preocupaţi de această problemă. Ipoteza lui Lockyer, în ciuda adversarilor ei, se menţine cu tenacitate, sprijinită, între alţii, de Kierkebusch şi, până la un punct, de Hennig, care pledează pentru un templu dedicat, probabil, zeului solar Borvon. Alţii, ca Schuchhardt, preferă termenul

„sanctuar" celui de „templu" şi atrag atenţia asupra faptului că pe o rază de circa trei kilometri în jurul Stonehengeului s-au găsit numeroase morminte şi mărturii ale unui cult al morţilor. Potrivit aceluiaşi Schuchhardt, pista circulară servea pentru curse de care – de asemenea o manifestare ce ţine de cultul morţilor; „*Iliada* nu ne informează, oare, că Ahile a organizat curse pentru a celebra memoria lui Patrocle?" arată Richard Hennig în sprijinul acestei ipoteze. „N-ar fi nimic extraordinar ca şi la Stonehenge lucrurile să se fi petrecut la fel." Este o ipoteză interesantă, dar care în argumentare se izbeşte de unele dificultăţi de ordin istoric: în urmă cu 3500 – 4000 ani, atelajele erau, în Insulele Britanice, dacă nu inexistente, în orice caz extrem de rare.

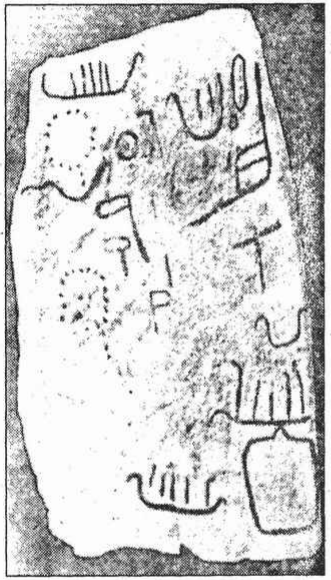

Desene pe unul dintre megalitele dolmenului de la Locmariaquer: topoare, nave şi diferite semne al căror sens nu este lămurit

„Cea mai mare enigmă a monumentelor megalitice o constituie ciudatele semne gravate" este de părere Ivar Lissner (în op. cit.) referindu-se la descoperirile unor cercetători francezi în regiunea Morbihan, pe coasta sudică a Bretaniei. Este vorba de Marthe şi Saint-Just Péquart, de asemenea de Zacharie Le Rouzic, care au lucrat vreme de patru decenii în Morbihan descoperind o seamă de semne gravate în dolmene şi pietre de mormânt – semne asupra cărora nu mai există astăzi nici o îndoială că sunt contemporane cu înseşi construcţiile megalitice.

Descoperirea acestor semne gravate n-a fost deloc o treabă uşoară – ea este relativ recentă, deşi menţiunile scrise despre respectivele monumente au, cum am văzut, o vechime de câteva

veacuri. Cum se face atunci că nici unul dintre autorii mai vechi nu pomeneşte de aceste semne? Explicaţia reiese din următoarea întâmplare:

Câţiva cercetători au descoperit câteva semne pe una dintre pietrele dolmenului Kerham. În anul următor au revenit, înarmaţi cu aparatura necesară luării de fotografii. Dar semnele dispăruseră! Cum era oare posibil ca nişte semne, care rezistaseră vreme de aproape patru mii de ani, să dispară în cursul unui singur an? Unul dintre cercetători, nemulţumit de explicaţiile care mai de care mai fantastice avansate de colegii lui, a rămas să privească ore în şir monolitul cu pricina; şi iată că, la un moment dat, când soarele se afla într-o anumită poziţie, semnele apărură brusc, devenind din ce în ce mai clare. Explicaţia era, deci, dintre cele mai simple: semnele nu erau vizibile decât în anumite condiţii de lumină.

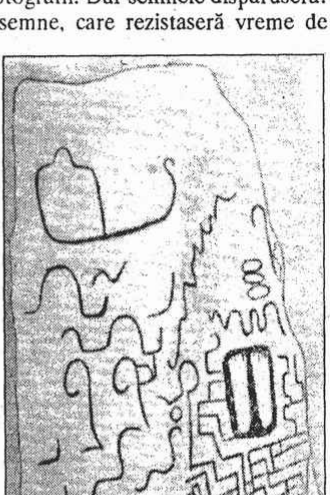

Piatră din dolmenul de la Petit Mont (Morbihan) având, în dreapta, amprentele a două tălpi de om

Cazul dolmenului Kerham nu este nicidecum izolat. Un alt dolmen, celebrul „Table des Marchands", situat în apropiere de Locmariaquer, cunoscut şi descris încă din 1814, are gravat un soare; unii oameni de ştiinţă au menţionat şi reprodus această gravură încercând s-o explice, alţii i-au negat pur şi simplu existenţa, atribuindu-o imaginaţiei fertile a celor dintâi. Şi totuşi „soarele" de pe „Masa negustorilor" exista, dar era vizibil numai între orele 16 şi 17!

Nu este mai puţin adevărat că multe semne gravate pe dolmene şi menhire au dispărut de-a lungul vremii – proces care continuă şi în zilele noastre. Vina o poartă vânturile, frecvente în regiunile de coastă bretone, furtunile şi ploaia, apoi diferenţele de

temperatură, aerul sărat al mării, muşchiul de piatră şi lichenii, eroziunea care vreme de patru milenii au întreprins asupra pietrelor o acţiune distrugătoare lentă şi continuă. Ceva mai bine s-au păstrat semnele care în decursul vremii au fost acoperite de pământ sau nisip, astfel că nu devin vizibile decât după înlăturarea unui strat de la baza megalitului respectiv, acolo unde este înfipt în sol; acesta este cazul menhirului de la Manio, la baza căruia un cercetător cu iniţiativă a descoperit semne clare reprezentând linii şerpuite a căror semnificaţie nu se cunoaşte.

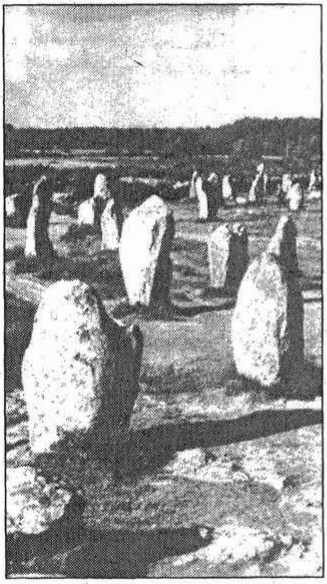

Aliniament de menhire din Morbihan

Semnele reprezintă atât forme geometrice mai mult sau mai puţin regulate, cât şi obiecte. Pe o piatră de dolmen, dezvelită în 1863–1864 la Mané Lud, lângă Locmariaquer, de către René Galles, sunt reprezentate în stânga topoare de piatră, iar în dreapta nave. Pe dolmenul de la Petit Mont, lângă Arzon (studiat încă din 1865), Zacharie Le Rouzic a descoperit o imagine unică: tălpile picioarelor unui om. În general, oamenii nu sunt reprezentaţi în imaginile de pe dolmenele şi menhirele din Morbihan, ceea ce le deosebeşte fundamental de desenele rupestre din sudul Franţei şi nord-vestul Spaniei datând din perioada magdaleniană; în acea perioadă „... omul trebuia să execute picturile murale şi sculpturile într-un fel naturalist, pentru ca imaginea şi animalul reprezentat să devină identice. Numai astfel, credea el, influenţând imaginea sau sculptura, căpăta putere şi asupra animalului reprezentat. Dimpotrivă, semnele gravate pe monumentele megalitice au fost executate de către oameni care, în tendinţa lor de a criptografia reprezentările, au găsit mijloace eficace de

simplificare. Aici nu mai este vorba de artă, ci ideile sunt exprimate prin simboluri, prin desene emblematice. Cum aceste simboluri au fost în cel mai înalt grad schematizate, ele constituie pentru noi o mare enigmă. În cele mai multe cazuri, sensul ideogramelor scapă complet înţelegerii noastre" (I. Lissner).

Printre animalele reprezentate pe monumentele megalitice sunt şerpii, bovinele şi insectele. Vietăţile marine, îndeosebi cefalopodele (calmari, sepii) sunt destul de frecvent reprezentate pe aşa-zisele „alei acoperite" situate în regiunile de litoral, dar niciodată pe dolmene, nici măcar pe cele aflate în imediata apropiere a mării. De ce n-au gravat oamenii epocii megalitice cefalopode în pietrele dolmenelor? – iată încă una dintre întrebările care nu şi-au găsit încă răspunsul.

O altă întrebare: semnele gravate în monumentele megalitice reprezintă o scriere? Mai precis: sunt ele risipite la întâmplare sau reprezintă un anumit limbaj figurativ? Chestiune controversată, care pe unii cercetători i-a dus la ipoteze de-a dreptul fantastice: Letourneur, de pildă, pretinde că ne aflăm nu numai în prezenţa unei scrieri, ci a unei scrieri alfabetice prezentând asemănări cu scrierile feniciană, etruscă şi coptă; ipoteză într-adevăr fantastică deoarece, având în vedere vechimea semnelor gravate în megalitele din Morbihan, acceptarea ei ar duce, după toate probabilităţile, la deplasarea originii scrierilor alfabetice din spaţiul asiro-egeean în extremitatea nord-vestică a Europei. Ipoteza hazardată a lui Letourneur (emisă în 1893) a fost respinsă de compatrioţii săi M. şi S. J. Péquart şi Z. Le Rouzic (în 1927), cu argumente fondate pe logică şi o acurată informaţie ştiinţifică.

În linii generale, cercetătorii din zilele noastre admit concluziile la care au ajuns, cu peste o jumătate de veac în urmă, cercetătorii monumentelor din Morbihan: semnele gravate de oamenii acelei culturi megalitice au semnificaţii rituale şi de cult. Ele nu sunt gravate la întâmplare, ceea ce reiese din faptul că unele semne se repetă cu insistenţă, de asemenea că anumite semne figurează (sau nu figurează) pe anumite tipuri de monumente. O ordine a înşiruirii semnelor n-a putut fi stabilită, aşa cum n-a putut fi stabilită nici o ordine în planurile de construcţie a monumentelor luate în ansamblu: există mari diferenţe între planurile construcţiilor de la Stonehenge şi ale celor de la Avebury de pildă, deşi sunt situate în apropiere – tot aşa cum există diferenţe

sensibile între aliniamentele de la Carnac şi cele din alte părţi ale Bretaniei.

Semnificaţia de cult a semnelor de pe megalitele din Morbihan, admisă de majoritatea cercetătorilor contemporani, are un caracter foarte general prin însuşi faptul că nu ştim cine sunt gravorii acestor semne. Cărei populaţii aparţineau, cărui cult se dedau?

Este încă una dintre problemele pe care enigmaticele megalite le pun cercetătorilor din zilele noastre.

Orientarea în raport cu soarele a unor monumente megalitice, precum şi prezenţa soarelui printre semnele gravate constituie o indicaţie destul de vagă: cultul soarelui era răspândit în perioada preistorică pe arii extrem de vaste şi îmbrăca forme dintre cele mai variate; competentul cercetător care este Martin P. Nilsson arată că însuşi grecul Phoebus–Apollo este originar din Asia Mică, din panteonul hitit – la rândul lor hitiţii l–au preluat de la babilonieni, tributari ai unor culturi şi mai vechi în care heliolatria juca un rol de seamă.

Oamenii de ştiinţă şi–au pus în mod firesc întrebarea dacă şi în cazul monumentelor megalitice se poate stabili un asemenea lanţ de influenţe, prin urmare dacă există un loc de origine, o regiune anume de la care a pornit utilizarea imenselor monolite şi trilite – sub diverse forme, în scopuri magice şi de cult – şi care apoi s–a răspândit pe o arie de–a dreptul uriaşă. Câţiva cercetători de prestigiu au opinat pentru insula Malta, aducând în sprijinul acestei păreri trei argumente: mai întâi, monumentele megalitice malteze sunt printre cele mai vechi; apoi, apropierea de ţărmul mării a majorităţii monumentelor pare să indice, la origine, o populaţie de navigatori; în sfârşit, deoarece există pricini întemeiate să presupunem (împreună cu cercetătorul englez G. E. Daniel, între alţii) că oamenii culturii megalitice nu aparţineau grupului de limbi indoeuropene, ci unuia sau mai multor grupuri mediteraneene.

Prezenţa omului pe insulele malteze (pluralul este mai corect deoarece, în afară de Malta, grupul cuprinde şi insulele Gozo, Comino şi Filfla) este atestată cu mai mult de 100 000 ani în urmă: în „Peştera Întunericului", situată în apropiere de capitala La Valletta, s–au descoperit urme de oameni (poate neandertalieni) împreună cu fosile ale aşa–zisului rinocer pitic astăzi dispărut. Probabil că aceşti oameni au trăit uriaşa catastrofă telurică a

prăbuşirii istmului care lega uscatul european de cel african – arhipelagul maltez fiind o rămăşiţă a acestui istm.

Cercetările arheologice în Malta sunt destul de recente – ele încep, de fapt, odată cu veacul nostru, când un grup de arheologi cercetează ruinele de la Tarxien şi descoperă, în apropiere, aşa-zisul hypogeum: imense catacombe cu săli funerare săpate în stâncă. Mai târziu, în 1915, sir Themistocles Zammit începe cercetări asupra construcţiilor megalitice din insulă, ajungând la concluzii (expuse în *Prehistorie Malta*, Londra, 1930) care în linii generale sunt acceptate până astăzi.

Construcţiile megalitice din Malta – de la simple monolite înfipte în sol şi până la ample ansambluri, cum sunt cele de la Hal-Saflieni sau Tarxien – sunt într-adevăr foarte vechi; ele încep cu circa 4000 ani î.e.n. şi vădesc o continuitate de circa două milenii. Ciudat este – cum remarcă I. Lissner – faptul că absolut toate megalitele sunt prelucrate numai cu unelte de piatră. Cuprul a fost folosit în Orientul antic probabil încă din jurul anului 4000 î.e.n. şi cunoscut în Sicilia şi în nordul Africii scurtă vreme după 3000 î.e.n. – aşadar populaţia Maltei, oricare ar fi fost originea ei, putea să fi preluat uneltele de metal, cu atât mai mult cu cât avem motive temeinice să presupunem că, pe lângă creşterea caprelor şi ovinelor, navigaţia ocupa un loc însemnat în economia arhipelagului. Şi totuşi, nici măcar construcţiile megalitice relativ târzii nu prezintă vreo urmă a folosirii cuprului sau bronzului – ceea ce i-a dus pe unii cercetători la concluzia că la origine trebuie să se fi aflat un soi de tabu: piatra destinată lăcaşelor de cult nu trebuia atinsă de metal.

T. Zammit presupune că hypogeumul de la Hal-Saflieni şi templele de la Tarxien ar fi servit, între altele, ca oracole; în acest caz ne aflăm, probabil, în faţa celor mai vechi dintre oracolele cunoscute. Abia mai târziu hypogeumul a devenit un uriaş loc de sepultură – s-au descoperit aici circa 7 000 schelete de oameni, de asemenea numeroase fragmente de ceramică provenite de la statuete şi vase. Sculptorii maltezi de acum patru sau cinci milenii întreceau prin măiestrie şi concepţie pe contemporanii lor din apusul Mediteranei, mai ales în domeniul plasticii figurative.

De altfel, constructorii ansamblurilor megalitice din insulele maltezc par şi ei să se fi aflat pe o treaptă superioară în comparaţie cu cei de pe ambele maluri ale Mării Mânecii – ceea ce ar constitui încă un argument în favoarea plasării aici a locului de

origine al monumentelor, care apoi s-ar fi răspândit treptat mai ales către vest şi nord-vest. În insula Gozo, de pildă, se află ruinele a două mari temple ale căror pietre – unele înalte de 5–8 metri – au fost transportate cale de mulţi kilometri. Aceste construcţii, ca şi cele de la Hagiar Kim şi din alte locuri, ne duc la presupunerea că în insulele maltèze existau, în urmă cu cinci sau chiar şase milenii, comunităţi temeinic organizate, care depuneau în comun o muncă ingenioasă şi îndelungată; la ridicat foloseau trunchiuri de copaci în chip de pârghii, iar la transportat tăvălugi de lemn şi bile de piatră. Asemenea sfere de piatră s-au găsit în numeroase ruine megalitice malteze – până astăzi se văd, imprimate adânc în solul calcaros, urmele „roţilor de care" cum le spuneau localnicii, şi care nu sunt altceva decât urmele acelor pietre sferice menite să uşureze transportul imenselor megalite. Nu este exclus ca bilele de piatră să se afle la originea roţii în forma ei primitivă, deşi cercetătorii mai noi înclină să creadă că roata a apărut pentru prima oară fie în atelierele olarilor, fie ca un dispozitiv anexă al plugului.

Aversiunea faţă de metale pe care par s-o fi nutrit creatorii uriaşelor construcţii de piatră din Malta – şi pe care n-o întâlnim nici la Stonehenge şi nici la Carnac – este încă una dintre enigmele acestei culturi megalitice; aşa cum arătam, vechii maltezi erau navigatori – s-au găsit în insulă obiecte confecţionate din jadeit, nefrit, obsidian, materiale care nu se găsesc aici şi au fost aduse de departe, de asemenea din fildeş, şi el important, de vreme ce în perioadele marilor construcţii megalitice elefantul dispăruse de mult din regiune. Abia mai târziu, când fenicienii pun stapânire pe insulă (circa 1600 î.e.n.) vor apărea uneltele de metal, care se vor înmulţi mai ales după trecerea ei (în 736 î.e.n.) în stăpânirea grecilor.

Toate acestea nu ne îngăduie să tragem vreo concluzie în privinţa originii vechilor locuitori ai insulelor malteze; nu ne-au rămas documente scrise, nu ne-au rămas portrete sau sculpturi, iar analizarea celor câtorva mii de oase şi cranii n-a dus la rezultate concludente. Cercetătorii mai noi (între care L. B. Brea şi J. D. Evans) sunt de părere că maltezii au venit din Sicilia – cum pare să indice o oarecare asemănare în modul de prelucrare a ceramicii, dar şi această ipoteză este discutabilă. După cum, în stadiul actual al cercetărilor, ipoteza conform căreia Malta ar fi leagănul tuturor culturilor megalitice europene este şi ea

discutabilă. Căci, pentru a reveni la I. Lissner, „Numai pietrele cunosc taina"...

Spre deosebire de mulţi dintre predecesorii lui (şi de alţii care au abordat problema după el), Richard Hennig nu vorbeşte de o „cultură megalitică", ci de „culturi megalitice", făcând unele consideraţii de ordin istoric cât se poate de interesante; bun cunoscător al textelor antice, el porneşte de la un pasaj în care Diodor citează o lucrare pierdută a lui Hecateu din Abdera: „În faţa ţării celţilor există, la mică depărtare înspre miazănoapte, o insulă cel puţin tot atât de mare ca Sicilia. Locuitorii ei se numesc hiperboreeni deoarece nu sunt supuşi asprimii vântului de nord [...] Pe această insulă se află o pădure sacră de toată frumuseţea, dedicată soarelui, precum şi un templu ciudat de formă circulară [...] La fiecare nouăsprezece ani, când soarele şi luna îşi regăsesc poziţia unul în raport cu cealaltă, Apollo soseşte în insulă [...] Regii acestei insule, în sarcina cărora cade şi paza pădurii sacre, descind din Boreu şi pentru această pricină se numesc boreazi".

Este limpede că Hecateu se referă aici la Marea Britanie – fapt remarcat de Nielsson (în op. cit) încă de acum o sută de ani, iar templul de formă circulară este probabil ampla construcţie megalitică de la Stonehenge. De aici, Hennig trage concluzia că sanctuarul din câmpia de la Salisbury era într-adevăr dedicat lui Borvon, zeul celt al soarelui, loc de pelerinaj, în anumite zile ale anului, pentru toţi celţii, inclusiv pentru cei din regiunea care mai târziu se va numi Galia şi care treceau Marea Mânecii cu prilejul marilor sărbători.

În jurul numelui „hiperboreeni" s-au purtat numeroase discuţii; tot Hennig ne propune o explicaţie plauzibilă: când neguţătorii din Massalia (astăzi: Marsilia) urcau pe Valea Ronului, apoi către ţărmurile Atlanticului – pentru a face comerţ cu celţii şi mai ales pentru a-şi procura cositorul din Insulele Casiteride – ei observau că mistralul, vânt foarte păgubitor şi care pentru ei bătea în nord, îşi diminua puterea pe măsură ce se apropiau de Marea Mânecii. Mai mult: pe coasta sudică a Angliei vântul nu bătea deloc – în regiunea Insulei Wight şi împrejurimile oraşului Bournemouth clima este până astăzi renumită pentru clemenţa ei, cu ierni blânde şi veri nu prea călduroase. Aşa s-a născut numele hiperboreeni pentru locuitorii acestor regiuni cu

climă dulce, nume care în traducere literală înseamnă „dincolo de vântul de nord".

Cât priveşte vizita pe care Apollo o făcea hiperboreenilor la fiecare 19 ani, Reuter o pune în legătură cu ciclul lunar (care durează, într-adevăr, 19 ani) şi cu jurnalul de călătorie al lui Pytheas din Massalia, care conţine unele observaţii cu caracter astronomic ce l-ar fi inspirat pe Diodor, respectiv pe Hecateu.

Un alt text antic pe care Hennig îl citează în sprijinul ipotezei sale este o descriere – ce-i drept mai degrabă poetică – a lui Elian Sofistul în legătură cu un „templu" situat de asemenea în regiunile boreale: „Lebedele se învârtesc în jurul acestui templu", ne spune Elian, „şi-l curăţă într-o oarecare măsură cu aripile lor. Apoi se lasă din zbor în curtea templului, care este mare şi frumoasă. Când pelerinii îşi intonează imnurile obişnuite, iar cântăreţii din ţitere fac să răsune instrumentele, apar adevăraţi nori de lebede, şi aceste păsări, aşezându-se în jurul sanctuarului, acompaniază cu cântecul lor imnurile sacre. Ele seamănă cu nişte înaripaţi copii de cor, care celebrează astfel divinitatea cu cântecele lor în tot cursul zilei".

Celor convinşi că lebăda este o pasăre mută (se spune că ea nu „cântă" decât în clipa morţii – legendă care a inspirat câţiva poeţi şi compozitori renumiţi), Hennig le arată că există o lebădă cântătoare (pe numele ei ştiinţific *Cygnus musicus*) caracteristică faunei Insulelor Britanice şi ţărilor europene din regiunea Atlanticului de Nord, deosebită de lebăda obişnuită (*Cygnus olor*) din sudul Europei, care este într-adevăr o pasăre mută; de aici concluzia că templul respectiv se va fi aflat în Anglia şi că este vorba de ansambul megalitic de la Stonehenge. De altfel, se ştie că grecii helenizau în mod obişnuit numele străine, iar Elian era grec: de la Borvon, zeul celt al soarelui, şi până la Boreu, zeul grec al vântului de nord, nu este o cale chiar atât de lungă...

Se cuvine menţionat faptul că ipoteza lui Richard Hennig nu-i aparţine întru totul – înaintea lui, savanţi ca Wernsdorf, Welcker, Sieglin, Schuchhardt, Nilsson (şi alţii) au enunţat-o sub diverse forme, în studii asupra vechiului folclor germanic sau asupra relaţiilor comerciale din antichitate dintre ţările nordice şi cele mediteraneene. Wernsdorf, de pildă, nu exclude posibilitatea ca relatările privitoare la hiperboreeni, la cultul soarelui şi lebedele cântătoare să-şi aibă originea în vechi tradiţii istorice ale ciclului celtic, anterioare lucrării lui Hecateu, care s-a inspirat din ele.

De altfel, încă din jurul anului 600 î.e.n. – adică scurt timp după întemeierea Marsiliei şi câteva veacuri înainte de periplul lui Pytheas – poetul Alceu cântă într-un poem (din care s-a păstrat un fragment) pe Apollo călătorind către sanctuarul său din Delfi, cu carul la care sunt înhămate lebede: „Când s-a născut Apollo, Zeus îi dădu lira şi-l trimise la Delfi într-un car tras de lebede. Delfienii intonară imnul sfânt, iar corul fecioarelor, strâns în jurul trepiedului, îl imploră pe zeu să se întoarcă, în sfârşit, din ţara hiperboreenilor".

Tot aşa, originea nordică a legendei pare să fie atestată şi de alte amănunte; textele arată, de exemplu, că hiperboreenii, după ce îşi trăiau din plin viaţa, la bătrâneţe se aruncau din vârful unei stânci în mare – obicei pe care-l întâlnim şi în vechile tradiţii germanice.

În schimb, Welcker pune relatările despre hiperboreeni în legătură cu relaţiile comerciale din antichitatea europeană – apropiindu-se astfel şi mai mult de ipoteza lui Hennig – şi anume de importurile masive de chihlimbar pe care ţările orientului antic, şi mai târziu imperiul roman, le făceau din regiunile nordice. Ce-i drept, Hennig socoteşte că în acest caz nu-i vorba de chihlimbar, care se găseşte mai frecvent pe malul răsăritean al Balticei, ci de cositorul adus pe vremea aceea din Insulele Britanice, care încă din jurul anului 2000 î.e.n. erau un important furnizor de cositor în comerţul mediteraneean. De aceeaşi părere este, după cum am văzut, Nilsson, care identifică insula citată de Hecateu cu actuala Anglie. În acelaşi timp Hennig nu este de acord că relatările despre popoarele „de dincolo de vântul de nord" au fost aduse de navigatorii argieni şi corintieni – el arată că povestirile despre hiperboreeni sunt, toate, posterioare călătoriilor întreprinse de negustătorii din Massalia prin teritoriul de astăzi al Franţei, până la minele de cositor din Anglia – de unde concluzia că aceste relatări sunt de origine massaliotă.

Deşi nu lipsită de o argumentare logică, ipoteza lui Hennig ar putea să vădească un punct slab tocmai în această teorie a originii massaliote a relatărilor despre hiperboreeni; încă de la începutul veacului trecut, poetul şi arheologul Johann Heinrich Voss, traducătorul lui Homer în germană, arăta că anumite pasaje din *Odiseea* par să descrie locuri din Anglia, iar câţiva cercetători mai noi sunt de părere că descrierea pe care Homer o face (tot în *Odiseea*) „surselor" Oceanului şi ţării cimerienilor par să se

potrivească Insulelor Britanice. Or, *Odiseea* este cu câteva veacuri anterioară întemeierii Marsiliei şi relatează întâmplări (reale sau imaginare) şi mai vechi, din ciclul tradiţiilor egeice. Totuşi, informaţiile transmise de Homer – informaţii care despre Insulele Britanice (dacă într-adevăr este vorba de această regiune) sunt destul de confuze – sunt mai degrabă cele ale unui poet decât ale unui istoric sau geograf, deşi nu arareori textele sale oglindesc

Sculptură în os din paleolitic (după M. Alpatov)

cunoştinţele vremii despre anumite regiuni ale lumii cunoscute atunci, bineînţeles cu exagerările şi imaginaţia care îşi au partea de contribuţie la farmecul irezistibil al operei homerice.

Pe de altă parte, aluziile lui Homer la ţara cositorului nu trebuie să se refere neapărat la Insulele Britanice; e adevărat că Insulele Casiteride erau principalul furnizor de cositor, dar nu unicul. Spania de astăzi producea cositor încă de la începutul mileniului III î.e.n., prin urmare cu circa o mie de ani înainte

de Cornwall, iar zăcămintele de staniu din peninsula bretonă sunt şi ele menţionate de timpuriu, deşi se pare că s-au epuizat destul de repede. În general, încă din antichitatea timpurie se face simţită o cerere susţinută de cositor – metal trebuincios fabricării bronzului (care a dat numele său unei epoci din istoria omenirii); cea mai veche statuie de bronz din Egipt este (după cum arată Schuchhardt) a faraonului Pepi, datând din jurul anului 2500 î.e.n., iar în Orientul antic fabricarea bronzului este atestată de la începutul mileniului III; or, după cum arătam, primele relatări despre cositorul din Insulele Casiteride datează abia din jurul anului 2000 î.e.n.

În fond, nu este atât de important dacă relatările despre hiperboreeni sunt de origine massaliotă sau mai veche (feniciană, cretană...); ipoteza lui Richard Hennig merită a fi reţinută deoarece se întemeiază pe o argumentaţie riguroasă şi pe tezele unor cercetători de prestigiu ca Schuchhardt, care identifică ţara hiperboreenilor cu sudul Angliei, şi ca Nilsson, care arată că „templul magnific" evocat de Hecateu trebuie că era sanctuarul de la Stonehenge, deoarece „este imposibil să inventezi cu atâta exactitate"... (Ca o curiozitate vom menţiona că istoricul N. Densuşianu îi plasa pe hiperboreeni în... Dacia; în lucrarea sa *Dacia preistorică* – apărută postum, în 1913 – el vorbeşte de un pisc din apropiere de muntele Omul, socotindu-l „o reprezentare sculptată în stâncă", o „figură titanică din munţii Daciei vechi, numiţi odată ai Hyperboreilor". Dar N. Densuşianu – pe care nu trebuie să-l confundăm cu filologul Ovid Densusianu – era, după cum îl caracteriza N. Iorga „... un vizionar de gânduri mari, de ipoteze imposibile, de fantastice teorii îndrăzneţe...")

În concluzie, Stonehege, cel mai important şi mai impunător dintre monumentele megalitice, sanctuar consacrat soarelui şi cultului morţilor, se afla în ţara hiperboreenilor, care se adunau aici în anumite zile pentru ceremonii religioase. Toate acestea, pe care le putem socoti ca (aproape) sigure, nu răspund însă la întrebarea principală: cine au fost constructorii monumentelor megalitice? Chiar dacă vom admite că prin „popoarele de dincolo de vântul de nord" erau desemnaţi celţii (ceea ce nu este deloc sigur) nu putem face abstracţie de faptul că, după toate probabilităţile, celţii au moştenit monumentele, împreună cu unele rituri şi ceremonii, de la o populaţie mai veche. Or, tocmai aceasta este una dintre problemele principale pe care şi le pun

actualmente arheologii britanici: de ce origine era această populaţie preceltică? Cine erau aceşti oameni pe care suntem îndreptăţiţi să-i socotim cei mai vechi locuitori ai Insulelor Britanice.

Arheologul britanic Richard I. K. Atkinson, profesor la University College din Cardiff, referindu-se la unele săpături şi descoperiri recente, încearcă să răspundă (într-un succint studiu apărut şi în *Magazin Istoric* din august 1970) la întrebările legate de populaţiile preceltice de pe teritoriul de astăzi al Marii Britanii. Aceste descoperiri par să situeze în jurul anului 2 400 î.e.n. sosirea primilor colonişti de pe continent în sudul Anglici – aşa-zişul „popor de la Windmill Hill" (după numele uneia dintre aşezările lor de piatră), care se ocupa cu agricultura, păstoritul şi vânatul, făurindu-şi unelte şi arme din silex şi coarne de cerb.

Statuetă din paleolitic

Cam la trei veacuri după aceea au sosit din Franţa de astăzi alte triburi, care s-au aşezat la gura Bristolului, aducând cu ele datina mormintelor de piatră acoperite de tumuli. Din amestecul celor două populaţii au luat naştere comunităţile numite de arheologi „popoare ale neoliticului secundar"; ele ştiau „să clădească temple cu acoperiş şi sanctuare în aer liber, printre care se numără şi Stonehenge".

Din analizarea rezultatelor acestor săpături arheologice recente rezultă, după părerea profesorului Atkinson, că ansamblul de la Stonehenge a fost ridicat în trei perioade distincte, plasate între 1800 şi 1400 î.e.n. Primei perioade (imediat după 1800 î.e.n.) îi

aparţin rambleul construit din blocuri calcaroase, precum şi cele 56 de gropi de lângă circumferinţa interioară a rambleului. Constructorii acestei perioade sunt acele „popoare ale neoliticului secundar", care, pentru ceremoniile lor (a căror semnificaţie nu este lămurită), au ridicat monumente asemănătoare şi lângă Oxford, precum şi în Scoţia – ce-i drept de dimensiuni mai mici.

În jurul anului 1700 î.e.n., de pe teritoriile de astăzi ale Olandei şi Renaniei au emigrat în Anglia, ajungând până în Irlanda, aşa-zisele „ popoare beaker" (numite astfel deoarece în mormintele lor se găsesc frecvent cupe de lut – beaker = cupă) aflate pe o treaptă de civilizaţie superioară faţă de băştinaşi: foloseau metalele (cuprul, aurul) şi au inaugurat drumuri comerciale între estul Angliei şi sursele de aprovizionare cu metale din vestul şi sud-vestul ţării; unul dintre itinerarele principale trecea pe la Stonehenge, unde acest beakerfolk (sau beakerpeople) a ridicat dublul cerc de pietre albastre din incintă – 80 de pietre de circa 4 tone fiecare, aduse, cum arătam, din Munţii Prescelly. Tot din această perioadă (Stonehenge II) datează şi cele două intrări, unite prin linia orientată în direcţia de unde răsărea soarele în ziua solstiţiului de vară.

La rândul lor, noii veniţi (beaker) s-au contopit cu populaţia mai veche, formând aşa-zisele „popoare din Wessex", care, potrivit profesorului Atkinson, „au jucat un rol important în comerţul cu metale, dintre Irlanda şi continent, între 1500 şi 1300 î.e.n., ajungând până în Europa Centrală, Scandinavia, Grecia şi Creta. În mormintele lor s-au găsit obiecte bogat ornamentate, mărturie a buneistări; dimensiunile pietrelor, aduse de ele la Stonehenge, şi mâna de lucru necesară pentru a le transporta şi aşeza în picioare, au presupus o temeinică organizare."

În această a treia perioadă (Stonehenge III), care a început după 1500 î.e.n. şi a durat cam un secol, au fost instalate monolitele uriaşe legate prin pietre orizontale şi cele cinci trilite formând o potcoavă. Celebrul *slaughterstone* („piatra de sacrificiu" – *slaughter* = măcelărire, sacrificare) pe care multă vreme arheologii l-au socotit ca un altar pe care druizii practicau sacrificiile este astăzi obiect de controversă: se impune din ce în ce mai mult părerea că era un simplu monolit cu rol de stâlp de susţinere a marelui trilit central şi care apoi s-a răsturnat. De altfel „Druizii au existat în Anglia doar cu câteva secole înainte de cucerirea

romană, iar sanctuarul a fost construit cu peste o mie de ani înainte de venirea lui Cezar" (R. I. K. Atkinson în art. cit.).

Toate aceste descoperiri ne duc la o seamă de ipoteze cât se poate de interesante legate de originea constructorilor de la Stonehenge şi de influenţele reciproce dintre culturile megalitice apusene şi cele din bazinul mediteranean. Hiperboreenii din textele antice n-ar fi, aşadar, celţii, ci populaţiile preceltice pe care, în lipsa unor denumiri genetice, arheologii le numesc: poporul din Windmill Hill, popoare ale neoliticului secundar, popoarele beaker, popoarele din Wessex. Nu este exclus ca ştirile despre aceste populaţii să fi pătruns în lumea mediteraneană şi prin intermediul negustătorilor masalioţi, dar avem toate motivele să presupunem că au existat şi legături directe prin intermediul Europei Centrale: încă din 1953 s-au descoperit în Anglia un pumnal de bronz şi sculpturi reprezentând securi asemănătoare celor găsite în mormintele de la Micene; de asemenea (după părerea aceluiaşi R. I. K. Atkinson) „aşezarea, modelarea şi marea precizie în orânduirea pietrelor (e vorba de potcoava de trilii şi celelalte construcţii din perioada Stonehenge III – n. n.) s-au datorat influenţei civilizaţiilor urbane ale Cretei şi Greciei miceniene."

Progresele remarcabile făcute în cercetările arheologice privind cei mai vechi locuitori ai Insulelor Britanice deschid perspective interesante, dar nu rezolvă problemele legate de construcţiile megalitice din apusul Europei: de ce origine erau aceste populaţii preceltice, de la cine au preluat tradiţiile şi sistemul construcţiilor uriaşe de piatră, ce semnificaţie au ideogramele săpate în megalitele din Bretania? Sunt întrebări în jurul cărora s-au clădit şi se clădesc încă numeroase ipoteze, unele fantastice, altele numai ademenitoare, dar nici una pe deplin satisfăcătoare.

Către sfârşitul anului 1972, aflându-mă călător în Bretania, n-am scăpat prilejul de a vizita impresionantele monumente din regiunea Carnac. Împreună cu prietenul şi tovarăşul meu de călătorie, d-rul Alfred V., sacrificasem o parte a modestelor noastre resurse băneşti pentru achiziţionarea unui amplu studiu – lucrare colectivă a unor cercetători competenţi, apărută recent şi intitulată simplu *La Bretagne*. Aflaţi încă sub influenţa atrăgătoarei lecturi, am sosit la tumulul Saint-Michel, unde am avut şansa (mai degrabă: neşansa) să dăm peste un grup de turişti printre care ne-am amestecat.

Tânărul ghid care ne conducea mestecând tot timpul gumă avea agăţat de umăr un magnetofon, pe care-l deschise; din difuzor, o voce începu să ne lămurească: „Ne aflăm în faţa unui mormânt celt, vechi de circa patru milenii, unde erau incineraţi marii şefi şi marii preoţi... În firidele din dreapta s-au găsit unelte de silex şi săgeţi cu vârfuri de silex care se află acum la muzeul de la Carnac... În firidele din stânga s-au găsit urme de cenuşă care se află acum la muzeul de la Carnac... Iată un dolmen care folosea ca loc de sacrificiu, aici s-au găsit oase de bovine şi fragmente de ceramică aflate acum la muzeul de la Carnac..." şi aşa mai departe. Uneori ghidul apăsa pe buton întrerupând banda, îşi muta guma de mestecat într-o parte şi spunea: „Atenţie cum călcaţi! Treapta e alunecoasă din cauza umezelii!"

În aceeaşi seară, bătrânul pescar Le Priol, primitoarea noastră gazdă din Locmiquelic, ne spunea cu amărăciune: „Noi, bretonii, am fost dintotdeauna marinari şi pescari, aici e patria stridiilor, homarilor şi langustelor. Dar de când străinii au descoperit vechile noastre biserici şi aliniamentele de piatră, fiii noştri preferă să facă pe chelnerii şi pe ghizii. Muncă mai uşoară, mai bine plătită... Şi unde mai pui că, de când cu magnetofoanele, nici nu mai trebuie să înveţe limbi străine". (Amfitrionul nostru nu spunea „magnetofoane", ci *ces trucs japonais* – „şmecheriile astea japoneze"...)

Totuşi, se cuvine să fim drepţi: turismul, această uriaşă activitate modernă, este aducător de însemnate venituri pentru localnicii aflaţi în raza obiectivelor sale, iar cei din Bretania, ca şi cei din regiunea Salisbury, unde se află Stonehenge şi Avebury, n-au avut decât de profitat de pe urma impetuoasei sale dezvoltări. Cât priveşte felul în care este organizată activitatea turistică (şi contribuţia magnetofoanelor la crearea atmosferei...) aceasta este altă poveste.

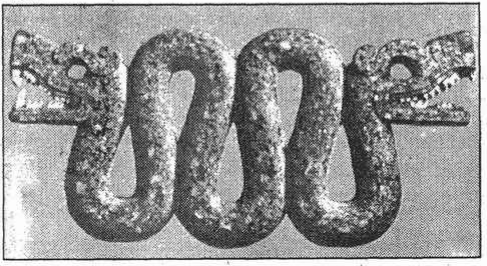

MINUNILE LUMII ANTICE

„Trebuie, mai degrabă, să admirăm pe arhitecţii care au ridicat aceste monumente decât pe regii care n-au contribuit decât cu fondurile; căci cei dintâi şi-au atins scopul prin geniul şi talentul lor, în timp ce regii n-au întrebuinţat pentru aceasta decât bogăţiile lor, obţinute prin moştenire sau împilare."

Diodor din Sicilia
în Biblioteca Istorică, *cca. 50 e.n.*

„Dintre cele şapte minuni ale antichităţii, şase nu mai există astăzi. Ele au fost distruse nu numai de catastrofe naturale, ci şi de nebunia oamenilor; dar înainte de orice, au pierit datorită acelui factor necruţător care este Timpul, formă fundamentală de existenţă şi de descompunere a materiei".

J. J. Turner
în The Environment, *1971.*

MINUNE: Lucru cu însuşiri excepţional de frumoase, care uimeşte, produce admiraţie; minunăţie.

Dicţionarul explicativ al limbii române, 1975.

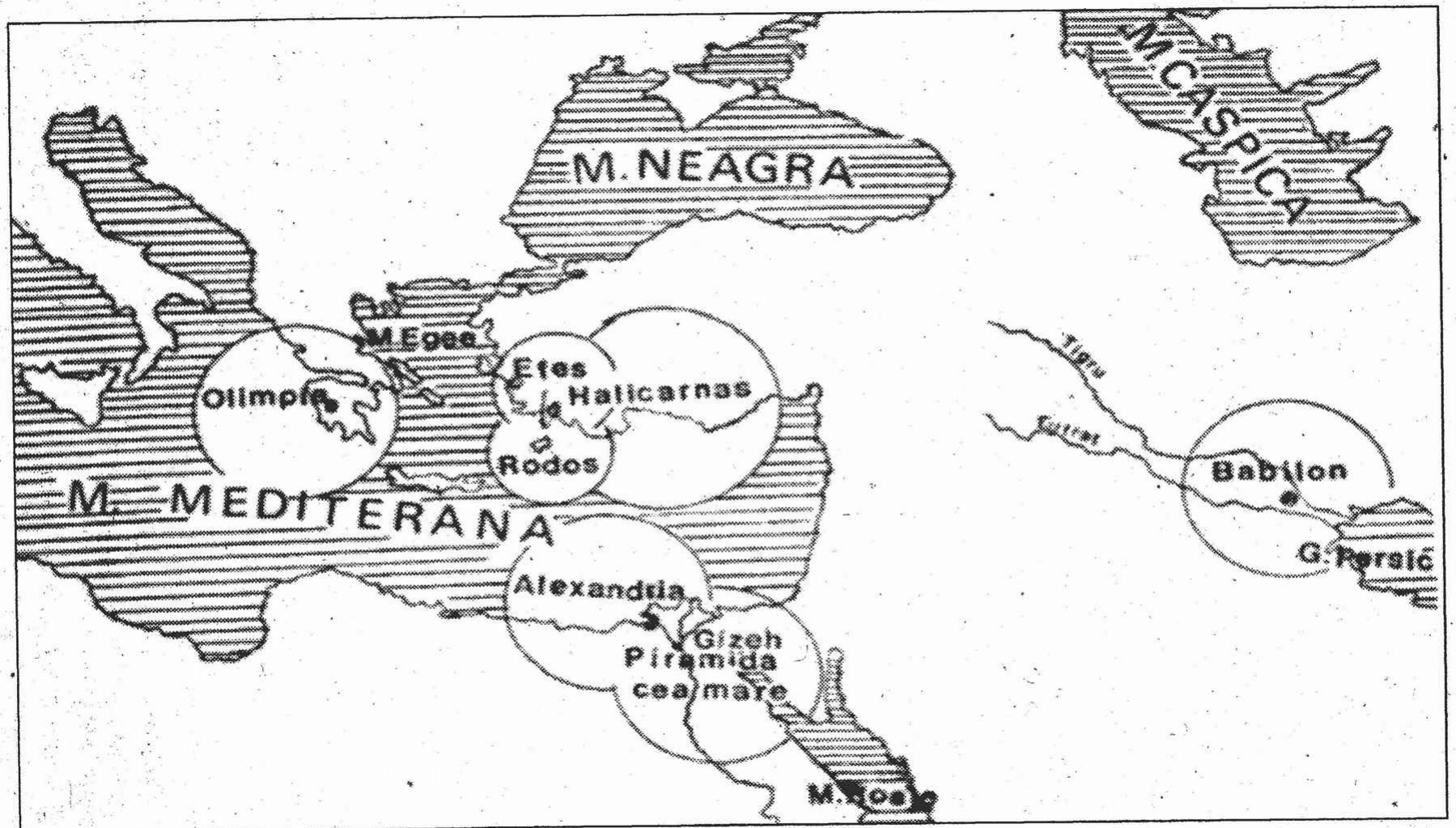
M. NEAGRA
M. CASPICA
M. Egee
Etes
Halicarnas
Olimpia
Rodos
M. MEDITERANA
Alexandria
Gizeh
Piramida
cea mare
Tigru
Babilon
G. Persic

- GRĂDINILE BABILONULUI: O PĂDURE DE COLOANE.
- TEMPLUL DIN EFES: TRISTA CELEBRITATE A UNUI INCENDIATOR.
- HOŢII PRADĂ SARCOFAGUL MAUSOLEULUI.
- ZEUS OLIMPICUL: FRAGILITATEA TEHNICII CRISELEFANTINE.
- UN CALIF VINDE COLOSUL DIN RHODOS.
- ARHIMEDE ŞI OGLINDA FARULUI DIN ALEXANDRIA.

Numărul 7 a jucat în istorie şi în mitologie un rol însemnat – câteva popoare ale Orientului antic îi atribuiau chiar o forţă mistică; această credinţă a fost preluată, ca multe alte tradiţii, de vechii greci, în istoria cărora vom găsi printre altele expediţia „Celor 7 împotriva Tebei", pe „Cei 7 înţelepţi", de asemenea „Cele 7 minuni ale lumii antice". Acestea din urmă nu erau o creaţie exclusiv greacă – Piramida cea Mare, de exemplu, a fost proiectată şi construită de egipteni (care i-au precedat pe greci în câteva sectoare importante, cum este cel al gândirii matematice), iar grădinile suspendate din Babilon au reprezentat o îmbinare excepţională a arhitecturii şi tehnicii irigaţiilor practicate în Mesopotamia.

Este limpede, prin urmare, că nu poate fi vorba de „minuni" în sensul mitic al termenului – aşadar de realizări fantastice, eventual atribuite unor forţe supranaturale; erau lucrări de arhitectură şi artă, ieşite din comun prin caracterul lor monumental-impunător şi realizarea la un înalt nivel artistic, reprezentând geniul demiurgic al lumii antice. Spunem şi astăzi despre un monument impresionant, demn de admirat, „este a opta minune a lumii".

Primul care a descris în ansamblu monumentele a fost Filon din Bizanţ (sfârşitul secolului III î.e.n.), dar textul său nu ni s-a păstrat decât într-o traducere latinească târzie; Herodot, înainte de Filon, iar după Filon alţi autori antici de prestigiu – printre care Diodor, Strabon, Vitruviu, Pausanias – au descris diferite

monumente prezentate ca „minuni ale lumii antice", totdeauna în număr de şapte. De-a lungul veacurilor, unele au fost înlocuite – de pildă: Zidurile Babilonului prin Farul din Alexandria. Selecţia s-a definitivat foarte târziu (la începutul secolului XIX) fixându-se asupra următoarelor şapte: Piramida lui Keops (Kufu) de la Giseh, Grădinile suspendate ale Semiramidei din Babilon, Templul Dianei (Artemisei) din Efes, Mormântul lui Mausol din Halicarnas, Statuia lui Zeus din Olimpia, Farul din Alexandria şi Colosul din Rhodos. Dintre aceste şapte monumente celebre ale antichităţii, Piramida lui Keops (Piramida cea Mare) întruneşte trei însuşiri menite să trezească în mod deosebit interesul: este cel mai vechi, este singurul care a supravieţuit până astăzi şi de el se leagă o seamă de chestiuni controversate care, de-a lungul vremii, şi mai ales în ultimii o sută şi cincizeci de ani, au dat naştere unor speculaţii hazardate şi unor dispute ştiinţifice adesea înverşunate (pricină pentru care îi vom consacra un capitol separat în lucrarea noastră).

Nici cu celelalte şase monumente lucrurile nu sunt pe deplin lămurite – mai întâi fiindcă nu putem delimita totdeauna precis elementele mitice de cele istorice, apoi deoarece nu putem stabili decât cu oarecare probabilitate tehnicile folosite în construcţie, în sfârşit, datorită faptului că în unele cazuri suntem nevoiţi a ne rezuma la presupuneri chiar şi în ceea ce priveşte înfăţişarea acestor monumente deoarece sursele literare şi iconografice (efigii pe monezi ş.a.) sunt fie sărace, fie contradictorii.

Să luăm, de pildă, „Grădinile suspendate ale Semiramidei" – o expresie de patru termeni conţinând două inadvertenţe: grădinile palatului Babilon nu erau suspendate, iar Semiramida nu putea să le construiască fiindcă n-a existat... Legenda atribuie frumoasei şi energicei Semiramida (care a inspirat, de-a lungul anilor, scriitori ca Voltaire şi Crébillon, compozitori ca Rossini şi foarte mulţi artişti plastici) întemeierea oraşului Babilon şi iniţiativa unor lucrări arhitectonice monumentale; unii istorici mai vechi (Herodot) şi mai noi au încercat s-o identifice cu Sammuramat care (între 809–806 î.e.n.) a guvernat Babilonul ca regentă pentru fiul ei, regele asirian Aded-Nirari III. Oricum, chiar admiţând identitatea Semiramida–Sammuramat (deloc certă), celebrele grădini nu-i pot fi atribuite, fiind construite cu peste două veacuri mai târziu, de arhitecţii regelui Nabucodonosor II (circa 605–562

î.e.n.), mai puţin cunoscut în calitatea sa de ctitor al unor monumente remarcabile, cât prin faptele sale de arme, între care cucerirea Ierusalimului.

Legenda relatează că regele Ninus, căsătorit cu Semiramida, vrând să-i alunge frumoasei regine plictisul şi să-i ofere un mediu mai atrăgător şi mai potrivit cu peisajul asirian cu care era obişnuită, a poruncit să se înalţe grădinile suspendate. De fapt, ele nu erau „ suspendate", ci dispuse în terase care se înălţau în trepte, formând un fel de scară uriaşă, sub terase aflându-se încăperi de locuit. Dacă luăm în consideraţie suprafaţa imensă a grădinilor (circa 15 000 mp după cele mai plauzibile evaluări), precum şi faptul că arhitecţii babilonieni ai vremii nu cunoşteau nici cheia de boltă, nici arcul şi că de grinzi metalice nici nu putea fi încă vorba, unicul material de construcţie fiind piatra, este limpede că grădinile „suspendate" se odihneau pe o adevărată pădure de coloane.

Cum a fost rezolvată problema foarte dificilă a impermeabilităţii teraselor aflăm din textul lui Diodor: „Aceste blocuri erau acoperite cu un strat de trestii îmbibate în asfalt; pe acest strat urma un rând dublu de cărămizi arse, legate cu asfalt; la rândul lor, acestea erau acoperite cu foi de plumb pentru a împiedica infiltrarea apei şi pătrunderea ei în fundaţii. Pe acest strat se găsea o masă de pământ vegetal suficientă pentru ca arborii cei mai mari să prindă rădăcini. Acest sol artificial era plin de arbori de toate speciile, în stare de a fermeca privirea prin mărimea şi frumuseţea lor."

În privinţa irigării grădinilor, Diodor este destul de sumar: „Coloanele se ridicau treptat lăsând să pătrundă lumina printre spaţiile dintre ele [...] Una singură dintre aceste coloane era goală de la vârf până la bază; ea conţinea maşini hidraulice care pompau din fluviu o mare cantitate de apă, fără ca nimeni să vadă ceva din exterior". Arheologul german Robert Koldewey, care a întreprins săpături la Babilon în al doilea deceniu al veacului nostru, vorbeşte de „... trei puţuri situate alăturat, în serie: unul central, cu secţiune pătrată, între alte două, cu secţiune ovală. Pentru această dispoziţie nu se poate găsi altă explicaţie decât că este vorba de o maşină hidraulică funcţionând pe acelaşi principiu ca un aparat cu găleţi cu lanţ". Aceste două menţiuni (între care s-au scurs peste două milenii) sunt departe de a ne

oferi o imagine cât de cât cuprinzătoare a sistemului de irigare a grădinilor babiloniene – realizare inginerească de prim rang.

Astăzi, pe locul grădinilor nu se mai află decât un singur arbore – un *Tamarix orientalis* (soi înrudit cu cătina de prin părţile noastre) – ultim martor solitar al vegetaţiei bogate de demult. Timpul, necruţător, a distrus totul; şi nu numai timpul, ci şi oamenii: cu mulţi ani în urmă, cărămizile şi coloanele de

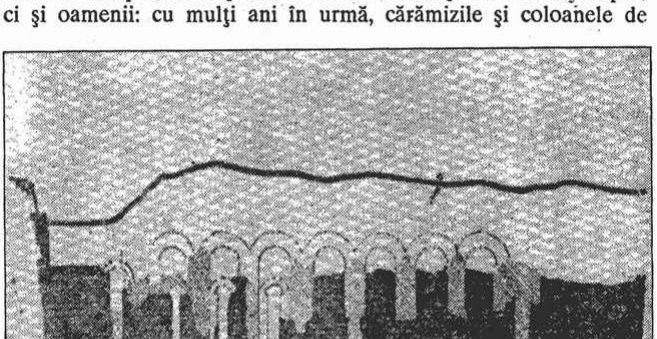

Secţiune verticală prin construcţiile boltite din Babilon; R. Koldewey le considera ca fiind „grădinile suspendate"

piatră au fost utilizate la construirea unui dig de-a lungul Eufratului. Dar nu se cuvine să-i judecăm pe oameni cu prea mare asprime: grădinile erau menite să-i desfete pe regi, pe când stăvilirea apelor îi ocroteşte şi-i hrăneşte pe cei mulţi...

În Asia Mică, la Efes, patria filosofului Heraclit, se afla templul Artemisei (Diana la romani), zeiţa naturii, ocrotitoarea vânătorilor şi păstorilor, iar mai târziu a oraşelor şi navelor avântate pe mare. Construirea unui sanctuar de proporţii apreciabile în această regiune zgâlţâită frecvent de cutremure a pus unele probleme, rezolvate prin alegerea unui teren mlăştinos peste care s-au aşezat straturi de cărbune de lemn şi saci cu pietre; se pare că această soluţie s-a dovedit eficace: nu cutremurele au distrus

impunătorul edificiu de-a lungul veacurilor, ci războaiele, jaful, intoleranţa religioasă şi furia unui nebun obsedat de celebritate.

Dacă în cazul grădinilor babiloniene nu cunoaştem numele nici unuia dintre arhitecţii şi inginerii constructori, în cel al templului din Efes – al Artemisionului – numele (menţionate de Herodot, Vitruviu şi alţii) abundă: Pixodarus, ciobanul care a descoperit din întâmplare depozitul de marmură albă; Chersiphron,

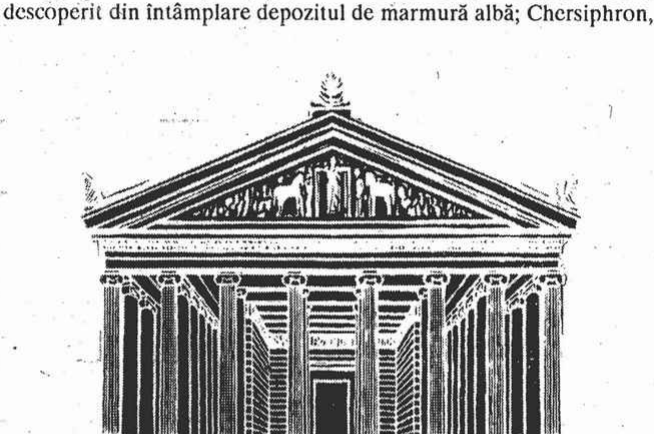

Templul Artemisei din Efes în reconstituirea propusă de A. E. Henderson

Metagene şi Pacanius, care au imaginat sisteme ingenioase pentru transportul grelelor coloane monolite şi arhitravelor masive ce încoronau capitelurile; arhitecţii Paeonios şi Demetrios au terminat construcţia, care (după cum ne spune Pliniu cel Bătrân), a durat 220 ani; început în preajma anului 650 î.e.n., templul a fost inaugurat în 430 î.e.n. Cresus, regele Lidiei şi cuceritorul Efesului,

a pus la dispoziţie fondurile enorme trebuitoare construcţiei, şi nu numai Cresus: şirul dublu de 127 coloane de marmură albă, înalte de 18 metri, care înconjurau altarul cu statuia zeiţei, trebuiau să amintească (spune legenda) de cei 127 principi care s-au ruinat pentru a ridica templul.

În prima sa formă, Templul Artemisei n-a rezistat decât trei sferturi de veac: în 356 î.e.n., un incendiu l-a distrus complet.

Un autor mai nou (G. Büscher, în *Magazin istoric,* nr. 68/1972) ne propune o explicaţie verosimilă: „... marmura nu forma decât scheletul, toţi pereţii subţiri fiind din lemn. Tocmai despărţiturile interioare au fost cele mistuite de foc. La rândul ei, sub acţiunea căldurii degajate de incendiu, marmura (care nu este decât un carbonat de calciu pur) s-a degradat, pierzând acidul carbonic, nemairămânând din ea decât calciu, care s-a spulberat la prima ploaie".

Incendiul – care conform legendei s-ar fi produs chiar în noaptea naşterii lui Alexandru cel Mare (21 iulie 356 î.e.n.), fiul regelui Filip al Macedoniei – a fost provocat în mod intenţionat de un anume Herostrat, care astfel vroia să intre în istorie, făcându-şi numele nemuritor. Trei decenii mai târziu, Alexandru – cuceritor al unei mari părţi a Lumii Vechi, inclusiv al Efesului – s-a oferit să suporte toate cheltuielile de refacere a templului; efesienii au refuzat cu politeţe şi mult tact generoasa ofertă, au încredinţat – în anul 350 î.e.n. – lucrările de reconstruire arhitectului Deinocrates din Egipt, devenit ulterior arhitectul lui Alexandru cel Mare şi autorul planului oraşului Alexandria, şi sculptorului Scopas, fondurile fiind procurate tot din danii ale regilor şi principilor locali, din vânzarea coloanelor vechiului templu şi (după cum ne informează Strabon) din aurul bijuteriilor dăruite de femeile din Efes.

Noua construcţie era şi mai impunătoare, podoabele şi mai bogate. De-a lungul veacurilor, Artemisionul a fost nu numai centrul spiritual al cultului Dianei, ci a devenit un adevărat muzeu al artelor plastice, cum am spune astăzi: sculpturilor lui Scopas li s-au adăugat cele ale lui Praxiteles şi opere ale unor pictori celebri, ca Apelles (originar chiar din Efes), autorul unui tablou înfăţişându-l pe Alexandru călare – tablou pentru care a primit douăzeci talanţi de aur (circa 500 kg aur!).

Regii cuceritori ai Efesului, originari fie din Asia Mică (Lidia, Pergam), fie din Grecia continentală (Macedonia) au respectat totdeauna lăcaşul închinat Artemisei, ba de multe ori au contribuit la împodobirea lui. Nu tot aşa au procedat goţii care, năvălind în Asia Mică, jefuiesc (în 262 e.n.) Efesul, despuind Artemisionul de toate podoabele lui. Refăcut cu greu şi în condiţii de sărăcie, sanctuarul este definitiv părăsit după edictul din anul 392 prin

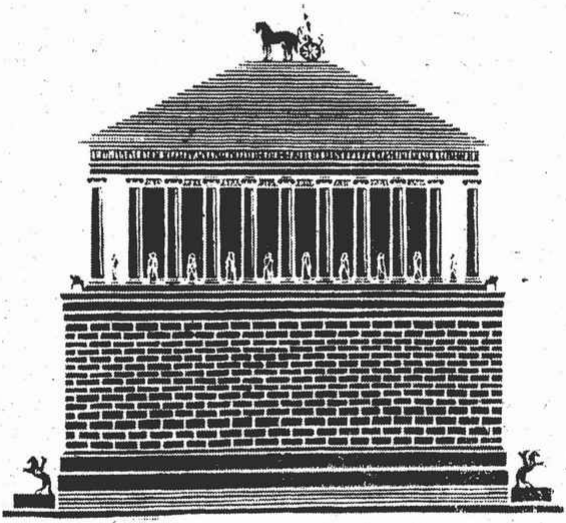

Faţadă laterală a mormântului lui Mausol
în reconstituirea propusă de C. T. Newton şi R. P. Pullan

care împăratul Teodosie I hotăra închiderea tuturor edificiilor de cult păgâne de pe teritoriul imperiului roman. Jaful care a urmat a durat peste un mileniu; în 532–537, Anthemios din Tralles şi Isidor din Milet, cu sprijinul împăratului Justinian, reuşesc să transporte opt coloane de marmură verde la Bizanţ, folosindu-le

la construirea bisericii Sf. Sofia; alte materiale au fost utilizate la construcţia bazilicii Sf. Ioan din Efes şi a unei citadele – deşi, după cum se ştie, marmura este un material foarte puţin potrivit lucrărilor de fortificaţii; urme a lăsat şi trecerea arabilor (circa 700 e.n.), apoi ocuparea Efesului de către turcii selgiucizi (după 1090) şi lunga perioadă de lupte dintre cruciaţi şi musulmani, care a durat aproape două veacuri. Şi iată-i pe arheologii şi arhitecţii din zilele noastre încercând să reconstituie Artemisionul după coloanele aflate la Sf. Sofia (astăzi Muzeul Ayasofya) cu ajutorul celor două capiteluri ionice (şi alte fragmente de la British Museum din Londra), al materialelor dezgropate la faţa locului de englezii J. T. Wood şi D. G. Hogarth, al fragmentelor găsite la temeliile caselor din Aya-Soluk – modestă aşezare situată pe o colină din apropierea fostului sanctuar. Dintre aceste încercări de reconstituire, cea mai verosimilă pare cea propusă de A. E. Henderson (pe care o reproducem alăturat).

În sfârşit, un fapt ale cărui aspecte ţin deopotrivă de bizar şi de grotesc: Herostrat, cel care a incendiat Artemisionul ca să devină celebru – senatul efesian emisese un decret prin care se interzicea, sub pedeapsa cu moartea, pronunţarea numelui blestemat – figurează astăzi în numeroase enciclopedii şi diferite lucrări (nici cea de faţă, după cum vedem, nu face excepţie), bucurându-se astfel de o anume (tristă şi falsă) celebritate...

Nu departe de Efes, către sud, în dreptul insulei Cos, se află oraşul Halicarnas, patria istoricilor Herodot şi Dionysius, unde regele Mausol (377–353 î.e.n.) şi soţia sa, Artemisa, au ridicat un monument funerar care, prin proporţiile sale impunătoare şi măiestria cu care era împodobit, şi-a câştigat pe drept cuvânt privilegiul de a figura printre minunile lumii antice. Termenul „mausoleu" a pătruns în toate limbile europene ca substantiv comun, desemnând un monument funerar de proporţii maiestuoase.

Majoritatea încercărilor de reconstituire a Mausoleului ni-l prezintă ca pe un edificiu pătrat, înalt de circa 50 metri, susţinut de coloane şi având un acoperământ în formă de piramidă, în vârful căruia o cvadrigă (car triumfal tras de patru cai) îi purta pe Mausol şi Artemisa. Printre constructori găsim arhitecţi şi sculptori vestiţi ai vremii – Timotheos, Leochares, Bryaxis, precum şi Scopas; acesta din urmă a lucrat, după cum am văzut, şi la

împodobirea Artemisionului, iar Mausoleul a fost ultima dintre realizările sale – se pare că a murit (în vârstă de 70 ani) în 350 î.e.n., care este şi anul terminării monumentului din Halicarnas. Vitruviu nu exclude nici participarea lui Praxiteles (în locul lui Timotheos) – numărul constructorilor menţinîndu-se constant la patru, căci ei iniţiaseră un soi de întrecere pentru împodobirea fiecăreia dintre cele patru faţade ale monumentului.

Mausoleul a supravieţuit câteva veacuri (în ciuda ocupării succesive a Halicarnasului de către perşi, macedoneni, romani, turci ş.a.), până la sosirea cavalerilor ordinului „Sfântului Ioan" (ioaniţi); aceştia vor sta aici din 1309 până în 1522, când Soliman Magnificul, după un asediu de şase luni, cucereşte insula, în ciuda rezistenţei dârze organizate de marele maestru al ordinului, Villiers de l'Isle Adam (un strămoş al scriitorului cu acelaşi nume, din secolul XIX).

În cele peste două veacuri cât insula s-a aflat sub ocupaţia lor, Cavalerii de Rhodos (viitorii Cavaleri de Malta), au folosit monumentul „păgân" de la Halicarnas ca pe o carieră de piatră; transformaţi dintr-un ordin ospitalier într-unul eminamente războinic, siliţi să facă faţă unor frecvente atacuri şi asedii, construiau în permanenţă fortificaţii şi alte lucrări de apărare. O parte a marmurei Mausoleului a fost transformată în pulbere pentru fabricarea mortarului sau, prin ardere, pentru obţinerea varului. Mărturii din acea vreme atestă că, atunci când au fost distruse temeliile, a fost descoperită o sală mare, din marmură de diferite culori, bogat ornamentată, de la care pornea un culoar către o sală mai mică unde se afla un sarcofag. Deoarece se lăsa seara şi lipseau uneltele adecvate, deschiderea sarcofagului de marmură a fost amânată pentru a doua zi; dar în cursul nopţii răufăcători s-au furişat în sală golind sarcofagul, şi astfel conţinutul lui a rămas pierdut pentru totdeauna, ba nici măcar nu posedăm un inventar cât de sumar al obiectelor aflate în sala funerară.

Este una dintre multele pricini pentru care, în ceea ce priveşte încercările de reconstituire a Mausoleului, ne aflăm într-o situaţie asemănătoare cu cea legată de reconstituirea Artemisionului: fragmente găsite în fortificaţiile din Rhodos, în zidurile fostelor edificii ale cavalerilor, la temelia unor modeste case ale localităţii turceşti Budrum şi în locurile cele mai incredibile – în Villa di

Negro din Genova, de pildă, a fost găsită (în 1865) o placă din friza ce reprezenta lupta grecilor cu amazoanele. Cum a ajuns acest fragment din Asia Mică în Italia? Nu ştim, şi probabil că n-o vom afla niciodată, deşi ipotezele nu lipsesc: în perioada medievală, republica Genova întreţinea vaste relaţii comerciale cu regiunile răsăritene şi nu este exclus ca vreun neguţător intrepid să fi găsit pentru fragmentele splendidei frize un loc în cala corăbiei sale, alături de mirodeniile, ţesăturile şi celelalte mărfuri orientale.

Alte fragmente (printre care unele din aceeaşi friză zisă a amazoanelor) se găsesc astăzi tot la British Museum (într-o celebră „Sală a Mausoleului") – proveniența acestora fiind de

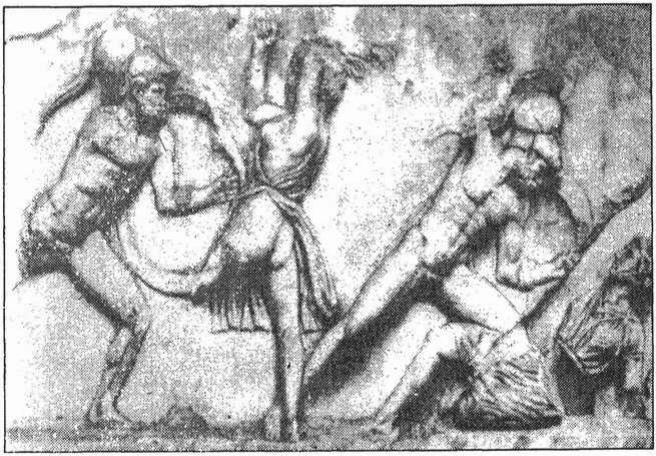

Amazoane în luptă – reproduceri de pe friza Mausoleului (British Museum, Londra)

altfel cunoscută: în 1846, Stratford Canning, ambasadorul britanic pe lângă Sublima Poartă şi, zece ani mai târziu, Charles T. Newton, viceconsul britanic la Mitilene (antica Lesbos) le-au transportat, cu permisiunea sultanului, la Londra; de unde concluzia că activitatea diplomatică, legată de chestiunile politice

la ordinea zilei, nu exclude nicidecum interesul pentru vremurile demult apuse constituind domeniul arheologiei...

În Grecia continentală (Thessalia), la poalele muntelui Cronion, nu departe de ţărmul Mării Ionice, se află Olimpia – aşezare vestită în toată lumea helenică nu prin proporţiile sau potenţialul ei militar, ci prin faptul că era principalul centru închinat cultului lui Zeus şi locul desfăşurării jocurilor olimpice.

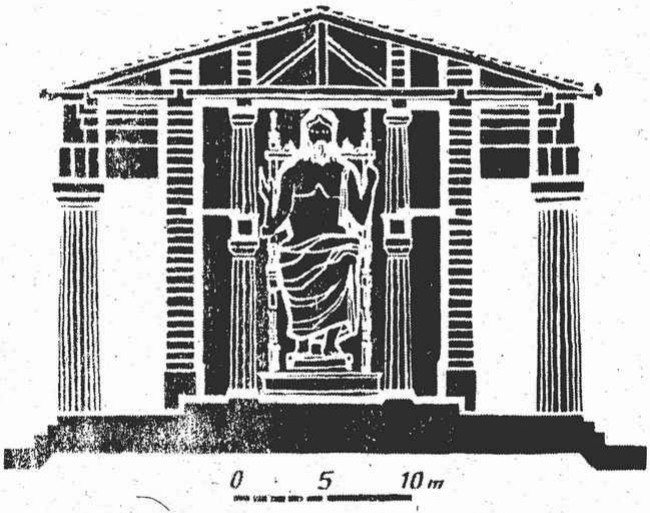

Secţiune transversală prin cella templului lui Zeus (după G. şi T. Chiţulescu)

Şapte drumuri duceau spre Olimpia, între care calea sacră, lungă de zece kilometri, legând ţărmul mării de sanctuar – drum larg, străjuit de o parte şi alta de temple, altare, statui. Vreme de peste un mileniu, în perioada desfăşurării solemnităţilor şi întrecerilor prilejuite de jocurile olimpice, greci din Europa şi

Asia Mică, prieteni sau dușmani, uitau rivalitățile și suspendau conflictele, îndreptându-se către sanctuarul lui Zeus, încărcați cu daruri, pregătiți să asiste la ceremonii într-un spirit de solidaritate panhelenică.

Templul lui Zeus, a cărui construcție a fost terminată în anul 457 î.e.n., avea, după toate probabilitățile, 64 metri lungime și aproape 28 metri lățime. Construcția a fost încredințată lui Libon din Eleea, decorarea frontonului anterior (reprezentând lupta lui Pelops cu Oenomaos) lui Paconios din Mendes, iar a frontonului posterior (lupta centaurilor cu lapiții) lui Alcamenes.

Aici, în acest impresionant edificiu, a fost așezată statuia lui Zeus, pe care sculptorul Fidias l-a reprezentat cu sprâncenele încruntate – căci Zeus mânuia și fulgerele (mai târziu, romanii îl vor numi Jupiter Tonans). Fidias a fost, fără îndoială, cel mai prețuit dintre sculptorii vremii – mai celebru decât contemporanii săi Miron („Discobolul") și Policlet („Doryphor"); s-a născut între 490–495 î.e.n. și probabil că era atenian, de vreme ce Pericle obișnuia să-i ceară sfatul în legătură cu treburile Cetății; cunoaștem numele tatălui său, căci (după cum ne relatează Pausanias) pe soclul statuii lui Zeus se afla gravată inscripția „Fidias Atenianul, fiul lui Charmidas, m-a creat"; de asemenea cunoaștem trei dintre operele sale cele mai însemnate, două statui ale Atenei, una criselefantină (din aur și fildeș) și una din bronz, precum și statuia lui Zeus Olimpicul; în sfârșit, știm că a murit în jurul anului 431 î.e.n., informație care ne ajută să stabilim cu oarecare aproximație anul inaugurării statuii din Olimpia, trecută printre Cele șapte minuni ale lumii vechi.

Dacă pornim, așadar, de la faptul că Fidias și-a petrecut ultimii ani ai vieții la Olimpia și că lucrarea sa anterioară, statuia Atenei Parthenos, a fost inaugurată în 438 î.e.n., ne rămâne, pentru statuia lui Zeus Olimpicul, intervalul 437–431 î.e.n. Este, desigur, o ipoteză bazată pe conjecturi (foarte probabilă, de altfel) în lipsa unor informații exacte; Strabon și Pausanias ne-au lăsat descrieri amănunțite ale impunătoarei statui, despre care vorbesc cu admirație și respect, dar nu menționează nicăieri anul inaugurării – lucru firesc dacă ținem seama de faptul că Strabon și-a redactat *Geografia* cu peste patru veacuri mai târziu, iar *Descrierea Eladei* a lui Pausanias datează din secolul II e.n.

Înfăţişarea statuii ne este cunoscută astăzi – mai bine cunoscută decât a celorlalte „minuni" (bineînţeles cu excepţia Marii Piramide, care a rezistat până în zilele noastre) – din descrierile autorilor pomeniţi mai sus şi din imagini păstrate pe alte monumente şi pe câteva monezi. Statuia, înaltă de 15 metri îl înfăţişa pe Zeus şezând pe un tron şi (ne spune Strabon) „aproape că atingea plafonul cu capul şi văzându-l nu te puteai împiedica să gândeşti că, dacă s-ar ridica în toată înălţimea sa, ar ridica acoperişul edificiului". Tronul, din abanos şi bronz, cu braţele susţinute de sfincşi, era bogat împodobit cu fildeş, aur şi pietre preţioase. Trupul zeului era din lemn de abanos, acoperit cu fildeş pe porţiunile reprezentând pielea, iar îmbrăcămintea şi încălţările turnate în aur; pe cap, o coroană din frunze de măslin, în mâna dreaptă o statuie reprezentând-o pe Niké, zeiţa Victoriei, iar în cea stângă un sceptru pe care se afla un vultur.

Încercare de reconstituire a farului din Alexandria (după G. şi T. Chiţulescu)

Faptul că Fidias a ales materialele tehnicii criselefantine – lemn îmbrăcat în fildeş şi aur – ridică unele nedumeriri, ştiut fiind că aceste materiale sunt mai fragile ca marmura şi mult mai fragile ca bronzul; ba mai mult: marmura şi bronzul sunt înfinit mai potrivite concepţiei artistice greceşti dominată de simplitate şi sinceritate. O explicaţie ne propun G. şi Tr. Chiţulescu (în *Şapte monumente celebre ale antichităţii*, Edit. Tehnică, Bucureşti, 1969): „Folosirea tehnicii criselefantine era foarte rară şi (aplicată)

numai atunci când oamenii vroiau să ofere zeilor o mărturie excepţională a pietăţii, recunoştinţei sau, poate mai omenesc, a vanităţii lor. Căci şi această minune a lumii antice, ca şi celelalte, s-a născut mai puţin din intenţia unui omagiu pios decât din dorinţa de a uimi, de a minuna!"

Nu se cunosc împrejurările în care a dispărut statuia, dar nici în această privinţă nu lipsesc ipotezele. Mai întâi, decăderea Olimpiei ca urmare a edictului imperial din 393, care interzicea ceremoniile (şi jocurile olimpice); doi ani mai târziu, expediţiile de pradă ale goţilor, mari amatori de aur (nu ştim ce cantitate de metal preţios a folosit Fidias la statuia lui Zeus, dar avem o cifră exactă pentru cea a Atenei Parthenos, 1152 kg aur, iar Zeus Olimpicul avea dimensiuni mai mari şi podoabe mai bogate); în sfârşit, nu trebuie să uităm decretul din 426 e.n. al împăratului Teodosie II prin care se poruncea distrugerea lăcaşelor de cult păgâne – decret care venea să se adauge edictului imperial din anul 393. Alte ipoteze nu exclud pieirea statuii în incendiul care a mistuit templul în anul 408 sau în incendiul care a distrus, în 475, o bună parte din Constantinopol, unde ar fi fost transportată din ordinul împăratului.

Dar toate acestea sunt numai ipoteze, deocamdată neverificate prin texte sau pe altă cale. Cercetări întreprinse la Olimpia (de englezul Spencer Stanhope, francezul Quatremere de Quincy, germanul Ernst Curtius şi mulţi alţii) au scos încă în cursul veacului trecut la lumină mii de obiecte – între care peste o sută statui şi basoreliefuri, din bronz, marmură şi piatră – dar nici urmă a statuii lui Zeus Olimpicul. Ceea ce este iarăşi în măsură să ne stârnească unele (amare) reflecţii în legătură cu distrugătoarea sete de aur, căreia vreme de veacuri omenirea i-a plătit greu tribut şi care a mărit considerabil fragilitatea materialelor tehnicii criselefantine atât de agreată de neîntrecutul Fidias...

La sud de Halicarnas, cam la 25 km de coasta Asiei Mici, se află o insulă de formă ovală, în suprafaţă de 1 400 mp; Rhodos, patria unor iscusiţi navigatori şi – într-un trecut mai depărtat – adoratori ai lui Helios (zeul soarelui) şi cultivatori ai artelor. După Diodor, heliolatria rhodienilor îşi are originea în povestea de dragoste dintre Helios şi Rodha; aceasta din urmă, fiică a lui Neptun, l-a convins pe zeu să salveze insula ameninţată de

inundaţii, dăruind pământului rodnicie, şi de atunci „locuitorii ei venerează mai mult ca pe oricare dintre zei pe Helios, pe care îl consideră strămoşul neamului lor". Despre iscusinţa navigatorilor rhodieni şi întinsele lor relaţii comerciale stă mărturie faptul că au întemeiat colonii în locuri depărtate ca Italia, Sicilia şi Spania, iar către miazănoapte pe coasta Mării Negre: la Histria s-a găsit un cap de statuie care trebuie să fi măsurat circa patru metri, lucrat în tehnica şcolii rhodiene. În cetatea Rhodos, capitala insulei, funcţionau celebre şcoli de elocinţă (Eschim), de pictură (Appelles) şi de filosofie, iar mai târziu însuşi Cezar, tânăr, va veni de la Roma să urmeze aici cursurile de retorică a lui Apollonius Molo. Pliniu, citând pe consulul roman Mucianus, ne informează că în secolul I e.n. insula avea încă 3 000 statui, dintre care o sută de proporţii gigantice.

Colosul din Rhodos, lucrare a lui Chares din Lindos, elevul favorit al vestitului Lisip, era menit să imortalizeze rezistenţa glorioasă a rhodienilor asediaţi de armata de mercenari a lui Demetrios – care cuprindea 40 000 soldaţi şi 200 nave de luptă – unul dintre numeroasele conflicte născute după moartea lui Alexandru cel Mare în imperiul său sfâşiat de ambiţiile şi lăcomia diverşilor generali, tirani şi satrapi. Statuia, reprezentând pe Helios, protectorul insulei şi al cetăţii Rhodos, a fost realizată din metalul maşinilor de război şi al armelor (berbeci, baliste, catapulte, suliţi, săgeţi, scuturi) părăsite de Demetrios; cu toate acestea, costase, după cum ne informează unii autori antici, 300 talanţi – echivalentul a peste şapte tone aur!

Amplasat la intrarea unuia dintre porturi, înalt de peste 30 metri (unele texte indică aproape 40 m), colosul a avut existenţa cea mai scurtă dintre toate cele şapte minuni: un puternic cutremur de pământ l-a doborât la 56 ani după ridicarea lui. „Dar, şi aşa, doborât", ne spune Pliniu, „trezeşte admiraţia. Puţini oameni îi pot îmbrăţişa degetul cel mic; degetele sunt mai groase decât partea cea mai mare a unei statui. Golul membrelor rupte se aseamănă cu nişte caverne."

Persistă, totuşi, unele chestiuni controversate în legătură cu Colosul din Rhodos. Mai întâi, amplasarea: fundaţii din perioada helenistică s-au găsit atât în Portul Mare cât şi în Portul Galerelor, unde s-a construit ulterior un fort; apoi, poziţia: nu se ştie dacă

era aşezat pe un soclu unic, sau cu fiecare picior pe câte un soclu, astfel ca navele să poată trece pe dedesubt – pentru prima poziţie pledează cele mai multe texte antice; în sfârşit, nu ştim în ce măsură putem acorda încredere unor texte (în general târzii) după care, în afară de scopul său comemorativ, Colosul avea şi unul practic – acela de a servi ca far: rhodienii ar fi întreţinut un foc continuu la capătul unei torţe din mâna statuii sau în orbitele ochilor ei. Singurele imagini ale Colosului care ni s-au păstrat – efigii pe diferite monezi antice, unele dintre aceste efigii fiind şi ele contestate – nu ne pot da răspunsul la aceste chestiuni: monezile redau numai imaginea capului, iar unii specialişti sunt de părere că nici măcar nu este vorba de capul Colosului, ci pur şi simplu de al zeului Helios, aşa cum şi-l închipuiau gravorii de monezi ai antichităţii.

În schimb, avem informaţii foarte precise asupra soartei ulterioare a Colosului: după ce a stat 56 ani în picioare şi multe veacuri doborât în apele portului, un calif (în 653 sarazinii ocupaseră Rhodosul aflat pe atunci în cuprinsul Imperiului bizantin), cu simţ practic şi aflat în nevoie de bani, l-a vândut unui negustor din Emesa. Acesta l-a tăiat în bucăţi, transportându-l sub forma a „900 încărcături de cămilă", de unde concluzia că era vorba de o cantitate de circa 300 tone bronz. Nu-i greu să ne închipuim la ce a folosit bronzul în acele veacuri în care musulmanii se aflau într-o campanie militară permanentă pentru cucerirea vestului Asiei, nordului Africii şi sudului Spaniei, trebuind în acelaşi timp să facă faţă expediţiilor pornite din Europa şi cunoscute în istorie sub numele de Cruciade. Şi astfel bronzul armelor lui Demetrios s-a transformat din nou în arme – trecuse vremea statuilor: *inter arma silent musae...*

Dacă rolul de far pe care l-ar fi avut Colosul este controversat, în schimb printre cele şapte minuni antice găsim o asemenea construcţie situată pe insula egipteană Faros, în faţa oraşului fondat de Alexandru în 331 î.e.n. şi care îi poartă numele.

Homer (în *Odiseea*) vorbeşte de această insulă:

„Pe marea văluroasă-n dreptul apei
Egipetul este ostrovul Faros..."

Cum textul homeric este cu câteva veacuri mai vechi decât

însuşi oraşul Alexandria, suntem îndreptăţiţi să presupunem că insula a dat numele construcţiei, iar nu invers – deşi nu lipsesc nici părerile contradictorii, bazate pe un text din Eschil. Oricum, termenul „far" desemnând o asemenea construcţie a pătruns în multe limbi, printre care şi a noastră.

Construit în timpul domniei lui Ptolomeu II Filadelful (285 – 246 î.e.n.) – protector al literelor şi artelor, iniţiatorul traducerii *Bibliei* în greceşte pentru faimoasa bibliotecă din Alexandria – Farul a durat aproape un mileniu şi jumătate. Cimentul pe care se afla gravată inscripţia originală de pe soclul Farului, dedicată regelui, a căzut cu vremea scoţând la iveală o altă inscripţie: „Monumentul este consacrat de arhitectul Sostrate din Cnid, fiul lui Dexiphan, zeilor salvatori pentru cei ce călătoresc pe mare". Cunoaştem deci şi pe constructorul Farului: Sostrate din Cnid (oraş carian de pe coasta Asiei Mici, la sud de Halicarnas).

În legătură cu aspectul şi dimensiunile Farului ne bizuim mai cu seamă pe mărturiile unor călători arabi: geograful şi neobositul călător care a fost Al-Idrisi scria (pe la jumătatea secolului XII): „... înălţimea farului este de 300 coţi şi cum fiecare cot este de trei palme, înălţimea sa este deci de 100 ori cea a unui om". Ceea ce ne aduce la 170–180 metri; alte surse, care merg până la 500 metri, sunt socotite ca fiind mult exagerate. Surse greceşti menţionează 272 metri.

Dintre toate descrierile, tot cea a lui Idrisi pare mai aproape de realitate: construit din marmură albă, Farul se compunea din trei turnuri suprapuse – primul pe plan pătrat, al doilea octogonal, al treilea cilindric – cu retrageri care creau terase. Fundaţiile au ridicat probleme dificile pentru tehnica vremii; tradiţia arabă (neconfirmată, deocamdată, de cercetările întreprinse în vremurile mai noi) pretinde că, pentru a încerca rezistenţa diferitelor materiale la acţiunea apei sărate, Sostrate a pus să se arunce în mare blocuri de granit şi alte roci, cărămizi, diferite metale (inclusiv aur!) şi... sticlă. Cel mai bine s-a comportat sticla, astfel că a fost aleasă pentru fundaţii. Pentru legarea blocurilor de piatră, se pare că arhitectul a folosit plumb topit, mortarul acelor vremi fiind prea sensibil la acţiunea mediului salin. Oricum, alegerea s-a dovedit judicioasă: dintre toate minunile – în afară de Marea Piramidă – Farul a avut viaţa cea mai lungă, fiind distrus, în cele din urmă, de mâna omului.

O altă chestiune controversată este cea a uriaşei oglinzi concave instalate în partea dinspre mare a Farului şi având dublul rol de a intensifica noaptea puterea luminii şi de a incendia ziua navele inamice care ar fi atacat portul. Mărturiile arabe cu privire la marea oglindă diferă; unii autori au descris-o ca fiind din metal lustruit, alţii că ar fi dintr-o „piatră străvezie", referindu-se probabil la sticlă; prima versiune pare mai verosimilă.

„Oglinzile incendiatoare" ale antichităţii au stârnit aprige descuţii de-a lungul veacurilor; construcţia lor este atribuită lui Arhimede, care a venit astfel în sprijinul patriei sale, Siracuza, atacată de galerele romane. O coincidenţă: Arhimede (circa 287 - 212 î.e.n.) a studiat în tinereţe la Alexandria, aproximativ în perioada când se construia Farul. E drept că nu se vorbeşte nicăieri de o colaborare între ilustrul matematician şi arhitectul Sostrate, dar trebuie să recunoaştem că ipoteza este cât se poate de ademenitoare...

Lumina Farului din Alexandria avea o bătaie uimitor de lungă pentru acea vreme: cea mai modestă apreciere aparţine lui Flavius Josephus - 300 stadii, deci peste 50 km - cele mai exagerate merg până aproape de 200 km. Este o performanţă respectabilă, dacă avem în vedere că farurile de astăzi au o bătaie care trece rareori de 50 km.

Farul din Alexandria a rezistat destul de bine calamităţilor naturale (furtuni, cutremure) şi mai puţin furiei distrugătoare a oamenilor. Suntem îndreptăţiţi să credem că vestitul edict al împăratului Teodosie nu l-a afectat din cale-afară, deoarece Farul avea o funcţie esenţialmente utilitară într-un port cu trafic intens; totuşi, se pare că terasele sale erau împodobite cu unele statui, remarcabile fiind cele ale zeului Poseidon (Neptun) şi zeiţei Isis. Sub imperiul bizantin, Farul, afectat de un cutremur, a fost chiar reparat din porunca împăratului Anastasie I (491 - 518 e.n.). Importanţa pe care i-o acordau bizantinii reiese şi din următoarea întâmplare, nu lipsită de savoare anecdotică:

Cam la două veacuri după cucerirea Alexandriei de către arabi, bizantinii dându-şi seama de importanţa strategică a farului, au trimis un agent cu misiunea de a-l sabota (cum am spune astăzi). Misiunea emisarului bizantin nu era deloc uşoară - suntem în secolul IX, până la inventarea dinamitei va mai trece un mileniu. Agentul, demn emul al diplomaţiei bizantine, reuşeşte

să câştige încrederea califului Al-Walid şi-l convinge că sub fundaţiile Farului sunt ascunse mari bogăţii. Drept urmare, califul porunci să se înceapă demolarea impunătoarei construcţii şi, până să-şi dea seama că a fost înşelat, aproape jumătate din edificiu fusese dărâmată. Încercările ulterioare de reconstrucţie din cărămidă n-au reuşit decât parţial, iar oglinda n-a mai putut fi montată la loc – dispozitivul fragil care o susţinea a căzut şi s-a sfărâmat în mii de fragmente. După cum vedem, misiunea agentului bizantin s-a încheiat cu un succes aproape total.

Acţiunea începută de califul Al-Walid a fost desăvârşită de cutremurele din 1182 şi 1303 – şi mai ales de cel din 1375, care a distrus complet Farul. Cercetările arheologice au reuşit să scoată la lumină unele fragmente – între care statuile lui Poseidon şi a zeiţei Isis – dar sunt considerabil îngreunate de faptul că, datorită aluviunilor, digul care lega portul de insulă s-a împotmolit cu vremea (fosta insulă Faros este acum o peninsulă), iar pe o parte a amplasamentului farului s-au construit lucrări de fortificaţii, la care s-au utilizat, după toate probabilităţile, materiale provenite de la edificiul distrus de cutremurul din 1375.

Oricum, Farul din Alexandria a avut o existenţă foarte lungă, longevitate care rezidă, probabil, în caracterul său cu precădere practic – însuşire care lipsea celorlalte monumente închinate cultului.

Minunile lumii antice nu sunt, deci, minuni, ci monumente impresionante ale artelor plastice şi arhitecturii, iar selecţionarea lor este subiectivă – câţiva autori antici n-o acceptă, ei au inclus printre aceste monumente, de pildă, Zidurile Babilonului, cu cele opt porţi monumentale, străjuite de statui şi împodobite cu basoreliefuri remarcabile. Criticii selecţiei clasice a minunilor arată, pe bună dreptate, că statuia Athenei Parthenos, realizată de acelaşi Fidias pe Acropola Atenei, a fost o operă tot atât de excepţională ca statuia lui Zeus din Olimpia – şi au dreptate. Iar câţiva autori mai noi socotesc că Roma a fost nedreptăţită în această selecţie limitată la regiunile Mediteranei răsăritene – Capitoliul roman, de pildă, cu templele monumentale ale lui Jupiter, Junona şi Minerva, este numai unul dintre numeroase exemple.

Vorbind de realizările ieşite din comun ale inginerilor şi

arhitecţilor romani (palate, temple, arene, viaducte, terme ş.a.) se cuvine să pomenim şi de podul de peste Dunăre de la Drobeta, cu cei douăzeci de stâlpi de piatră uniţi prin arce – excepţională operă inginerească a lui Apolodor din Damasc (c. 60 – 125 e.n.). Ca şi în cazul altor monumente antice astăzi dispărute, detaliile construcţiei nu ni s-au păstrat decât în informaţii de mâna a doua, discutabile – dar despre valoarea ei cu totul deosebită stă mărturie însuşi faptul că aveau să mai treacă optsprezece veacuri până la realizarea altui pod pe cursul inferior al Dunării – cel de la Cernavodă, proiectat şi construit de Anghel Saligny în ultimul deceniu al veacului trecut.

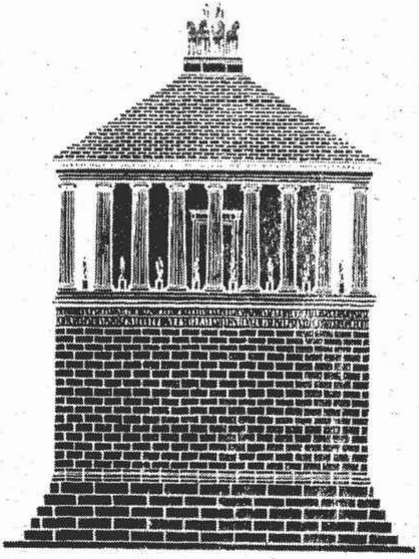

TAINELE MARII PIRAMIDE

„... Înălțimea lor, panta lor abruptă, amploarea suprafeței lor, greutatea masei lor, vremurile îndepărtate pe care ni le evocă, calculul cantității de muncă cheltuită, ideea că aceste uriașe masive de piatră sunt opera omului atât de mic și de slab, care se târăște la picioarele lor – totul face ca atât inima cât și mintea să fie cuprinse de uimire, de teamă, de umilință, de respect".

C. F. Volney
în Voyage en Egypt et en Syrie, *1975–98.*

PIRAMIDĂ: Poliedru cu baza poligonală și fețele triunghiulare, care se unesc într-un vârf comun; monument funerar gigantic de piatră în formă de piramidă, ridicat pentru faraonii Egiptului antic.

Dicționarul explicativ al limbii române, 1975.

„Ar fi o nebunie să credem că un edificiu atât de colosal n-a avut altă rațiune de a fi decât accea de a adăposti sarcofagul unui singur om".

Max Eyth
în Expunere în fața membrilor Societății de matematică și astronomie din Ulm, *1901.*

PIRAMIDAL: Enorm, uriaș; măreț; extraordinar, uimitor.

idem.

„Timpul sfidează totul, dar piramidele sfidează timpul."

Proverb arab.

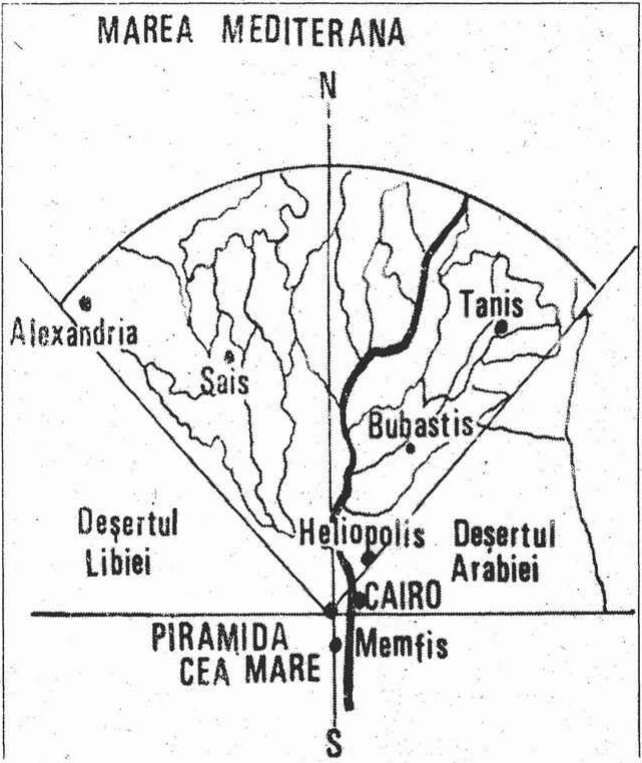
MAREA MEDITERANA
N
Alexandria
Sais
Tanis
Bubastis
Deșertul Libiei
Heliopolis
Deșertul Arabiei
CAIRO
PIRAMIDA CEA MARE
Memfis
S

- CE CĂUTA CALIFUL AL-MAMUN ÎN MAREA PIRAMIDĂ.
- ENIGMA SARCOFAGULUI GOL DIN „CAMERA REGELUI".
- DE LA „DEGETUL PIRAMIDAL" LA „BLESTEMUL FARAONILOR".
- ARHIMEDE: OGLINZILE INCENDIARE ŞI CALCULAREA VALORII NUMĂRULUI Π.

În anul 820, un grup de călăreţi în veşminte bogate se oprea în faţa Marii Piramide de la Giseh (El Giza) nu departe de Cairo. În fruntea cortegiului, atotputernicul calif al-Mamun contempla îndelung impunătorul edificiu, întrebându-se care putea fi raţiunea acestei construcţii – pentru ce oamenii dintr-un trecut foarte depărtat au cheltuit un asemenea uriaş efort de muncă. Era limpede că în măruntaiele colosului de piatră se ascunde o comoară... „Să fie dărâmată!" porunci califul. „Cu neputinţă", răspunseră arhitecţii.

Cele de mai sus ni le relatează Abul al Hassan Ali ibn Husein Masudi, istoric, geograf şi călător din prima jumătate a veacului X; era, se pare, de origine coptă – aşadar urmaş al vechilor egipteni (de altfel, a murit în Egipt, în anul 957); Masudi, care a scris în arabă, continuă arătând că până la urmă, arhitecţii au fost nevoiţi să se supună poruncii atotputernicului calif. Căci Abdallah III al-Mamun (786–833), calif de Bagdad şi urmaş al vestitului Harun al-Raşid, îşi hrănise fantezia cu minunatele poveşti din „1001 de nopţi", şi în afară de aceasta aflase că în inima piramidei sunt ascunse manuscrise astrologice şi altele, de asemenea că se găsesc aici „metale ciudate care nu ruginesc" şi „sticlă moale care se îndoaie fără să se rupă". Arhitecţii se puseră, aşadar, pe treabă – de data aceasta nu ca să construiască minunatele palate şi minarete care au făcut Bagdadul vestit în întreaga lume arabă, ci să dărâme învelişul Marii Piramide pentru a căuta o intrare.

„Au fost folosite", spune Masudi, „focul, oţetul, pârghiile; au fost aduşi fierari care munciră aici depunând eforturi uriaşe. Grosimea zidului era de aproximativ 20 coţi; ajunşi în fundul

galeriei săpate de ei, descoperiră un cazan plin cu aur sub formă de monezi; se găseau aici 1000 dinari, fiecare cântărind o uncie. Al-Mamun admiră puritatea aurului şi după ce puse să se socotească totalul cheltuielilor pe care le pricinuise breşa în piramidă, s-a constat că repeta echivalentul acestei sume. Califul fu cuprins de uimire văzând că cei vechi putuseră cunoaşte exact suma care va fi cheltuită şi locul exact unde va fi găsit cazanul cu dinari. Se zice că acel cazan era din smarald; al-Mamun porunci să fie înglobat tezaurului său, căci era una dintre cele mai uluitoare minuni fabricate în Egipt".

Cu menţiunea că termenul „monezi" folosit de Masudi nu trebuie luat în sensul său mai nou, se cuvine să remarcăm că ne aflăm în faţa primei relatări pe care o posedăm despre piramide, după un „gol" de aproximativ un mileniu, care desparte acest text arab de scrierile mai multor autori antici (între care Herodot), cuprinşi şi ei de uimire şi admiraţie în faţa impunătoarelor construcţii. Iar la aproximativ un mileniu după evenimentele relatate de Masudi, piramidele vor stârni şi admiraţia lui Napoleon, care (în 1798), înainte de bătălia cu mamelucii, va lansa ostaşilor săi celebrele cuvinte: „De la înălţimea acestor piramide, patruzeci de veacuri vă contemplă!" Din respect faţă de adevărul istoric, se cuvine să menţionăm că Napoleon se înşela: Piramida lui Keops (care este, ce-i drept, printre cele mai vechi) a fost construită probabil între anii 3000-2800 î.e.n. - aşadar marele corsican ar fi fost mai aproape de realitate rotunjind cifra la cincizeci de veacuri. Cât priveşte admiraţia lui Napoleon pentru piramide, ea reiese şi din faptul că acolo, pe platoul nisipos de la Giseh, unde peste câteva ceasuri urma să se dea bătălia, i-a uluit pe ofiţerii statului său major calculând (generalul Bonaparte era artilerist şi un excelent matematician) că din blocurile de piatră ale celor trei piramide de la Gizeh s-ar putea înconjura Franţa cu un zid înalt de 3 m şi lat de 30 cm...

Keops (numele helenizat al lui Kufu), primul faraon al celei de a IV-a dinastii, a domnit în jurul anului 3000 î.e.n. - datele exacte ale domniei sale nu se cunosc şi nici măcar nu este sigur că Marea Piramidă de la Giseh a fost construită sub domnia lui; cum Herodot îi atribuie lui iniţiativa, edificiul a intrat în istoric sub numele „Piramida lui Keops". Istoricul grec, care a vizitat Egiptul în anul 450 î.e.n., relatează că, pentru construirea piramidei sale, Keops „a pus toţi egiptenii să muncească", ceea ce probabil

că este o exagerare. Herodot ne dă şi amănunte despre felul cum era organizată munca: „Unora le revenea atribuţia să care până la malul Nilului pietrele extrase din carierele aflate în Munţii Arabiei; alte echipe primeau aceste pietre, le transportau cu navele pe celălalt mal al fluviului şi le târau până la munţii numiţi ai Libiei. În permanenţă se aflau pe şantier o sută de mii de lucrărtori care erau schimbaţi la fiecare trei luni. Poporul a

Zei egipteni: Ra, Soarele; Osiris, zeul morţii; Isis, zieţa naturii

fost astfel asuprit mai întâi vreme de zece ani pentru construirea şoselei pe care erau târâte pietrele; căci au făcut-o cu mâinile lor, şi este o construcţie care, după părerea mea, nu este mai puţin remarcabilă ca piramida [...] Piramida însăşi a cerut douăzeci de ani de eforturi".

O dată cu acest text din Herodot, iată şi prima inadvertenţă: construcţia Marii Piramide a durat, în total, treizeci de ani, iar

Keops a domnit (după cum ne asigură egiptologii) douăzeci şi şapte de ani. Prin urmare, sau construcţia a început câţiva ani înainte de suirea pe tron a faraonului (ceea ce este foarte puţin probabil), sau urma să fie terminată la câţiva ani după moartea lui; or, în acest din urmă caz, piramida ar fi rămas, probabil, neterminată, cum s-a întâmplat cu alte câteva piramide.

Altă chestiune controversată: cum a fost posibilă construcţia piramidei cu mijloacele disponibile în urmă cu cinci milenii? Cum

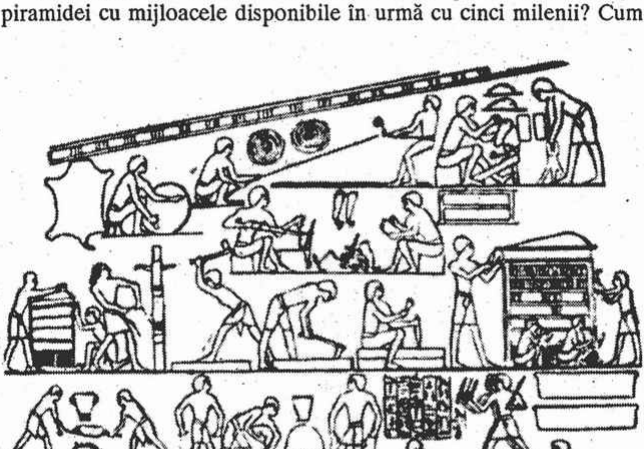

Tehnica în vechiul Egipt, ilustrată pe un mormânt; primele două rânduri reprezintă confecţionarea frânghiilor, fabricarea cărămizilor şi zidăria

au fost ridicate blocurile de piatră cântărind 50 tone până la înălţimea de peste 100 metri? Cum au fost transportate pe distanţe de kilometri, la sfârşitul mileniului III, într-o vreme în care nu se cunoşteau nici roata şi nici animalele de povară?

Marea Piramidă are o bază de 5 hectare şi o înălţime de peste 146 metri (înălţimea unui „bloc turn" cu 40 etaje!), fiind formată de 2 300 000 blocuri de piatră între 2 şi 50 tone. Blocurile

din exterior sunt atât de fin tăiate, lustruite şi ajustate, încât între ele abia dacă se poate introduce o foaie de hârtie. Europa va cunoaşte numai foarte târziu, în perioada medievală, construcţii de piatră mai înalte: catedrala din Rouen (150 m) şi din Köln (160 m).

Volumul total al piramidei cuprindea, la origine, 2 521 000 metri cubi – astăzi, după aproape cinci milenii, mai are 2 352 000 metri cubi; arheologul şi egiptologul francez J.-P. Lauer a calculat că, în zilele noastre, pentru transportul blocurilor de piatră ale Marii Piramide ar fi necesare şapte mii de trenuri de câte o mie de tone fiecare, sau şapte sute de mii de încărcături de camion de zece tone.

Cum a fost construită, aşadar, Marea Piramidă? Pentru a reconstitui şantierul avem la dispoziţie textul lui Herodot, câteva imagini săpate în piatră şi redând scene din munca meşteşugarilor acelor vremuri, precum şi... imaginaţia – bineînţeles o imaginaţie întemeiată pe conjecturi şi probabilităţi strâns legate de cunoştinţele noastre despre condiţiile sociale şi economice din Egiptul dinastiei a IV-a. Herodot vorbeşte, ce-i drept, de folosirea unor „maşini" – dar această afirmaţie a istoricului (altfel foarte corect şi scrupulos în selectarea informaţiilor sale) nu trebuie luată într-un sens prea larg: Egiptul antic nu cunoştea macaraua, troliul, scripeţii, ci numai unelte de piatră şi (rare) unelte de bronz, de asemenea instrumente de măsură primitive; suntem deci îndreptăţiţi să presupunem că „maşinile" lui Herodot sunt simple leviere, pârghii dintre cele mai primitive, precum şi pietre cilindrice care se aşezau sub blocurile de piatră ca un fel de tăvălugi pentru a le deplasa mai lesne. (E drept că, în 1837, s-a găsit, între două blocuri de piatră ale edificiului, un soi de pilă din fier meteoritic despre care se bănuieşte că ar fi uitată acolo de constructori, dar n-avem nici o altă dovadă că asemenea unelte ar fi fost cât de cât răspândite.) De asemenea, încă nu putea fi vorba de cai şi de atelaje, care vor apărea mult mai târziu, se pare că în timpul dinastiei a XVII-a, în jurul anului 1600 î.e.n.

Masa interioară a piramidei e alcătuită din gresia roşiatică aflată chiar pe platoul de la Giseh, iar îmbrăcămintea din piatră calcaroasă provenind de pe malul răsăritean al Nilului (îmbrăcămintea lipseşte în cea mai mare parte: cu şapte veacuri în urmă, a fost transportată la Cairo şi utilizată la construirea somptuoaselor palate şi moschei care formează până astăzi mândria

capitalei Egiptului). În sfârşit, granitul folosit la căptuşirea celor două încăperi (a regelui şi a reginei), precum şi a galeriilor, provine de la Assuan, oraş situat la o mie de kilometri către sud – distanţă în măsură să ne impună un deosebit respect pentru eforturile cu totul excepţionale cerute de transport.

Asupra metodelor utilizate la tăierea pietrei în cariere s-au emis mai multe ipoteze, între care una dintre cele mai interesante (reluată de Roland Schiller în *Les énigmes de la Grande Pyramide* – Sélection du Reader's Digest, Paris, februarie 1975) este astfel rezumată: „Lucrătorii crăpau stânca izbind-o cu baroase de dolerită extradură, apoi vârau în crăpături pene de lemn pe care le îmbibau cu apă. Umflându-se, lemnul despărţea până la urmă blocurile pe care pietrarii le fasonau apoi cu ajutorul unor abraziivi de cuarţ pentru a obţine un lucru frumos".

Transportarea blocurilor până la malul Nilului se făcea cu un soi de sănii împinse cu ajutorul levierelor, tălpigile săniilor fiind unse cu grăsime pentru a uşura lunecarea. Nu este exclus ca sub tălpigi să se fi introdus fie pietre cilindrice, fie buşteni din lemn de esenţă tare – un fel de tăvălugi care, după opinia multor cercetători, constituie „strămoşii" roţii. Încărcate pe plute sau bacuri – mai bine zis susţinute în apă, pentru a pierde o parte din greutate – blocurile de piatră erau transportate până la Gizeh, apoi de pe malul apei până la şantier pe o şosea lungă de 800 metri şi lată de 18 metri.

Una dintre problemele cele mai dificile o constituia ridicarea la mari înălţimi a blocurilor cântărind zeci de tone. Am văzut că „maşinile" menţionate de Herodot erau simple leviere – de altfel, după părearea aproape unanimă a tehnicienilor din zilele noastre, chiar admiţând că blocuri cântărind 50 tone ar putea fi astfel ridicate, lucrările ar fi durat mai mult de douăzeci de ani. Conform celei mai răspândite dintre ipoteze (nici ea lipsită de unele puncte obscure şi controversate), blocurile ar fi fost ridicate prin mijlocirea unei rampe largi – construită din pământ bătătorit, pietriş şi cărămizi – de felul celor ale căror urme se mai văd în apropierea altor trei piramide; pentru a-şi păstra declivitatea trebuincioasă, rampa trebuia în permanenţă înălţată şi prelungită – în care caz ar fi atins 1500 metri lungime şi ar fi necesitat un volum de materiale de patru ori mai mare decât însăşi piramida! Or – după părerea specialiştilor de care vorbeam mai sus – o asemenea construcţie ar fi necesitat vreme mult mai îndelungată

şi este îndoielnic că putea fi realizată cu forţa de muncă disponibilă. De asemenea, răsucindu-se în spirală, rampa s-ar fi îngustat treptat, pentru ca aproape de vârful piramidei să nu măsoare decât 3 metri lăţime – spaţiu prea strâmt pentru a putea îngădui oamenilor să ridice şi să aşeze blocurile dinspre vârf. În sfârşit, nici textele şi nici reprezentările plastice găsite în mormintele egiptene nu ne oferă descrieri sau imagini ale unor rampe

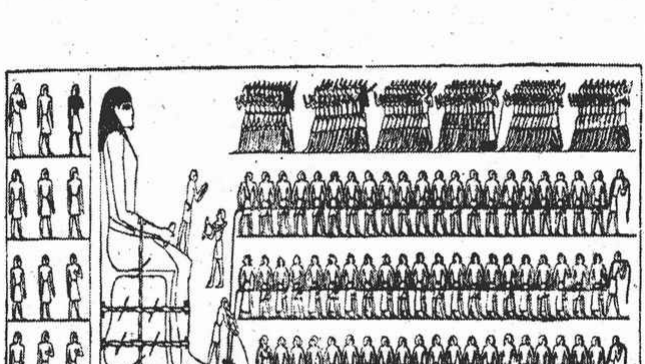

Basorelif reprezentând transportarea unei statui

răsucindu-se „în cochilie de melc" în jurul celor patru feţe ale piramidei, nici „şine" de lemn sau de piatră unse cu grăsime, nici buşteni-tăvălugi plasaţi sub blocurile de piatră. Iar arheologii n-au descoperit nici ei vreo urmă de asemenea dispozitive ajutătoare.

Prin urmare, în ciuda diverselor ipoteze şi a soluţiilor ingenioase propuse de specialişti înzestraţi cu multă imaginaţie,

metodele utilizate la construirea Marii Piramide rămân, deocamdată, una dintre enigmele legate de ea.

O altă întrebare care își caută încă răspunsul: pentru ce a fost construită Marea Piramidă? Care scop poate să justifice această uriașă cheltuială de forță umană, dacă nu unică în istorie (marile războaie și marile epidemii au cerut sacrificii mai mari) în orice caz unică în istoria arhitecturii?

Multe dintre cele peste optzeci de piramide ale Egiptului

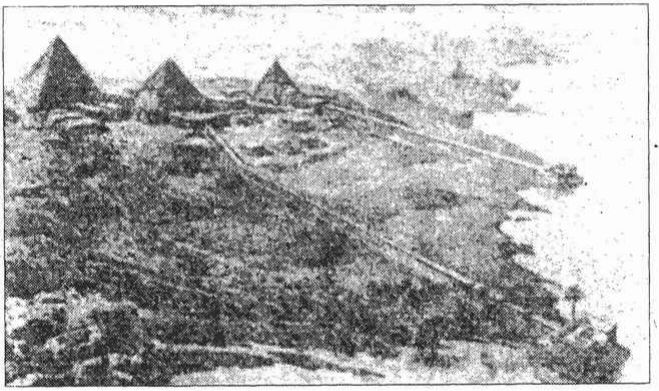

Încercare de reconstituire a unor șantiere egiptene (după Th. Knaur)

Antic sunt, de fapt, monumente funerare, loc de sepultură pentru faraoni, regine și (mai rar) mari demnitari. Diodor arăta: „Egiptenii socotesc viața actuală ca pe o nimica toată. Ei numesc locuințele «hanuri» din pricină că locuiesc scurt timp în ele, în vreme ce mormintele sunt locuințe veșnice. De aceea sunt mai puțin preocupați de construcția caselor, decât a mormintelor". Într-adevăr, potrivit vechilor egipteni, moartea nu era decât trecerea de la viața pământească într-o alta, în care defunctul își

păstra rangul, se bucura de toate privilegiile ce i se cuveneau în conformitate cu acest rang: era îmbălsămat pentru a i se conserva trupul, în mormânt i se puneau veşminte şi podoabe, arme şi mobile, hrană şi băuturi, apoi statuete reprezentând demnitari, soldaţi, funcţionari şi servitori care urmau să-l slujească în noua sa „viaţă". După terminarea construcţiei, mormântul era cât mai bine închis, astfel încât să nu poată fi violat – nu se cuvenea ca eventualii intruşi să tulbure a doua viaţă a ilustrului defunct.

Piramida lui Keops are o încăpere mai mică (numită astăzi „camera reginei") şi una mai mare („camera regelui"), situată aproape în inima piramidei, la o înălţime de 40 m de sol – singura intrare fiind un soi de poartă pivotantă, din piatră calcaroasă, foarte bine ascunsă în peretele dinspre miazănoapte, la 17 metri de sol. Două încăperi, deci, dar nici o mumie... La ce servea, atunci, piramida construită din ordinul faraonului?

Primii care au pătruns în interior, arhitecţii califului al-Mamun, n-au găsit nimic în „camera reginei", iar în „camera regelui" se afla un sarcofag mare, din granit de culoare închisă, bine lustruit, fără capac şi... gol. (După părerea unor cercetători, însăşi povestea cu aurul valorând 1 000 dinari, relatată de Masudi, trebuie primită cu multe rezerve). Nu s-au găsit nici podoabe, nici statuete, zidurile galeriilor şi încăperilor funerare (?) nu prezintă basoreliefuri, picturi, nici măcar inscripţii. Este un caz cu totul neobişnuit – se ştie ce tezaur de o imensă bogăţie s-a găsit, de pildă, în mormântul lui Tutankhamon, suveran de mică importanţă, decedat la vârsta de nouăsprezece ani, după o domnie de zece ani; era de aşteptat ca mormântul lui Keops să adăpostească un tezaur şi mai bogat.

O explicaţie ar fi jaful. Poate că, înaintea arhitecţilor lui al-Mamun, în Marea Piramidă au pătruns jefuitori necunoscuţi. În favoarea acestei ipoteze pare să pledeze dispariţia capacului de granit al sarcofagului din „camera regelui"; împotriva ei, nu numai lipsa picturilor şi inscripţiilor, ci şi faptul că nu s-au găsit vasele cu hrană, care în alte piramide se află cu sutele, ba chiar cu miile, şi pe care, în toate cazurile, jefuitorii le-au lăsat neatinse – oricum, după atâtea milenii, conţinutul lor s-ar fi transformat în pulbere.

O altă explicaţie ne propune tot Diodor: „... populaţia, istovită de muncă, urând pe aceşti regi pentru asprimea şi samavolnicia lor, ameninţa să smulgă leşurile din morminte şi să le sfârtece batjocorindu-le. De aceea, aceşti regi au ordonat slugilor lor să-i

îngroape după moarte pe ascuns şi într–un loc necunoscut". Explicaţia este reluată în zilele noastre – R. Schiller (în art. cit.) cede că: „Una dintre cele mai mari surprize ar fi ca faraonul Kufu să nu fi fost niciodată înhumat în acest loc. Poate că a construit Marea Piramidă numai pentru a–i induce în eroare pe hoţi, şi a dispus să fie înmormântat în taină, cu întregul său tezaur, într–un loc de veci mai discret care n–a fost descoperit până acum". Este o ipoteză interesantă, dar deocamdată nici o

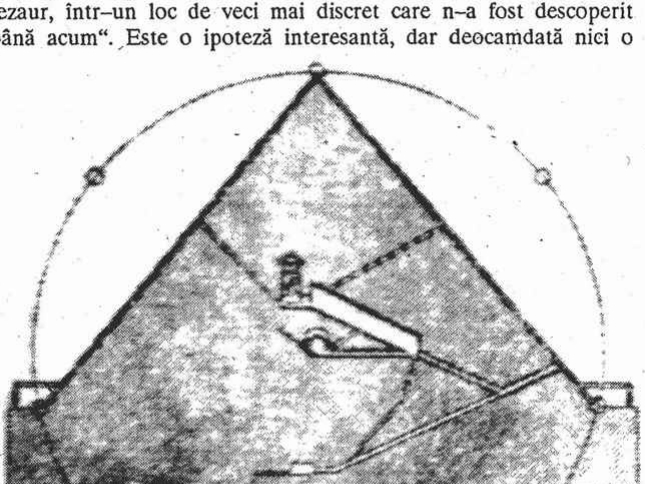

Secţiune prin Marea Piramidă; aşa–zisa cameră a regelui se află în centrul cercului care trece prin cele trei vârfuri ale triunghiului

dovadă materială nu vine în sprijinul ei: sarcofagul gol din „camera regelui" continuă să rămână încă una dintre enigmele Marii Piramide.

„Ar fi o nebunie să credem că un edificiu atât de colosal n–a avut altă raţiune de a fi decât să adăpostească sarcofagul unui singur om". Aceste cuvinte aparţin lui Max Eyth, de profesie inginer, care s–a născut în Germania, a trăit în Anglia şi Egipt,

iar către sfârşitul vieţii sale (în 1902) a scris un roman în două volume cu titlul *Lupta pentru piramida lui Keops*. Eyth n-a fost primul (şi nici ultimul) dintre cei care au formulat, într-o formă sau alta, presupunerea că Marea Piramidă a avut şi „altă raţiune de a fi" decât aceea de mormânt (dacă va fi fost, vreodată, mormânt...); nu numai arheologi, istorici şi egiptologi, dar şi ingineri, matematicieni, astronomi, oameni reprezentând cele mai diverse discipline, unii dintre ei simpli amatori, au încercat să dezlege tainele piramidei lui Keops, au emis teorii şi ipoteze, s-au lansat în controverse şi polemici.

La baza tuturor acestor discuţii – purtate uneori cu o înverşunare ce depăşea limitele sobrietăţii şi concizici cerute de disputa ştiinţifică – se află câteva interesante descoperiri făcute încă de la începutul veacului trecut în legătură cu anumite particularităţi pe care le prezintă piramidele. Astfel, ele sunt orientate conform celor patru puncte cardinale, iar anumite detalii din construcţia lor ne îndreptăţesc să tragem concluzii asupra cunoştinţelor astronomice ale epocii. Sub acest aspect, deosebit de interesantă este Marea Piramidă, clădită după principii în cadrul cărora astronomia ocupă un loc foarte însemnat. Cele patru laturi ale ei sunt orientate către cele patru puncte cardinale cu o precizie uimitoare: eroarea este neînsemnată – mai mică de patru minute. De asemenea, cele patru laturi care unesc vârful cu colţurile bazei sunt sensibil egale; diferenţa de 20 centimetri în plus a laturii sudice faţă de latura nordică se datoreşte faptului că, prin însăşi orientarea ei, latura sudică se află mai direct expusă razelor soarelui – în răstimpul de aproape cinci milenii scurse de la construirea ei, soarele puternic al deşertului a dilatat pietrele, dând naştere acestei (infime) diferenţe, care la început nu exista, baza fiind constituită dintr-un pătrat perfect. Din datele furnizate de poziţia piramidei, unii oameni de ştiinţă au dedus că astronomii egipteni calculaseră lungimea anului solar cu aproximaţie de o miime de zi, iar din raportul dintre înălţimea piramidei şi perimetrul bazei, arhitecţii egipteni obţinuseră valoarea numărului π cu o exactitate până la cinci zecimale.

Aceste două deducţii – precum şi alte câteva, tot atât de senzaţionale –, au stârnit, pe la mijlocul veacului trecut, o ofensivă susţinută în favoarea unei interpretări matematice şi astronomice a „raţiunii de a fi" a Marii Piramide. Începutul l-a făcut englezul John Taylor care, după ce a studiat chestiunea vreme de treizeci

de ani redactând numeroase articole, a publicat (în 1859) un volum (*The Great Pyramid: Why was it Built and Who Built it?*), în care afirma categoric: „Cunoştinţele matematice, astronomice şi de altă natură, necesare construirii Marii Piramide, sunt absolut incompatibile cu nivelul ştiinţific al umanităţii la acea epocă". Mai departe, John Taylor afirma că, egiptenii nefiind capabili să ducă la bun sfârşit o asemenea lucrare, este limpede că ea a fost opera unui „neam ales", care probabil că a pătruns în Egipt sub conducerea lui Sem sau a lui Melchisedec...

Oricât ar părea de curios, Taylor a avut nu numai cititori ci şi adepţi, unul dintre cei mai entuziaşti fiind Charles Piazzi Smyth. Născut la Neapole (în 1809), ca fiu al unui amiral, Piazzi Smyth studiase matematica şi era profesor de astronomie la Universitatea din Edinburgh. Înzestrat cu o prodigioasă fantezie, nu lipsit de pregătire ştiinţifică, italo-scoţianul Smyth publică două volume (*Our Inheritance in the Great Pyramid*, 1864 şi *Life and Work at the Great Pyramid*, 1867) în care, după ce-i stigmatizează pe egiptologi pentru „înfiorătoarea lor îndărătnicie de a-şi forma erudiţia limitându-se la studiul cunoştinţelor lumii antice idolatre", îşi formula „teoriile" sale fanteziste, care pot fi rezumate astfel: Marea Piramidă a fost construită cu scopul de a fixa „un sistem de măsuri şi greutăţi menit să folosească întregii omeniri"; unitatea liniară a Marii Piramide are ca bază lungimea unei jumătăţi a axei mari de rot[illegible]e a Pământului – ea constituie a douăzecea milioana parte a acestei baze; unitatea de greutate sau de capacitate a Marii Piramide este stabilită pe baza unităţii liniare, combinată cu densitatea Pământului; unitatea de căldură a Marii Piramide este temperatura mijlocie a întregii suprafeţe a Pământului; unitatea de timp şi împărţirea săptămânii în şapte zile sunt de asemenea reprezentate.

Dacă am insistat în expunerea „teoriilor" lui Smyth, am făcut-o deoarece în deceniile care au urmat – şi până în zilele noastre – ele au găsit (şi găsesc) numeroşi creduli, care nu numai că le-au adoptat, dar le-au dus mai departe, ajungând la concluzii dintre cele mai năstruşnice. Vom trece peste cercetările lui Ralston Skinner care, la vremea lui (în primii ani ai veacului nostru), a stârnit senzaţie, pentru ca ulterior să se constate că datele de la care pornise erau eronate: Skinner se folosise de rezultatele măsurătorilor întreprinse de savanţii care l-au însoţit pe Bonaparte în expediţia sa din 1798 – aşadar la o dată când baza piramidei

încă nu fusese complet degajată. Exaltarea stârnită de Piazzi Smyth (şi alţii) în jurul Marii Piramide ajunge la apogeu în 1923, când apare cartea lui Th. Moreux *La science mystérieuse des pharaons*.

„Astfel, în timp ce vreme de secole", scrie Th. Moreux, „naţiunile civilizate cheltuiau sume fabuloase, în timp ce savanţii nu şovăiau să-şi rişte viaţa în expediţii îndepărtate pentru a rezolva cele mai importante probleme astronomice, nu este oare un lucru extraordinar să te gândeşti că această soluţie era simbolizată şi monumentalizată, ca să zicem aşa, de mii de ani în Marea Piramidă; că pentru astronomii din zilele noastre ar fi fost de ajuns să ştie a citi simbolurile ascunse în dimensiunile ei şi că constructorii acestui mare edificiu ajunseseră la o aproximaţie de care am fi fost mândri, pe bună dreptate, la sfârşitul secolului XIX!..."

Th. Moreux – abate, matematician, astronom, director al Observatorului din Bourges şi autor al unui număr impresionant de lucrări de popularizare (de valoare discutabilă) – este de părere că problemele legate de Marea Piramidă trebuie reconsiderate în ansamblu: constructorii ei nu lucrau cu măsuri obişnuite, ci foloseau „cotul sacru" al preoţilor egipteni – fiecare cot piramidal are 25 degete piramidale; ei cunoşteau lungimea razei polare a pământului – a zecea milioana parte fiind cotul piramidal (635,66 mm); cunoşteau lungimea parcursă de Pământ pe orbita sa în 24 ore; numărul de ani ai ciclului precesiunii echinocţiilor care reiese din suma celor două diagonale ale bazei, măsurate în degete piramidale; duratele anului normal şi anului bisect; etc. etc. În teoria plină de fantezie a lui Moreux „cotul sacru" (piramidal) n-ar fi putut fi decât de inspiraţie divină.

Şi totuşi, Piazzi Smyth şi Th. Moreux au avut un număr impresionant de discipoli şi continuatori, între care unii şi-au depăşit maeştrii. Pentru ei, piramida era „un monument al ştiinţei" conţinând toate datele astronomice şi matematice posibile, inclusiv numărul π şi distanţa de la Pământ la Soare. Pentru Georges Barbarin (în *Le secret de la Grande Pyramide*, Paris, 1936) preoţii antici, mistagogi „iniţiaţi", au pătruns marile taine ale universului monumentalizându-le, iar omul poate cunoaşte... viitorul speciei sale cercetând pietrele piramidei. Iar Erich von Däniken (în *Amintiri despre viitor*, 1969) pare şi el să acorde încredere unora dintre calculele lui Piazzi Smyth, fără a socoti însă cunoştinţele

preoţilor egipteni de inspiraţie divină, ci atribuindu-le unor fiinţe extraterestre – şi tot făpturi raţionale venite din Cosmos ar fi rezolvat problemele dificile ale organizării şantierelor şi utilizării unor mijloace adecvate de transport şi ridicare; oricum, ipoteza lui Däniken tranşează dintr-o dată numeroasele chestiuni controversate legate de Marea Piramidă – şi o face pornind de la o premisă atrăgătoare şi comodă, dar care are dezavantajul de a fi lipsită de argumente convingătoare...

Tot ce este misterios, neobişnuit, fantastic a stârnit dintotdeauna curiozitatea oamenilor, exercitând o anume influenţă asupra noastră – un soi de atracţie care stimulează imaginaţia şi de care cu greu ne putem sustrage. Bernard Denuelle (în *La vengeance des Pharaons*, Historia, Paris, 1972) relata: „Opinia publică a fost tulburată recent de anunţarea decesului subit al directorului Muzeului antichităţilor egiptene din Cairo, Gamal Mehrez, însarcinat cu organizarea unei expoziţii Tutankhamon la Londra", adăugând că unele ziare s-au grăbit să vorbească despre o... răzbunare a faraonilor, deşi în cazul arheologului Mehrez, diagnosticul medicilor a fost ferm: hemoragie cerebrală. O altă revistă franceză încerca să demonstreze (în februarie 1975!) că Marea Piramidă a fost proiectată cu ordinatoare, blocurile de piatră au fost tăiate cu raze laser şi ridicate cu dispozitive antigravitaţionale şi că, în general, ea este momentul comemorativ al unui cataclism planetar – ipoteză constituind, prin însăşi datele ei, un corolar al teoriei „extraterestre" a lui Däniken.

În sfârşit, mai mulţi autori din zilele noastre, deşi au renunţat la cele mai năstruşnice dintre teoriile lui Taylor, Smyth şi Moreux infirmate de măsurători mai noi, pornesc şi astăzi de la anumite date pe care le socotesc definitive: că Marea Piramidă împarte globul pământesc în două jumătăţi egale, că se află în centrul de greutate al continentelor etc. – ceea ce înseamnă admiterea a priori că proiectanţii şi constructorii ei cunoşteau încă de acum cinci milenii forma sferică a Pământului şi distribuirea continentelor şi mărilor (şi cu patru milenii şi jumătate înainte de istoricele călătorii ale lui Columb şi Magellan).

Pentru a ne păstra în limitele adevărului trebuie să menţionăm că la baza tuturor acestor speculaţii – începând cu cele ale lui Taylor şi Piazzi Smyth de la mijlocul veacului trecut – stă tot un text din Herodot care ne spune: „Preoţii egipteni mi-au arătat că pentru Marea Piramidă s-au stabilit asemenea proporţii între

latura bazei şi înălţime, încât pătratul construit pe înălţime egalează suprafaţa fiecărei feţe triunghiulare". De aici, mulţimea şi varietatea teoriilor şi ipotezelor emise în legătură cu Marea Piramidă – despre care s-a spus tot ce se putea spune (şi ceva pe deasupra...). În această situaţie, sarcina cercetătorului obiectiv din zilele noastre nu este de a emite altele noi, ci mai degrabă de a desprinde, din cele enunţate, ipotezele de lucru corespunzătoare pe de o parte stadiului dezvoltării societăţii egiptene din timpul primelor dinastii prin prisma legilor generale şi forţelor motrice ale evoluţiei istorice, pe de altă parte stadiului dezvoltării metodelor şi mijloacelor de investigaţie ale ştiinţei moderne.

Spre cinstea oamenilor de ştiinţă trebuie spus că teoriile lipsite de un fond real au fost combătute cu cea mai mare promptitudine: ediţia franceză a cărţii lui Piazzi Smyth încă nu apăruse în librării când egiptologul Auguste-Édouard Mariette – unul dintre creatorii celebrului muzeu de la Bulaq (o suburbie a oraşului Cairo) – demonstră cu argumente peremptorii netemeinicia concluziilor la care ajunsese profesorul de astronomie din Edinburgh. Apoi, numeroşi compatrioţi ai lui Smyth şi Moreux şi alţi oameni de ştiinţă – între care Capart, Driston, Erman, Flinders Petrie, J. P. Lauer, Kingsland – au arătat, între altele, că rezultatele calculelor efectuate de diferiţi specialişti sau amatori înzestraţi cu imaginaţie se bazează pe date eronate; „degetul piramidal" şi „cotul sacru" (izvorâte din fantezia lui Piazzi Smyth şi adoptate cu condamnabilă uşurinţă de Moreux) nu-şi pot găsi corespondent real cu dimensiunile piramidei şi – după cum foarte judicios remarcă Alain Decaux (în *Le mystère de la Grande Pyramide,* Historia, Paris 1973): „Dacă suprimăm acest «deget piramidal», anihilăm în acelaşi timp consideraţiile asupra lungimii razei polare, a densităţii Pământului etc."

Dar cum s-a ajuns al „cotul piramidal"? Împărţindu-se raza polară a Pământului la 10 000 000 (sau invers: înmulţindu-se „cotul piramidal" cu 10 000 000 s-a ajuns la raza polară a Pământului...). Asta presupune că vechii egipteni cunoşteau şi foloseau sistemul zecimal, ceea ce nu corespunde realităţii, după cum rezultă din unele documente şi inscripţii, şi îndeosebi din vestitul „Papirus matematic" de la Moscova. De altfel, chiar adepţii „cotului piramidal" arată că subdiviziunile sale nu erau de ordinul a 10, 100 sau 1 000 – cotul piramidal era format din 25 degete piramidale, (sistemul zecimal avea să apară mai târziu,

răspândindu-se după introducerea cifrei 0 în calcule). Astăzi cunoaştem unitatea de lungime folosită de egipteni, *khet*, care avea aproximativ 17,25 m – unitatea de arie, *setat*, fiind egală cu un $khet^2$.

Cum s-a ajuns la valoarea perioadei de precesiune a echinocţiilor? Înmulţindu-se cu 2 lungimea diagonalei bazei, calculată în „degetele piramidale": 12 913,2711 × 2 = 25 826,5422. Vom face abstracţie de aproximaţie, într-adevăr foarte mică, remarcând însă că o valoare din domeniul măsurilor de lungime se transformă astfel (prin cea mai simplă operaţie aritmetică) într-o valoare din domeniul măsurării timpului: „degetele piramidale" devin ani! Sistemul este asemănător în ceea ce priveşte calcularea anului tropical: perimetrul bazei – 36 524,246500 „degete piramidale" – înmulţit cu 100, ne va da durata anului tropical: 365,242465 zile. După cum vedem, de data aceasta „degetele piramidale" nu se mai transformă în ani, ci în zile.

Într-o convorbire (avută în urmă cu câţiva ani) despre cunoştinţele matematice şi astronomice ale preoţilor egipteni şi maiaşi – aşa cum reies din studiul unor monumente ca piramida lui Keops şi „observatorul" de la Copan – regretatul matematician Grigore C. Moisil îmi spunea, cu umorul său binecunoscut: „Dă-mi o riglă şi un compas, lasă-mă vreme de un ceas în pivniţele castelului de la Bran, şi-ţi voi descoperi o duzină de raporturi tulburătoare între dimensiuni, pe baza cărora se poate demonstra orice – de exemplu că arhitecţii braşoveni din secolul XIV cunoşteau calculele integral şi diferenţial..." Reputatul matematician avea, într-un fel, dreptate – un umorist englez propunea aplicarea teoriei lui Piazzi Smyth celebrului Crystal Palace din Londra şi pretindea că astfel „se poate descoperi, cu puţină răbdare, echivalentul distanţei Londra–Tombouctou sau valoarea greutăţii medii a unui peşte roşu adult"...

Se cuvine însă să nu cădem în cealaltă greşeală, a negării totale, fiindcă este neîndoielnic că Marea Piramidă demonstrează anumite cunoştinţe avansate ale proiectanţilor şi constructorilor ei; una dintre cele mai controversate chestiuni legate de raporturile dintre dimensiunile Marii Piramide este calculul numărului π (aşadar raportul dintre perimetrul şi diametrul cercului) pe care preoţii egipteni l-ar fi efectuat cu o aproximaţie minimă, cu milenii înaintea matematicienilor greci. Un egiptolog de prestigiul

lui Max Eyth a mers până acolo încât – într–o expunere ţinută în faţa membrilor Societăţii de matematică şi astronomie din Ulm (14 iunie 1901) – şi–a exprimat convingerea că Marea Piramidă dovedeşte o cunoaştere a numărului π până la cinci zecimale şi că „acest edificiu impunător este cvadratura cercului rezolvată în piatră". Th. Moreux (în op. cit.) pornind de la înălţimea piramidei de 148,208 metri şi lungimea laturei bazei de 232,805 metri, arată şi el că, dacă împărţim perimetrul bazei prin dublul înălţimii obţinem o valoare uimitor de apropiată de valoarea exactă a numărului π. Prin urmare:

$$\frac{4 \times 232{,}805}{2 \times 148{,}208} = 3{,}1416$$

Această descoperire a directorului Observatorului din Bourges – care cunoştea, fără îndoială, şi lucrările lui M. Eyth, ca să nu mai vorbim de cele ale lui Piazzi Smyth, al cărui fervent adept se declara el însuşi – a fost privită ca senzaţională: numărul π – valoarea sa cu zece zecimale este: 3,1415926535 – este un număr transcendent (care nu poate fi rădăcina unui polinom cu coeficienţi raţionali; ca o curiozitate vom menţiona că, în 1967, câţiva matematicieni francezi, folosind un calculator electronic, au obţinut 500 000 zecimale ale numărului π; rezultatul, consemnat într–o carte de 250 pagini scrise mărunt, e lipsit de orice scop practic... Aşadar, şi dacă valoarea lui π fusese obţinută, cu o asemenea aproximaţie minimă, la limitele dintre mileniile IV şi III înaintea erei noastre, multe dintre datele privind istoria matematicii trebuiau radical reconsiderate.

Măsurători mai noi, întreprinse la Marea Piramidă (în 1925 – aşadar la doi ani după apariţia lucrării lui Th. Moreux – s–au efectuat asemenea măsurători ale căror principale rezultate au rămas valabile până astăzi) au arătat, însă, că ambii termeni folosiţi de Th. Moreux în calculul numărului π comportau uşoare erori: latura bazei nu este 232,805 metri, ci 230,364 metri, iar înălţimea nu măsoară 148, 208 metri, ci 146,590 – avându–se în vedere, bineînţeles, valorile medii, deoarece de–a lungul veacurilor (mileniilor) s–au ivit (după cum am mai menţionat) unele diferenţe pricinuite de expunerea la soare, furtunile de nisip ş.a.

În acelaşi deceniu bogat în calcule privind raporturile dintre dimensiunile piramidei, un alt egiptolog de prestigiu, Ludwig Borchardt (în *Die Entstehung der Pyramide, 1928*) demonstrează

că cifrele reale ce trebuie luate în consideraţie sunt 230,348 pentru latura bazei şi 146,670 pentru înălţime, care ne duc iarăşi apropape de valoarea lui π – de data acesta cu trei zecimale.

În sfârşit, interesantă ne apare ipoteza de lucru a lui Alain Decaux (în art. cit.) care lasă la o parte micile aproximaţii şi reface calculul cu cifre exacte propunându-ne:

$$\frac{4 \times 220}{2 \times 140} = \frac{22}{7} = 3{,}1428$$

Or, aceasta este aproximativ valoarea pe care Arhimede o atribuia numărului pe care îl plasa între limitele

$$3\frac{10}{71} \text{ şi } 3\frac{1}{7}$$

şi prin urmare între 3,140 şi 3,142.

Şi iată că ne-am întors iarăşi la Arhimede din Siracuza, care a figurat multă vreme în istoria matematicii ca primul care a calculat numărul π şi care, după cum am văzut, a stat câţiva ani în Egipt, făcându-şi studiile la vestita şcoală de la Alexandria. Şi, dacă n-am exclus categoric ipoteza că ilustrul matematician l-ar fi inspirat pe arhitectul Sostrate în construirea „oglizilor incendiatoare" ale Farului, de ce n-am putea presupune că piramida lui Keops l-ar fi inspirat pe Arhimede în calcularea valorii numărului π? În sumedenia de ipoteze emise în legătură cu Marea Piramidă, cea de mai sus ni se pare printre cele mai interesante şi nu lipsită de oarecare logică...

În anul 1923, anul apariţiei cărţii lui Th. Moreux, când disputele presupusei „Ştiinţe misterioase" a preoţilor egipteni deveniseră un soi de modă în ziare şi reviste mai mult sau mai puţin specializate, s-a anunţat decesul lordului George Edward Carnavon, arheologul care, împreună cu Howard Carter, descoperise în urmă cu câteva luni mormântul lui Tutankhamon în cursul cercetărilor întreprinse în Valea Regilor. În februarie, în timp ce cerceta mormântul, lordul George Carnavon fusese înţepat în obraz de o insectă veninoasă; peste puţin timp obrazul s-a umflat, bolnavul a făcut febră, iar câteva zile mai târziu, la 6 aprilie, s-a stins din viaţă, în ciuda îngrijirilor medicale ce i s-au dat. De altfel, medicii au declarat că pricina bolii nu este deloc lămurită, iar rezultatele autopsiei nu erau nici ele concludente.

A fost momentul când o anumită presă în goană după seszaţional a început să agite cu argumente noi vechile păreri cu

privire la „teoriile" preoţilor lui Isis şi Osiris, ba chiar a lansat o formulă nouă: „blestemul faraonilor"; fiindcă în faţa mormântului lui Tutankhamon s-ar fi descoperit (şi descifrat) o inscripţie: „Aripile morţii îl vor atinge pe cel ce va profana mormântul faraonilor". Iar lordul Carnavon, pe patul de moarte, ar fi murmurat: „S-a sfârşit, am auzit chemarea, mă pregătesc".

După aceea, evenimentele părură să dea dreptate amatorilor de senzaţional şi mister: colonelul Aubrey Hertbert, fratele vitreg al defunctului arheolog, se sinucide câteva luni mai târziu în cursul unei crize de demenţă. Infirmiera care-l îngrijise pe arheolog, moare şi ea în împrejurări nelămurite, iar lady Elisabeth Carnavon îşi urmează soţul în mormânt în 1929 – cauza morţii fiind „înţepătura unei insecte", după cum ne asigură din nou presa vremii. În acelaşi an (1929), Richard Bethell, secretarul lui Howard Carter şi participant la cercetările din Valea Regilor, a murit pe neaşteptate (în noiembrie), iar trei luni mai târziu tatăl său, în vârstă de şaptezeci şi opt de ani, s-a aruncat de la fereastra apartamentului său din Londra... Ziarele îşi intitulau ştirile: „A 14-a victimă a blestemului" sau „A 17-a victimă a faraonilor".

Decesele altor arheologi – francezul Bénédite, italianul Marco Pasanova – fură puse pe seama aceloraşi misterioase cauze, de asemenea ale profesorului Archebald Douglas Reed, care radiografiase mumia regală, egiptologul Arthur Weingall, profesorului La Fleur, prieten al lui Howard Carter, împreună cu care vizitase camera funerară, arheologului american Arthur Mace, care spărsese, împreună cu H. Carter, zidul cavoului, precum şi ale altora care vizitaseră camera mortuară sau veniseră în contact cu mumia faraonului. În timp ce teoria mistică a „blestemului faraonilor" prindea din ce în ce mai mult teren, alţi discipoli ai lui Piazzi Smyth şi Th. Moreux, mai puţin înclinaţi către misticism şi convinşi de cunoştinţele avansate ale antichităţii, emiteau alte ipoteze: preoţii egipteni presăraseră pietrele funerare cu o otravă care rămăsese virulentă atâtea secole. Sau: preoţii antici pătrunseseră tainele atomice şi depozitaseră în morminte materii a căror radioactivitate ucidea pe intruşi...

În zadar încercau unii oameni de ştiinţă să stăvilească ofensiva unei prese avide de senzaţional, avalanşa de literatură pseudoştiinţifică şi de literatură senzaţională (unele cărţi au fost transpuse pe ecran dând filme „de groază" de o calitate îndoielnică), iar medicii încercau în zadar să demonstreze că Aubrey Herbert,

de pildă, fusese de câteva ori internat în clinici de psihiatrie, că Arthur Mace suferea de o boală incurabilă care-i pecetluise soarta de mai multă vreme, că în faţa mormântului lui Tutankhamon nu există nici o inscripţie, în sfârşit, că doi dintre principalii vinovaţi de „profanarea mormântului" – arheologul Howard Carter şi asistentul său german Otto Neubert – se bucurau de o sănătate înfloritoare (ei aveau să moară mult mai târziu, la vârste respectabile). Iar C. W. Ceram, care s-a ocupat, între altele, şi de această chestiune, va scrie (în documentatul său studiu *Zei, morminte, cărturari*, apărut în 1950, tradus şi în limba română): „Ar însemna să le alterăm sensul dacă am vedea un blestem în cele câteva formule de exorcism gravate pe anumite statuete magice găsite în camera sepulcrală".

Şi totuşi... Oare decesul, din pricini nelămurite, al unor arheologi să fie doar un şir de coincidenţe? Faptul că toţi aceştia vizitaseră mormintele faraonilor de la Luxor sau din alte locuri ale Văii Nilului, sau veniseră în contact cu mumii, să fie tot o coincidenţă? Răspunsul la aceste întrebări va veni târziu şi pe o cale ocolită – el nu are nimic mistic, nimic misterios. Iată cum s-au desfăşurat evenimentele:

În 1955, John Wiles, membru al Societăţii geologice din Rodesia, care întreprindea cercetări în peştera Kariba din Africa Centrală în vederea valorificării guanoului de lilieci (un excelent îngrăşământ agricol) s-a îmbolnăvit imediat după întoarcerea sa din călătorie; medicii au diagnosticat: pneumonie combinată cu pleurezie. Cum tratamentul aplicat nu s-a dovedit prea eficace, a fost consultat un specialist sud-african care, aflând că geologul petrecuse zile întregi în fundul unei peşteri cu lilieci, declară că, după opinia lui, bolnavul era atins de histoplasmoză, boală provocată de nişte spori ce se dezvoltă pe excrementele de lilieci şi care, inhalaţi, se dezvoltă în ţesuturile pulmonare (geologul Wiles a fost salvat printr-un tratament de şoc cu antibiotice).

Un coleg de breaslă al specialistului sud-african, doctorul Dean, izbit de asemănarea dintre simptomele bolii contractate de Wiles în peştera Kariba şi cele ale maladiei care a provocat decesul lordului Carnavon şi ale altor egiptologi, a emis ipoteza că pseudovictimele lui Tutankhamon fuseseră atinse de aceeaşi maladie. La început, această ipoteză a fost obiectul batjocurii unor specialişti şi nespecialişti: în mormintele faraonilor nu s-a descoperit nici urmă de lilieci – ermetic închise, ele nu puteau

oferi adăpost acestor mamifere zburătoare, nici aer, nici hrană. Până la urmă s-a dovedit că doctorul Dean avea dreptate – fiindcă nu liliecii erau pricina maladiei, ci un soi de ciupercă minusculă, pe numele ei ştiinţific-latinesc *Cryptococcus neuromyces*. Sporii ei, pătrunzând în plămâni, găsesc condiţii propice de germinare şi se dezvoltă repede formând colonii cu aspect granulos şi provocând leziuni în ţesutul pulmonar. Absorbite de sânge, toxinele sunt transportate în creier şi acţionează asupra sistemului nervos central, provocând halucinaţii de genul celor produse de acidul lisergic sau de mescalină – ultimele cuvinte pronunţate de lordul Carnavon pe patul de moarte (dacă într-adevăr le-a pronunţat...) având un caracter eminamente patologic, perfect motivat din punct de vedere medical.

Trecând succint în revistă toaté aceste descoperiri de dată recentă, ne cuprinde o firească senzaţie de regret la gândul că, dacă numai o infimă parte din energia cheltuită în ultimele două veacuri pentru a răspândi teoriile năstruşnice despre „blestemul faraonilor" şi „misterele Marii Piramide" ar fi fost investită în cercetări la faţa locului, poate că respectivele descoperiri n-ar fi întârziat atâta şi viaţa unor egiptologi ar fi putut fi salvată – dacă nu prin tratament (penicilina a fost descoperită mai târziu), dar prin metode preventive aşa cum sunt aplicate astăzi în mod curent pe şantierele arheologice: măşti cu filtru, analiza biochimică a prafului, tratarea cu fungicide etc. De altfel, astăzi, această maladie „arheologică" (şi „speologică"...) nu mai constituie o problemă nici după declanşarea ei, fiind tratată după principiul atât de plastic enunţat de proverbul „cui pe cui se scoate": provocată de sporii unei ciuperci (*Cryptococcus*) se vindecă prin substanţa extrasă din altă ciupercă (*Penicillium*).

Prin urmare, ce ştim şi ce nu ştim despre Marea Piramidă? Trebuie să recunoaştem că – în ciuda faptului că acest monument este printre cele mai cunoscute ale ansamblului de la Giseh (şi poate că din întreaga antichitate egipteană) şi că a format obiectul a numeroase ipoteze, presupuneri şi teorii – ştim destul de puţine despre el; datele incerte, care din păcate abundă în legătură cu construcţia şi semnificaţia lui, pot fi sistematizate – după părerea noastră – în următoarele şase puncte:

1. Nu ştim sub care faraon a fost construită piramida; Herodot o atribuie lui Keops, dar Diodor vorbeşte de Chembes sau Chemnisor, iar istoricul egiptean Manethon – care ne-a lăsat o

cronologie (din păcate incompletă) a dinastiilor egiptene – îl numeşte Sensaufi sau Sufis. Cât despre izvoarele arabe mai noi – nici unul dintre numele atribuite constructorilor celor trei piramide de la Giseh nu are vreo asemănare cu numele Keops sau Kufu.

2. Admiţând (împreună cu Herodot şi cu tradiţia egipteană) că a fost construită sub domnia lui Keops, nu putem fixa o dată precisă a construcţiei. După cronologia lui Manethon, dinastia a IV-a, care începe cu Keops, trebuie situată fie între 2680–2565 î.e.n., fie între 2550–2450 î.e.n.; Quiring este de părere că datele cele mai probabile ale domniei lui Keops se află între 3197–3135 î.e.n., iar P. Borchardt situează dinastiile IV–VI între 3400–2700 î.e.n. În concluzie, o aproximaţie de apropae un mileniu!

3. Nu cunoaştem scopul construcţiei; s-au emis, în ultimele două veacuri, zeci de ipoteze: că ar fi un templu închinat soarelui, un ansamblu (împreună cu celelalte piramide) destinat să oprească furtunile de nisip, depozit de grâne (!), mormânt, adăpost pentru tezaurul faraonului ş.a. Printre ipotezele interesante: Marea Piramidă este „monumentalizarea" cunoştinţelor vechilor egipteni în domeniile astronomiei, arhitecturii, geometriei şi geodeziei; în cadrul acestei ipoteze, monumentalizarea putea fi însăşi scopul sau, scopul fiind altul, constructorii să fi aplicat aceste cunoştinţe în proiectare şi execuţie, într-un mod creator şi ingenios.

4. Nu ştim precis cum a fost construită; cele câteva indicaţii pe care ni le dă Herodot sunt prea sumare pentru a ne face o imagine a organizării unui şantier atât de vast. Ce unelte s-au folosit? Care au fost sistemele de transport şi ridicare? Ce erau acele „maşini" de care vorbeşte istoricul grec? Cum a fost posibil ca într-un timp atât de scurt 2 500 000 metri cubi de piatră cântărind 6 000 000 tone să fie tăiaţi, transportaţi, ridicaţi, asamblaţi într-un monument riguros conceput, cu uneltele şi mijloacele de acum cinci milenii?

5. Prezenţa sarcofagului gol din camera regelui rămâne o enigmă. Dacă piramida nu servea de mormânt, ce rost avea sarcofagul de marmură? În ce scop s-au amenajat câte două canale de ventilaţie, plasate în camera regelui şi reginei? Admiţând ipoteza unui monument menit să sintetizeze cunoştinţele, nici sarcofagul şi nici cele două încăperi atât de bine aerisite nu-şi găsesc o explicaţie logică.

6. Unde sunt blocurile de calcar alb cu hieroglife? Herodot

ne relatează că îmbrăcămintea piramidei, din piatră lustruită, era acoperită cu semne hieroglifice, iar scriitorul arab Abd al-Latif (începutul sec. XIII) spune textual că aceste semne „sunt în număr aşa de mare, încât dacă le-am copia pe hârtie, numai ceea ce se află scris pe suprafaţa acestor două piramide (ale lui Keops şi Kefren n.n.) ar umple şase mii de pagini..." Se admite, în general, că tablele cu hieroglife ale piramidei au folosit la reconstrucţia oraşului Cairo, afectat de un puternic cutremur la scurtă vreme după ce al-Latif trecuse pe acolo. Totuşi, faptul că dintr-un text de şase mii de pagini săpat în piatră – cel mai durabil dintre materialele primitoare ale scrierii – n-a mai supravieţuit nimic este cel puţin ciudat şi cu atât mai regretabil cu cât (după spusele aceluiaşi Herodot) textele respective furnizau informaţii cu privire la construirea piramidei. (Poate că prin cercetarea atentă şi calificată a fundaţiilor şi zidurilor unor fortificaţii, moschei, giamii şi vechi palate din Cairo, anumite probleme care-i frământă pe egiptologi şi-ar căpăta rezolvarea, iar „tainele" Marii Piramide nu ar mai îmbrăca pentru noi un aspect atât de impenetrabil).

În stadiul de astăzi al cercetărilor şi în lumina amplelor discuţii, nu lipsite uneori de o supărătoare prolixitate, se desprind câteva date certe (sau aproape certe) care pot fi rezumate astfel:

Chiar dacă vechii egipteni nu reuşiseră să calculeze valoarea lui π cu cinci zecimale (cum credeau M. Eyth şi alţii), probabil că ajunseseră cu mult înaintea grecilor la valoarea pe care i-o atribuia Arhimede; orientarea celor patru muchii este, iarăşi, un fapt, şi eroarea, mai mică de patru grade, este neglijabilă – însuşi vestitul astronom danez Tycho Brahe, după calcule îndelungi efectuate (în 1577) pentru orientarea observatorului de la Oranienburg (tot către nord) s-a înşelat cu 18 minute; în aceeaşi ordine de idei, trebuie să admitem că preoţii egipteni calculaseră durata anului solar cu o aproximaţie minimă – calcule stimulate desigur şi de raţiuni economice într-o ţară în care agricultura avea un rol precumpănitor, iar revărsările Nilului o importanţă hotărâtoare; tot aşa, chiar dacă prelungirea axei nord-sud nu împarte întreg uscatul globului nostru în două părţi egale, este un fapt că ea împarte Delta Nilului în două părţi egale ca formă şi suprafaţă, iar prelungirile diagonalelor bazei cuprind delta cu o precizie care stă mărturie pentru cunoştinţe geodezice avansate. În sfârşit, în domeniul arhitecturii, realizările lor nu sunt mai puţin demne de admirat, luând în considerare însăşi concepţia

care a stat la baza proiectului, precum şi folosirea unor materiale de construcţii cu proprietăţi excelente – de pildă, stratul de ciment care prinde blocurile de calcar ale îmbrăcăminţii are grosimea unei foi de hârtie, totuşi el este de o duritate excepţională şi nu rareori a rezistat, rămânând intact în locuri unde piatra naturală era distrusă.

În lumina acestor date, care astăzi nu mai constituie obiect de controversă, se naşte în mod firesc întrebarea: de ce sunt papirusurile egiptene atât de zgârcite în informaţii privind cunoştinţele vechilor egipteni în domeniul astronomiei, matematicii, geodeziei, arhitecturii? Răspunsul trebuie căutat în strânsa împletire a ştiinţei cu cultul – ca şi cultul, ştiinţa era apanajul preoţilor, ca şi cultul era rezervată iniţiaţilor, era secretă; era o ştiinţă hieratică, practicată de hierodulii din temple, aşternută pe papirusuri în hieroglife, de către hierogramaţi (scribii aflaţi în serviciul lăcaşelor de cult) – patru termeni având în componenţa lor grecescul *hieros*: sacru.

O altă întrebare: până unde ne putem îngădui să mergem cu presupunerile în privinţa acestor cunoştinţe (enigmatice, sacre, secrete etc.) păstrându-ne în limita unor ipoteze de lucru, ştiinţifice? Răspunsul este, în acest caz, mai dificil; egiptologia este o disciplină relativ recentă, cercetări (şi descoperiri) se fac în permanenţă şi vor mai continua vreme de decenii – mulţi specialişti sunt convinşi, de pildă, că Marea Piramidă n-a fost explorată până acum decât în mică parte, că acest impunător monument, care-şi dezvăluie cu încetineală şi zgârcenie tainele, ne poate oferi încă unele surprize. Se cuvine, aşadar, să aşteptăm cu încredere rezultatele ce se vor obţine cu ajutorul metodelor moderne de cercetare şi care ne vor duce, poate, mai aproape de soluţiile unora dintre chestiunile controversate.

E drept că, în ultimii ani, câţiva egiptologi de renume au fost absorbiţi de mutarea în condiţii optime a monumentalului ansamblu de la Abu Simbel (situat pe locul unde a apărut marele lac de acumulare de la Assuan) şi că această uriaşă şi dificilă acţiune (desfăşurată sub egida U. N. E. S. C. O.) a înghiţit fonduri enorme – dintre care, măcar o parte, ar fi revenit, probabil, cercetărilor arheologice – dar iată că pe terenul, până acum atât de exclusivist al egiptologiei, au apărut şi fizicienii, care îşi aduc aportul lor, nu lipsit de inedit: un grup de oameni de ştiinţă de la Universitatea Stanford (California) experimentează aşa-zisele

„detectoare de ecouri" pentru a încerca să localizeze spaţiile goale din interiorul piramidelor, iar un alt grup aparţinând laboratorului Lawrence Berkeley al aceleiaşi universităţi a instalat un detector de raze cosmice sub una dintre piramide – aparatul înregistrează direcţia razelor venite din Cosmos, apoi datele sunt transmise unui calculator care întocmeşte o „radiografie" a interiorului piramidei. Sunt două dintre metodele moderne de cercetare, ale căror rezultate ar putea să contribuie la elucidarea unora dintre tainele Marii Piramide.

Până atunci, fără a ne drămui admiraţia şi preţuirea faţă de uimitoarele realizări ale vechilor egipteni în domeniul ştiinţelor exacte, vom constata că ipotezele hazardate evoluează pe terenul nesigur al presupunerilor – un teren tot atât de nesigur ca nisipurile mişcătoare ale deşertului libian pe care Marea Piramidă îl străjuieşte de cinci milenii...

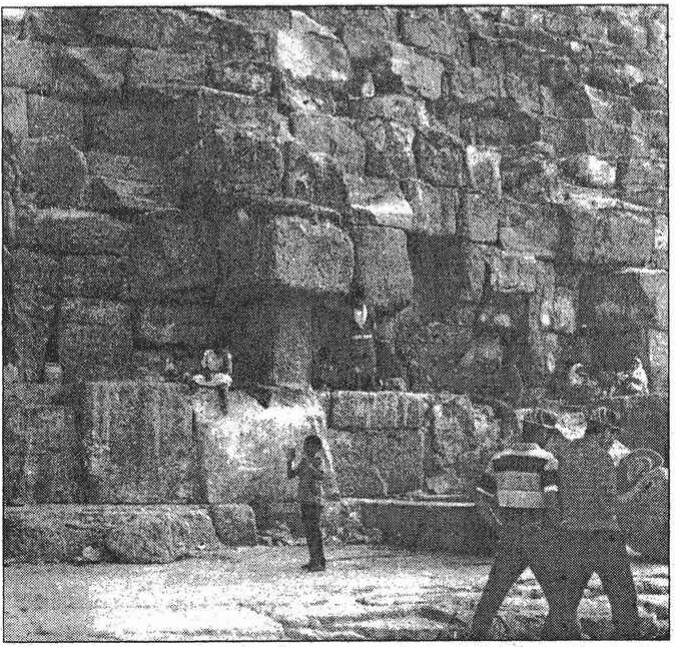

Cele 28 000 versuri homerice:

ÎNTRE ISTORIE ŞI MIT

LEGENDĂ: 1. Povestire în proză sau în versuri care conţine elemente fantastice sau miraculoase, de obicei brodate pe fondul unui motiv istoric sau al unei închipuiri mitice.

Dicţionarul explicativ al limbii române, 1975.

MIT: Povestire fabuloasă care cuprinde credinţele popoarelor (antice) despre originea universului şi a fenomenelor naturii, despre zei şi eroi legendari etc.

idem.

ODISEE: Călătorie lungă şi plină de aventuri; şir de întâmplări neprevăzute; viaţă plină de peripeţii.

ibidem.

„Prea adesea am subapreciat fondul de autenticitate al vechilor legende. După părea mea, în cea mai mare parte a cazurilor, fapte reale, înregistrate cu exctitate, le-au servit ca punct de plecare. Abia după aceea a intervenit fantezia, brodându-şi arabescurile extravagante în jurul sâmburelui de adevăr."

Richard Hennig
în Les grandes énigmes de L'Univers, *1957.*

„Chiar dacă acest tablou vag ar fi integral lipsit de valoare istorică, el poate conţine, în adâncurile lui, mai multă istorie, în sensul real al cuvântului, decât obiectele arheologice nude, golite de contactul uman şi de referinţele istorice contemporane".

G. S. Kirk
în The Homeric Poems as History, *1966.*

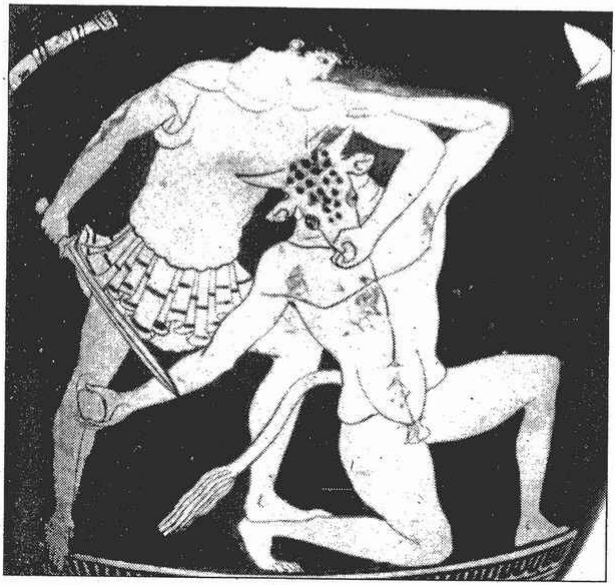

- RĂZBOIUL TROIAN A AVUT LOC!
- PORTRETUL UNUI ARHEOLOG AMATOR: SCHLIEMANN.
- TAINA SCRIERII „LINIARE B".
- DE UNDE AU VENIT AHEII?
- DE CE ESTE APOLLO ÎNTOTDEAUNA DE PARTEA TROIENILOR.
- „SPRE PALATUL LUI NESTOR".
- CONTROVERSE ÎN LEGĂTURĂ CU PERIPLUL LUI ULISE.

Şapte oraşe antice îşi disputau cinstea de a fi patria lui Homer, dar se pare că după unele cercetări mai recente, în această onorabilă competiţie n-au mai rămas decât două: Chios şi Smirna. N-au lipsit nici cercetătorii (italianul Vico, francezul d'Aubignac, germanul August Wolf şi alţii) care încă de acum două veacuri pretindeau – şi o demonstrau cu argumente mai mult sau mai puţin convingătoare – că Homer n-a existat, că *Iliada* şi *Odiseea* n-ar fi decât prelucrări ale celor mai frumoase balade populare, culese de-la vechi' ıezi – cântăreţii rătăcitori ai epocii primitive din istoria Elade: - apoi selecţionate şi rânduite de gramaticienii din vremea lui Pisistrate, în jurul anului 600 î.e.n. Oricum, cele douăzeci şi patru de cărţi ale *Iliadei* care cântă războiul troian şi cele douăzeci şi patru de cărţi ale *Odiseii* descriind călătoria de întoarcere a lui Ulise – cuprinzând în total 28 000 versuri – rămân capodopere ale poeziei epice universale.

Chestiunea paternităţii operei homerice este de dată relativ recentă, cei vechi nu puneau la îndoială existenţa genialului bard; tradiţia ni-l prezintă bătrân şi orb – aşa ne apare în busturile vechi, răspândite în mai toate marile muzee europene, dar şi în unele opere mai noi, de pildă în *Apothéose d'Homère*, savanta compoziţie a lui Ingres aflată la Luvru. Cercetătorii din diferite domenii folosesc expresii ca „epocă homerică" sau „cultură homerică", iar în vorbirea de toate zilele adjectivul „homeric" a căpătat, prin extindere, înţelesul de „grandios"; desemnăm prin „râs homeric" un râs de proporţii neobişnuite, puternic, de

nepotolit – aluzie la uriaşele hohote de râs ale zeilor din Olimp stârnite de surprinderea vinovatei idile bucolice dintre Ares şi Afrodita.

Cercetările mai recente nu mai au, în general, ca obiect existenţa lui Homer, iar despre însuşirile literare ale eposurilor elene, vreme de două milenii şi jumătate – şi mai ales în ultimele cinci veacuri, de la Renaştere până în zilele noastre – s-a scris, poate, mai mult decât în oricare alt domeniu al literelor, acesta fiind unul dintre domeniile preferenţiale ale filologiei clasice. Apoi, filologii au început să colaboreze cu istoricii şi o îndelungată perioadă a lumii egeice, lipsită de mărturii scrise sau arheologice, a căpătat contururi: obiceiuri şi rituri dîntr-un trecut îndepărtat, organizarea cetăţilor şi a familiei, meşteşugurile, numeroase amănunte din viaţa de toate zilele; lumea homerică a devenit astfel obiectul unui mare număr de studii şi de interpretări, apărându-ne într-o lumină nouă, nu lipsită de aspecte controversate.

Şi iată, după ce multă vreme lumea în care evoluează eroii lui Homer a fost socotită cadrul unor ficţiuni literare, odată cu trecerea ei din domeniul filologiei şi al criticii literare în cel al ştiinţelor istorice, cercetătorii şi-au pus în mod firesc întrebarea dacă locurile şi evenimentele descrise în poemele homerice nu corespund, măcar în parte, unor realităţi istorice – problemă cu atât mai importantă cu cât pentru această perioadă mărturii scrise nu existau, iar cele arheologice erau foarte sărace: a existat Troia? Războiul troian a avut loc? Regii Priam al Troiei, Menalau al Spartei, Agamemnon al Micenei şi Argosului sunt personaje istorice? Unde trebuie localizate insulele din periplul lui Ulise? Unele dintre aceste întrebări n-au căpătat nici până astăzi răspuns, altele sunt pe deplin (sau pe cale de a fi) elucidate – în orice caz ele au stârnit în ultima vreme interesul cercetătorilor şi al unor categorii foarte largi de iubitori ai istoriei, după cum o dovedeşte numărul mare de lucrări de nivel mediu legate de această temă, editate în numeroase ţări.

Când Jean Giraudoux lucra la piesa sa *Războiul troian nu va avea loc* – jucată în 1935 la Paris şi reluată apoi pe numeroase scene, printre care şi la Bucureşti – nimeni nu mai punea la îndoială existenţa Troiei; se ştia atunci că războiul troian a avut loc – oamenii de ştiinţă fixaseră chiar data foarte probabilă,

cuprinzând cei zece ani de care vorbeşte şi Homer: între 1193 şi 1184 î.e.n.

Cea mai veche dată istorică păstrată în izvoarele literare greceşti este relativ târzie: 776 î.e.n., anul în care s-au desfăşurat primele jocuri olimpice; primul elen a cărui personalitate complexă – om de stat, legislator şi poet – ne este pe deplin cunoscută, a fost Solon din Atena (circa 640–558 î.e.n.). Pentru legendele

Lupta între greci şi troieni; reproducere de pe o amforă

greceşti mai vechi, aflate în număr impresionant, nu existau, până nu demult, nici date exacte şi nici dovezi – arheologice sau de altă natură – că ar avea ca punct de plecare evenimente istorice.

În secolul XVIII, paternitatea celor mai celebre epopei ale antichităţii era obiectul unor discuţii înverşunate – după cum arătam, problema care se punea era: a existat Homer? În veacul următor, oamenii de ştiinţă din numeroase ţări au abordat o altă problemă: câtă autenticitate aveau tradiţiile transmise din generaţie în generaţie, din veac în veac, de poezia eroică greacă?

Unii cercetători socoteau că există temeiuri serioase în sprijinul ipotezei că măcar o parte din tradiţia perpetuată de poemele homerice porneşte de la evenimente reale; această ipoteză, argumentau ei, era confirmată de unele relatări târzii; în secolul II e.n. Pausanias a văzut mormântul lui „Aegyptos" în Arcadia, iar Diodor, care a trăit în secolul lui August, a vizitat şi descris mormântul lui „Minos" din Sicilia. Ce-i drept, până astăzi nu avem vreo dovadă că Aegyptos – despre care legenda spune că

şi-a căsătorit cei 50 de fii cu danaidele, fiicele fratelui său Danaos, ei fiind apoi ucişi de nevestele lor, în afară de unul, chiar în noaptea nunţii – a existat aievea, în schimb, despre Minos, înţeleptul rege şi legislator cretan, cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii ne-au adus o seamă de informaţii foarte interesante; şi iată că, după ce multă vreme Minos a fost socotit o figură legendară, iar Creta (care în poemele homerice

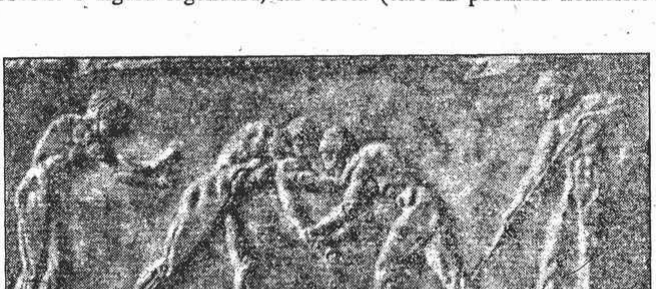

Lupte „clasice" în palestra; basorelief aflat în Muzeul naţional din Atena

apare ca o insulă bogată, foarte populată şi înzestrată cu construcţii monumentale) o insulă oarecare din lumea veche egeeană, oamenii de ştiinţă (arheologi, istorici, lingvişti) au adus dovezi convingătoare că a existat o perioadă „minoică" în civilizaţia cretană, că legendele homerice sunt grefate pe un fond istoric real. Săpăturile efectuate la Cnossos, Phaistos şi în alte locuri de către expediţii arheologice din mai multe ţări (şi îndeosebi de englezul Arthur J. Evans) au revoluţionat cunoştinţele noastre despre lumea egeeană, iar astăzi se folosesc în mod curent expresiile „civilizaţie cretană" şi „civilizaţie minoică".

Printre cercetătorii din a doua jumătate a veacului trecut, preocupaţi mai puţin de aspectele literare ale poemelor homerice, şi cu osebire de tradiţia istorică perpetuată în *Iliada* şi *Odiseea*, un merit incontestabil îi revine lui Heinrich Schliemann –

negustorul îndrăgostit de istorie şi arheologie – care, în 1870, a început pe cont propriu săpături pe colina de la Hissarlâc, aproape de malurile Dardanelelor, unde localizase cu o admirabilă intuiţie Troia. A găsit un tezaur de obiecte şi a fost convins că aparţine lui Priam. A săpat la Micene, unde a descoperit o necropolă regală pe care a atribuit-o lui Agamemnon. A întreprins săpături în Tirint şi în alte părţi, de cele mai multe ori cu succes.

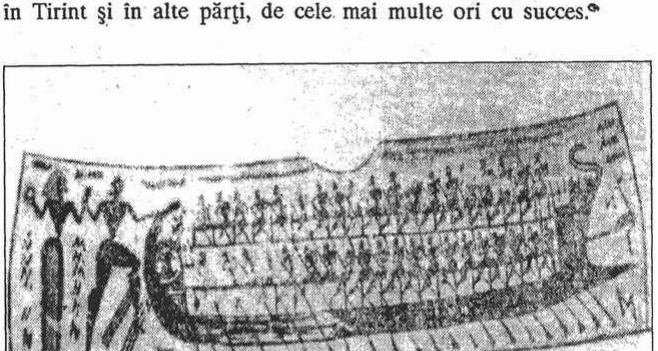

Navă grecească; reproducere de pe un vas de lut ars din sec. VIII î.e.n.

Schliemann a fost un om cu însuşiri cu totul ieşite din comun. După o tinereţe nu lipsită de peripeţii, în activitatea sa de mai târziu, ca negustor, a reuşit să acumuleze o avere considerabilă, care apoi i-a conferit independenţă şi mijloacele materiale uriaşe necesare satisfacerii pasiunii sale; şi-a însuşit paisprezece limbi moderne, pe care le-a învăţat singur şi de fiecare dată într-un timp neobişnuit de scurt; mare iubitor al lui Homer, îl învăţase pe de rost; pregătindu-se pentru activitatea viitoare de arheolog, învăţase, tot singur, greaca veche. Foarte plastic este portretul pe care i-l face D. M. Pippidi (în prefaţa la versiunea românească a lucrării *Lumea lui Odiseu* de M. I. Finley, Edit, Ştiinţifică, Bucureşti, 1968): „... Henrich Schliemann nu era numai un îndrăzneţ întreprinzător de afaceri sau un speculator norocos. Ceea ce-l deosebea de obişnuiţii piraţi ai bursei sau ai câmpurilor de petrol,

ceea ce conferă activităţii lui un interes deosebit şi omului o aureolă de legendă, e voinţa–i extraordinară pusă în slujba unui ţel unic, îmbinarea neobişnuită a unor mari capacităţi practice şi a unei devorante pasiuni intelectuale. Modestul funcţionar comercial ajuns, după osteneli şi privaţiuni, stăpânul unei mari averi, putea să–şi încheie cariera ca preşedinte al unui consiliu de administraţie, ca filantrop sau ca om politic. Astfel de exemple

Odiseu şi Ajax; vas de lut ars (circa 500 î.e.n.)

s–au văzut nu o dată şi se mai văd, în alte locuri, chiar în zilele noastre. Ceea ce nu se mai văsuse până atunci, ceea ce e puţin probabil să se mai repete cândva, în aceleaşi condiţii, e cazul unui individ asupra căruia o operă literară citită în copilărie să fi exercitat o înrâurire atât de nemăsurată încât, în înţelesul cel mai riguros al termenului, să ajungă să–i subjuge fiinţa."

În cele două decenii de activitate (a murit în 1890), Schliemann n–a reuşit să–şi convingă contemporanii de importanţa descoperirilor sale. Se spunea despre el că are o fantezie poetică şi a fost de multe ori ţinta unor atacuri în care cercetările sale erau ridiculizate – tezaurele şi monumentele dezgropate de el

erau atribuite unor perioade mai recente, localizate în perioada romană sau chiar bizantină...

Fără îndoială că Schliemann a greşit de multe ori. Faimosul tezaur de la Hissarlâc, de pildă, descoperit de el la Nivelul II, nu aparţinea lui Priam; Wilhelm Dörpfeld, colaboratorul şi succesorul lui Schliemann, a arătat că, dintre cele şapte cetăţi suprapuse, cea de la Nivelul VI, prin natura fortificaţiilor puternice

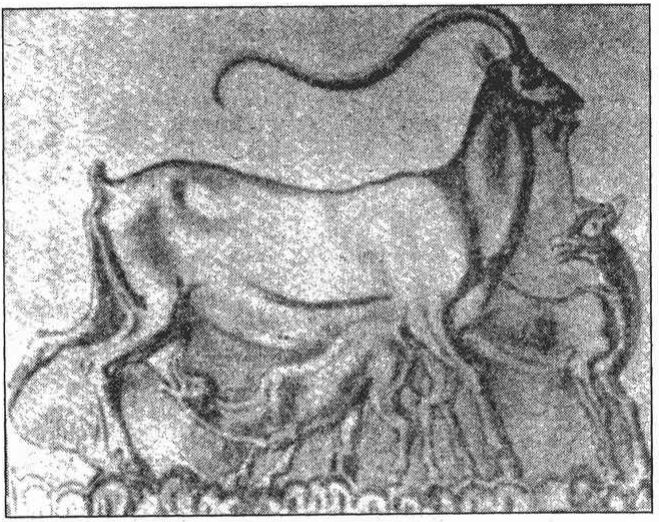

Teracotă cretană din perioada minoică

şi a ceramicii găsite aici, prezintă toate caracteristicile cetăţii lui Priam, iar nu cea de la Nivelul II, cum credea Schliemann. Dar Heinrich Schliemann rămâne totuşi fondatorul arheologiei egeice, descoperirile sale constituind punctul de plecare pentru ample cercetări care continuă până în zilele noastre, după peste un veac de la prima lovitură de târnăcop dată la Hissarlâc, care urma să ducă la dezvelirea celor şapte cetăţi suprapuse de la Troia.

După ce Schliemann a făcut începutul, mulţi alţi oameni de ştiinţă au întreprins cercetări în Asia Mică, Grecia continentală şi insulele egeene – între aceştia W. Flinders Petrie, Arthur J.

Evans, Carl W. Blegens, A. J. B. Wace, Cl. F. A. Schaefer; rezultatele acestor cercetări au demonstrat că lumea egeică a fost pe de o parte tributară Asiei Minore care, prin Troia şi insule, a radiat influenţele sale până în cele mai depărtate regiuni ale Eladei – pe de altă parte, civilizaţiile neolitice greceşti erau legate de Balcani, după cum au dovedit săpăturile sistematice întreprinse în ultima vreme în Iugoslavia, Bulgaria şi în ţara noastră. (La Congresul de studii balcanice şi sud-est europene – Sofia, 1966 – această problemă a fost amplu dezbătută, punându-se într-o lumină nouă interferenţa civilizaţiilor originale şi complexe din nordul Peninsulei Balcanice cu civilizaţia Eladei). Aceste cercetări au venit să confirme că atât informaţiile, uneori confuze, consemnate de literatura istorică greacă relativ târzie, cât şi o seamă de indicaţii de cele mai multe ori vagi, cuprinse în cele 28 000 versuri ale poemelor homerice, erau, în bună parte, ţesute în ghergheful adevărului istoric.

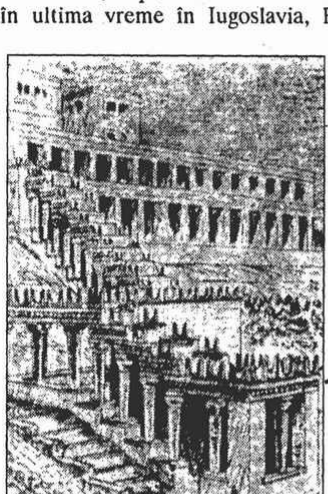

Faţada palatului din Cnossos în reconstituirea propusă de Th. Fyfe

O cotitură importantă s-a produs în ultimul deceniu al veacului trecut odată cu descoperirea în Creta, de către Arthur J. Evans, a unor tăbliţe de lut gravate cu semne făcând parte din trei sisteme de scriere. Arthur John Evans, pe care Ivar Lissner îl califică (pe bună dreptate) ca pe „unul dintre cei mai eficienţi arheologi ai veacului nostru", s-a născut în 1851, la Nash Mills, a studiat la Oxford şi Göttingen, a călătorit prin Finlanda, Laponia şi Balcani, iar în 1882 a fost arestat de austrieci sub bănuiala de a fi participat la o răscoală din Dalmaţia. În 1893 a început săpăturile în Creta, descoperind ruinele palatului de la Cnossos şi dăruindu-ne

informaţii de mare însemnătate cu privire la cultura minoică, printre cele mai vechi de pe teritoriul european. Evans a murit nonagenar în 1941 – „tocmai la timp ca să nu afle de debarcarea germanilor în Creta, insula pe care o îndrăgea, şi nici de faptul că statul major german se stabilise chiar în vila lui, *Ariadne*, lângă Cnossos" (Lissner).

Cele patru volune redactate de Evans (*The Palace of Minos at Knossos*, 1921–1936) au dezvăluit istoricilor o lume nouă, au impus reconsiderarea unor ipoteze mai vechi cu privire la cultura perioadelor homerică şi prehomerică, de asemenea cu privire la originea şi evoluţia scrisului. Cele trei sisteme de scriere găsite în Creta cuprindeau o formă mai veche, hieroglifică (pictografică) folosită între 2000 şi 1750 î.e.n., precum şi cele două numite de Evans „liniară A" şi „liniară B". Tăbliţe cu scriere „liniară A" au mai fost găsite, în afară de Creta, pe insula Melos şi, în cantitate mică, la Micene; numeroase (circa 2 000) tăbliţe cu scrierea „liniară B" s-au găsit în Creta, la Cnossos; A. J. B. Wace a găsit asemenea tăbliţe la Micene, iar C. W. Blegen la Pylos. Tăbliţele cretane sunt, se pare, cele mai vechi. De aici trebuie oare trasă concluzia că respectiva scriere a fost „inventată" de cretani? Şi cè conţin cele două mii de tăbliţe găsite la Cnossos?

După toate probabilităţile, scrierea „liniară B" a înlocuit pe cea „liniară A" în jurul anului 1400 î.e.n. Găsirea tăbliţelor de la Cnossos se datorează unei întâmplări – una dintre întâmplările norocoase care nu o dată vin în ajutorul arheologilor: cretanii minoici îşi uscau tăbliţele de lut primitoare ale scrierii la soare şi la vânt, sistem care însă nu le întărea aşa încât să supravieţuiască trei milenii şi jumătate – după câteva veacuri se prefăceau în pulbere; or, palatul de la Cnossos a fost de câteva ori mistuit de incendii (spre nenorocirea locuitorilor lui şi marea şansă a arheologilor din zilele noastre) astfel încât circa 2 000 tăbliţe s-au întărit la foc transformându-se practic în lut ars. Ceea ce nu rezolvă, desigur, semnele de întrebare legate de ele şi de scrierea „liniară B" – bunăoară de ce nu s-au găsit decât foarte puţine asemenea tăbliţe în alte palate minoice, care şi ele au ars? Oare palatul de la Cnossos era un fel de depozit de tăbliţe, o arhivă, o bibliotecă? Şi, înainte de orice, ce conţineau aceste tăbliţe?

Cercetătorii se aflau în faţa unei scrieri necunoscute, într-o limbă necunoscută, de aceea descifrarea progresa anevoie, pas cu pas – o muncă asiduă care s-a prelungit pe o periadă de peste

trei decenii. Mai întâi, americanii Alice Kober şi Emmet L. Bennett au arătat că „liniara B" este fundamental deosebită de „liniara A", apoi că limba acestei scrieri este de tip indoeuropean. Între timp s-au găsit tăbliţe cu scriere „liniară B" în câteva insule şi oraşe din peninsula grecească (ce-i drept în cantitate mai mică), de unde concluzia că scrierea era într-o oarecare măsură răspândită în lumea miceniană; dar, oricum, tăbliţele cretane, datând din jurul anului 1400 î.e.n., erau mai vechi cu cel puţin

Tăbliţă de argilă cu scriere liniară B găsită în palatul de la Pilos

un veac decât cele din Micene şi din alte locuri – de unde concluzia (cam pripită) că grecii n-au preluat scrierea de la popoarele Orientului Apropiat, ci de la cretani. Rezolvarea a venit prin străduinţa şi intuiţia excepţională a lui Michael Ventris.

Ca şi Schliemann, ca şi Evans, Michael Ventris a fost o personalitate originală, ieşită din comun. Tatăl său, ofiţer al armatei engleze din India, şi mama sa, pe jumătate poloneză,

i-au dat o educaţie îngrijită – a făcut şcoala în Elveţia, unde a învăţat germana şi franceza; într-o vacanţă petrecută în Suedia a învăţat suedeza; întors în Anglia, a studiat singur greaca veche. La vârstele copilăriei şi adolescenţei, citea cărţi despre descifrarea hieroglifelor egiptene, audia conferinţele lui Arthur Evans despre civilizaţia minoică şi se număra printre cititorii permanenţi ai renumitei biblioteci de la British Museum. În timpul războiului

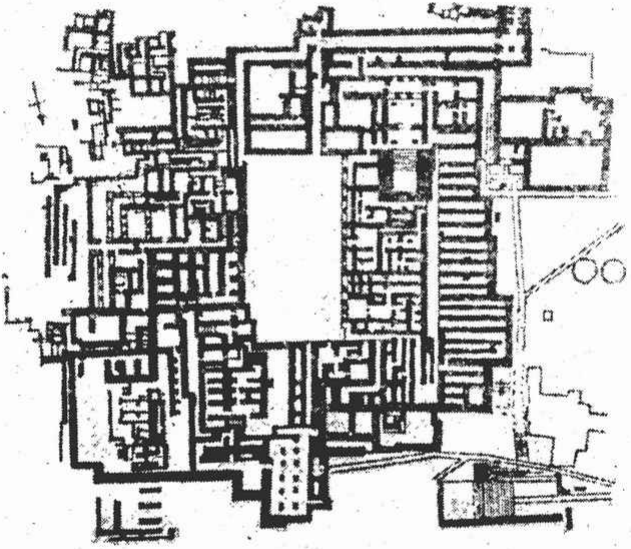

Planul palatului de la Cnossos

a fost pilot într-o escadrilă de bombardiere, iar după încheierea păcii şi-a luat diploma de arhitect. Şi-a pierdut viaţa în 1956, într-un stupid accident de automobil; abia împlinise 34 ani. Prietenul său John Chadwick scria despre el: „Dacă ne întrebăm care erau calităţile deosebite ale acestui om, ne putem referi la uriaşa sa putere de muncă, la capacitatea sa de concentrare, la meticuloasa sa exactitate, la talentul său de desenator.

Toate acestea erau necesare; dar mai era ceva, greu de definit. Mintea lui lucra cu o rapiditate surprinzătoare, astfel că putea să realizeze toate implicaţiile unei idei înainte de a o exprima prin cuvinte."

După încercări infructuoase datorate faptului că pornise de la ideea greşită că limba scrierii „liniare B" este etrusca, Ventris obţine rezultate spectaculoase clasificând semnele scrierii după sunetul cu care începe fiecare silabă, dovedind că este vorba de

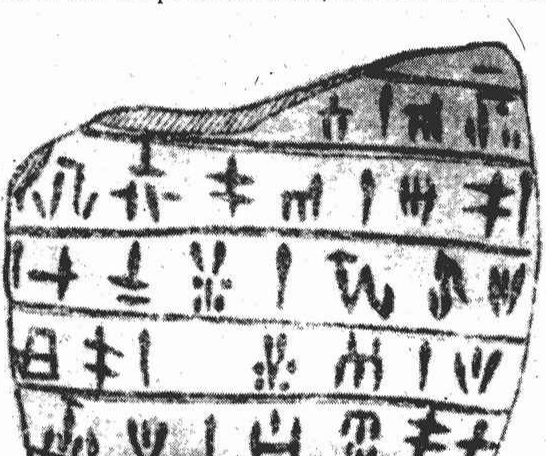

Scriere cipro-minoică influenţată de cuneiformele sumeriene

o limbă greacă, şi anume de o formă arhaică, diferită de cea clasică. În 1952–1953 îşi continuă cercetările în colaborare cu lingvistul John Chadwick de la Oxford, publicându-şi rezultatele în prestigioasa revistă *Journal of Hellenic Studies*; studiul a provocat vâlvă şi controverse înverşunate – controverse care vor lua însă sfârşit un an mai târziu, în 1954, când arheologul american Carl W. Blegen descoperă în ruinele palatului de la Pylos (de care ne vom ocupa pe larg, mai departe) tăbliţe redactate în „liniara B"

pe care reuşeşte să le transcrie cu ajutorul studiului publicat de Ventris şi Chadwick.

Deşi textele în „liniara B" sunt exclusiv texte de arhivă (inventare privind oi şi capre, tauri şi vaci, ateliere de prelucrare a bronzului, unelte, cantităţi de alimente şi vin, date privind vânzarea şi cumpărarea sclavilor ş.a.m.d.) şi deloc de natură literară, istorică sau religioasă în măsură să ne dea indicaţii privind evenimente sau persoane istorice, însuşi faptul că sunt redactate în limba greacă este o dovadă că civilizaţia miceniană era de origine greacă – ea fusese creată de triburile greceşti, poate că de aheii din poemele homerice. Dar cine erau aceşti ahei – denumire care multă vreme n-a apărut decât în textele homerice relativ târzii?

Vreme îndelungată s-a crezut că aheii erau un produs al fanteziei homerice – denumire pe care bardul o dădea urmaşilor unor triburi de origine incertă (probabil greceşti); e drept că Homer foloseşte şi denumirea de eleni (*hellenes*) sub care totalitatea triburilor greceşti avea să rămână în istorie, dar numai pentru populaţia unei regiuni din Thessalia – regiunea Hellas – în schimb, prin ahei desemnează populaţia numeroasă din Grecia Centrală şi Peloponez. Limba greacă este rezultatul evoluţiei unor limbi arhaice indoeuropene – ea a venit în Grecia pe calea migraţiei unor triburi care locuiseră multă vreme stepele dintre Polonia şi Turkestan. Or, după cum arată D. M. Pippidi şi alţii, în limba greacă există numeroase urme ale unei limbi pregreceşti – de pildă denumiri toponimice terminate în „nthos" şi „ssos", care nu pot fi explicate cu ajutorul fondului lexical grecesc. De asemenea se impune în mod logic şi concluzia că grecii au preluat de la populaţia autohtonă anumite denumiri locale – de munţi, fluvii, insule –, de asemenea denumirea unor plante sau animale pe care nu le cunoşteau. Însuşi Homer ne spune (în *Odiseea*) că în Creta trăiau „cretani antici, sidonieni, dorieni şi pelasgi"; Herodot aminteşte şi el de pelasgi – ei vorbeau o limbă „barbară", ne informează părintele istoriei, aşadar o limbă negrecească.

Or, Homer face totdeauna o distincţie între ahei – care sunt, de fapt, eroii eposurilor sale – şi celelalte seminţii cu care aceştia vin în contact, fie ca prieteni, fie ca duşmani. Dar de unde provine această denumire, pe care o găsim la Homer şi numai la Homer? Corespunde ea unei realităţi istorice, este ea fundamentată din punct de vedere lingvistic?

Un mare pas înainte s-a făcut în această chestiune încă din primul deceniu al veacului nostru. La săpăturile de la Bogaz-Köy (în apropiere de Ankara), o misiune arheologică germană a descoperit, între altele, aproape 10 000 tăbliţe de lut ars purtând texte în limba hitită. După descifrarea acestor texte de către B. Hrozny s-a făcut oarecare lumină şi în această controversă legată de textele homerice şi lumea veche miceniană: se pare că numele ahei, pe care bardul îl foloseşte frecvent ca pe o denumire generală a vechilor triburi, nu este rodul fanteziei homerice – în textele hitite din veacurile XVI şi XV î.e.n. o denumire asemănătoare apare de vreo douăzeci de ori; după cum rezultă din aceste texte, la frontiera apuseană a statului hitit se afla regatul „Ahhijàva" – un stat cu caracter maritim, având ample legături comerciale – pe care arheologul german Robert Forrer îl traduce prin „ţara aheilor". Iată, aşadar, că alături de arheologie, filologia îşi aduce contribuţia la elucidarea unor probleme legate de lumea miceniană şi de modul în care această lume este oglindită în *Iliada* şi *Odiseea*.

Un rol deloc neglijabil a fost atribuit şi antropologiei. Dacă ştim astăzi că prima imigrare a grecilor în spaţiul egeic s-a produs între anii 2000 şi 1900 î.e.n., aceasta se datorează în parte şi datelor furnizate de vechile necropole: la Asine s-au găsit cranii din perioada cuprinsă între 1900 şi circa 1600 î.e.n., din studiul cărora reiese că populaţia era amestecată – în parte indoeuropeană şi în parte egeică. Craniile de la Kalkani ne dau date şi mai interesante: cele bărbăteşti aparţin tipului indoeuropean, cele femeieşti tipului egeic – de unde concluzia că grecii imigraţi şi-au luat soţii dintre femeile populaţiei autohtone; este un obicei străvechi şi un drept al cuceritorului, perpetuat prin tradiţie şi menţionat în aproape toate marile cicluri de legende, inclusiv cele create în lumea miceniană.

Istoria religiilor vechi oferă unele referiri legate de puternicele influenţe ale culturilor orientale asupra celei greceşti – printre aceste referiri numărându-se practica oracolelor şi cultul lui Apollo. Se ştie că Apollo patrona numeroase oracole atât în Grecia, cât şi în Asia Mică; la Argos preotesele se inspirau bând sângele mieilor sacrificaţi, la Teba prezicerile se făceau prin examinarea măruntaielor animalelor aduse ca jertfă, în alte părţi, preoţii (sau preotesele) beau apă de la un izvor sau o fântână

sacre, în sfârşit, la Delfi, cel mai celebru dintre oracolele antichităţii preoteasa lui Apollo (Pythia) se aşeza pe un trepied aspirând miresmele ameţitoare ce se degajau dintr–o crăpătură adâncă a muntelui.

Apollo ocupă un loc foarte important în panteonul grec – el este ocrotitorul turmelor şi al păstorilor, tămăduitorul bolnavilor şi făuritorul recoltelor, protectorul filosofiei, moralei, muzicii, artelor frumoase şi, bineînţeles, inspiratorul oracolelor. Asupra originii zeului s–au dus de–a lungul vremii (şi se duc încă) discuţii; unii sunt de părere că, la origine, Apollo nu este un zeu grec, ci doric (numele lui ar deriva de la „apella" – ţarcul oilor) sau lician; alţii, fără să nege formele asemănătoare, uneori aproape identice, ale cultului lui Apollo în Asia Mică, susţin că este un zeu grec, pe care Licia şi alte regiuni ale Orientului l–au importat şi adaptat panteonului lor. Nu vom enumera toate argumentele (foarte numeroase) în favoarea sau împotriva fiecăreia dintre aceste două ipoteze, ci ne vom mulţumi să consemnăm concluzia pe care o trage Ivar Lissner (în interesanta lucrare din care am mai citat): „În *Iliada* lui Homer, Apollo este totdeauna de partea troienilor, iar nu de cea a grecilor. Troia se află în Turcia de astăzi, nu departe de Dardanele, prin urmare în Asia Mică, de unde se trage concluzia că pe vremuri Apollo nu era un zeu grec, ci un zeu originar din Asia Mică".

„Dansatorul cu taurul"; reproducere de pe o piatră gravată din Creta

Ştim astăzi că Apollo n–a putut împiedica înfrângerea troienilor şi nimicirea cetăţii lor, dar despre puterea lui şi respectul

pe care i-l arătau cei vechi stă mărturie faptul că nu mai puţin de optsprezece oraşe antice se numeau Apollonia – şi tot aşa se numeşte şi o sfântă catolică prăznuită la 9 februarie şi care în Evul Mediu era invocată pentru alinarea durerilor de dinţi...

După cum descoperirile lui Schliemann au demonstrat fondul de adevăr al legendelor legate de Troia, iar decoperirile lui sir Arthur Evans la Cnossos au pus într-o lumină nouă tradiţia (în

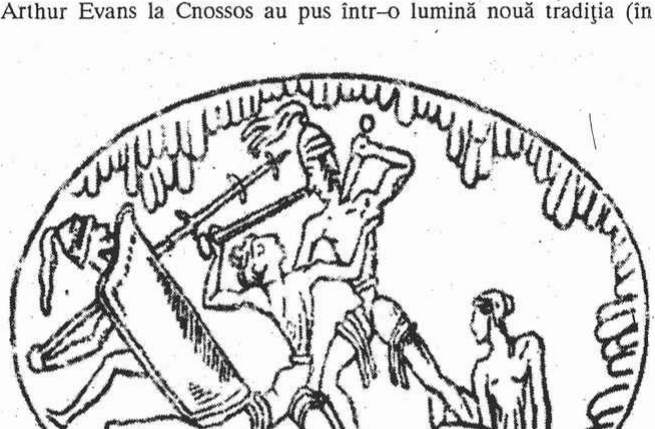

Ornament pe un inel din Micene (1500–1400 î.e.n.)

cea mai mare parte orală) legată de sălaşul labirintic al Minotaurului, tot aşa şantierele arheologice de la Micene, Tirint şi Teba, care aduceau la lumină vestigiile formaţiilor statale miceniene, au contribuit ca oameni de ştiinţă de prestigiu – cum sunt de pildă M. P. Nilsson şi J. V. Luce – să afirme cu convingere că marile cicluri mitice greceşti s-au alcătuit tocmai în jurul acestor formaţii. Martin P. Nilsson demonstrează cu argumente

convingătoare că, în lumina acestor descoperiri, istoria lui Atreu şi a urmaşilor săi, de asemenea relatările despre Hercule şi Oedip nu mai trebuie şi nu mai pot fi luate drept simple ficţiuni literare, izvorâte exclusiv din fantezia populară; comentându-l pe Nilsson, J. V. Luce adaugă că „de acum înainte le putem considera ca tradiţii autentice, născute în jurul principalelor centre ale lumii miceniene în epoca celei mai mari înfloriri a ei, cu alte cuvinte la sfârşitul epocii de bronz. Ceea ce era odinioară considerat ca mit trebuie acum tratat ca o materie istorică necesitând o muncă minuţioasă de «cernere» pentru recuperarea fondului de realitate înglobat în această materie".

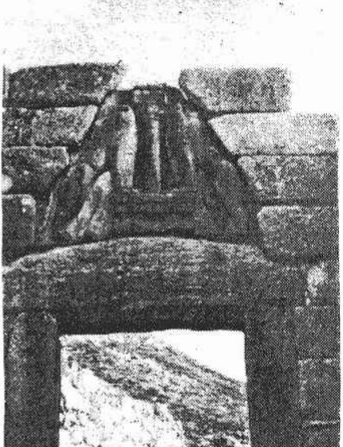

„Poarta leilor" din palatul de la Micene, unde ar fi domnit Agamemnon

Tendinţa de a depista elementele istorice din marile cicluri de legende şi mituri s-a făcut cu osebire simţită în ultimele decenii şi nu încetează să se manifeste până în zilele noastre; în ultima vreme (ne referim la deceniile al şaptelea şi al optulea) vechile legende capătă substanţă istorică mai ales în urma descoperirilor arheologice făcute pe solul grec. În Itaca (unde săpăturile au început în preajma celui de-al doilea război mondial şi continuă, cu unele întreruperi, până în vremea noastră) descoperirile au dus la evidenţierea fundalului care domină *Odiseea*: au fost scoase la lumină vestigiile unui cuprinzător edificiu şi (în regiunea golfului Polis) recuperată o cantitate însemnată de ceramică miceniană; dintr-o peşteră situată în apropiere şi consacrată nimfelor, au fost exhumate vase de ceramică datând din epoci diferite, de la epoca de bronz şi până la primul veac al erei noastre, de asemenea treisprezece cazane de bronz

aşezate pe câte trei picioare şi lucrate cu măiestrie, datând din secolele IX şi VIII î.e.n., precum şi o mască de lut ars din secolul II pe care figurează inscripţia: „Rugă către Ulise".

Deşi vestigiile de mai sus sunt, în general, ulterioare evenimentelor relatate de Homer, totuşi, ele tind să confirme exactitatea unora dintre datele ce se desprind din poemele homerice – de pildă că, în perioada războiului troian, insula Itaca făcea

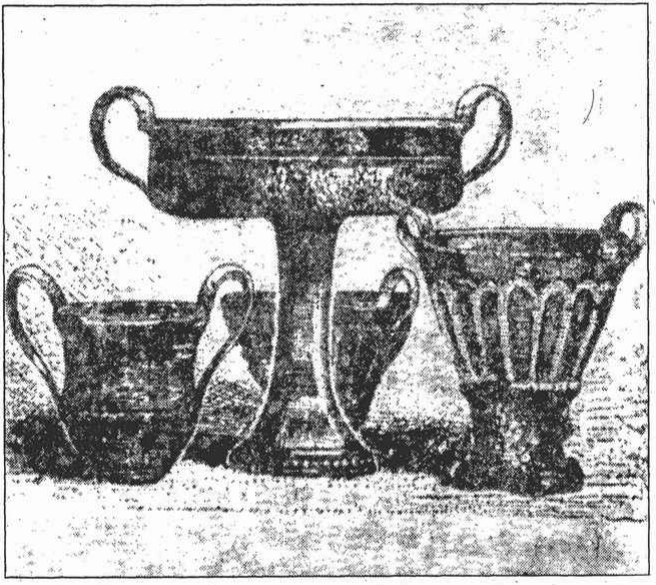

Vase de aur găsite la Micene

parte din formaţia statală miceniană.

În cântul al III-lea al *Odiseii* se relatează sosirea la Pylos a lui Telemac, fiul lui Ulise şi al Penelopei, plecat din Itaca în căutarea tatălui său dispărut de atâta vreme; pornind către sud, Telemac debarcă aşadar la Pylos „cel nisipos", unde este primit cu deosebită ospitalitate de Nestor, regele local, în impunătorul său palat. Vom cita două pasaje din acest cânt (în tălmăcirea lui

G. Murnu – ed. 1956, ESPLA, Bucureşti – traducere despre care D. M. Pippidi spune că se înscrie „printre cele mai izbutite versiuni poetice... din câte se cunosc în toate literaturile"). Mai întâi, versurile 524–530:

„... Când sosiră
Cu toţii la palat, acolo–n sală
Pe rând şezură–n scaune şi–n jeţuri.
Şi cum veniră, în ulcior bătrânul
Amesteca cu apă un vin dulce
De unsprezece ani, ce–l deschisese
Şi–abia îl destupase chelăriţa"

Apoi, versurile 628–634:

„În vremea asta dalba Policaste,
Copila cea mai tânăr–a lui Nestor,
Pe Telemah îl duse să se scalde.
Şi–l îmbăie şi–l unse cu miresme,
Şi–l învăscu într–o manta şi–o haină,
Şi de la scaldă el ieşi ca zeii
De mândru la privit;..."

Sunt două scene obişnuite care, alături de alte descrieri ale lui Homer legate de Pylos şi de palatul înţeleptului Nestor, au fost confirmate de descoperirile – pe care le putem califica drept spectaculoase – făcute de profesorul Carl W. Blegen, (începând cu anul 1952) la Epano Englianos, în sud–vestul Messeniei; aici, între gurile a două râuri, se găseşte singurul loc al peninsulei unde malul stâncos face loc unor dune cu nisip – de unde şi epitetul pe care Homer i–l dă: „oraşul nisipos"; în palatul care atinsese o impunătoare măreţie în secolul XIII î.e.n. se văd încă bazele coloanelor, vestigii ale porticelor, ale sălii principale (megaron) cu uriaşa vatră centrală, porţiuni ale pardoselii cu desenul în culori al dalelor. Este imposibil să nu vezi asemănarea palatului homeric, aşa cum e descris de poet şi cel scos la iveală de săpăturile arheologice – mai ales în ce priveşte încăperea centrală, acea sală mare lipsită de ferestre, cu vatra în mijloc şi slujind ca loc de petrecere pentru oaspeţi.

În sfârşit, scena îmbăierii lui Telemac şi a închinării vinului „dulce, de unsprezece ani" ne este evocată de faptul că într–una

dintre săli se află o cadă de baie de formă grațioasă, bogat decorată – iar în spatele palatului o cămară de vinuri, cu vase de argilă pe care sunt imprimate semne indicând anul de proveniență a recoltelor... „ După toate acestea", spune J. V. Luce, „rămâne de văzut dacă scepticii mai sunt în măsură să demonstreze că este o greșeală să se identifice ansamblul de clădiri în chestiune cu palatul lui Nestor descris de Homer".

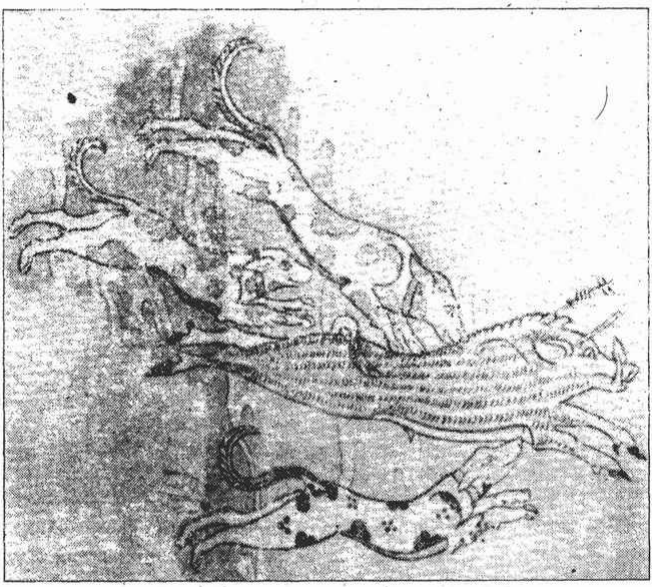

Frescă (detaliu) din palatul de la Tirint reprezentând o vânătoare de mistreți

Strânsa corelație dintre datele arheologice și tradiția literară greacă găsește sprijin și în arhivele palatului, unde faimoasele tăblițe cu scrierea liniară B confirmă că Pylos era principalul centru administrativ al Messeniei apusene în perioada războiului troian – război care, după cum ne spune Homer, Nestor participase

cu nouăzeci de nave, aşadar cu cea mai puternică forţă militară după cea a lui Agamemnon.

Se cuvine totuşi să menţionăm faptul că, în ciuda potrivirilor dintre amănuntele furnizate de datele arheologice şi cele relatate de textele homerice (numele Pylos, malul nisipos, megaronul cu vatra lui, sala de baie, cămara cu vinuri ş.a.) nu există dovezi scrise – tăbliţele sunt, după cum arătam, nişte inventare, ele nu

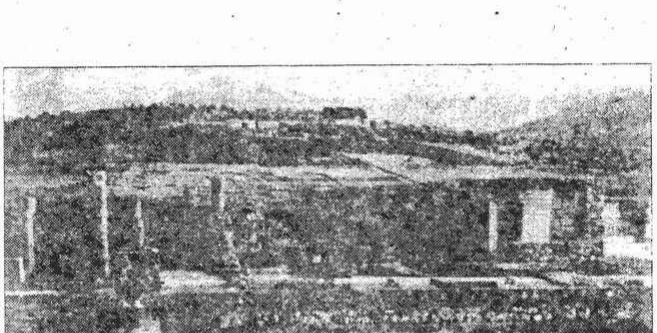

Şantierul de la Cnossos, astăzi

menţionează vreun nume, nici măcar pe al lui Nestor, de pildă – astfel că ne aflăm în faţa unei identificări fondate pe deducţie, cu alte cuvinte dovezi sprijinindu-se pe fapte care limitează numărul ipotezelor admisibile. Şi (împreună cu câţiva cercetători mai sceptici, dar nu lipsiţi de probitate) trebuie să acceptăm ca pe o ipoteză admisibilă că palatul lui Nestor – „sălile vestite", cum le numeşte Homer – aşteaptă încă să fie descoperit, în altă

parte a Peloponezului, cu atât mai mult cu cât studii recente, întreprinse pe teren, au arătat că în Messenia atât de bogată în vestigii există încă numeroase aşezări miceniene necercetate sau insuficient cercetate. Pentru profesorul Carl W. Blegen însă, lucrurile sunt limpezi: în apropierea şantierului său arheologic de la Pylos a pus o tăbliţă menită să-i călăuzească pe vizitatori: „Spre palatul lui Nestor"...

Războiul troian a durat zece ani – şi tot zece ani au durat şi peregrinările lui Ulise–Odiseu până ce a reuşit să-şi regăsească Itaca şi pe credincioasa-i Penelope. După cum datele homerice legate de războiul troian (*Iliada*) au format obiectul unor cercetări şi uneori al unor controverse, tot aşa îndelungatul şi aventurosul periplu al lui Ulise (*Odiseea*) a format obiectul unor încercări de reconstituire, unele fondate pe argumente mai mult sau mai puţin solide, altele de-a dreptul năstruşnice.

Printre acestea din urmă se numără ipoteza că Ulise ar fi trecut prin Coloanele lui Hercule (Gibraltar), pornind spre sud până la extremitatea australă a Africii, precedându-i astfel cu şase veacuri pe navigatorii fenicieni aflţi în slujba faraonului Nechao (609–594 î.e.n.), care (după cum ne relatează Herodot) au reuşit să ducă la bun sfârşit această performanţă excepţională pentru vremea lor; altă ipoteză, la fel de hazardată, avansează că, ieşind din Mediterana, Ulise ar fi pornit spre nord, ajungând până pe coastele occidentale ale Norvegiei, pe drumul pe care-l va parcurge abia după opt veacuri un alt locuitor al ţărmului mediteranean, geograful Pytheas din Marsilia, care era însă mai priceput în ale navigaţiei şi oricum mai bine echipat pentru asemenea călătorie primejdioasă. În sfârşit, n-au lipsit nici cei care şi l-au imaginat pe „bărbatul viteaz şi iscusit" – cum este calificat în versiunea lui G. Murnu – mai aproape de meleagurile noastre, în Marea Neagră, unele dintre vestitele sale pătanii desfăşurându-se pe ţărmurile Caucazului şi Crimeii.

În ipotezele cele mai veridice – pe care le vom lua în considerare în cele ce urmează – periplul lui Ulise a fost mult mai modest; deşi a durat zece ani, el n-a depăşit limitele Mediteranei – ba, mai mult, către apus n-a trecut decât cu puţin de ţărmurile Siciliei, iar punctul cel mai răsăritean al itinerarului său este tocmai Troia, locul de pornire. În privinţa Troiei nu

mai avem astăzi nici o îndoială: era situată pe coasta de nord-vest a Asiei Mici, nu departe de Dardanele, lângă satul turcesc Hissarlâc. Tot aşa, patria lui Odiseu şi în acelaşi timp destinaţia sa, Itaca, este identificată cu insula numită astăzi Thaki, sau Ithâke (în Marea Ionică, între insulele Leuca şi Kefalonia); la începutul veacului nostru, această identificare a fost pusă la îndoială de unii specialişti – textului homeric i s-ar fi potrivit mai degrabă insula alăturată, Leuca, mai mare, mai bogată –, dar săpăturile întreprinse în insula Thaki începând cu deceniul al patrulea au risipit această îndoială, confirmând tradiţia milenară (de altfel, însuşi Ulise spune, în cântul IX: „Eu locuiesc în Itaca... unde împrejur sunt multe insule, precum e Zachintul păduros, Dulichiu, Same" – Zahintos se numeşte şi astăzi aşa, Same s-a transformat în Kefalonia, numai Dulichioi n-a putut fi identificată). Avem deci date eminamente sigure în privinţa locurilor de pornire şi de sosire ale lui Ulise.

Să vedem acum etapele periplului, aşa cum sunt ele descrise în circa 5 000 versuri (din totalul de 16 000) ale *Odiseii*. Mai întâi, eroul nostru poposeşte în ţara ciconilor, după care trece de extremitatea sud-estică a Greciei, pe la capul Malea, vestit prin furtunile sale, ajungând în ţara lotofagilor, apoi rând pe rând în regiunea locuită de ciclopi, în insula lui Eol, lăcaşul vânturilor, insula Caprelor, ţara lestrigonilor şi Aia, insula vrăjitoarei Circe, de unde, după ce cu binecunoscuta-i iscusinţă îşi va salva tovarăşii prefăcuţi în porci, va acosta în întunecata ţară a cimerienilor – aşadar în împărăţia morţii – apoi pe lângă insula sirenelor cu cântul lor ademenitor şi printre monştrii Scylla şi Charybda, pe lângă păşunile boilor soarelui, până la Ogigia, insula nimfei Calipso, unde va rămâne şapte ani, după care, făcând un popas în „mănoasa ţară" a feacienilor, îşi va regăsi Itaca.

Prima etapă, în ţara ciconilor, nu ridică nici o dificultate: de origine tracă, ciconii locuiau pe ţărmul nordic al Mării Egee, la poalele muntelui Ismaros, până către frontiera de astăzi a Greciei cu Turcia europeană. Distrugerea cetăţii lor de către Ulise şi ai săi ne apare justificată: ciconii luaseră parte la războiul troian ca aliaţi ai regelui Priam şi era firesc ca „aheii" să pornească împotriva lor o expediţie de pedeapsă.

După o furtună năprasnică în regiunea capului Malea, pe unde voia să treacă din Marea Egee în Marea Ionică, abătut de

vânturi din drumul său, Ulise rătăci nouă zile către sud-vest şi într-a zecea poposi în ţara lotofagilor. Identificarea acestei regiuni cu ţărmurile golfului numit astăzi Gabes (eventual cu Insula Djerba aflată la extremitatea sudică a golfului) este foarte probabilă: există texte care atestă că anumite triburi de pe coasta Africii se hrăneau cu fructele unei plante înrudite cu lotusul (numele ştiinţific: *Zizyphus lotus Desfontaines*) şi însuşi Herodot (în Cartea a patra a monumentalei sale opere) aminteşte, în secolul V î.e.n. de un asemenea neam „al lotofagilor".

Cât despre ţara ciclopilor „cei procleţi şi trufaşi", opiniile diferă – unii o plasează în răsăritul Siciliei, pe povârnişurile vulcanului Etna, alţii în partea apuseană a insulei, în apropiere de Trapani, în sfârşit alţii pe malul golfului Neapole; pentru această din urmă opinie par să pledeze versurile „Un mic ostrov cu mari păduri în dreptul / Limanului ciclopilor se-ntinde /... / Şi capre negre-acolo sunt puzderii,..." – ostrov în care poate că ar trebui să recunoaştem fermecătoarea Capri („Insula Caprelor") situată în golful napolitan, deşi insula Faviguana din arhipelagul Egadelor, în apusul Siciliei, ar putea şi ea corespunde sumarei descrieri... Dar, înainte de orice, se cuvine să nu uităm că în cazul ciclopilor este vorba de un popor fabulos, după cum fabuloasă este şi evadarea lui Ulise din peşteră – ascuns sub pântecele unui berbec, după ce l-a orbit pe uriaşul şi fiorosul Polifem.

Eolia, „ostrovul cel plutitor", a fost identificată cu insula vulcanică Stromboli din grupul Liparelor, poate fiindcă uneori, în perioadele de activitate a vulcanului, emisiile lui gazoase formează un fel de ceaţă deasupra apei, încât insula pare că într-adevăr pluteşte; de altfel, în vremurile mai noi, arhipelagul Lipari a primit şi numele de Isole Eolie.

În privinţa Lestrigoniei cea locuită de antropofagi, părerile sunt împărţite între Sardinia (coasta nordică, în dreptul strâmtorii Bonifacio) şi ţărmul nord-vestic al Siciliei – singura indicaţie pe care ne-o dă Homer este că din Eolia şi până în ţara lestrigonilor este cale de şapte zile; se pare că prima variantă, cea sardă, se bucură de sufragiile celor mai mulţi dintre comentatori.

Aia, insula vrăjitoarei Circe, a format şi ea obiectul unor controverse – ipotezele mai noi înclinând către Ustica, în nordul Siciliei; oricum, ipoteza mai veche, în legătură cu ţara Aia din Caucaz (menţionată de Herodot şi de Apollonios din Rhodos)

nu mai este luată astăzi în consideraţie, şi nici cea referitoare la Monte-Circeo, pe coasta tireniană a Italiei.

Cimerienii, „poporul cel de-a pururi învăluit în ceaţă şi-ntuneric", nu trebuie confundaţi cu vechii locuitori ai Tauridei (Crimeea de astăzi), prin urmare cu cimerienii menţionaţi de Herodot şi de Strabon, deşi unii comentatori n-au exclus această ipoteză. Este vorba, evident, de un neam fabulos, locuind în „împărăţia întunericului", unde Ulise s-a dus să-l caute pe prorocul Tiresios – dar având în vedere apropierea sa de Aia şi logica itinerarului, ţara cimerienilor trebuie să se fi aflat şi ea pe coasta nordică a Siciliei, sau pe o insulă nu prea depărtată.

În schimb, aproape toţi cercetătorii sunt de acord că insula Sirenelor trebuie căutată lângă coasta tireniană a Italiei, la sud de Neapole, unde până astăzi, în dreptul micului port Amalfi, un grup de mici insule se numeşte Sirennuse – de asemenea că Scylla, monstrul cu şase capete, şi Charybda, nume care în greceşte înseamnă „vârtejul", trebuie situate în strâmtoarea Messina, unde navigaţia cu mijloacele primitive ale acelor vremuri era îngreunată de stânci, curenţi şi sorburi; ceea ce ne duce la concluzia că şi păşunile boilor soarelui trebuiau să se afle pe ţărmul de răsărit al Siciliei, nu departe de Taormina.

În sfârşit, Ogigia, insula zânei Clipso „cea cu plete mândre", unde Ulise va zăbovi şapte ani, a prilejuit de asemenea numeroase discuţii de-a lungul vremii, ea fiind localizată ipotetic în vecinătatea Maltei (insula *Gozo*), în sud-vestul Siciliei (insula Pantelleria) şi în nordul Siciliei (insula Lipari); un cercetător mai nou, francezul Victor Bérard, susţine cu argumente demne de luat în considerare că ar fi vorba de mica insulă Peregil, între Gibraltar şi ţărmul african, prelungind astfel aria înlăuntrul căreia se desfăşoară itinerarul eroului nostru până la extremitatea apuseană a Mediteranei.

Şi despre Scheria, ţara feacienilor, s-au acreditat tot felul de versiuni – s-a emis chiar părerea că nici n-ar fi vorba de o insulă, ci de ţărmul Calabriei de astăzi. Totuşi, identificarea Scheriei cu insula Corfu are până în zilele noastre numeroşi adepţi, care invocă în favoarea ei un text din Thucydide, deşi Corfu nu se află departe de Itaca, fapt ce contrazice, într-o oarecare măsură, textul homeric (cântul VI) în care Nausicaa, fiica lui Alcinou, îi spune eroului nostru „... locuim... / Departe,

cei din urmă pe noianul / Bătut de valuri, şi la noi nu vine / Din altă parte nimeni..."

Unul dintre autorii mai noi ai reconstituirii itinerarului lui Ulise a calculat că, luându-se în consideraţie cele mai probabile variante ale acestui itinerar, eroul lui Homer a străbătut cam 2 300 mile (circa 4 260 km), ceea ce este foarte puţin având în vedere că periplul a durat zece ani; această distanţă, adaugă comentatorul, reprezintă abia a zecea parte din cea parcursă de sir Francis Chichester, solitarul navigator britanic care în deceniul al şaptelea al secolului nostru a făcut înconjurul lumii. Este, fireşte, şi acesta un mod de a aborda problema, numai că trebuie să ţinem seama şi de faptul că între cele două călătorii s-au scurs peste trei milenii şi că Ulise, pe nava lui modestă, care aducea mai mult a plută, nu avea hărţi de navigaţie, parâme de nailon, busolă şi altele de felul acesta (ceea ce nu înseamnă, bineînţeles, că performanţa lui sir Francis nu constituie o realizare excepţională). Şi apoi, la drept vorbind, călătoria lui Ulise n-a durat zece ani, de vreme ce a stat pe insula vrăjitoarei Circe un an şi pe insula nimfei Calipso şapte ani; căci Homer l-a înzestrat pe eroul nostru nu numai cu isteţime, iscusinţă şi vitejie, ci şi cu oarecare slăbiciune pentru farmecele feminine – însuşire care în lumea mitului grec nu era nicidecum un cusur, ba dimpotrivă, era comună multor eroi şi chiar zeilor...

Discuţiile în jurul poemelor homerice sunt vechi, aproape tot atât de vechi ca şi poemele; ele au atins o primă culme în urmă cu peste două milenii, la Alexandria, unde „... în tihna celei mai mari biblioteci pe care o văzuse lumea, laolaltă cu alte discipline până atunci necunoscute, avea să se nască, din nevoia valorificării unui patrimoniu literar imens, acea ramură a ştiinţelor sociale căreia îi spunem astăzi «istoria literară» şi pe care creatorii ei o numeau *filologie*" (D. M. Pippidi în „Introducere" la *Odiseea*, ed. 1956).

Iliada şi *Odiseea*, poeme tradiţionale reflectând în principiu elemente din epoca bronzului târziu, menţinute în anumite fraze-formule nealterate de-a lungul veacurilor, sunt rodul unui complicat proces de elaborare şi adaptare, proces la care au participat câteva generaţii de aezi, de cântăreţi transmiţători ai tradiţiei cu precădere orale. Epopeile s-au dezvoltat astfel treptat,

pe nesimţite am putea spune, trecând de la o generaţie la alta, de la o formă la alta. Iată de ce, după cum fundamentat remarcă Petre Alexandrescu (în „Introducere" la vrsiunea românească a cărţii lui Fr. Matz – *Creta, Micene, Troia*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1969) „... *Iliada* şi *Odiseea* nu pot fi luate drept surse istorice de sine stătătoare; ele pot servi cel mult la verificarea şi la confirmarea unor conjecturi stabilite pe alte căi". Căci nu trebuie să uităm că, înainte de toate, poemele homerice sunt cunoscute şi apreciate ca monumente până acum inegalate ale poeziei epice universale – ele au încântat oamenii vreme de trei milenii şi fără îndoială că o vor face încă multă vreme de aici înainte.

INSULELE MISTERIOASE

„Navigatorul să se încreadă numai în forţele lui. Prietenii îi sunt doar vânturile şi furtunile care îl duc departe în ţări necunoscute".

Fridjofsaga
(circa 1300 e.n.).

„Apariţia unor insule-fantomă, a unor ţărmuri ce se întrezăresc vag este ceva obişnuit în materie de navigaţie. Un strat subţire de ceaţă sau un nor la orizont (mai ales în amurg) sunt îndeajuns ca să ţi se pară că ai zărit o insulă. Chiar şi marinarii experimentaţi se pot înşela".

S. E. Morison
în Admiral of the Ocean Sea. A Life of Christopher Columbus, *1942.*

INSULĂ: Întindere de pământ înconjurată din toate părţile de apă, situată fie într-un ocean, mare sau lac, fie în cadrul albiei unei ape curgătoare.

Dicţionarul explicativ al limbii române, 1975.

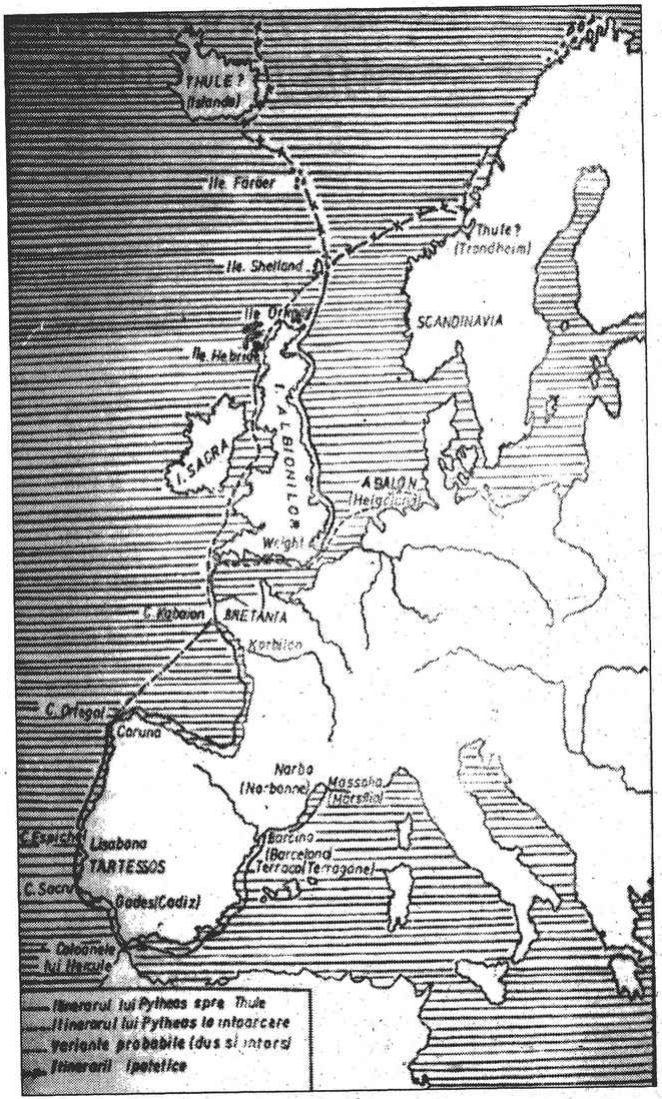
THULE ?
(Islanda)
Ile Farôer
Thule?
(Trondheim)
Ile Shetland
Ile Orkney
Ile Hebrides
SCANDINAVIA
I. SACRA
ALBIONES
ABALON
(Helgoland)
Wright
C. Kibaion
BRETANIA
Korbilon
C. Pregat
Caruna
Narbo
(Narbonne)
Massaha
(Marsilia)
C. Espichel
Lisabona
TARTESSOS
Barzina
(Barcelona)
Terraco(Terragone)
C. Sacru
Gades(Cadiz)
Coloanele
lui Hercule
Itinerarul lui Pytheas spre Thule
Itinerarul lui Pytheas la intoarcere
Varianta probabilă (dus și intors)
Itinerarii ipotetice

- UNDE TREBUIE LOCALIZATE INSULELE FERICIŢILOR?
- EOLIA ŞI VULCANUL STROMBOLI.
- ISTORIA AGITATĂ A CHIHLIMBARULUI.
- FENICIENII: INSULELE GORILELOR ŞI INSULELE COSITORULUI.
- CĂLĂTORIA LUI PHYTEAS CĂTRE ULTIMA THULE.
- LEGENDA SFÂNTULUI BRANDAN.
- INSULELE-FANTOMĂ: BRAZIL ŞI ANTILIA.
- SPRE INSULELE MIRODENIILOR.
- MISTERIOASA ŢARĂ A PAPAGALILOR.
- INSULELE CARE APAR ŞI DISPAR.

Se spune despre marinari că ar fi înzestraţi cu o imaginaţie prodigioasă, trăsătură de caracter care poate că-şi are originea în trecutul îndepărtat al îndelungatelor călătorii, când navele pluteau între cer şi apă vreme de săptămâni şi luni în şir; în această izolare totală, când meleagurile familiare au rămas cu mii de mile în urmă, iar în faţă se găseşte o ţintă adesea incertă şi uneori necunoscută, imaginaţia află teren prielnic, plăsmuind făpturi şi întâmplări fantastice, unele dintre ele transformându-se apoi în legende care s-au perpetuat de-a lungul veacurilor, până aproape de vremurile noastre. Tot aşa, când marinarii lui Vasco da Gama sau Cristofor Columb puneau pentru prima oară piciorul pe insulele necunoscute (europenilor) din Indiile Răsăritene sau Apusene, venind în contact cu o lume nouă şi ciudată, era firesc ca imaginaţia să le fie stimulată, ca întâmplărilor trăite să li se adauge altele, izvorâte din închipuire şi menite să dea culoare relatărilor. De această tentaţie n-au scăpat nici călătorii dinaintea veacului marilor navigatori iberi, de pildă arabul Ibn Battuta sau veneţianul Marco Polo, şi nici alţii de mai târziu, ca Spătarul Milescu, care în pragul ultimului pătrar al veacului XVIII, a călătorit în Orient, ajungând până la Pekin.

Indiferent dacă aşternute în scris de vreun ştiutor de carte

sau numai povestite la masa unei cârciumi de port, relatările fantastice din ţări îndepărtate aveau şi menirea de a scoate în evidenţă curajul şi îndrăzneala navigatorilor, într-o vreme în care globul nostru era acoperit de numeroase pete albe, iar cârma, compasul, busola şi velatura fie că nu se cunoşteau, fie că erau la începuturile utilizării lor – aşadar într-o vreme când deviza *audaces fortuna juvat* („soarta îi favorizează pe cei îndrăzneţi") era eminamente marinărească. Iarăşi, alte relatări, intenţionat fanteziste, aveau scopuri bine determinate sub aspect mercantil: fenicienii, de pildă, popor de navigatori şi negustători, îşi presărau povestirile cu tot felul de monştri marini şi cataclisme înspăimântătoare, pentru a descuraja pe cei care ar fi voit să se avânte pe itinerariile străbătute de ei şi al căror monopol l-au deţinut veacuri de-a rândul.

Herodot

Vechii greci îşi imaginau oceanul ca pe un fluviu fără de sfârşit, înconjurând lumea locuită de oameni. În nemărginirea acestui Okeanos, la „capătul lumii" se aflau *Insulele Morţilor*, unde potrivit lui Homer (*Odiseea* · în tălmăcirea lui G. Murnu): „... omul / trăieşte mai ferice că nu-i ploaie / şi nici nu-i iarnă lungă / Ci pururea suflare lină-adie / Din Ocean şi mângâie pe oameni..." La poeţii mai noi aceste meleaguri apar sub numele de *Insulele Fericiţilor* (Insulae Fortunatae – denumire latinească sub care au figurat în hărţi până în perioada medievală) pe care unii cercetători, bazându-se pe anumite indicaţii din textele antice, le-au identificat cu Insulele Canare. Există dovezi de netăgăduit că fenicienii descoperiseră mai demult drumul către Canare, Madeira şi Azore, dar „păstraseră

taina asupra lui; ideea despre unele pământuri îndepărtate şi inccesibile a stăruit vreme de veacuri, ba chiar milenii – drumul către ele era presărat cu monştri marini, ceţuri dese, prăpăstii, vârtejuri şi furtuni năprasnice, din care nici un navigator oricât de iscusit nu putea scăpa. Tocmai pentru a-i împiedica pe corăbieri să treacă din Mediterana, marea familiară grecilor, în Atlantic – în Marea Tenebrelor cea plină de primejdii, Hercule a ridicat cele două stânci uriaşe care străjuiesc strâmtoarea numită astăzi Gibraltar.

Vânturile, socotite de cei vechi ca un fenomen curios, îşi aveau sălaşul în *Insulele Vânturilor* unde, după cum ne relatează şi Horaţiu într-una dintre odele lui, Eol îi ţinea închişi într-o peşteră pe Boreu, zeul vântului de Nord, pe Euros, vântul de Răsărit, şi pe Zefiros, vântul de Apus, lăsându-le slobode la porunca lui Neptun. (Mai târziu, în primii ani ai erei noastre, arhitectul Andronicus a ridicat la Atena un turn al vânturilor, pe care figurau opt vânturi; astăzi, pe „roza vânturilor" sunt grupate 36 vânturi mai însemnate.) În privinţa Insulelor Eoliene nu mai avem astăzi îndoieli: ele sunt identificate cu Insulele Lipari din Marea Tireniană, în nordul Siciliei (vizitate şi de Ulise în periplul său), iar legenda despre Eolia, insula plutitoare, poate că-şi are originea în natura lor vulcanică: Stromboli, situat pe cea mai nordică dintre cele şaptesprezece insule ale arhipelagului, se numără printre cei mai activi vulcani din Europa – el erupe la intervale de 20 minute, aruncând gaze şi cenuşă vulcanică, astfel încât de departe insula pare că se mişcă.

În bazinul Mării Mediterane, navigaţia era aşadar cunoscută cu multe milenii înaintea erei noastre; cele mai vechi date certe ne duc către cretani, care au ajuns cu navele lor primitive, acţionate de vâslaşi sclavi, în Cipru, pe coastele Libanului, în Egipt şi probabil în Marea Neagră, apoi spre apus, în Sicilia şi Sardinia, şi, mai departe, pe ţărmurile scăldate de soare cunoscute astăzi sub numele de Coasta de Azur. Dar s-au avântat oare cretanii dincolo de Coloanele lui Hercule? Se pare că da: într-un mormânt cretan, vechi de aproape 4 500 ani, s-a găsit chihlimbar de provenienţă baltică; este greu de presupus că apreciata ambră galbenă a fost transportată pe dificilele drumuri de uscat, de-a curmezişul Europei din jurul anului 2500 î.e.n. – drumul de la varegi la greci de care pomeneşte „cronica lui Nestor" se situează

în veacurile XI–XIII e.n.; în consecinţă, nu trebuie să excludem posibilitatea că navigatorii cretani, pe lângă rolul important pe care l-au avut în colonizarea insulelor egeene şi a unei bune părţi a litoralului mediteranean s-au avântat în Oceanul Atlantic şi Marea Baltică, până la *Isula Chihlimbarului.*

Chihlimbarul a fost dintotdeauna foarte preţuit în Orient – de el „... se leagă o pagină întragă din mişcările popoarelor vechi"

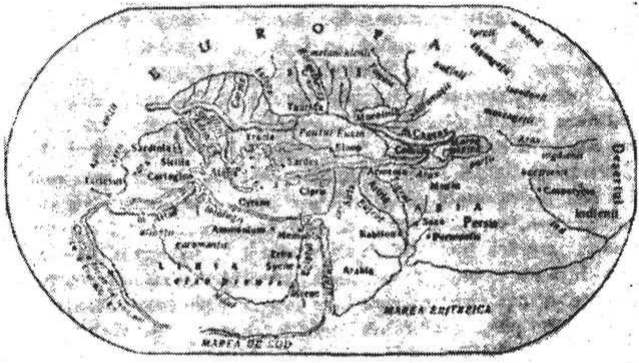

Pământul, după Herodot

după cum remarcă, pe bună dreptate, reputatul geolog Ion Simionescu (în *Din ale naturii*). Este un mineral de culoare galbenă până la brun, răşină fosilă (din eocen şi oligocenul inferior) de conifere, folosit mai ales la obiecte de podoabă, deoarece se pretează la cioplit şi lustruit. Asemenea podoabe s-au găsit la săpăturile arheologice de la Micene şi din Mesopotamia, ele figurau la loc de cinste în haremul înţeleptului rege Solomon

(despre care se spune că avea o mie de neveste), la curţile regilor egipteni şi în palatele cezarilor romani. Vechii greci – deşi socoteau chihlimbarul ca fiind lacrimile împietrite ale heliadelor care-l plângeau pe fratele lor, Phaeton, ucis de trăsnetul lui Zeus – au remarcat şi proprietatea sa de a atrage unele obiecte atunci când e frecat cu o ţesătură moale de lână, şi l-au numit *elektrum* (de unde denumirea unor noţiuni moderne ca „electricitate" şi alţi câţiva zeci de termeni din aceeaşi rădăcină). În cuprinsul bucăţilor de chihlimbar sunt prinse uneori insecte perfect conservate – o lucrare de referinţă ca *Meyers Lexikon* apreciază la 2 000 de specii numărul insectelor şi fragmentelor de plante păstrate în învelişul de ambră galbenă – dintre care unele dispărute. Chihlimbarul se găseşte şi la noi, mai ales în Valea Buzăului, având o culoare mai închisă decât cel de Baltica; pe vremuri, în casele boiereşti se ardeau mici bucăţi de chihlimbar care răspândeau o mireasmă plăcută – obicei turcesc, se pare, adus pe meleagurile noastre de către greci; de altfel, termenul prin care-l desemnăm vine din turceşte (*kehlibar*) – în multe alte limbi i se spune ambră galbenă prin analogie cu substanţa ceroasă, plăcut mirositoare, extrasă din intestinul unei specii de caşalot şi folosită în industria parfumurilor.

Podoabele găsite în mormintele de la Micene erau dintr-un chihlimbar provenind indiscutabil din regiunea Balticii: galben-auriu până la galben-roşiatic, străbătut de vinişoare mai închise – răşină fosilă de *Pinus succinifera; succinus* este numele latin al chihlimbarului; romanii cunoşteau şi ambra galbenă şi o apreciau – Pliniu cel Bătrân a descris-o în a sa *Istoria naturală* socotind-o pe drept cuvânt răşină de conifere, spre deosebire de unii naturalişti din perioada medievală care o socoteau drept... urina solidificată a râsului, fiara cea mai setoasă de sânge din pădurile nordice. Dar cu trei veacuri înainte de Pliniu, navigatorul şi geograful Pytheas din Massalia (Marsilia de astăzi) a cercetat chihlimbarul în călătoria sa din anii 325–320 î.e.n. aducând cu el şi câteva mostre. Din păcate, relatarea lui Pytheas a ajuns până la noi fragmentar, prin intermediul unor autori mai târzii (istoricul Polibiu şi geograful Strabon), care-i neagă meritele, socotind că n-a ajuns până la Marea Sciţilor (Baltică), ci doar la Marea Tenebrelor (Nordului). Oricum, Pytheas vorbeşte despre ţărmurile locuite de germani – el le spune „teutoni" şi relatează că strângeau chihlimbar pe o insulă numită Abal, aflată la o zi de drum de coastă.

Întrebarea la care au încercat să răspundă cercetătorii mai noi este: unde trebuie localizată Abal – Insula Chihlimbarului?

Părerile sunt împărţite în această privinţă. S-a vorbit de insula Rügen, despre care avem însă numai date relativ târzii, din jurul anului 1000, când negustorii normanzi şi slavi baltici practicau aici, în cetatea Arkona (Urkan), un comerţ intens, exportând blănuri, piei şi chihlimbar în schimbul ţesăturilor şi armelor orientale. De asemenea, insula Usedom, situată tot în apropierea coastei baltice germane, despre care avem date din primele veacuri ale erei noastre – cronicarul Adam von Bremen vorbeşte despre străvechea cetate Jumneta, unde veneau neguţătorii din Sud să cumpere blănuri, peşte afumat, miere şi, bineînţeles, chihlimbar.

În sfârşit, o a treia ipoteză, care ni se pare cea mai plauzibilă, identifică vechea Insulă a Chihlimbarului cu Gotland: o insulă lungă de 44 kilometri, la circa 80 kilometri de ţărmul suedez, împădurită, prevăzută cu porturi bune. De cealaltă parte se află ţărmul lituanian, cunoscut în veacurile trecute şi sub denumirea de Coasta Chihlimbarului. Aici – după cum ne spune tot I. Simionescu – „Natura însăşi e lucrătorul minier. Valurile mării bat în ţărm, îl năruie, scormonind boţurile de chihlimbar, adunându-le ca pietrişuri în zăcăminte secundare, din care cu uşurinţă pot fi luate. Alteori bucăţile răscolite din pământ plutesc la faţa apei ca şi spuma de mare."

Despre vechea faimă a insulei Gotland vorbeşte însuşi renumele ei, de „Regină a mărilor nordului", iar principala ei aşezare, cetatea Visby, puternic centru comercial, era supranumită „Cartagina nordului". Autori mai noi (printre care Attilio Gaudio) descriu Gotlandul ca pe *Insula Comorilor*, într-adevăr, în peşteri şi în subteranele vechilor fortăreţe vikinge şi germanice s-au descoperit cantităţi uriaşe de monede de aur şi de argint, de provenienţele cele mai variate, între care monede cu efigii ale împăraţilor romani, de asemenea obiecte de aramă şi podoabe de origine etruscă. Mai târziu, cam de prin secolul VII, vikingii au pornit cu vestitele lor „corăbii lungi" – drakkarele – încărcate cu chihlimbar şi sare, cu piatră de var şi gudron, spre răsărit, de unde se întorceau cu ţesături şi covoare, mătăsuri şi mirodenii. „La sfârşitul fiecărei expediţii", ne spune tot A. Gaudio, „echipajele flotei vikingilor din Gotland debarcau în insula lor îndepărtată şi necunoscută, depozitându-şi lăzile pline cu bani şi cu mărfuri preţioase [...] După un timp, vikingii din Gotland nu mai ştiau

unde să depună spre păstrare toate aceste comori, şi atunci au săpat magazii şi ascunzători subterane. Ei au umplut cu ele chiar mormintele, ceea ce ne face să bănuim că multe alte comori se mai ascund în Gotland, în afara celor care au fost descoperite până acum. Printre miile de monede descoperite, sunt monede greceşti, anglo-saxone şi poloneze sau renane".

După ce multe veacuri în şir obiectivele principale ale

Cupă de bronz cipro-feniciană

negustorilor gotlandezi îl constituiau porturile şi pieţele Orientului, cam de prin jurul anului 1000, legăturile cu lumea orientală în general au suferit o întrerupere bruscă, în favoarea comerţului cu Rusia şi cu Bizanţul: pieţele slave şi cea bizantină erau îndeosebi pieţe de achiziţii, marea clientelă occidentală fiind Anglia. Mai târziu, odată cu constituirea oraşului Visby, această comunicare urbană a atras numeroşi negustori străini; noii

imigranţi au pus viaţa locuitorilor din Visby sub un regim juridic şi politic special, asigurând privilegiile noii negustorimi. „Oraşul devenea din ce în ce mai înfloritor şi fiecare comunitate contribuia la aspectul lui monumental [...] Astfel se îndreptau către cerul cetăţii Visby bolţile gotice ale bisericilor germane şi saxone, coloanele clădirilor în formă de cruce ale bisericilor ruseşti şi linîile sobre, romane, ale ordinelor religioase ale cistercienilor, franciscanilor şi dominicanilor".

Gotland, Insula Chihlimbarului, avea să cunoască vremuri agitate în veacul XIII, când în nordul continentului nostru se vor produce unele schimbări însemnate, între care apariţia Ligii Hanseatice – o uniune comercială, apoi şi politică, a oraşelor interesate în negoţul pe Marea Nordului şi Marea Baltică. Hansa, al cărei nucleu l-au format oraşele Hamburg, Lübeck şi Bremen, a devenit o forţă politică deosebit de puternică mai ales după 1367, în urma războiului victorios împotriva Danemarcei; mai târziu ea cuprindea mai mult de 160 oraşe, având depozite de mărfuri pe o arie imensă ce se întindea de la Bergen (în Norvegia) până la Bruges (în Ţările de Jos) şi de la Londra până la Novgorod. În a doua jumătate a veacului XIV, pe Gotland îşi găsi refugiu „Frăţia Vitalienilor", organizaţie piratească specializată în jefuirea navelor comerciale care plecau din porturile hanseatice sau se îndreptau către aceste porturi; între alţii, aici îşi avea unul dintre refugii vestitul pirat Claus Störtebeker, care împreună cu locotenenţii săi Godeke Michels şi Magister Wigbold a terorizat mările nordice ani în şir; abia în 1398, o expediţie a cavalerilor teutoni va trece prin foc şi sabie ascunzătoarea piraţilor, care fură nevoiţi să fugă din Gotland după ce reuşiseră să ascundă o parte din mărfurile obţinute prin jaf în peşterile atât de numeroase ale insulei.

Insula Chihlimbarului nu-şi mai îndreptăţeşte astăzi numele, care rămâne de natură eminamente istorică: în primele patru decenii ale veacului nostru, celebrul „pământ albastru" suedez al Baltîcii în care se găseşte râvnita răşină fosilă de succin, a dat, în medie, cam 100 tone chihlimbar anual – cantitate care, în anii noştri, a scăzut şi mai mult. Dar în multe muzee de artă şi colecţii particulare, chihlimbarul se află la mare cinste: pocale, casete, statuete, mătănii, piese de şah, podoabe – multe dintre ele vechi de veacuri, ba chiar de milenii. Iar locuitorii Gotlandului se ocupă astăzi cu creşterea vitelor şi cu pescuitul heringilor;

vara, turiştii sunt atraşi de clima dulce (ţinând seama de latitudine) a insulei şi de vestigiile istorice amintind de vechiul negoţ înfloritor în care chihlimbarul a jucat un rol de seamă.

Vorbind de abilii navigatori care erau cretanii – capitala lor, cetatea Cnossos, a fost distrusă, se pare, în secolul XV î.e.n., întreaga însulă căzând sub dependenţa grecilor – nu trebuie să-i uităm pe ceilalţi mari cărăuşi ai mărilor şi neguţători ai lumii

Sigilii feniciene (după S. Moscati)

antice, pe fenicieni, despre care unele indicaţii ne duc la concluzia că au fost primii marinari capabili să călătorească şi noaptea, orientându-se după stele şi primii care au folosit ancora.

Fenicia era dăruită de natură cu porturi excelnte (Byblos, Tyr, Sidon) şi cu bogate păduri de cedri – lemn cum nu se poate mai potrivit pentru construirea de nave. Fenicienii au străbătut în lung şi-n lat apele mediteraneene cu navele lor pântecoase

acţionate de rame şi vânt, iar unii autori mai noi (L. Schwenhagen în 1928, Ch. M. Boland şi Fr. J. Pohl în 1961, precum şi alţii) nu exclud posibilitatea ca ei să fi traversat Atlanticul cu mult înaintea normanzilor şi a lui Columb – ipoteză interesantă, dar insuficient argumentată de unele descoperiri arheologice şi asemănări între scrierile feniciană şi maya. Sigur este că vreme de peste un mileniu ei au desfăşurat o intensă activitate comercială pe ţărmurile mediteraneene şi după ce au întemeiat porturi în Cipru, s-au stabilit treptat în insulele Rhodos, Sicilia, Malta şi Sardinia, au fondat Cartagina şi s-au avântat dincolo de Coloanele lui Hercule, spre sud către Canare şi Madeira, spre nord către insulele care mai târziu se vor numi Britanice.

Curios este faptul că, deşi utilizau un alfabet care ulterior va sta la baza scrierilor fonetice mai noi, uriaşele lor realizări în domeniul navigaţiei se bucură de foarte puţine relatări scrise proprii, fiind oglindite aproape exclusiv în texte ale altor popoare. Astfel, Ezechiel (circa 593–571 î.e.n.) vorbea despre Tyr (în ebraică: *tir* = stâncă, oraşul fiind construit pe o platformă stâncoasă la marginea mării) ca fiind în acea vreme cel mai însemnat port mediteraneean. Cam în aceeaşi perioadă trebuie plasat excepţionalul periplu în jurul Africii al navigatorilor din Tyr, despre care ni s-a păstrat o relatare târzie a lui Herodot. „S-a constatat", povesteşte istoricul grec în a patra carte a *Istoriilor* sale, „că Libya (Africa cunoscută în acel timp – n. n.) este udată din toate părţile de mări, cu excepţia părţii unde se învecinează cu Asia; după câte ştim, primul care a dovedit acest lucru a fost regele egiptean Nechao (e vorba de Nechao II, care a domnit între 611–595 î.e.n., ceea ce plasează expediţia în jurul anului 600 – n. n.) [...] El a trimis nişte fenicieni cu navele pe mare, poruncindu-le să se întoarcă pe la Coloanele lui Hercule [...] Fenicienii au plecat din marea Eritreică (Roşie – n. n.) şi au pătruns în Marea de Sud (Oceanul Indian – n. n.) [...] în al treilea an au trecut pe la Coloanele lui Hercule şi s-au înapoiat în Egipt. Ei povesteau, de asemenea, un lucru pe care eu nu-l cred, dar altcineva poate că o să-l creadă, şi anume că în timpul călătoriei în jurul Libyei au avut soarele în partea dreaptă. În felul acesta a fost cunoscută pentru prima dată Libya."

Scepticismul lui Herodot este desigur justificat de cunoştinţele reduse asupra globului pământesc şi asupra sistemului solar din vremea lui – amănuntul cu „soarele în partea dreaptă" constituie

însă pentru noi, cei de astăzi, un argument în favoarea ipotezei că fenicienii au depăşit Ecuatorul şi au înconjurat într-adevăr Africa. (Mai târziu, grecii vor emite teoria sfericităţii Pământului şi pe cea a existenţei unui ocean planetar unic, iar Eratostene, filosof, cartograf, matematician, bibliotecar la Alexandria, va calcula cu oarecare exactitate lungimea meridianului şi înclinarea eliptică găsind $23^{\circ}51'9''$ în loc de $23^{\circ}45'19''$.)

Fenicienii au întemeiat pe coasta nord-africană cetăţi puternice ca Utica şi Cartagina – aceasta din urmă având o formă de guvernământ pe care Aristotel „acest mare gânditor al antichităţii", o considera ca fiind perfectă – bineînţeles pentru un stat sclavagist; la un moment dat Cartagina avea (potrivit lui Strabon) 700 000 locuitori, iar despre proporţiile comerţului ei stă mărturie faptul că termenul „ bursă", folosit în toate limbile moderne, se pare că-şi trage originea de la numele colinei Byrsa, situată în marginea oraşului şi unde aveau loc importante tranzacţii comerciale. (După o altă etimologie, bursa modernă îşi trage numele de la complexul comercial al fraţilor Van der Burse din Bruges, loc de tranzacţii în perioada medievală); oricum, termenul francez *bourse* („pungă de bani") vine de la grecescul *byrsa* („săculeţ de piele") de origine cartagineză.

Veacuri în şir cartaginezii au dominat comerţul din Mediterana, organizând expediţii de explorare în Oceanul Atlantic. Pliniu cel Bătrân ne relatează despre călătoria întreprinsă (probabil în 465 î.e.n.) de Hannon cu o flotă uriaşă pentru acea vreme: 60 nave de câte 50 perechi de vâsle, având la bord 30 000 de oameni; poate că aceste cifre sunt puţin exagerate, dar fapt este că flota condusă de Hannon a navigat vreme de 12 zile de-a lungul coastelor africane ale Oceanului Atlantic, întâlnind triburi de păstori nomazi, până a ajuns la *Insulele Gorilelor*, pe care cercetătorii mai noi le identifică cu insulele numite actualmente Turtle şi Sherbro, aflate de-a lungul coastei Guineei (ceea ce constituie într-un fel o inadvertenţă: *Turtle* este numele englezesc al broaştei ţestoase de mare, chelonian care se găseşte şi astăzi în respectiva insulă; dar poate că în urmă cu două milenii şi jumătate, în insulele Turtle şi Sherbro se aflau şi gorile care făceau casă bună cu broaştele ţestoase...). Mai departe, flota lui Hannon a ajuns în apropierea unui vulcan aflat în erupţie, fenomen al naturii care i-a înspăimântat pe navigatori; unii cercetători cred că este vorba de vulcanul Camerun, alţii (printre care V.

Hilt şi I. Popovici, în *Cum au cunoscut oamenii Pământul*) cred că fenicienii au ajuns până la sud de Insulele Capului Verde, că „vor fi cunoscut poate ţărmul Africii până la Golful Guineei"; în sfârşit, alţii (I. P. Maghidovici în *Istoria descoperirilor geografice*) socotesc şi ei că Hannon a ajuns la sud de Capul Verde, dar consideră relatarea lui Pliniu prea sumară pentru a se putea afirma că ar fi ajuns până în Sierra Leone sau Camerun. De asemenea, nu cunoaştem identitatea insulei pe care cartaginezii au înfiinţat un port care a dus o viaţă înfloritoare timp de trei secole. În schimb, *Insula Corbului de Mare* este indiscutabil identificată: ea se numeşte şi astăzi Corvo şi face parte din Arhipelagul Azorelor, unde, de altfel, s-au descoperit tezaure de monede feniciene; e drept că nu s-a găsit încă statuia cu inscripţii feniciene, de care ne vorbeşte călătorul arab el-Edrisi în ale sale *Recreaţii geografice*.

Sigiliu fenician (după S. Moscati)

Strabon, autorul *Geografiei* redactate în primii ani ai erei noastre, susţine că fenicienii au fost primii navigatori care au deschis ruta comercială către *Insulele Cositorului* – nume sub care desemnau, probabil, partea meridională a insulelor britanice; ei se fereau însă să lase mărturii scrise despre călătoriile lor: pentru păstrarea monopolului, rutele comerciale şi sursele preţioaselor încărcături erau secrete, ba mai mult, rarele relatări despre aceste drumuri erau împănate cu tot felul de amănunte înfricoşătoare, menite să descurajeze eventualii concurenţi. Himilcon, un alt navigator cartaginez, pornit la drum scurt timp după Hannon, a cercetat coastele apusene ale Peninsulei Iberice şi a ajuns, se pare, până în *Insula Sfântă* – Irlanda; el

relata (potrivit geografului şi poetului latin Avienus din sec. IV e.n.) astfel călătoria lui: „Este greu de străbătut această mare nemişcată [...] nici o briză nu împinge nava. Sunt multe alge printre valuri. Fundul abia dacă este acoperit cu puţină apă. Monştrii marini umblă neîncetat, când ici când colo, înotând printre navele care nu înaintează deloc". Nici Himilcon n-a scăpat de interpretări mai recente: acei „monştri marini" care-l înfricoşaseră ar fi fost balenele din Golful Gascogne – mai târziu unul dintre locurile de pescuit renumite, iar „fundurile puţin adânci" sunt porţiunile de litoral francez alternativ scăldate de flux şi părăsite de reflux, fenomen care, pentru un navigator din Mediterana aproape lipsită de maree, era straniu, inexplicabil. Până unde a ajuns Himilcon? Tot Avienus ne arată că navigatorii puni relatau: „Mai departe [...] se întinde o mare fără margini şi nimeni nu a navigat pe aceste ape pentru că vântul lipseşte şi pentru că întunericul înăbuşă lumina zilei sub un fel de mantie, iar ceaţa ascunde mai tot timpul marea" – ceea ce ne face să presupunem că expediţia n-a depăşit Insulele Cositorului.

În ultimele două milenii şi jumătate s-au făcut (şi se fac încă) numeroase speculaţii în legătură cu excepţionalele performanţe marinăreşti ale cartaginezilor, cu care prilej se citează lucrarea *De mirabilis auscultationibus* atribuită lui Aristotel, unde se relatează că nave cartagineze, mânate de furtună, au ajuns până la ţărmurile unor insule tropicale, cu vegetaţie luxuriantă şi fructe necunoscute, unde aborigenii i-au luat pe navigatori drept zei; atraşi de firea blândă şi obiceiurile patriarhale ale băştinaşilor, de asemenea de natura generoasă şi clima dulce, unii dintre marinarii puni au rămas acolo. Alţii au riscat drumul dificil de întoarcere şi, ajunşi la Cartagina, au povestit despre viaţa minunată ce domneşte în Insulele Fericite. Sufeţii Cartaginei – notează mai departe „Pseudo-Aristotel" – au interzis sub pedeapsa cu moartea călătoriile către această insulă. În general, se admite că aceste insule „fericite" ar fi Canarele, dar partizanii ipotezei unor călătorii feniciene – respectiv cartagineze – în America se referă îndeosebi la un pasaj în care este menţionată o mare foarte bogată în alge pe care navigatorii fenicieni n-au reuşit s-o străbată, trebuind s-o ocolească; de unde concluzia că este vorba de Marea Sargasselor, Insulele Fericite fiind Antilele – descoperite, aşadar, cu două milenii înainte de data istorică (12 octombrie 1492) la care marinarii spanioli ai lui Columb au zărit pentru prima oară

insula pe care aveau s-o boteze San Salvador. Ipoteză interesantă dar, după cum arătam, deocamdată lipsită de argumente solide.

În legătură cu explorarea nordului Europei de către călători din antichitate, se cuvine să ne întoarcem iar la Pytheas din Massalia, care împletea pasiunea pentru astronomie şi geografie cu profesiunea de negustor. În ciuda relatărilor înfricoşătoare ale cartaginezilor, Pytheas a pornit „să vadă până unde se întinde uscatul" şi să cerceteze *Ţara Soarelui de miazănoapte*, despre care auzise de la negustorii care aduceau din nord produsele vânătorilor, cositorul şi chihlimbarul. Şi neguţătorul massaliot întreprinse astfel prima mare călătorie eminamente ştiintifică, după ce tot el fusese primul care a recurs la calcule astronomice pentru a determina poziţia geografică a unui loc. Trece, aşadar, de Coloanele lui Hercule şi se avântă în Atlantic, despre care ne spune că i se înfăţişa ca un fluviu mare ce înconjoară pământul; lasă în urmă portul Gades (Cadiz) şi după opt zile ajunge lângă *Insula Huxidan* – pe care unele calcule, precum şi o vagă asemănare de nume, ne face s-o identificăm cu actuala insulă Ouessant, din faţa litoralului breton. În Marea Mânecii, călătorul massaliot face observaţii asupra fenomenului mareelor, pe care îl atribuie, cu o excepţională intuiţie, influenţei Lunii. Două zile mai târziu, ajunse la Insulele Cositorului – pe cea mai mare dintre ele o va numi Albion, denumire ce nu provine, se pare, din latinescul albus, ci este de origine celtică, însemnând *Insula Muntoasă*; şi, într-adevăr, regiunea Cornwall, unde a ajuns Pytheas, este muntoasă şi era locuită atunci de celţi (expresia „perfidul Albion" s-a născut mult mai târziu, în Parisul revoluţionar al anului 1793).

Navigând prin Marea Irlandei, Pytheas observă că Steaua Polară nu arată exact nordul. După ce trecu de insulele Orcade (Orkney) şi Hebudae (Hebride) află despre o insulă care „se află la şase zile de drum de Britania, spre miazănoapte şi aproape de Marea Îngheţată"; se crede că acest uscat ar fi Islanda, fiindcă Pytheas relatează că acolo „soarele doarme şase luni, iar dincolo de acest pământ nu este nici apă, nici aer, ci numai un amestec din aceste elemente, o materie care învăluie pământul şi apele şi prin care poţi să navighezi" – amănunte care ne evocă în mod firesc regiunea cercului polar şi ceţurile groase ale Mării Nordului. Mai târziu, această insulă a intrat în geografie sub numele de Ultima Thule şi în hărţile din Evul Mediu timpuriu va fi plasată totdeauna la *„capătul Pământului"*.

Ar fi greşit să-i atribuim lui Pytheas descoperirea Insulelelor Casiteride („ale Cositorului") – fenicienii le cunoşteau mai demult, iar negustorii din Marsilia urcau valea Ronului şi, după toate probabilităţile, treceau Marea Mânecii până în Cornwall, în căutarea preţiosului metal care intra în compoziţia bronzului. În Cornwall s-au descoperit vechi mine de cositor – nu se ştie cât de vechi, dar este sigur că se exploatau încă din epoca stăpânirii romane (55 î.e.n. – circa 400 î.e.n.).

Pytheas din Massalia

În ceea ce priveşte Ultima Thule, în decursul veacurilor, n-a avut un loc stabil în tratatele de geografie, hărţi şi descrieri de călătorie: pe măsură ce oamenii veniţi din sud începeau să cunoască regiunile septentrionale ale continentului nostru, „Capătul Pământului" se mută mereu la nord şi nord-vest, în insulele Orkney, apoi în insulele Făroer, în Islanda, în nordul Norvegiei, şi chiar pe coasta de sud-est a Groenlandei. Dintre toate aceste variante poziţionale, cea mai plauzibilă, în ceea ce priveşte călătoria lui Pytheas, ne pare a fi Islanda – părere temeinic argumentată între alţii şi de E. Stefansson (în *Here is the Far North*, New York, 1957); într-adevăr, pornind de la textul lui Pytheas – „... la şase zile de drum de Britania, spre miazănoapte..." şi luând în consideraţie pe de o parte faptul că navele greceşti din acea vreme erau capabile să parcurgă circa o sută de mile în 24 ore şi pe de altă parte că Islanda se află la 600 mile de Insulele Shetland unde, după toate probabilităţile, călătorul massaliot şi-a

cules informaţiile, suntem îndreptăţiţi a stabili o identitate între Ultima Thule şi Islanda.

Numele de „Ultima Thule", raportat la vremea când a apărut (şi la cea în decursul căreia a figurat nu numai în legende dar şi în lucrări de geografie şi cartografie) nu trebuie să ni se pară neobişnuit: un cap din Spania a fost botezat Finis Terrae, ca şi o regiune a litoralului breton (care se mai numeşte şi astăzi aşa,

Reproducere a unei nave presupusă a fi fost nava lui Pytheas

numai că a pierdut două litere şi a căpătat în schimb un accent – Finistère); Islanda era uneori desemnată prin *Finis mundi*, iar Adam din Bremen (sec. XI), menţionând Scandinavia, o localiza prin *Ubi mundus terminum habet...*

În sfârşit, nu e lipsit de interes să amintim că Ultima Thule a inspirat câţiva mari creatori, îndeosebi în literatură şi în muzică – Goethe: *Regele din Thule* şi Gounod: *Balada regelui din Thule* din opera *Faust*, pentru a cita două exemple mai cunoscute; se cuvine însă să ţinem seama că Goethe şi Gounod vădesc în creaţiile lor puternice influenţe ale mişcării literar-artistice cunoscute sub numele de romantism, aplecată cu predilecţie către temele legendelor medievale evocatoare de mister.

În tradiţia orală sau scrisă a multor popoare găsim povestiri despre insule paradisiace, vrăjite, plutitoare, pierdute şi regăsite, locuite de monştri, adăpostind comori etc.; uneori, aceste legende vădesc elemente comune, în ciuda distanţelor enorme ce despart locurile lor de origine: în legenda irlandeză despre călugărul Brandan şi în povestea orientală despre Sindbad Marinarul, eroii respectivi iau spatele unor balene drept insule, pe care aprind focuri – drept care balenele astfel importunate se pun în mişcare iar eroii noştri trec prin multe întâmplări ieşite din comun. Asemenea insule plutitoare au stimulat imaginaţia oamenilor până târziu, în veacul XVIII, când, de pildă, episcopul danez Pontoppidan afirmă foarte sigur de sine: „Insulele plutitoare sunt întotdeauna caracatiţe uriaşe"...

Se pare că anumite ţărmuri sunt propice mirajelor, care nu se produc numai în regiunile deşertice, în Sahara, de pildă (unde forma complexă de miraj optic cunoscută sub numnele de fata morgana a fost explicată ştiinţific), ci şi pe malul mării; între acestea se numără ţărmurile vestice ale Irlandei, unde apariţia unor insule „fermecate" este menţionată încă de Plutarh; între altele, acesta relatează (circa 120 e.n.) că la cinci zile de drum către apus se află Ogygia, unde Ulise, după ce a întâlnit-o pe Calipso, a rămas şapte ani. La o mie de ani după Plutarh, un anume Honorius Augustodunensis menţionează o „insulă vrăjită" cam în acelaşi loc: „Ea depăşeşte în frumuseţe şi rodnicie toate regiunile cunoscute, dar se ascunde vederii oamenilor. Uneori, aceştia o găsesc din întâmplare, dar de îndată ce este căutată anume, dispare. De unde i se trage numele de *«Insula Vrăjită»*. Se spune că aceasta este insula pe care a debarcat Brandan".

De Brandan merită să ne ocupăm mai îndeaproape – legendele legate de insula lui s-au perpetuat vreme de peste un mileniu, găsindu-şi expresia în lucrări ştiinţifice şi hărţi geografice, iar Cristofor Columb, în istorica sa călătorie din 1492, era convins că o va găsi în drumul său spre apus. Se pare că Brandan, înainte de a deveni un erou legendar irlandez, a fost un personaj real: unii cercetători (I. P. Maghidovici în op. cit.) plasează călătoria sa către sfârşitul veacului IV, alţii (Richard Hennig, în *Les grandes énigmes de l'Univers*) menţionează că a trăit în secolul VI, călugăr la mânăstirea Cluain Fearta.

Legenda relatează că Brandan a plecat de pe ţărmurile Irlandei natale, împreună cu un grup de învăţăcei de-ai săi şi, după ce a rătăcit câtva timp pe ocean, a descoperit o insulă cu climă minunată şi floră abundentă, unde s-a stabilit, întorcându-se pe meleagurile irlandeze abia după foarte mulţi ani; această legendă căreia imaginaţia populară i-a dat multă culoare, a circulat în aproape toate ţările apusene, iar cartografii din Evul Mediu au concretizat-o menţionând *Insula Sf. Brandan* în cele mai diverse regiuni ale Atlanticului: la început au plasat-o la vest de Irlanda, apoi, pe măsură ce oceanul era explorat, insula se deplasa ba la nord, ba la sud; pe harta veneţiană din 1367 a lui Pizzigano este situată foarte aproape de coasta africană, în locul unde se află Madeira, pentru ca Martin Behaim în celebrul său glob întocmit în anul istoricei călătorii a lui Columb, s-o plaseze la vest de insulele Capului Verde, în apropiere de Ecuator. Şi astfel, vreme de aproape un mileniu, insula Sfântului Brandan a fost rătăcitoare, pentru ca în cele din urmă să dispară fără ca numele ei să fie atribuit vreunui tărâm real.

Altfel stau lucrurile cu alte două insule „rătăcitoare" – Brazil şi Antilia. Născută în Evul Mediu timpuriu, se pare că tot în Irlanda – de altfel, este indicată de cartografi mai întâi în sud-vestul coastei irlandeze şi confundată uneori cu insula Sf. Brandan – *Insula Brazil* se deplasa şi ea tot mai departe, spre sud şi spre vest; legenda spune că era populată exclusiv de femei tinere, frumoase şi ospitaliere, iar puţinii privilegiaţi care reuşeau să ajungă aici uitau drumul de întoarcere... Între 1480 şi 1497, şapte expediţii au plecat din Bristol să caute această insulă paradisiacă – ultima dintre ele, condusă de un italian pe nume Giovanni Caboto (trecut în serviciul Angliei, unde îşi spunea John Cabot), a căutat-o foarte la nord, explorând porţiuni din Labrador şi înscriindu-şi astfel numele în istoria descoperirilor geografice. Mai târziu (în 1515), Johannes Schöner plasează pe globul său Ţara Brazil la extremitatera aşa-zisului continent sudic, aşadar în regiunea prepolară despărţind-o de America printr-o strâmtoare. La începutul secolului XVI, această insulă imaginară a dat numele ei unei vaste regiuni a Americii de Sud – astăzi cea mai întinsă ţară a respectivului continent.

O soartă asemănătoare a avut-o Insula Antilia situată, pe majoritatea hărţilor, la apus de Strâmtoarea Gibraltar şi

supranumită *Insula celor Şapte Cetăţi*: legenda, născută prin secolul VIII sau IX, relatează că după înfrângerea creştinilor de către mauri (în anul 711) în bătălia de la Jérez (Xeres, la sud de Sevilla), când stăpânirea musulmană s-a extins pe cea mai mare parte a Peninsulei Iberice, un arhiepiscop şi şase episcopi au fugit ajungând într-o insulă cu pământ roditor şi climă dulce din Atlantic, unde au întemeiat şapte oraşe. Pe unele hărţi medievale, figurează atât Antilia, cât şi Insula celor Şapte Cetăţi; pe cele mai multe dintre ele Antilia este plasată la apus de Azore, iar existenţa ei era unanim acceptată: învăţatul florentin Paolo Toscanelli, consilier ştiinţific (cum am spune astăzi) al lui Columb, îl sfătuia pe acesta ca, în drum spre „Indii", să facă neapărat o escală în Antilia.

Amiralul genovez n-a găsit nici o insulă cu numele de Antilia – sau poate că ar trebui să spunem că a găsit foarte multe; la zece ani după această călătorie (în 1502), pe harta unui anume A. Cantino (agentul diplomatic din Lisabona al ducelui de Ferrara) apare pentru prima oară menţiunea „Antilele regelui Castiliei". Numele s-a păstrat până astăzi: pe toate hărţile reprezentând Marea Caraibilor vom găsi Antilele Mari (Cuba, Haiti, Jamaica, Porto Rico) şi cam o sută de Antile Mici.

Dar nici o insulă, reală sau imaginară, n-a fost căutată cu atâta înverşunare, vreme de multe veacuri, ca *Insulele Mirodeniilor* – nume sub care înţelegem astăzi arhipelagul indonezian al Molucelor (Maluku); dacă despre alte insule dovezile de existenţă erau relative pentru unele minţi mai luminate ale acelor vremuri îndepărtate – deşi povestirile marinăreşti, legendele, însemnările din cronici şi hărţi nu erau totdeauna lipsite de temeiuri foarte reale – în cazul Insulelor Mirodeniilor argumentele erau de-a dreptul palpabile: piperul, scorţişoara, ghimberul, nucşoara, smirna, camforul, alături de perle, de indigo şi de multe alte mărfuri, veneau de undeva, de departe, de la răsărit, din Insulele Mirodeniilor, transportate cu pirogele care brăzdau mările sudului şi cu felucele arabe, apoi pe spinările cămilelor şi, în sfârşit, în calele pântecoase ale navelor comerciale veneţiene şi hanseatice, pentru a lua drumul bucătăriilor, farmaciilor şi atelierelor de vopsitorie şi parfumuri din tot cuprinsul Europei. Mirodeniilor li se spunea uneori şi „aromate", iar spaniolii le numeau *especeria*, termen care a pătruns în forme asemănătoare în multe limbi –

şi la noi li se spunea „spiţerii", cuvânt pe care l-am preluat, se pare, din greceşte (*spetsaria*) şi care cu timpul a căpătat înţelesul popular de „leacuri", „medicamente", iar farmacia a devenit bineînţeles spiţerie (spre deosebire de ţările de limbă spaniolă, unde prin *especieria* se desemnează până în zilele noastre comerţul de băcănie, precum şi prăvălia respectivă.

Totuşi, nu spaniolii au fost primii europeni care au găsit bogatele insule ale aromatelor, deşi au căutat cu multă perseverenţă drumul către ele, organizând numeroase expediţii (una dintre ele va sfârşi, după cum se ştie, cu descoperirea Lumii Noi). Despre Insulele Mirodeniilor vorbeşte şi Marco Polo, care le-a... numărat, găsind că sunt exact 1448 „risipite în Marea Ciu"; oricum, cartea intrepidului negustor venetian, adevărat îndreptar pentru cartografii din veacurile XIV şi XV, se citeşte şi astăzi cu interes şi amuzament (vers. rom.: *Milionul – cartea minunatelor călătorii ale lui Marco Polo*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1958). Trebuie amintit că mulţi alţi călători europeni au fost în regiunea mărilor sudului în veacurile XIII şi XIV, între care Giovanni de Montecorvino, Odorico da Pordenone şi Giovanni de Maringnoli, nume puţin cunoscute deoarece – spre deosebire de Marco Polo, a cărui carte plină de fantezie (scrisă în închisoarea de datornici din Genova) s-a bucurat de numaroase ediţii – aceştia s-au mulţumit să întocmească rapoarte către comanditarii lor, dări de seamă care în unele cazuri s-au găsit în arhive comerciale sau biblioteci mânăstireşti, iar altele s-au pierdut pentru totdeauna. Destul de aproape a ajuns şi negustorul Afanasi Nikitin din Tver, se pare însă că nu chiar până în Sri Lanka (Ceylon) – după cum este de părere I. P. Maghidovici – insulă despre care călătorul din Tver ne informează din auzite: aşa-numita *Cronică din Lvov* menţionează că Nikitin a murit pe drumul de înapoiere din călătoria lui „peste trei mări", de asemenea că „însemnările le-a scris cu mâna lui şi nişte negustători le-au adus la Moscova...".

După ce (în primele decenii ale veacului XV) sultanii mamelucilor din Egipt au pus vămi uriaşe asupra mărfurilor transportate de caravane din porturile apusene ale Oceanului Indian spre Mediterana şi după ce (în 1453) Constantinopolul a căzut sub asaltul impetuos al ienicerilor lui Mahomed II, turcii devenind stăpâni incontestabili ai strâmtorilor şi principalelor drumuri comerciale europene în Mediterana şi Marea Neagră,

negustorii veneţieni şi genovezi au fost lipsiţi de porturi şi de cele mai propice centre de tranzit pentru produsele orientale atât de căutate în apusul Europei, îndeosebi pentru mirodenii – pentru spiţerii. „Articolele orientale ajungeau în Europa pe mai multe căi. Prima era artera continentală, transasiatică, şi ducea peste colonia genoveză Caffa sau peste cea veneţiană Tana, din Crimeea, sau lega Trapezuntul de Ormuz. Această cale a avut de suferit în urma islamizării Asiei centrale şi a declinului hanatului mongol din secolul al XV-lea. Celelalte căi sudice maritime şi terestre, erau controlate de arabi. Două drumuri de caravane: unul cu punctul de plecare Siria sau Egiptul şi destinaţia Mecca; celălalt, îndreptându-se din Alep spre Tigru. Ambele se prelungeau în direcţia Oceanului Indian, unul către Golful Persic, al doilea către Marea Roşie. În direcţia inversă, de la Golful Persic, caravanele înaintau până la Basrah sau Bagdad, de unde, peste deşertul Siriei, se îndreptau spre Damasc şi Alep sau, urmând cursul Eufratului, străbăteau munţii Armeniei, ajungând la porturile Mării Negre. Aici erau achiziţionate de veneţieni şi genovezi, armeni sau ruşi şi, mai rar, de provensali şi catalani. Celălalt drum trecea peste Marea Roşie. Colonialele erau transportate pe apă, apoi prin Aden pe drumul caravanelor spre Nil, până la Cairo, de unde erau dirijate spre Alexandria sau Beirut. La Alexandria, potrivit relatărilor cunoscutului călător Rabbi Benjamin din Tudela (1166–1173), negustorii europeni şi în primul rând veneţienii aveau deja în

Marco Polo

secolul al XII-lea prăvălii, depozite proprii. Veneţienii, stăpâni peste comerţul Alexandriei, deveniseră principalii beneficiari şi intermediari ai comerţului cu aromate. Un comerţ înfloritor practicat la început de negustori arabi, persani, evrei şi copţi, dar şi de «franci», apoi aproape numai de musulmani, lega Orientul de India." (S. Goldenberg şi S. Belu: *Epoca marilor descoperiri geografice*. Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971).

Fraţii Polo în faţa Marelui han Kubilai (desen din sec. XIV)

Mirodeniile, care oricum se numărau printre cele mai scumpe mărfuri din Europa, atinseră către sfârşitul veacului XV preţuri de-a dreptul exorbitante – o nucşoară ajunsese să valoreze preţul ei în aur. Ni s-a păstrat o listă de preţuri din primii ani ai veacului XVII (pe care o reproducem după: Joachim G. Leithäuser – *Ufer hinter dem Horizont*, Safari-V., Berlin, 1962) în care se arată că un chintal de cuişoare costa în Insulele Moluce patru ducaţi, în Malacca preţul creştea la 28 ducaţi, în portul Calicut (Calcutta) atingea o sută de ducaţi, pentru ca la Londra să se vândă cu 126 ducaţi. Şi totuşi, lumea medievală nu se putea lipsi de mirodenii: documente (menţionate de S. Goldenberg şi S. Belu în op. cit.) atestă că în 1503 marii negustori din Braşov au importat, prin Ţara Românească, peste 728 chintale de piper.

„Această ciudată foame de mirodenii", ne spune J. G.

Leithäuser în lucrarea sa, „se explică prin condiţiile de viaţă ale omului medieval. Se consumau din abundenţă condimente, deoarece încă nu existau cartofi şi bucătăria nu dispunea decât de puţine legume şi garnituri, în schimb mereu de carne conservată. În nordul Europei, înainte ca alternarea modernă a culturilor şi cultivarea sfeclei să procure furaje pentru iarnă, vitele erau tăiate toamna şi carnea pusă la sărat. Pentru ca gustul searbăd al acestei

Sosirea lui Nicolo şi Matteo Polo la Bizanţ

hrane să devină cu timpul mai suportabil, i se adăuga piper şi cuişoare. Muritorul de rând nu se bucura nici altfel de cine ştie ce desfătări: nu exista ceai, nu exista cafea, nu exista cacao. Numai cei bogaţi îşi puteau permite să consume zahăr sau vin, ceilalţi erau nevoiţi să folosească mirodenii pentru a da cât de cât gust berii subţiri sau vinului acru. Mirodeniile erau utilizate în cantităţi

mari şi în medicină: numai un leac cu aromă puternică era în măsură să câştige încrederea bolnavilor în proprietăţile lui curative. Locuitorii oraşelor medievale foloseau cantităţi uriaşe de substanţe puternic înmiresmate nu numai pentru că ele îi apărau, chipurile, de molime şi ciumă, ci şi pentru a scăpa de miresmele pestilenţiale ale străzilor înghesuite şi murdare."

Aşadar, vechile drumuri comerciale, pe mare şi pe uscat, către India se închiseseră, sau, oricum, deveniseră foarte anevoioase, ceea ce dusese la o „criză a comerţului levantin", cum au formulat-o unii istorici, una dintre principalele cauze ale marilor descoperiri geografice din veacul XV: „Vremea marilor exploratori europeni ai Pământului n-a început cu căutarea unor ţărmuri noi, necunoscute, ci prin căutarea drumului către un ţel deja cunoscut", este de părere şi J. G. Leithäuser (în op. cit). Ca şi alte insule care au stimulat fantezia geografilor, cartografilor şi navigatorilor medievali, iată că acum şi Insulele aromatelor devin ţinta unor expediţii pornite din diferte porturi europene şi îndeosebi din Portugalia.

De ce tocmai Portugalia? Este o întrebare care necesită un răspuns complex: mai întâi trebuie avut în vedere că Veneţia şi Genova, principalele interesate, erau puteri comerciale, aveau flote profilate mai ales pe transportul de mărfuri în bazinul mediteraneean şi adesea preferau să plătească preţurile exorbitante la care ajunseseră mărfurile orientale, asigurându-şi un profit mai mic, dar sigur; Franţa şi Anglia erau angajate în dezastruosul război de o sută de ani (care a durat 116 ani...) sfârşit abia în 1453, Spania lupta împotriva maurilor pe propriul ei teritoriu, iar oraşele hanseatice erau departe, către miazănoapte...

Cu totul altă situaţie avea Portugalia, unde Henric Navigatorul, în cei patruzeci şi cinci de ani de activitate ai săi (a murit în 1460), pregătise marinari cu experienţă şi ridicase flota portugheză pe primul loc în lume; acest suveran era în permanenţă preocupat de organizarea unor călătorii spre ţărmuri depărtate şi necunoscute – navigatorii săi au explorat ţărmul Africii de la Gibraltar până în Guineea şi l-au însemnat pe hărţi. Mediterana era prea strâmtă (un „lac închis") şi prea aglomerată pentru Henric, care a obţinut de la papă monopolul comerţului african şi al cuceririi regiunilor de litoral din Africa în afară de ţărmul nordic, mediteranean, „atât asupra celor deja dobândite, cât şi asupra celor ce vor fi

dobândite, de la capurile Bojador şi Nao, până în Guineea şi mai departe, de-a lungul ţărmului sudic până în Indii". În sfârşit, în vremea lui Henric Navigatorul (în ciuda poreclei sale, el n-a călătorit pe mare decât foarte puţin), în flota portugheză a început să predomine caravela – navă cu trei sau patru catarge, uşoară, rapidă, cu velatură latină (pânze triunghiulare sau cu partea de sus triunghiulară), lesne de manevrat, care şi pe vânt nefavorabil

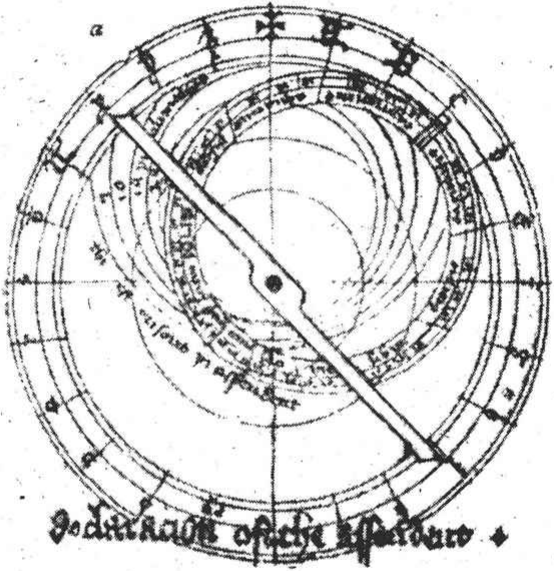

Astrolab medieval; după un manuscris al lui Geoffrey Chaucer (circa 1380)

putea înainta în voie – navă potrivită pentru călătorii lungi.

Navigatorii portughezi se îndreptau, aşadar, spre sud – după cum atestă bula Romanus Pontifex din 1455 *„ad meridionales et orientales plagas"* (lat: *plaga*: ţinut, regiune) – şi, pe măsură ce explorau aceste *terrae incognitae* – coastă apuseană a Africii – dădeau ţărmurilor nou descoperite nume sugestive pentru perioada

colonială: Coasta Aurului, Coasta Fildeşului, Coasta Piperului, Coasta Sclavilor. (O parte a vechilor denumiri nu se mai foloseşte astăzi: tinerele state africane independente au revenit la vechile denumiri, tradiţionale, ale regiunilor respective).

Dacă pe Coasta Aurului (astăzi: Ghana) existau într-adevăr unele zăcăminte aurifere, în schimb, pe Coasta Piperului (astăzi: Liberia) nu exista nici urmă de *Piper nigrum* – numele ştiinţific al plantei cățărătoare care produce mult căutatele boabe de piper – ci numai o leguminoasă numită malageta (malaguetta, melaghetta), ale cărei seminţe amintesc vag de gustul piperului indian. Dar toate acestea constituie tot atâtea etape în căutarea mult râvnitului drum către Indii – către Insulele Mirodeniilor unde se găsesc într-adevăr boabe de *Piper nigrum*, precum şi mugurii florali ai cuişorului, seminţele de *Myristica fragrans* care au primit la noi numele de nucşoare, după cum coaja aromată a unui alt arbust exotic a fost numită scorţişoară, ca să nu mai vorbim de rizomul cromat al unei ierbacee numită *Zingiber officinale* (ghimber), de răşina din scoarţa de *Styrax benzoin* (smirnă) căutată de medici şi de atelierele de parfumerie, şi de multe altele.

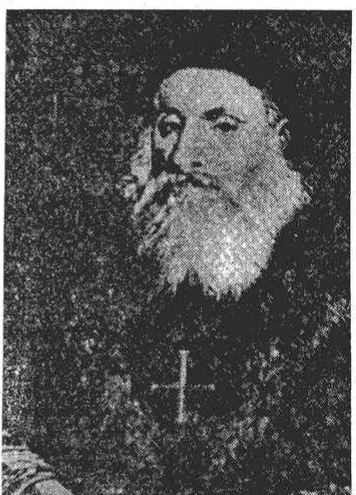

Vasco da Gama

Către sfârşitul veacului, ultimele două etape s-au succedat cu repeziciune: în 1487, cu două nave de câte 50 tone, Bartolomeu Dias trece de extremitatea sudică a Africii, iar în 1498 Vasco da Gama, după o călătorie aventuroasă, ajunge la Calicut, în India, de unde se întoarce cu navele încărcate de mărfuri, îndeosebi cu aromate – cu spiţerii. Dar Insulele Mirodeniilor, despre bogăţia

cărora circulau atâtea povestiri reale sau fanteziste, erau şi mai departe – ele vor fi atinse abia în 1511 de câteva nave armate de viceregele Indiilor portugheze, Alfonso de Albuquerque şi anexate după 1526.

Prin Insulele Mirodeniilor se desemnează, în general, Arhipelagul Molucelor (maluku) situat între insulelele Filipine, Sulawesi (Celebes) şi Noua Guinee, dar insule cu mirodenii pe

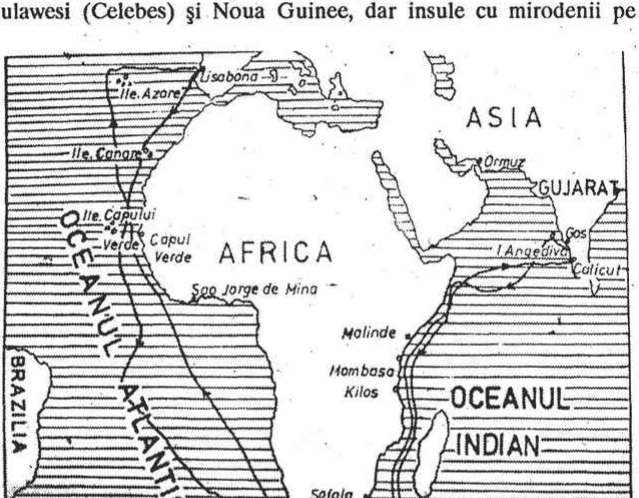

Călătoria lui Vasco da Gama

care cresc plantele cu frunze, flori, seminţe, coajă sau rădăcini aromate, cu bogat conţinut de uleiuri eterice, sunt foarte multe – practic ele cuprind aproape toate ţărmurile malaieze şi indoneziene, la nord până în Marea Chinei de Sud, la sud până aproape de Australia.

Găsirea căilor de acces către Insulele Mirodeniilor a însemnat

un punct important în istoria agitată a cuceririlor portugheze şi totodată o etapă nouă în legăturile comerciale de străveche tradiţie dintre regiunile orientale şi Europa. În acest sens, J. D. Bernal (în *Ştiinţa în istoria societăţii*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1964) este poate prea sever când spune: „contrastul dintre expediţiile succesive ale portughezilor în jurul Africii şi hotărârea lui Columb de a risca totul, navigând direct de-a curmezişul Atlanticului, este analog contrastului dintre progresul tehnic, care depinde de îmbunătăţirea continuă a practicilor tradiţionale, şi progresul ştiinţific, care foloseşte raţiunea pentru a rupe radical cu tradiţia". Căci se cuvine să ţinem seama că marele amiral care a fost Columb n-a ajuns, navigând spre apus, în Insulele Mirodeniilor căutate cu atâta ardoare – acţiune pe care o vor realiza marinarii unui alt mare navigator, Magellan (portughez aflat în slujba Spaniei), mai târziu, în 1521, la numai câteva zile după ce au avut durerea să-şi piardă căpitanul, ucis într-o încăierare cu băştinaşii insulei Mactan din Arhipelagul Filipinelor.

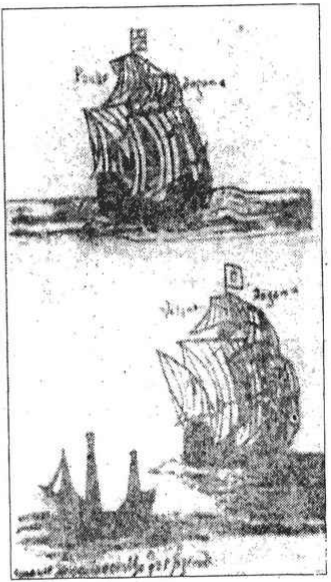

Nave din flota lui da Gama; desen din sec. XVI

În jumătatea de mileniu care s-a scurs de la istoricele călătorii ale lui da Gama, Columb şi Magellan, s-au produs schimbări fundamentale în alimentaţie, farmacoterapie, industria coloranţilor şi parfumurilor – anilina a înlocuit indigoul, industria farmaceutică foloseşte astăzi aproape exclusiv produse de sinteză; totuşi, alături de cartofii, roşiile, porumbul (şi altele) venite din Lumea Nouă să îmbogăţească bucătăria noastră, se cuvin citate şi astăzi mirodeniile de peste mări, „spiţeriile" despre

al căror rol însemnat în istoria descoperirilor geografice s-a scris, poate, încă prea puţin.

Tocmai se împliniseră cinci ani de când Vasco da Gama, ocolind Capul Furtunilor (pe care regele Joao II îl rebotezase: al Bunei Speranţe), deschisese drumul către Indii, când un mic nobil normand, Binot Paulmier de Gonneville, care la Honfleur (în Calvados, la gurile Senei) practicase negustoria şi studiase arta navigaţiei, armă o navă de 120 tone şi porni către Orient în căutarea fabuloaselor bogăţii ale Indiilor. Căci nu se cuvenea, îşi spunea domnul de Gonneville, ca negustorii francezi din Honfleur să stea cu mâinile în sân, în timp ce negustorii spanioli şi portughezi se îmbogăţeau. De altfel, nava fu botezată *L'Espoir* – „Speranţa" – un nume care spune multe.

Columb

Plecată din Honfleur în pragul verii lui 1503, „Speranţa" reveni în patrie după doi ani; „reveni" e un fel de a spune: atacat de piraţi în largul coastei normande, având o navă greu încercată de furtuni şi oameni epuizaţi de foame şi scorbut, de Gonneville a preferat să eşueze pe recifele de pe coasta Cotentin, sfărâmând nava ca să poată slava echipajul. Mai târziu, a depus în mâinile procurorului regal din Rouen o relatare a călătoriei sale, redactată din memorie, deoarece jurnalul de bord ca şi toate mărfurile achiziţionate în decursul călătoriei se pierdurseră în naufragiu. Din relatare reieşea că „Speranţa", după o călătorie aventuroasă, acostase pe o insulă populată de oameni despuiaţi şi foarte mulţi papagali, o insulă mare cu vegetaţie bogată, prin mijlocul căreia curgea un

fluviu. Drept dovadă a celor afirmate, căpitanul de Gonneville aducea cu el (după cum se obişnuia în asemenea împrejurări), un tânăr „sălbatic", pe Essoméric, fiul lui Arosca, „regele" insulei.

La vremea ei, relatarea lui de Gonneville n-a făcut cine ştie ce vâlvă – era o povestire marinărească destul de obişnuită în acei ani ai călătoriilor temerare peste mări şi oceane, iar comanditarii din Honfleur ai ghinionistului căpitan nu-i puteau

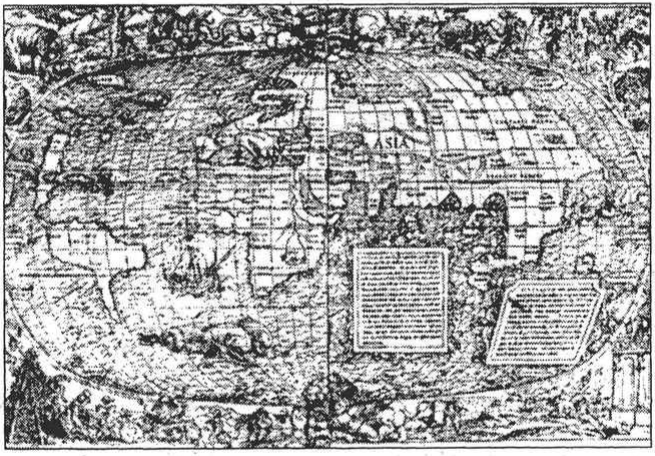

Planiglobul lui Grynaeus (Basel, 1532); de notat contururile ţărmurilor Americii de Nord, încă insuficient explorate

ierta banii irosiţi şi mărfurile pierdute în naufragiu. Dar după aproape 80 de ani (în 1582), un anume Lapopelinière într-o carte cu titlul *Les Trois Mondes* – în care încearcă să demonstreze că, în afară de Lumea Veche şi de cea Nouă, există şi o a treia, sudică sau Australă – scrie: „Toată lumea ignoră că, şaptesprezece ani înaintea lui Magellan, un vas comercial plecat din Honfleur a urmat itinerarul lui Vasco da Gama, a decoperit cel dintâi

lumea australă şi a făcut negoţ cu localnicii [...] Francezii i-au lăsat pe spanioli şi pe portughezi să le răpească onoarea de a fi făcut această descoperire". Şi iată chestiunea revenind în actualitate, intrând în preocupările geografilor, cartografilor, navigatorilor.

Cam în aceeaşi vreme apare celebrul atlas *Theatrum orbis terrarum* al lui Abraham Oertel (Ortelius) din Anvers – discipol al lui Mercator, aflat în slujba regelui Spaniei – în care, mai jos de Ţara de Foc, figura o *Terra australis incognita*, prelungită în sudul Africii prin *Regio Psittacorum* – „Ţara Papagalilor"; un autor mai nou (Comandant Ausseur: *Le mystère de la Terre des Perroquets,* în *Miroir de l'Histoire*, Paris, 1962) presupune că în respectiva hartă a lui Ortelius este menţionată insula cu papagali a lui de Gonneville, ceea ce nu este imposibil, dar puţin probabil: mai întâi, fiindcă harta era opera unui cartogarf de la curtea Spaniei; apoi, fiindcă un portughez, Pedro Alvarez Cabral, ajunsese încă în 1500 la extremitatea răsăriteană a Braziliei, pe care o luase drept o insulă (numind-o Vera Cruz) şi de unde trimisese regelui în dar câţiva papagali – drept care, după ce numele noii „insule" a fost schimbat din Vera Cruz în... Santa Cruz, a fost din nou schimbat în *Tierra de los Papagayos*. De altfel, în a treia sa călătorie (1501–1502 – aşadar scurt timp înainte de Gonneville), Amerigo Vespucci a fost şi el în Ţara Papagalilor, pe care o descrie în culori paradisiace: climă dulce, copacii înalţi cu flori înmiresmate, mirodenii şi multe păsări multicolore. Descrierea făcută băştinaşilor nu se potriveşte, însă, cu cea făcută de Gonneville: în *Scrisorile* sale Vespucci relatează că „... nu au nici regi, nici temple, nici idoli, n-au nici negoţ şi nici bani; se duşmănesc unii pe alţii şi se bat cu cea mai mare sălbăticie şi fără nici o socoteală. De asemenea, se hrănesc cu carne de om".

Toate acestea ne duc la presupunea că Ţara Papagalilor din harta lui Ortelius este cea vizitată în 1500 de Cabral şi în 1502 de Vespucci. În ceea ce priveşte misterioasa insulă descoperită de Gonneville în 1503, de ea se va vorbi iar un veac şi jumătate după naufragiul navei *l'Espoir*, când un anume Paulmier de Courtonne, canonic al catedralei din Lisieux (în Calvados), redactă un *Mémoire touchant l'établissement d'une mission chrétienne dans le Troisième Monde, autrement appelé Terre Australe, Méridionale, Antarctique et Inconnue* – memoriu adresat papei Alexandru VII şi sprijinit de misionarul Vincent de Paul. Cine era de fapt

Paulmier? Nici mai mult, nici mai puţin decât un strănepot al lui... Essoméric, fiul regelui din Ţara Papagalilor: după naufragiu, neputându-l trimite înapoi în ţara lui, aşa cum făgăduise, de Gonneville îl trimisese pe Esoméric la şcoala unei mânăstiri, apoi îl căsătorise cu nepoata şi moştenitoarea sa, Suzanne Paulmier; fiul lor se dedicase preoţiei, ca şi nepotul, canonicul din Lisieux, care acuma revendica pentru străbunicul de Gonneville onoarea de a fi descoperit „lumea australă" şi cerea creştinarea supuşilor celuilalt străbunic al său, regele Arosca al Ţării Papagalilor. Iar toate acestea le făcea într-un memoriu „ de mare fantezie, în care aducea mai multă incompetenţă decât rea-credinţă" (Com. Ausseur în art. cit.)

Editorul Cramoisy se grăbi să tipărească şi să difuzeze memoriul, în care abatele Paulmier situa Ţara Papagalilor între 70° şi 75° longitudine estică şi circa 68° latitudine sudică – prin urmare nu departe de actualul continent antarctic. Ciudat este că nimeni nu părea să-şi pună întrebarea cum se face că papagalii, păsări iubitoare de căldură, au reuşit să supravieţuiească la asemenea latitudine, mult mai potrivită pinguinilor. Ba se pare că însuşi Ludovic XIV, sesizat de ministrul său Colbert, începuse să arate oarecare interes faţă de locuitorii Ţării lui de Gonneville.

Această *Terre de Gonneville* a fost apoi căutată vreme de două veacuri: Maurepas, ministrul marinei sub Ludovic XV, dădu dispoziţia ca raportul original al călătoriei navei „l'Espoir" să fie căutat în arhivele amiralităţii din Normandia – dar raportul dispăruse. Mai târziu (în 1739), Compania franceză a Indiilor Răsăritene îl trimise pe cel mai bun căpitan al ei în căutarea insulei, pe Bouvet de Lozier, care descoperi doar o mică insulă vulcanică nelocuită (care îi poartă şi astăzi numele). Apoi, rând pe rând, Ţara Papagalilor fu căutată de aproape toţi marii navigatori francezi – Bougainville, Surville, Kerguelen, Marion Dufresne. În 1770, Kerguelen descoperi în sud un arhipelag unde mişunau focile, dar nici urmă de papagali; iar doi ani mai târziu Marion găsi, la sud de Madagascar, câteva insuliţe inabordabile pe care – „... ca să se nu înapoieze cu mâinile goale", ne spune Ausseur – le botează Insula Paştelui, Insula Rece, Insula Pustie şi Insula Posesiunii.

Ţara Papagalilor a continuat să preocupe pe navigatori până către mijlocul veacului trecut, dând loc la ipoteze care de care mai năstruşnice. Un scriitor avizat ca Leon Guérin nota, în 1874:

„Amănuntele date de canonicul din Lisieux ne duc la presupunerea că e vorba pur şi simplu de marea insulă Madagascar". În acelaşi an 1874 se produse marea surpriză: Pierre Margry, conservator al arhivelor Marinei, descoperi printr-o întâmplare o copie autentificată a raportului asupra călătoriei navei „l'Espoir" – şi lucrurile se lămuriră. Ţara Papagalilor dovedindu-se a fi mult mai puţin australă decât crezuseră cei mai mulţi.

„L'Espoir" plecase, aşadar, în vara lui 1503 din Honfleur, făcuse escale la Lisabona, în Canare şi Insulele Capului Verde, fusese surprinsă de o furtună, apoi nimerise în regiunile calme ale Tropicului Capricornului, până când, ghidându-se după zborul unei păsări, căpitanul ei reuşise să stabilească destul de exact poziţia, care corespunde cu vărsarea în mare a actualului San Francisco del Sul, pe coasta Braziliei. Marinarii francezi rămaseseră aici şase luni, oaspeţi ai amerindienilor carijos, după care ridicară ancora şi porniră spre patrie având la bord cincizeci chintale de diferite mărfuri, precum şi pe tânărul Essoméric. După o călătorie aventuroasă, micul vas, urmărit de o navă piraterească engleză, apoi de una bretonă, eşuă pe coasta Cotentin, sfărâmându-se de stânci, cu care prilej îşi pierdură viaţa cincisprezece oameni şi întreaga încărcătură fu pierdută.

De unde două concluzii: de Gonneville n-a fost un descoperitor de pământuri necunoscute, ci un navigator oarecare, iar Ţara Papagalilor (după ce vreme de 350 de ani a figurat pe diverse hărţi şi a fost căutată de navigatori vestiţi) nu există... Ca să fim drepţi, trebuie însă să amintim că de Gonneville a fost un impostor fără voie – victima imaginaţiei prodigioase a unui strănepot de-al său (şi de-al regelui Arosca al indienilor carijos) – iar *Terra Psittacorum*, dacă n-a avut meritul de a fi existat, l-a avut pe cel de a fi stimulat unele călătorii care au dus la descoperirea mai multor insule sudice reale, constituind tot atâţia paşi pe drumul către Antarctica, ultima pată albă de pe Terra.

Edrisi, unul dintre cei mai însemnaţi călători şi geografi arabi din Evul Mediu, menţiona (în jurul lui 1150) prezenţa a 2 700 insule într-un ocean atât de sărac în insule cum este Atlanticul, iar un veac şi jumătate mai târziu, Marco Polo, vorbind despre Oceanul Indian, nota: „În această mare există 12 700 insule". Un autor mai nou, Richard Hennig (în *Les grandes énigmes de l'Univers*, din care am mai citat aici), ocupându-se de insulelele

imaginare care împânzeau oceanele în hărţile medievale, se întreabă cum „... s-a răspândit şi înrădăcinat asemenea geografie fantezistă de insule fantomă" şi ajunge între altele la concluzia că „... în această chestiune psihologia populară ocupă în ultimă instanţă un spaţiu mai cuprinzător decât geografia propriu-zisă".

Dar oare numai iluziile optice şi imaginaţia („psihologia") populară creatoare de povestiri fantastice şi legende – unele dintre ele, după cum am văzut, ţesute în ghergheful adevărului istoric – să fie unicele surse ale acestor „insule-fantomă"? Dacă pornim de la premisa că mari continente (Atlantida, Pacifida) au putut dispare ca urmare a unor cataclisme de natură tectonică, de ce să nu presupunem că asemenea insule au existat aievea, dispărând apoi ca urmare a unor cutremure, erupţii vulcanice, chiar furtuni deosebit de puternice? Dispariţia sau apariţia unor insule – fenomene nu prea frecvente, dar perfect explicabile în stadiul actual al ştiinţei – sunt menţionate de-a lungul veacurilor în cronici şi diferite lucrări cu caracter ştiinţific a căror probitate este în afară de orice îndoială.

Există unele regiuni ale globului nostru unde asemenea fenomene sunt mai frecvente – regiuni pe care nu trebuie neapărat să le căutăm foarte departe, ci le vom găsi chiar în cuprinsul bătrânei noastre Europe. Astfel, avem informaţii că în Marea Egee (Arhipelagul Santorin), în anul 179 î.e.n., a apărut brusc o insulă care mai există şi astăzi sub numele de Paleo Kameni, alte două insule apropiate, Mikra Kameni şi Nea Kameni au apărut în 1573 şi, respectiv, în 1707, iar în 1866 s-au mai ivit din apa mării câteva insule, între care Reka, Aphroessa, Georgios şi Mai; se pare că ultima apariţie a unei insule în această zonă datează din 1928.

Unele regiuni de litoral s-au dovedit mai favorabile atât mirajelor, cât şi făuririi de legende în legătură cu insule „vrăjite"; insule cu viaţă efemeră au apărut în regiunea Azorelor în 1638, 1720, 1757 şi 1811 – iar în sud-vestul Islandei, un vulcan submarin în erupţie a dus la apariţia unor asemenea insule în 1240 şi 1783; tot în această din urmă regiune, cam la jumătatea drumului dintre Islanda şi Groenlanda, se afla o insulă care a continuat să figureze pe hărţi medievale până târziu (de pildă pe o hartă catalană din 1480), deşi în celebra hartă din 1513 a lui Piri Reis se menţionează că s-a scufundat în 1456.

Câteva dintre aceste insule efemere figurează la loc de cinste

în istoria descoperiririlor geografice, altele au indus în eroare navigatori dintre cei mai iscusiţi, în sfârşit, altele au generat aprige discuţii, ba chiar conflicte diplomatice. În 1867, căpitanul Edward Davis a descoperit în Oceanul Pacific o insulă, situată pe paralela 27° la 500 de mile marine de coasta sud-americană, insulă care apoi a început să figureze pe toate hărţile sub numele de Davisland; ani în şir, alte nave au căutat-o fără s-o găsească, iar în 1722, olandezul Roggereen, căutând-o a descoperit... Insula Paştelui. Pe toate hărţile Europei a figurat, începând din 1811, o Ţară a lui Sannikov la nord de Arhipelagul Novosibirsk – în 1902, un explorator şi-a pierdut chiar viaţa încercând s-o găsească – până în 1938 când expediţiile sovietice, organizate cu spărgătoare de gheaţă şi aviatorii arctici au dovedit că respectiva insulă nu există: în 1811, Iakov Sannikov văzuse o insulă de gheaţă.

Lucrurile s-au petrecut în sens invers cu insula Bouvet (descoperită, după cum arătam, în Atlanticul de Sud, cu prilejul căutării Ţării Papagalilor) care figura pe hărţi cu un semn de întrebare, deoarece vreme de 160 de ani nimeni n-a mai reuşit s-o găsească (s-o regăsească) – până în 1898, când expediţia ştiinţifică de pe nava „Valdivia" îi dovedi existenţa, reabilitând memoria marelui navigator care a fost Bouvet de Lozier. Şi totuşi, Atlanticul de Sud se bucură de faima unei regiuni specializate în dispariţii de insule: Insula Grande, de pildă, descoperită în 1675 de la Roche, n-a mai fost regăsită, fiind ştearsă în 1820 de pe hărţile marine. Tot aşa, insula Saxenberg, decoperită de olandezul Lindemann şi vizitată de diferite nave în 1804 şi 1816, a dispărut fără urmă. La fel s-a întâmplat, în aceeaşi regiune, cu insulele Thomson, Thomas şi Dougherty.

Că asemenea insule efemere pot da loc la complicaţii o dovedeşte istoria (scurtă) a Insulei Ferdinandea, descoperită de o brigantină italiană la 18 iulie 1831 în apropiere de Sicilia. Două zile mai târziu, un grup de geologi germani debarca pe mica insulă, care măsura 200 metri diametru şi avea în centrul ei un vulcan fumegând. La 2 august apărură câteva nave militare englezeşti, care înălţară aici drapelul Marii Britanii, în ciuda protestelor ridicate de autorităţile siciliene. Nu s-a ajuns la un conflict diplomatic deoarece zece zile mai târziu, la 12 august, insula începu să.. descrească, materia vulcanică se dilua în mare şi în scurt timp dispăru cu totul. Şapte ani mai târziu, în aceeaşi regiune apăru o altă insulă, al cărei vulcan se înălţa până la 40

metri deasupra nivelului mării; englezii o botezară Graham, dar nu se mai grăbiră s–o anexeze, căci înainte de sfârşitul anului (1838) dispăru înghiţită de apele mării.

Se pare că, într–adevăr, vulcanologia este disciplina care are un cuvânt hotărâtor în explicarea apariţiei şi dispariţiei unor insule – şi nu este vorba întotdeauna de insule de dimensiuni reduse, ca acelea din regiunea Arhipelagului Santorin din Marea Egee sau din largul coastelor Siciliei. Arătam cum, la 25 august 1883, erupţia vulcanului de pe insulă Krakatoa, împreună cu valurile enorme (tsunami) măsurând până la 30 metri înălţime, a distrus trei sferturi din insulă; în imediata apropiere au apărut atunci două insuliţe, Steers Island şi Calmeyers Island. În aceeaşi regiune a apărut în 1886 Insula Şoimului, lungă de trei kilometri şi înaltă de 76 metri, care a dispărut în 1913, ca să reapară în 1927, în jurul unui vulcan de peste 100 metri înălţime. Cea mai impunătoare apariţie de acest fel este fără îndoială Insula Camiguin din Arhipelagul Filipinelor: ivită în 1871, trecută astăzi pe toate hărţile, are în centrul ei un munte înalt de 1627 metri!

În lumina celor de mai sus, nu se cuvine oare să reconsiderăm părerile noastre cu privire la aşa–zisele insule mitice (Antilia, Brazil, Sf. Brandan ş.a.), să acordăm mai multă încredere acelor pasaje controversate din autorii vechi (Strabon, Pliniu ş.a.), precum şi datelor trecute în hărţile medievale? Poate că menţiunile din harta lui Pizigano (1367), a lui Ruiche (1508) şi a lui Piri Reis (1513) sunt exacte şi o insulă Antilia a existat într–adevăr, cu atât mai mult cu cât Martin Behaim ne informează că o navă spaniolă a vizitat–o în 1414? Aceeaşi ipoteză este valabilă şi pentru însula Sf. Brandan – care începând cu o hartă din 1275 a figurat în lucrările cartografice vreme de trei veacuri aproape în acelaşi loc, la apus de insulele Canare – şi pentru multe alte insule.

Sunt întrebări la care, deocamdată, nu putem răspunde; dar nu este exclus ca, într–un viitor nu prea îndepărtat, arheologia submarină – o disciplină recentă, care–şi îmbunătăţeşte cu repeziciune mijloacele de investigaţie – să ne ofere la unele dintre aceste întrebări răspunsuri surprinzătoare.

SUB SEMNUL ŞARPELUI CU PENE

„De ce să ne ocupăm tocmai de cultura maya? că doar există atâtea zone obscure chiar şi în domeniul cercetării omului. Cred că răspunsul sună astfel: Cultura maya nu numai că a produs genii, dar le-a creat într-o atmosferă care ne apare cu totul neverosimilă. Când te ocupi de indienii maya, nu trebuie niciodată să te aştepţi la ceea ce este firesc. În domeniile nepractice au creat lucruri excepţionale, în cele practice au eşuat".

John Eric S. Thompson
în The Rise and Fall of Maya Civilisation, *1954.*

„În cadrul unor anumite limite, nici o regiune nu poate să rămână mult timp un centru de progres economic sau cultural dacă nu dispune de resurse naturale adecvate [...] corespunzătoare etapei respective de dezvoltare tehnică. O condiţie negativă, la fel de importantă, este ca clima regiunii respective să nu fie prielnică bolilor endemice sau debilizării generale a populaţiei, cum a fost, de pildă, cea care a pus capăt vechii civilizaţii maya".

John D. Bernal
în Ştiinţa în istoria societăţii, *1957.*

MAYA: Numele unei vechi populaţii indiene din America Centrală; limba indiană americană vorbită de această populaţie.

Dicţionarul explicativ al limbii române, 1975.

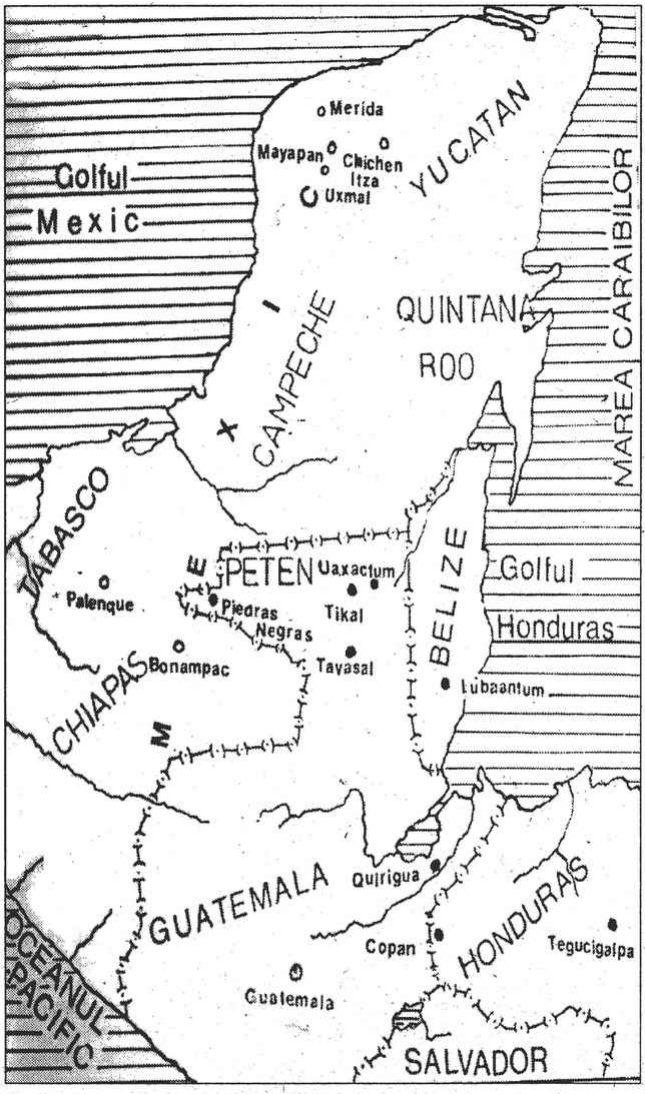
Merida
Mayapan
Chichen Itza
Uxmal
YUCATAN
Golful Mexic
CAMPECHE
QUINTANA ROO
MAREA CARAIBILOR
TABASCO
PETEN
Uaxactum
Palenque
Piedras Negras
Tikal
Bonampac
Tayasal
BELIZE
Golful Honduras
Lubaantum
CHIAPAS
GUATEMALA
Quirigua
HONDURAS
Copan
Tegucigalpa
Guatemala
OCEANUL PACIFIC
SALVADOR

- **LEGENDA CALULUI DE AUR DIN TAYASAL.**
- **STELA – MĂRTURIE DE PIATRĂ A SCURGERII TIMPULUI.**
- **ENIGMA ORAŞELOR PĂRĂSITE.**
- **EXPLORÂND „FÂNTÂNA MORŢII" DIN CHICHEN ITZA.**
- **ŞOSELE ÎNTR-O ŢARĂ FĂRĂ VEHICULE.**
- **CALENDARUL: „RITMUL TIMPULUI ÎI UMPLEA DE ÎNCÂNTARE".**
- **CE S-A ÎNTÂMPLAT ÎN ANUL 3113 Î.E.N.?**
- **PROGRESE ÎN DESCIFRAREA SCRIERII MAYA.**

În jurul vechii civilizaţii maya s-au ţesut numeroase legende care atrag până în zilele noastre oameni mai mult sau mai puţin pregătiţi să întreprindă cercetări arheologice. Una dintre aceste legende este cea legată de „calul de aur din Tayasal", care (ca multe alte legende) se bazează pe un fapt istoric real. Cronicile vremii arată că, în 1524, în drumul său prin regiunea Peten, Cortéz a pătruns în localitatea Tayasal, unde l-a creştinat pe „regele" Kanek, care a recunoscut şi suveranitatea regelui Spaniei, Carol Quintul. La plecare, Cortéz şi-a lăsat aici calul, care se pare că îmbătrânise şi nu mai putea face faţă dificultăţilor drumului. După plecarea spaniolilor, locuitorii din Tayasal au uitat şi de creştinare şi de regele Carol şi au început să adore calul, pentru ei o fiinţă fabuloasă, venită din alte lumi; conform vechiului lor ritual, îi aduceau bătrânului armăsar andaluz ofrande, îndeosebi copal (răşina balsamică a copayerului) şi balche (suc de agavă fermentat). Bietul cal, care nu putea trăi cu tămîie şi rachiu, s-a stins de foame... Aici se sfârşeşte istoria şi începe legenda: temători să nu-şi atragă mânia zeului-cal, indienii din Tayasal au făurit un cal de aur în mărime naturală, pe care l-au aşezat pe un postament în templul lor. La asediul Tayasalului de către spanioli (în 1697) câţiva preoţi maya au reuşit să scape din încercuire cu

calul de aur, pe care l-au ascuns într-o peşteră din fundul unui lac, probabil chiar a lacului Peten.

De mulţi ani, legenda calului de aur al vechilor maiaşi exercită un fel de fascinaţie, mai puţin asupra arheologilor, cât asupra căutătorilor de comori: câteva sute de kilograme de aur reprezintă o sumă respectabilă. Aşa se face că, din când în când, căutători ai calului de aur din Tayasal nu se sfiesc să înfrunte pădurile mlăştinoase ale selvei, jaguarii şi frigurile, şerpii veninoşi, lianele cu spini ascuţiţi şi roiurile de insecte cu înţepătura dureroasă; în ciuda faptului că unele dintre aceste expediţii, bucurându-se de mijloace financiare îndestulătoare, au folosit echipament modern (pompe aspiratoare, costume de scafandru ş.a.), tot ce au găsit, după ce au străpuns stratul de nămol depus de-a lungul veacurilor, au fost nişte fragmente de ceramică pe care nici un muzeu din Mexic, Guatemala sau din altă parte a lumii nu le-a socotit vrednice să figureze printre exponatele sale.

Dar nici arheologii şi nici aceşti aventurieri ai arheologiei care sunt căutători de comori nu dezarmează prea uşor, şi poate că într-o zi, unul dintre ei (mai tenace şi mai norocos...) va face marea descoperire. Asemenea cazuri s-au mai întâmplat.

Cultura maya a fost nu numai vecină, dar şi urmaşă directă a unei alte culturi vechi, a olmecilor, al cărei centru se afla în localitatea La Venta, pe o insulă acoperită cu mlaştini. Se pare că olmecii au fost primii locuitori ai Lumii Noi care şi-au dat seama de importanţa calendarului. Cea mai veche dată săpată în piatră le aparţine: pe o stelă din Tres Zapotes, anul (corespunzător calendarului nostru) 31 î.e.n. Următoarea dată, săpată pe o figurină de jadeită, este 162 e.n. Dar ambele date sunt relativ târzii: pentru La Venta, măsurătorile cu carbon 14 au dat 1454 ±300 î.e.n. până la 126 ±250 e.n. Calendarul olmec a fost preluat de către maiaşi, care l-au îmbunătăţit făcând din el cel mai exact calendar din lume.

Primele ştiri despre amerindienii maya datează din jurul anului 500 î.e.n., când s-a desăvârşit despărţirea huaxtecilor de maiaşii propriu-zişi, proces îndelungat, care se întinde peste trei veacuri. Acest proces este şi el legat de o chestiune care până acum n-a primit o explicaţie satisfăcătoare: deşi cercetările mai noi au arătat că, etnic şi lingvistic, huaxtecii sunt înrudţi cu marea familie maya, cu toate acestea, în timp ce popoarele maya şi-au dezvoltat neîncetat cultura, ajungând pe o treaptă înaltă, huaxtecii au rămas

la un stadiu destul de înapoiat; ei n-au participat la dezvoltarea scrierii hieroglifice şi a calendarului, n-au folosit elementele tipice ale arhitecturii maya, iar în artă, cu toate că au creat un stil propriu, l-au păstrat aproape neschimbat vreme de milenii.

Prima perioadă istorică a popoarelor maya, numită de arheologi „perioada de formaţie", durează mai mult de opt veacuri, până în anul 320 e.n. Din această perioadă au rămas doar puţine vestigii răspândite pe aproape întregul cuprins al teritoriului. Figurile de ceramică găsite în regiunea Peten au trăsături caracteristice care arată că vechii locuitori ai regiunii erau într-adevăr maiaşi (fapt care poate fi stabilit destul de lesne, de vreme ce, dintre toate populaţiile cunoscute mai ales în acea regiune, maiaşii au feţele cele mai late şi capetele cele mai rotunde – craniul cu diametrele longitudinal şi transveral aproape egale; până aproape de zilele noastre ei îşi accentuau brahicefalia aplicându-şi de la o vârstă destul de fragedă, un soi de rame în jurul capului, obţinând astfel deformarea dorită a craniului, care trecea drept criteriu de frumuseţe...) Unele figurine din acea perioadă, modelate de mână, au braţele şi picioarele tratate într-o manieră pe care astăzi am numi-o impresionistă, anunţând dezvoltarea viitoare a sculpturii maya.

Scenă de pe o stelă din Yaxchilan

Această epocă de înflorire a culturii maya, cuprinsă între anii 320-987 e.n., este desemnată de istorici sub numele de „Vechiul Imperiu" (prin analogie cu istoria Egiptului antic) – un răstimp de peste şase veacuri şi jumătate, care începe cu cea mai veche dată săpată pe o plachetă de jad găsită pe locul actualului oraş Puerto Barrios din Guatemala (cea mai veche stelă datată se află

la Uaxactun şi poartă data 9 aprilie, 328 e.n., fiind descoperită în anul 1916 de către arheologul Sylvanus Morley) şi se sfârşeşte cu părăsirea principalelor centre, din motive care până astăzi n-au fost pe deplin lămurite.

Unii arheologi sunt de părere că oraşele maiaşe din câmpie formau în această perioadă o federaţie a cărei conducere se găsea în mâinile unei mici caste de preoţi şi de nobili, înrudiţi şi dominaţi de preocupări religioase. Conducerea fiecărui oraş era dualistă: un şef (*halach uinic*) care exercita autoritatea civilă având funcţii religioase, şi un altul (*ah kan mai*) care se consacra activităţilor sacerdotale şi studiului astronomiei. Pătura conducătoare făcea un apel constant pentru mână de lucru în micile aşezări din jurul oraşului pentru construirea de temple, piramide, palate, stele; construcţiile se ridicau după culesul porumbului, când oamenii de rând puteau lucra la căratul materialelor, sub conducerea arhitecţilor, zidarilor şi pietrarilor.

Sculptură în piatră din Palenque (circa 700 t.e.n.)

Ritmul construcţiilor s-a accelerat către sfârşitul perioadei Vechiului Imperiu; nu numai că se clădesc edificii mai multe, dar şi calitatea construcţiilor se îmbunătăţeşte: zidăria devine mai fină, clădirile mai spaţioase, ceramica mai îngrijit lucrată, stelele mai graţioase, iar sculptura manifestă mai multă sensibilitate, mai multă inspiraţie.

La sfârşitul acestei perioade de înflorire, oraşele maiaşe au început să decadă, proces care se produce uneori destul de subit; în câteva cazuri, munca încetează atât de brusc, încât platforme a căror construcţie se terminase nu şi-au mai primit clădirile iar

la Uaxactun zidurile ultimei clădiri sunt ridicate numai pe jumătate. Datele înscrise pe ultimele stele ne îngăduie să situăm în timp această stagnare, care se produce treptat, în unele oraşe destul de timpuriu (la Copan puţin după anul 800); în anul 987, construcţiile încetaseră pe întreg teritoriul locuit de maişi.

Cauzele stagnării n-au găsit o explicaţie mulţumitoare. Mai răspândită este părerea că metodele de agricultură (defrişarea pădurilor prin foc, cultură vreme de doi sau trei ani, apoi părăsirea pământului lăsat iar în voia pădurii) cereau eforturi prea mari, creşterea populaţiei ducând la o subalimentaţie cronică, astfel că oamenii au fost constrânşi să emigreze. Explicaţia nu este pe deplin satisfăcătoare, deoarece în unele regiuni, de pildă la Quirigua, pământul este fertil, inundaţiile periodice ale râului Motagua asigură recolte bogate; şi cu toate acestea Quirigua a fost unul dintre primele oraşe care şi-a încetat activitatea, ceea ce pune sub semnul întrebării o asemenea explicaţie.

Vas pentru arderea mirodeniilor în templele maya (circa 750 t.e.n.)

Unii oameni de ştiinţă au emis părerea că înfloritoarele oraşe ale Vechiului Imperiu au fost părăsite din pricina unor epidemii şi înclinau să creadă că este vorba de paludism (malarie) şi de anchilostomiază – boală provocată de un parazit intestinal – care constituie până în zilele noastre o problemă destul de serioasă în această regiune. Cercetări recente au dus însă la concluzia că, după toate probabilităţile, aceste boli au apărut în perioada postcolonială, că nici hematozoarul palustru şi nici viermele (pe care parazitologii îl numesc *Ankilostoma duodenale*) nu se cunoşteau înainte de apariţia spaniolilor în

America Centrală (iată deci o altă „binefacere" adusă de conchistadori, aceşti aventurieri care în numele „civilizării" popoarelor amerindiene au înscris o pagină dintre cele mai negre în istoria umanităţii). În afară de aceasta, asemenea epidemii implică o încetinire lentă, progresivă a activităţii; or, zidurile ridicate numai pe jumătate la Uaxactun sugerează un eveniment survenit pe neaşteptate, o catastrofă.

O ipoteză interesantă aduce, între alţii, arheologul american J. E. S. Thompson, anume că prin anii 900–950 au izbucnit o serie de revolte ţărăneşti împotriva minorităţii teocratice (preoţii şi nobilii), revolte provocate de către abuzurile în cererea de mână de lucru şi de necesitatea de a hrăni un număr crescând de oameni - neproductivi. De asemenea, este posibil ca la izbucnirea acestor revolte să fi contribuit şi cauze religioase, de pildă adoptarea de către ierarhia conducătoare a unor elemente de cult toltece. După părerea arheologului american, conducătorii oraşelor au fost alungaţi, poate chiar ucişi de către ţărani, răscoala întinzându-se, pe rând, de la un oraş la celălalt. Puterea a trecut în mâinile şefilor răscoalei şi a preoţilor din micile aşezări. Marile construcţii au încetat astfel în mod subit; poporul a continuat să frecventeze centrele ceremoniale pentru anumite servicii religioase şi pentru târguri, fără însă a mai ridica alte edificii de cult; încetul cu încetul, cele vechi, nefiind întreţinute, au căzut în ruină, vegetaţia a început să le invadeze.

Urnă de lut ars dintr-un mormânt maya

În ciuda numeroaselor teorii emise de istoricii şi arheologii americanişti, misterul părăsirii oraşelor din Vechiul Imperiu maya

nu este nici până astăzi pe deplin lămurit. O catastrofă naturală –de pildă, un cutremur în această regiune bogată în activitate seismică – trebuie exclusă, deoarece oraşele au fost părăsite treptat şi nu s–au găsit urme ale unor asemenea cataclisme. Odată cu părăsirea ultimului oraş (987 e.n.) începe o nouă epocă în istoria civilizaţiei maya, marcată de transformări însemnate în structura socială şi culturală a făuritorilor ei.

Slujitor maya; pictură pe un vas de la El Quiché

După părăsirea principalelor centre de cultură din Vechiul Imperiu, mai frecvente în regiunile râurilor Usumacinta şi Motagua, civilizaţia maya emigrează mai ales spre ţărmul Atlanticului, unde întemeiază aşezările Chichen Itza şi Amatitlan. Mai întâi, cultura maya trece printr–o perioadă de declin, care se asociază pe de o parte cu unele influenţe ale civilizaţiilor vecine (cea din Teotihuacan, cea zapotecă de la Monte Alban şi cea din Veracruz), pe de altă parte cu o orientare către militarism şi război a noilor centre. După o perioadă de relativă independenţă se produce o importantă migraţie a toltecilor – pornind de la Tula – care cuceresc cele mai importante centre ale culturii maya din Yucatan.

Toltecii erau, se pare, înrudiţi cu maiaşii, după cum rezultă din studiul comparativ al celor două limbi – cultura toltecă prezintă însă unele diferenţe esenţiale, trăsătura ei cea mai caracteristică fiind adorarea lui Quetzalcoatl. Diego de Landa – a cărui lucrare *Relación de las cosas de Yucatan*, redactată în veacul XVI, se numără printre cele mai competente surse spaniole cu privire la istoria maiaşilor – arată: „Indienii cred că un mare

senior, numit Kukulcan, domnea împreună cu cei din neamul itza (de origine toltecă – n. n.) care s-au stabilit la Chichen Itza..., ei spun că el a venit din apus, dar nu pot preciza cu fermitate dacă a venit înainte sau după indienii itza, sau poate chiar în acelaşi timp cu ei".

Kukulcan (*kukul* = pană sau pasărea quetzal, *can* = şarpe) este forma maiaşă a lui Quetzalcoatl (*quetzal* = pasăre, *coatl* = şarpe). După cum rezultă din relatarea lui Landa (şi din alte surse), Quetzalcoatl a fost mai întîi şef militar şi religios al oraşului Tula, centrul culturii toltece, fiind mai târziu zeificat ca personificare a planetei Venus şi zeu al vegetaţiei. Alungat din Tula din pricina uneltirilor rivalului său Tezcatlipoca, el a plecat spre sud, în regiunea Veracruz sau în Tabasco, apoi s-a îmbarcat pe o plută, dispărând în largul mării. O altă versiune a legendei spune că a construit un rug pe plută şi, ajuns pe mare, şi-a dat foc, reapărând după opt zile (perioada de invizibilitate la conjuncţia inferioară a planetei Venus) pe cer. Identitatea lui Quetzalcoatl-Kukulcan formează astăzi obiectul unor interesante cercetări, majoritatea oamenilor de ştiinţă fiind de acord că el a existat într-adevăr, după cum şi legendara Tula s-a dovedit a nu fi cătuşi de puţin legendară, ruinele ei fiind descoperite în apropierea actualului Tollan. Nu numai identitatea lui Kukulcan constituie o problemă neelucidată, ci şi originea amerindienilor din ramura itza. Unii istorici înclină să-i socotească tolteci, adoratori şi creatori ai miturilor legate de Quetzalcoatl, alţii sunt de părere că erau un grup maya din Tabasco, care, întocmai ca

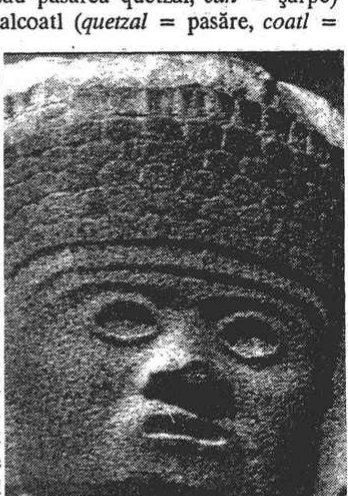

Cap de războinic din Tula (Tollan)

şi indienii maya chontal, adoptaseră cultul lui Quetzalcoatl şi principalele elemente ale culturii toltece. In sprijinul acestei din urmă păreri vine faptul că „itza" este o denumire de origine maiaşă care se găseşte relativ frecvent şi în regiunile mărginaşe din Yucatan. Oricum, indienii itza erau destul de toltecizaţi, de vreme ce aveau ca embleme pasărea, jaguarul şi piatra preţioasă plată; or, primele două (pasărea quetzal şi jaguarul) erau embleme

Zeul Quetzalcoatl–Kukulcan

ale războinicilor din Tula,

Cronicile maya arată că ocuparea oraşului Chichen Itza de către amerindienii itza a durat aproape două secole şi jumătate (până în 1441). Unele surse vorbesc şi de o triplă alianţă între Chichen Itza, Mayapan şi Uxmal – deşi cercetările arheologice au arătat că oraşul Uxmal a fost părăsit o mare parte a acestei perioade.

Aşadar, Noul Imperiu maya îşi mută centrele de cultură către nord –de la Uaxsactun, Tikal, Palenque şi Quirigua la Chichen Itza, Mayapan şi Uxmal – şi adoptă elemente toltece în cultura sa, cel mai important fiind adorarea lui Quetzalcoatl– Kukulcan. Ne aflăm acum într–adevăr în faţa unei culturi dominate de „şarpele cu pene", care în această perioadă este reprezentat pe toate edificiile, cu capul de o grosime exagerată, cu gura deschisă, gata parcă de a muşca, cu trupul încolăcit şi acoperit cu penele codale ale păsării quetzal. De la Tula la Chichen Itza au mai fost „importaţi" Tezcatlipoca, zeul atotputernic care l–a gonit pe Quetzalcoatl, Tlachitonatiuh („Soarele care răsare") zeul războinicilor care se bucura de un prestigiu considerabil şi

Chicomecoatl („Şarpele septuplu"), zeiţa porumbului, reprezentată sub forma unui personaj fără cap, din gâtul căruia ies şapte şerpi în formă de evantai. În sfârşit, apar acum şi imagini ale zeilor tolteci ai ploii, numiţi tlaloci, care n-au putut însă să înlăture complet pe corespondenţii lor maiaşi, zeii chaci.

În oraşele peninsulei Yucatan influenţate de migraţia toltecă, pe frizele piramidelor şi ale platformelor sunt reprezentaţi jaguari

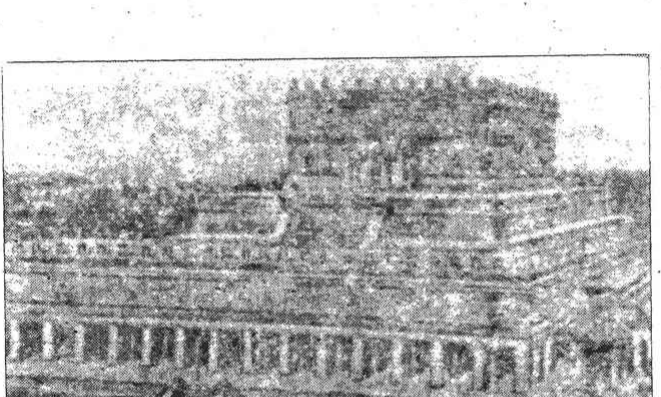

Templul Războinicilor din Chichen Itza (reconstituire)

şi vulturi, simboluri ale ordinelor militare, se înmulţesc scenele care redau sacrificii – războinici oferind inimile victimelor sacrificate lui Tlachitonatiuh –, iar şirurile de cranii omeneşti gravate pe ziduri amintesc sinistrul *tzompantli,* rastelul de hârci pe care tolteci (şi mai târziu aztecii) agăţau craniile victimelor sacrificate în onoarea zeilor setoşi de sânge şi pentru gloria castei militare. Suntem departe de perioada clasică, a Vechiului Imperiu,

în care sacrificiile de oameni se făceau numai la anumite sărbători şi preocupările principale erau ridicarea de edificii şi studiul ştiinţelor legate de calendar.

În vechea limbă maya nu existau anumiţi termeni care în această perioadă au devenit necesari şi au trebuit să fie adaptaţi după alte limbi vechi mexicane, termeni înspiraţi de invadatorii veniţi de la Tula pentru a reda mai bine anumite sensuri; aşa sunt cuvintele *tepal* sau *tepual* = stăpân, proprietar de sclavi, *macehual* = slugă, om de rând, *tecpan* = colectivitate mare, palat, *tenamitl* = oraş fortificat, cetate, *tepen* = măreţie, fast, glorie.

În perioada Noului Imperiu al „Şarpelui cu pene", oraşele devin adevărate cetăţi, ele nu se mai construiesc în câmp deschis, ci pe insule aşezate în mijlocul lacurilor, în zone deluroase sau împădurite, sunt înconjurate de palisade, iar unul dintre ele era chiar apărat de un soi de palisadă întărită de un grad viu de agavă.

Chichen Itza – şi într-o măsură mai mică Uxmal – reprezintă apogeul culturii maya din epoca Noului Imperiu. Aşezarea (săpăturile arheologice au început în 1885 şi nu s-au sfârşit încă) a uimit prin monumentele sale impunătoare, între care Palatul preoteselor. Observatorul astronomic („caracolul") şi Piramida soarelui; alături de edificiile de la Uxmal şi de portalul „Hercule" din Chichen Viejo, ele constituie mărturii tipice ale celei de a doua şi ultime epoci de înflorire a culturii maya; înrobită de azteci şi măcinată de lupte interne, confederaţia cetăţilor maiaşe se va destrăma treptat.

În ultima perioadă istorică, maiaşii au absorbit şi contopit în cadrul civilizaţiei lor alte elemente mexicane, îndeosebi ale amerindienilor itza, o parte dintre invadatorii şi cuceritorii Yucatanului devenind încetul cu încetul yucateci, adoptând limba şi ritualurile maya; totuşi, cuceritorii au impus cultul lui Kukulcan – „Şarpele cu pene" – care s-a păstrat cu deosebită tenacitate, de asemenea unele denumiri, inclusiv numele centrului principal, Chichen Itza, care înseamnă „malul puţului Itza".

În perioadele de război, sacrificiile de oameni aduse zeilor erau frecvente: se considera astfel că zeii erau implorati pentru a obţine victoria asupra duşmanului, iar capturarea de prizonieri procura cetăţilor victime omeneşti. Unii istorici şi arheologi înclinau să creadă că vechii maiaşi au adoptat sacrificiile de

oameni după invazia toltecilor şi sub influenţa acestora; cercetări mai recente au stabilit însă că aceste ceremonii, care se desfăşurau cu deosebită cruzime, apar încă din prima perioadă a Vechiului Imperiu şi se menţin în tot decursul celor două milenii de istorie maiaşă, fiind mai frecvente în ultima perioadă, după subjugarea centrelor culturii maya de către azteci.

La Chichen Itza, victimele alese pentru sacrificiu erau aruncate

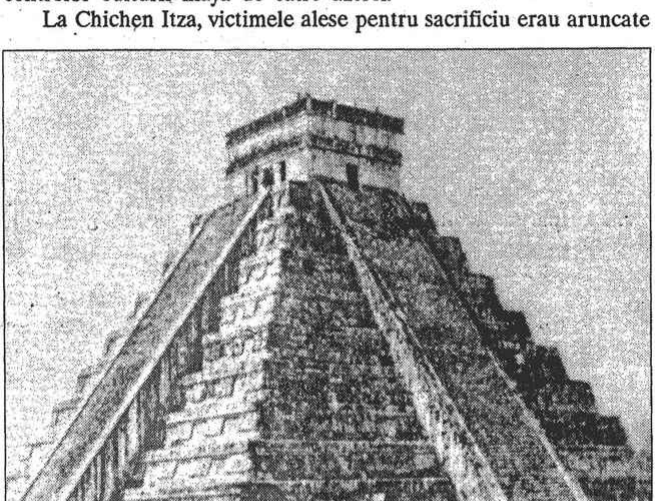

Templu din Chichen Itza

în *cenote* (puţul sacru) împreună cu diverse ofrande; cei care scăpau cu viaţă, urcau scările săpate în stâncă până în marginea cenotului, aducând mesajul înmânat lor de către zeii ploii: cât va ploua şi cum va fi recolta în anul ce va veni.

Într-o interesantă cronică populară din veacul XVI, *Chilam Balam* („cărţile profetului-jaguar"), găsim relatarea unui asemenea

sacrificiu în legătură cu legenda lui Hunac Ceel–Cauich, conducătorul revoltei din Mayapan şi eroul poporului maya: la una dintre acele ceremonii de la gura cenotului din Chichen Itza, la care nici o victimă n–a supravieţuit, Hunac Ceel s–a aruncat din proprie iniţiativă în puţ, aducând apoi mesajul; în *Chilam Balam* se povesteşte: „Atunci, cei care trebuiau să fie aruncaţi sosiră: atunci, au început să fie aruncaţi în cenote pentru ca profeţia să poată fi ascultată de şefii lor. Profeţia lor nu veni (se înecară, aşadar, cu toţii – n. n.). Şi atunci, Cauich Hunac Ceel – Caiuch era numele bărbatului care se găsea acolo – îşi puse capul la gura din partea de miazăzi a cenotului. Atunci, el se aruncă. Pe urmă, urcă iar, ca să aducă profeţia. Oamenii începură să–l asculte. Pe urmă, oamenii începură să–l proclame şef. Pe urmă, îl aşezară pe scaunul şefilor. Pe urmă, îl proclamară primul dintre şefi. Înainte vreme, nu fusese şef".

Hunac Ceel este un personaj istoric real; înzestrat cu calităţi remarcabile, a reuşit să facă din Mayapan principalul oraş din Yucatan, după ce l–a învins pe Chac Xib Chac conducătorul oraşului Chichen Itza şi i–a supus pe şefii militari din Itzamal. Cercetările arheologice au arătat că Mayapan a exercitat o puternică influenţă politică şi religioasă asupra întregii regiuni; în anumite perioade, populaţia oraşului se ridica la 10 000 locuitori – cifră enormă pentru acea vreme.

Puţul din Chichen Itza – „Fântâna morţii", cum a fost numit pe bună dreptate – a stârnit, firește, curiozitatea arheologilor, care încă din veacul trecut s–au gândit că sondaje întreprinse pe fundul lui ar putea da la iveală vestigii interesante – cu atât mai mult cu cât, din relatarea călugărului Diego de Landa, reieşea că, pe lângă sacrificiile umane, fiorosului „Şarpe cu pene" importat de maiaşi de la Tula îi plăceau ca ofrande şi obiectele de aur.

Primul care a încercat să sondeze „Fântâna morţii" a fost John L. Stephens – după cum rezultă din lucrările sale (publicate la Londra în 1841–1843), bogat ilustrate de tovarăşul său de călătorie, pictorul Frederic Catherwood – dar fără succes; Stephens s–a întors din Yucatan convins că maiaşii au moştenit civilizaţia Atlantidei... S–au găsit apoi şi alţi arheologi amatori – dar mijloacele tehnice ale vremii nu îngăduiau descoperiri spectaculoase. Mai târziu, amatorii şi–au pierdut interesul pentru cenotul sacru, mai ales în urma cercetărilor arheologului Earl Morris (sprijinit

de fundaţia americană Carnegie) care a demonstrat că maiaşii aveau altă scară a valorilor decât vecinii lor aztecii: mai mult decât aurul şi argintul, preţuiau nefritul, peruzeaua (turcoaza) şi penele păsării quetzal.

Dar cel care va demonstra că lucrurile nu stau chiar aşa va fi tot un amator, Edward Herbert Thompson (simplă potrivire de nume cu J. E. S. Thompson), consul al Statelor Unite la Mérida şi pasionat al arheologiei. Echipat cu o dragă şi cu un costum de scafandru, diplomatul american se puse pe treabă. O lucrare recentă (Miloslav Stingl: *Pe urmele oraşelor maya*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1975) ne oferă o descriere pitorească a activităţii lui E. H. Thompson de explorare a cenotului sacru. Cu mijloacele modeste care-i stăteau la dispoziţie, E. H. Thompson angajase doi scafandri greci din insulele Bahamas, specialişti în pescuirea... bureţilor; el însuşi îşi însuşise noţiunile elementare ale acestei dificile profesiuni de la scafandrul Ephraim Wharf care, către sfârşitul veacului trecut, îşi cucerise oarecare faimă în domeniul cercetărilor subacvatice. Stingl relatează:

„Apoi a venit acea zi mult aşteptată. Consulul Statelor Unite ale Americii în Mérida îşi îmbracă casca de aramă, se desparte de indienii săi şi coboară pe treptele scării de frânghie sub luciul apei.

Indienii care îl iubesc pe don Edwardo – cum îi spun în San Isidro – sunt trişti. Ştiu că el nu se va mai întoarce niciodată. Doar în apa cenotului trăiesc şerpi uriaşi şi şopârle primejdioase! Şi oare nu se colorează apa fântânii din când în când cu sânge? (Acea nuanţă roşie pe care apa din «Fântâna morţii» câteodată într-adevăr o are a reuşit să o explice Thompson mai târziu, prin existenţa seminţelor unei plante care creşte pe malurile cenotului). Şi astfel începe – pentru prima oară în istoria cercetării trecutului maya – căutarea monumentelor indiene sub apă. Thompson şi cei doi greci coboară mereu. Între suprafaţa «Fântânii morţii» şi fundul ei noroios sunt douăzeci şi cinci de metri de apă. Prin primii cinci metri mai pătrund razele soarelui, mai adânc însă era întuneric deplin. Grecii au adus din Bahamas un reflector modern submarin. Dar nici acesta nu poate străbate amestecul acesta de culoarea ciocolatei, care umple două treimi din cenot. Este format din crengi şi rădacini de copaci, de care sunt prinse pietre, uneori adevăraţi bolovani. În lipsă de lumină, scafandrii au trebuit să înveţe să recurgă la pipăit. Zi după zi, au pipăit

cei trei orbi crenguţă după crenguţă în amestecul acesta vechi de secole, ca să găsească ceea ce draga nu ridicase. Credinţa lui Thompson se adeverea trepat. Au găsit zeci de obiecte indiene. Statuete sculptate din nefrit, douăzeci de inele de aur, douăzeci şi una de figurine de broaşte, scorpioni şi alte animale executate din aur, o mască splendidă din aur. Masca are ochii închişi, ca şi cum ar reprezenta un mort. Au găsit, de asemenea, zeci de alte hulche, acele arme atât de obişnuite ale maiaşilor din perioada toltecă. Şi au ridicat din nămol mai mult de o sută de clopoţei de aur cărora, înainte de a fi aruncaţi în «Fântâna morţii», le erau smulse limbile. Indienii credeau că lucrurile trăiesc ca şi oamenii şi, de aceea, preoţii «omorau» lucrurile pe care le jertfeau, aşa cum omorau victimele omeneşti. Iar în continuare, scafandrii au descoperit piesele cele mai frumoase, un fel de coroană de aur, împodobită cu un şarpe cu pene dublu. Thompson considera această coroană drept cea mai izbutită operă a gravorilor în aur mayaşi. Au mai găsit şi discuri de aur lucrate în relief, atât de importante pentru mayalogie. Pe aceste discuri – Thompson a scos din fântână, treptat, douazeci şi şase – mayaşii îşi reprezentaseră zeii, cucerirea oraşelor lor de către luptătorii tolteci, chiar şi scene de bătălii navale şi jertfiri de oameni."

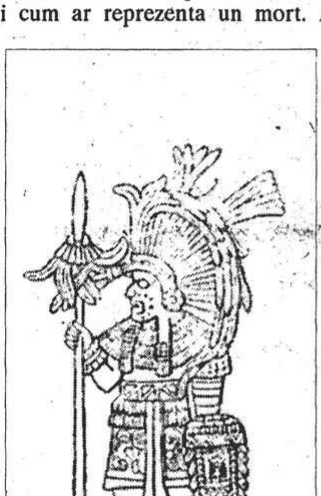

Războinic maya; reproducere de pe un basorelief din Chichen Itza (circa 1100 e.n.)

E. H. Thompson era să-şi piardă într-adevăr viaţa în cenotul morţii de la Chichen Itza, ce-i drept nu din pricina mâniei zeilor maiaşi, ci a neîndemânării în mânuirea echipamentului de scafandru: cu prilejul uneia dintre scufundări, a deschis ventilele

foarte târziu, nereuşind să echilibreze presiunea; a scăpat ca prin minune, dar a rămas cu o diminuare a auzului care l-a jenat toată viaţa.

Tezaurul fântânii din Chichen Itza (pe care E. H. Thompson l-a predat colecţiei de americanistică a renumitului Peabody Museum al Universităţii Harvard) a dovedit încă o dată că relatarea lui Diego de Landa se întemeiază pe fapte reale; şi a

Scene din viaţa maiaşilor (după M. Stingl)

mai dovedit că vechii maiaşi, chiar dacă nu preţuiau aurul atât de mult ca vecinii lor aztecii, nici nu-l disprețuiau.

Foarte aproape de zilele noastre, americanistul mexican Eusebio Dąvalos Hurtado, convins că predecesorul său E. H. Thompson – cu mijloacele lui primitive în raport cu cele de astăzi – n-a reuşit să scoată din nămolul cenotului tot ce se putea scoate, a întreprins noi cercetări cu ajutorul unei instalaţii

de ranfulare ultramoderne pusă la dispoziţie de societatea *National Geographic* din Washington; dar rezultatele n-au fost pe măsura mijloacelor: figurine de cauciuc reprezentând zei şi animale, un cuţit de jertfă cu o inscripţie hieroglifică şi alte câteva obiecte de valoare arheologică modestă. E. D. Hurtado nu dezarmează însă: în planurile sale de viitor intră secarea cenotului – cu alte cuvinte cercetarea „Fântânii morţii" nu prin „pescuire", ca până

Scene din viaţa maiaşilor (după M. Stingl)

acum, ci prin săpaturi; căci săpăturile, se cuvine s-o recunoaştem, constituie metoda clasică a arheologiei...

Vechile oraşe maiaşe erau animate numai în timpul marilor ceremonii şi al zilelor de târg. În perioadele dintre aceste manifestări, în oraş nu rămâneau decât nobilimea şi personalului însărcinat să întreţină edificiile de cult, să păstreze măştile şi veşmintele de ceremonie.

În zilele de sărbătoare însă, centrul ceremonial se repopula, soseau negustorii din regiuni adesea depărtate şi cumpărători, se negociau mărfuri din ţinutul de sud – uneltele de obsidian, oglinzi, obiecte de uz casnic din ceramică, vopsele, răşină de copal şi numeroase alte obiecte, între care şi podoabe; după ce încheiau diferitele tranzacţii, vânzători şi cumpărători aduceau ofrande în sanctuarele mai modeste, cele importante fiind rezervate nobilimii. După aceea, pe terenul special amenajat în centrul oraşului se desfăşura un joc cu mingea şi aveau loc spectacole în care dansatori cu feţele acoperite de măşti fantastice evoluau în sunetul tobelor şi al feluritelor instrumente de suflat.

Jocul cu mingea era o ceremonie sacră; la Copan, terenul special amenajat era împodoboit cu sculpturi în piatră, reprezentând zei, păsări stilizate, diferite simboluri; la Chichen Itza s-au dezvelit până acum nu mai puţin de şapte asemenea terenuri. Pe unele dintre ele s-a păstrat până astăzi un soi de inele de piatră înfipte în zid, prin care trebuia trecută mingea, ceea ce ne duce la presupunea că acest joc al maiaşilor este strămoşul baschetului din zilelele noastre. Oricum, deşi locul de origine al arborelui *Hevea* (producător al latexului de cauciuc) se află mai la sud, în bazinul Amazoanelor, maiaşii sunt primii care au folosit, în cadrul unui joc desfăşurat după anumite reguli, mingea confecţionată din răşinile unor arbori gomiferi din selva regiunii Peten.

Mai multe oraşe din Yucatan au porţi monumentale, unele de dimensiuni impozante, fapt care a indus în eroare câţiva arheologi de la sfârşitul veacului trecut: aceste porţi nu serveau decât în scopuri ceremoniale (vechii maiaşi nu cunoşteau carul, nici roata şi nu aveau animale de povară). Străzi destul de largi leagă diversele cartiere din vechile oraşe, iar şosele construite cu artă legau regiunile mărginaşe de anumite centre, mai ales de Tikal, Uaxactun şi Oxquintoc; şi în nord-estul Yucatanului, precum şi în regiunea Quintana Roo, exista o reţea rutieră – unul dintre drumuri, larg de peste nouă metri, leagă oraşul Coba de Yaxuna (nu departe de Chichen Itza), pe un parcurs de o sută de kilometri. Iată, aşadar, încă o ciudăţenie: şosele largi, suprainălţate, din piatră tasată, tăind cu precizie matematică pădurea mlăştinoasă – într-o ţară fără vehicule, fără animale de povară, având ca sursă principală de alimentaţie porumbul.

În legendele unor popoare europene se spune că primul om

a fost făcut din lut; vechii maiaşi credeau că el a fost făcut din porumb. Porumbul, alimentul lor de bază, se număra alături de pasărea quetzal printre elementele centrale ale civilizaţiei maya. De altfel, cercetări recente au dus la concluzia că porumbul a fost cultivat pentru prima oară cam în jurul anului 5000 î.e.n. pe teritoriul unde urma să se dezvolte mai târziu civilizaţia maya.

În jurul porumbului, vechii maiaşi au făurit un ciclu de legende, o mitologie complexă care stă mărturie pentru locul extrem de important pe care l-a ocupat această plantă în viaţa lor. Ei aveau şi un zeu al porumbului, reprezentat totdeauna cu părul lung, mătăsos, evocând firele (mătasea) care învelesc ştiuletele. *Milpa*, ogorul de porumb, îşi avea duhurile lui, iar ştiuleţii, boabele, pănuşele, cocenii, anumite semnificaţii simbolice legate de fertilitatea pământului.

Înrâurirea acestei mitologii a porumbului a fost atât de puternică, încât a rezistat vreme de veacuri tuturor influenţelor şi concepţiilor aduse şi impuse de europeni. De altfel, ecouri târzii ale mitologiei porumbului se fac simţite şi în zilelele noastre, mai ales în Belize (cunoscut până în 1973 sub numele de Hondurasul Britanic) şi peninsula Yucatan, nu numai pe tărâmul creaţiei artistice populare, dar şi în unele practici legate de muncile câmpului. Mayologul Sylvanus Griswold Morley de la Fundaţia Carnegie, care a petrecut mulţi ani în aşezările maiaşe moderne, a ajuns la convingerea că, până în zilelele noastre, 75 la sută din gândurile maiaşilor gravitează în jurul porumbului.

Dar nu numai cultul porumbului, ci şi cel al păsării quetzal pare să fi supravieţuit într-o oarecare măsură. Cum menţionam mai înainte, vechii maiaşi apreciau, mai mult decât aurul, penele acestei păsări cu înfăţişare deosebită; într-adevăr, „marfa" care probabil că a contribuit cel mai mult la bogăţia regiunii muntoase a ţinutului locuit de maiaşi a fost – lucrul ne poate părea bizar – penele codale ale quetzalului, pasăre rară, care nu se găseşte decât în regiuni foarte înalte, mai ales în munţii din nordul Guatemalei şi în părţile înconjurătoare (rare exemplare se găsesc şi în America de Sud). Penele ai erau deosebit de căutate – din ele se confecţiona îmbrăcămintea nobililor, aceasta fiind în acelaşi timp un semn distinctiv al aristocraţiei din cetăţi.

Quetzalul (numele ştiinţific *Pharomachrus mocinna*) măsoară până la un metru – două treimi din lungimea bărbăţuşului o formează penele sale codale, în nuanţe splendide de verde auriu

şi roşu. O pasăre din ce în ce mai rară, ocrotită de lege numai în Guatemala, ţară unde trăiesc astăzi circa două milioane de urmaşi ai maiaşilor şi pe a cărei stemă este reprezentată o pasăre quetzal alături de cuvântul Libertad...

Cultura maya, una dintre cele mai ciudate din aria celor precolumbiene, este şi printre cele mai puţin cunoscute: ororilor şi jafurilor conchistadorilor le-a urmat furia distrugătoare a unor prelaţi mărginiţi, care vedeau în manuscrisele maya opera diavolului; închiziţia a ars pe rug până şi lucrarea lui Lopez de Homar, istoric contemporan cu Cortez, din pricina câtorva pasaje în care arăta cu obiectivitate asuprirea cruntă la care erau supuşi băştinaşii. Totuşi, cercetătorii mai noi, şi mai cu seamă cei mexicani preocupaţi de conservarea monumentelor arhitectonice şi literare, au obţinut realizări de seamă în reconstituirea patrimoniului cultural maiaş.

Pe bună dreptate s-a spus despre cultura maya că nu reprezintă numai o epocă de înflorire artistică, dar în acelaşi timp „o expresie sculptată a cronologiei" pusă în slujba cultului şi a calendarului; artă maya nu cunoaşte alte teme decât cele legate de cult – ştiinţa maya, exercitată de preoţi, gravitează în jurul calendarului şi se bazează pe calculele calendarului.

Primii arheologi care au întreprins cercetări în vechile oraşe din Yucatan şi Guatemala au observat că la fiecare 52 ani, o nouă cămaşă din piatră sau de stuc era adăugată vechilor piramide; piramida de ieri era învelită în cea de azi, iar cea de azi în cea de mâine. Mai târziu, oamenii de ştiinţă au stabilit că această perioadă de 52 de ani formează un anumit ciclu în concepţia despre istorie a vechilor maiaşi.

Durata anului era stabilită de 365,224 129 zile. Nici un popor din vechime n-a obţinut în calculele sale o cifră mai apropiată de durata anului astronomic, care este de 365,242 198 zile. O simplă socoteală ne va arăta că data stabilită de vechii maiaşi cu circa două milenii în urmă conţine o eroare de numai 0,000 069 zile, aşadar, ceva mai mult de o jumătate de secundă într-un an!

În afară de aceasta, preoţii maiaşi utilizau metode (pe care am îndrăzni să le numim moderne) pentru a calcula eclipsele de soare, metode care s-au dovedit de asemenea de o precizie uimitoare. Toate acestea ne duc la concluzia că preoţii, în atribuţiile cărora intra studiul mişcării corpurilor cereşti, nu erau simpli astrologi care îşi propuneau să prezică viitorul după poziţia

aştrilor, ci astronomi şi matematicieni înarmaţi cu cunoştinţe relativ avansate în domeniul mecanicii cereşti. Spre deosebire de unele popoare din Lumea Veche (chinezi, fenicieni ş.a.), unde astronomia a luat naştere mai ales din necesitatea practică a orientării pe apă şi uscat, la vechii maiaşi ea era subordonată exclusiv calendarului, măsurării timpului.

Un monument cu arhitectură ciudată din Chichen Itza, de un tip necunoscut în celelalte părţi ale Lumii Noi, este *caracolul* – numit astfel deoarece seamănă cu o cochilie de melc (în spaniolă: *caracol* = melc): e o clădire circulară aşezată pe două terase suprapuse, având patru deschizături spre cele patru puncte cardinale; în peretele unui coridor circular se află alte patru deschizături mai mici, orientate spre nord–vest, nord–est, sud–vest şi sud–est. În centrul unui al doilea coridor circular se află pilonul central al clădirii – axul „melcului". Clădirea servea în epoca Noului Imperiu drept observator astronomic – aici se realizau studiul astrelor şi calculele calendarului.

Dar şi înaintea „centrului" astronomic de la Chichen Itza s–au întreprins cercetări de astronomie, în aşezări mai vechi, cum sunt Copan, Palenque, Quirigua şi Uaxactun. Unele indicii par să arate că la Copan au fost întocmite cele dintâi tabele ale eclipselor vizibile din Lumea Nouă – calcule care vădesc o mare precizie. Alţi cercetători sunt de părere că vechii maiaşi au preluat aceste tabele de la populaţii învecinate, lărgindu–le şi îmbunătăţindu–le. De altfel, nu numai în domeniul ştiinţei, ci şi în cel al artei, Copan se afla la un moment dat în fruntea celorlalte cetăţi din Vechiul Imperiu, îndeosebi prin realizarea personajelor sculptate pe monumente şi prin frescele dovedind o îndemânare excepţională în arta portretului.

Despre studii avansate de astronomie stă mărturie şi faptul că mare parte a construcţiilor – şi îndeosebi stelele comemorative – au o anumită orientare în raport cu diferiţi aştri sau cu constelaţii. Un loc deosebit de însemnat îl ocupă Venus – pe care vechii maiaşi îl identificau, după cum am văzut, cu Quetzalcoatl–kukulcan. Numeroase monumente, între care piramide şi palate de cult, sunt orientate cu o uimitoare precizie după mersul lui Venus – Luceafărul de dimineaţă – dovedind că arhitecţii maiaşi au reuşit să rezolve cu succes nu numai problemele specifice profesiunii lor – de pildă folosirea într–un ansamblu armonios a proprietăţilor materiei prime (blocuri de piatră şlefuită)

– ci şi complicatele calcule matematice legate de orientarea precisă a edificiilor. Mare parte dintre cercetători sunt de părere că vechii maiaşi au folosit pentru prima dată cifra zero în calculele lor – cu circa două veacuri înaintea europenilor – părere care încă n-a fost pe deplin argumentată.

Sistemul calendarului – mai bine zis al calendarelor, fiindcă vechii maiaşi utilizau simultan două calendare – este destul de complicat în adaptarea calculelor la varietatea mişcărilor aparente ale aştrilor. Cercetătorii moderni, pentru care reconstituirea cronologiei maya este deosebit de importantă în vederea stabilirii datelor istorice, au reuşit – după o muncă asiduă şi îndelungată – să descifreze semnele acestui calendar şi sistemele folosite.

Un prim sistem se baza pe anul de 260 zile, compus din douăzeci de semne repetate de treisprezece ori – fiecare zi fiind determinată de numele şi cifra ei, care nu se repetă niciodată împreună.

Al doilea sistem utilizează optsprezece semne, reprezentând fiecare o lună de douăzeci de zile, prin urmare o perioadă de 360 zile, la care adăugau cinci zile complementare; acestea din urmă erau socotite nefaste, improprii pentru muncă sau vânătoare, erau zile de completă inactivitate – ele n-au semne şi număr fiecare în parte, ci sunt doar desemnate printr-un nume colectiv. O coincidenţă: în calendarul solar egiptean, creat cu peste 6 000 de ani în urmă, anul era alcătuit din douăsprezece luni de câte treizeci de zile, la care se adăugau cinci zile complementare la sfârşitul anului; acest calendar este folosit şi astăzi de copţi, descendenţi ai vechilor egipteni, precum şi în Etiopia.

Una dintre datele cele mai des întâlnite în inscripţiile maya de pe câteva monumente din Quirigua, Palenque şi Piedras Negras este 3113 î.e.n. – după părerea majorităţii arheologilor este data care marchează punctul de pornire al cronologiei maya. Această dată constituie obiectul unor discuţii între oamenii de ştiinţă: este ştiut că datele înscrise pe stele şi monumente, precum şi alte indicii (de pildă poziţia faţă de o anumită planetă) au întotdeauna o semnificaţie precisă, legată de cronologia maya, de comemorarea unor evenimente. Aşadar, ce semnificaţie are această dată, ce eveniment comemorează ea? Între 3113 î.e.n., data începerii calendarului maiaş, şi 320 e.n., data ridicării celei mai vechi stele cu glife (cea de la Uaxactun) se întinde un spaţiu „gol" de peste treizeci şi patru de veacuri, pe care arheologii şi istoricii încearcă

să-l umple cu ajutorul cercetărilor ce se întreprind actualmente pe întregul teritoriu aparţinând vechii civilizaţii maya.

Bineînţeles că s-a emis şi ipoteza că acea zi veche de peste 5 000 de ani nu marchează nici un eveniment însemnat în istoria maya, că este pur şi simplu o dată oarecare. Dar împotriva acestei ipoteze pledează faptul că, după cum am văzut, maiaşii, posesori ai celui mai desăvârşit calendar din lume, nu săpau pe stele (şi pe alte monumente) date la întâmplare. Şi apoi, istoria ne arată că nici un popor din vechime sau din vremurile mai noi nu-şi începe calendarul la întâmplare, ci de la o dată marcând un anumit eveniment: calendarul musulman începe cu prima zi a fugii (Hegira) lui Mahomed de la Meca la Medina (16 iulie 622 e.n.), cel roman începea cu ziua fondării Romei (21 aprilie 753 î.e.n.), cel indian începe cu a doua zi de primăvară după calendarul „Saka" (3 martie 78 e.n.) ş.a.m.d. Toate calendarele pornesc, aşadar, de la o zi în care s-a produs un eveniment (uneori legendar), şi dacă procedăm prin analogie, vom ajunge la concluzia că acea zi din anul 3113 î.e.n. marchează în istoria (sau în mitologia) maya un eveniment însemnat.

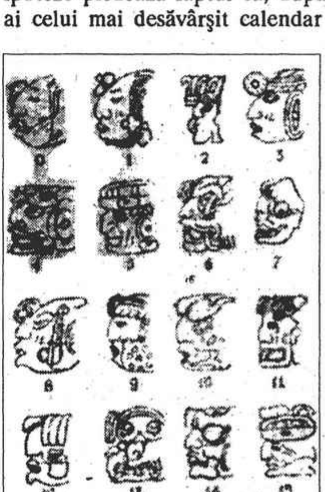

Semne reprezentând cifrele în scrierea maya

Care este acel eveniment, nu ştim încă. Dar arheologii şi paleografii care se ocupă cu descifrarea glifelor de pe monumentele din Copan, Palenque, Uaxactun şi Chichen Itza nu şi-au spus încă ultimul cuvânt.

Ceea ce se cuvine să reţinem este faptul că nu numai ciclurile de mituri, dar înseşi concepţiile de viaţă ale vechilor maiaşi au fost puternic influenţate de conceptul timpului, care este cu totul străin gândirii mediteraneene şi occidentale. Marea temă a

preoţilor, arhitecţilor şi artiştilor maiaşi era scurgerea timpului: largul concept al misterului eternităţii şi conceptul mai restrâns, al diviziunii lui, în termeni echivalenţi secolelor, anilor, lunilor, zilelor. „Ritmul timpului îi încânta", spune pe bună dreptate J. E. S. Thompson, „scurgerea neîncetată a zilelelor între eternitate şi viitor, între eternitate şi trecut îi umplea de încântare".

Multe dintre textele înscrise pe monumente se referă la calcule care duc foarte departe în trecut sau în viitor. Stele din Quirigua au calcule precise care se întind peste milioane de ani, calcule care arată cu mare exactitate ziua, precum şi faza lunii şi a planetei Venus. Ele sunt aproape tot atât de precise ca şi cele făcute de savanţii de astăzi, deşi au fost efectuate cu aproape un mileniu înainte de stabilirea calendarului nostru modern.

Dar, după cum am mai spus, în privinţa vechii civilizaţii maya oamenii de ştiinţă nu şi-au spus încă ultimul cuvânt: după arheologi, istorici şi lingvişti, a venit acum rândul astronomilor şi matematicienilor să cerceteze vestigiile acestei culturi, cu ciudăţeniile şi contradicţiile ei.

Structura fonetică şi gramaticală, precum şi mare parte a lexicului idiomurilor maya sunt astăzi cunoscute. Diferenţele dialectale nu erau, în trecut, excesive, o seamă de termeni – îndeosebi cei legaţi de cult, de administraţia oraşelor şi de negoţ – fiind aceiaşi pe întregul cuprins al ariei locuite de grupurile maya.

Textele de pe diferite monumente ne arată că ideile circulau liber de la un oraş la altul, ceea ce dovedeşte existenţa unei limbi cvasiunitare. De pildă, o nouă metodă de a socoti fazele lunii, apărută la Copan prin ani 680–690, s-a răspândit cu repeziciune în aproape toate marile oraşe din zona centrală. Către anul 700, astronomii din Copan au realizat un calcul precis al anului tropical, pe care l-au notat pe monumente; pe partea laterală a unui altar se comemorează această descoperire prin marginile sculptate a 16 personaje cu privirile întoarse către data în chestiune, cea ce l-a făcut pe arheologul american Teeple (primul care a arătat că e vorba de un calcul al anului solar) să comenteze cu umor că respectivul basorelief reprezintă „o fotografie în grup a membrilor Academiei de ştiinţe din Copan, luată la ieşirea de la una dintre şedinţele lor"

Amerindienii maiaşi au fost printre primele popoare ale Lumii Noi care au folosit scrierea. Unii oameni de ştiinţă sunt de părere

că au moştenit scrierea de la un popor mai vechi, toltecii, în cadrul contactelor anterioare epocii Vechiului Imperiu. Oricum, ei au dezvoltat scrierea, au îmbunătăţit-o, au adaptat-o scopurilor ei principale: de a servi la întocmirea de cronici şi texte religioase, la efectuarea de calcule astronomice şi calendaristice, la consemnarea pe monumente şi în codexuri a datelor comemorative.

La prima privire scrierea maya apare ciudată, glifele bogat ornamentate seamănă mai degrabă cu o pictură decât cu o scriere, ceea ce a făcut pe cercetătorii din veacul trecut s-o socotească printre cele pur pictografice, întârziind astfel descifrarea ei. E adevărat că unele semne ale acestei scrieri corespund unor obiecte şi idei abstracte, altele însă reprezintă sunete şi grupuri de sunete.

Principalele primitoare ale scrierii maya erau pielea de căprioară şi un material asemănător hârtiei confecţionat din fibre de agavă; până în vremurile noastre, cel mai bine au rezistat inscripţiile cioplite în piatră – între care mai reprezentative sunt cele de pe Templul Inscripţiilor din Palenque şi de pe stelele din Quirigua. Mai puţin frecvente erau manuscrisele pe ţesături de bumbac întărite cu un fel de scrobeală. Unele materiale impregnate cu cauciuc, apoi acoperite cu un strat de var, n-au putut rezista condiţiilor climei umede din partea centrală a teritoriului locuit de maiaşi.

Din păcate, numărul manuscriselor originale care au supravieţuit conchistei este foarte redus. Nu s-au păstrat decât patru (*Codex Cortesianus, C. Dresdensis, C. Peresianus şi C. Troanus)* şi nu se mai află în America Centrală, în regiunile unde au fost confecţionate: ele se găsesc acum la Paris, Madrid, Dresda. Celelalte au fost distruse în primii ani ai ocupaţiei spaniole, ca fiind texte „păgâne". Aşa se face că pentru studiul limbilor maya, precum şi pentru identificarea unora dintre semnele scrierii, se folosesc unele lucrări din perioada imediat următoare conchistei, lucrări redactate cu caractere latine. Aşa este dicţionarul maiaş-spaniol *Motul* (editat în anul 1620), care conţine aproximativ 10 000 de cuvinte, apoi textele sacerdotale şi istorice-legendare ale cărţilor *Chilam Balam*, precum şi însemnările lui Diego de Landa. Sunt lucrări care au îngăduit lingviştilor să ia un prim contact substanţial nu numai cu vocabularul vechilor limbi maya, dar şi cu scrierea. Între altele, Diego de Landa dădea semnificaţia a 69 de semne: 20 nume de zile, 18 nume de luni şi 31 de semne fonetice.

Manuscrisele aflate în Europa au fost studiate în amănunţime;

mai întâi au fost identificate imaginile zeilor, ale animalelor, apoi sistemul de notare a datelor şi cifrelor. Arheologi, istorici, paleografi şi lingvişti cu renume mondial – americani, englezi, ruşi, germani – au colaborat pentru a pătrunde în tainele scrierii maya. Noi materiale se descopereau şi veneau în ajutorul oamenilor de ştiinţă, între altele, celebrul *Popol Vuh*, subintitulat „Cartea sfântă şi miturile eroice şi istorice ale indienilor quiché", editat de Brasseur de Bourbourg (Bruxelles, 1861). Şi nu numai noi materiale, ci şi noi mijloace tehnice: etnograful rus I. V. Knorozov, împreună cu un grup de cercetători din Novosibirsk a folosit – în rezolvarea numărului imens de operaţii necesare pentru analizarea tuturor variantelor – maşinile electronice de calcul. S-au făcut astfel paşi mari în descifrarea scrierii maya, socotită până acum câteva decenii ca indescifrabilă.

Civilizaţia maya, stratificată sub forma mărturiilor a două etape – localizate în perioadele istorice ale Vechiului şi Noului Imperiu – şi-a găsit cele mai caracteristice forme în arhitectură şi în artele plastice. Concepţia noastră despre arhitectura monumentală clasică este în bună măsură legată de imaginile Acropolei din Atena sau a piramidelor din Giseh. Templelele maiaşe au câte ceva din cele ale Acropolei, piramidele maiaşe din cele egiptene, dar în acelaşi timp sunt clădite după concepţii originale, unice, deosebite de orice alte edificii cunoscute în Lumea Veche.

Înainte de toate se cuvine să insistăm asupra faptului că oraşul maiaş nu era un oraş în sensul general acceptat al termenului, ci un centru ceremonial şi comercial, unde oamenii veneau ca să asiste la manifestările legate de cult, să-şi îndeplinească funcţiile civice, să facă schimb de produse. Clădirile din piatră, unele de dimensiuni impresionante, nici nu erau potrivite pentru o locuire permanentă: nu aveau nici cămin şi nici ferestre, unele nu aveau nici orificii de aerisire; în interiorul templelor se ridicau altare, estrade, platforme uriaşe, fiecare cu o anumită destinaţie în cadrul ceremoniilor. Numai în preajma anumitor sărbători preoţii, ajutoarele lor şi novicii locuiau în temple pe anumite durate legate mai ales de pregătirea ceremoniilor.

Toate acestea, la care se adaugă cunoştinţe relativ avansate în domeniul calculului matematic (mai ales geometric), existenţa unui material de construcţie adecvat (piatra) şi o concepţie

originală, elaborată de-a lungul evoluţiei istorice a poporului lor, au permis arhitecţilor maiaşi să ridice edificii de proporţii monumentale, potrivite concepţiilor estetice ale aristocraţiei sacerdotale dominante, o arhitectură originală, caracteristică, pusă în slujba cultului – forma dominantă a ideologiei în vechea societate maya.

Europenii care iau contact pentru prima oară cu vechea arhitectură monumentală din America Centrală rămân viu impresionaţi de aspectul masiv şi îndrăzneţ al edificiilor, de ciudata îmbinare de lumină şi umbră, de masivitatea materialului de construcţie şi originalitatea motivelor decorative.

„Peste tot, o violenţă de lumină", scrie Jean Babelon (în *La vie des mayas*, Gallimard, Paris, 1934), „pe care arhitecţii, cu o îndrăzneală liniştită şi brutală, au folosit-o pentru a realiza efectul decorativ: antablamente cu puternice proeminenţe orizontale, de o rigiditate neînduplecată, spaliere de piatră suspendate între mici coloane, semănând cu nişte grătare sau cu împletituri de răchită, frize de triunghiuri îmbinate şi dantelate, trepte semicirculare, motive şerpuite sau unghiuri drepte, o succesiune bine orânduită care inspiră teamă, ca un sistem de dominaţie şi de asuprire. Nici o verticală nu domoleşte impresia de strivire produsă de această arhitectură plată şi somnolentă, ridicată pe coloane artificiale, nu pentru a veni în sprijinul actului înălţător al rugii, dar pentru a mări şi mai mult povara fatidică a forţei lui".

Edificiile maiaşe – fie că e vorba de temple, palate sau piramide – nu pot fi asemănate cu cele cunoscute în Lumea Veche, în ciuda unor încercări mai mult sau mai puţin îndrăzneţe, făcute mai ales în legătură cu popoarele de navigatori din bazinul mediteranean, care ar fi ajuns pe ţărmurile americane cu mult înainte de Columb. Piramida maiaşă şi piramida aztecă au o seamă de detalii similare, dar ele se deosebesc fundamental de piramida egipteană, de pildă, care este un templu, un sanctuar sau un mormânt. Piramida mezo-americană nu este decât un soclu, uneori natural, care serveşte de platformă edificiului de cult, ridicându-l (la propriu şi la figurat!) în ochii credincioşilor şi folosind în acest scop scări adesea îndrăzneţe, abrupte, ameţitoare. Aşadar, în loc să ascundă în măruntaiele ei secrete accesibile doar preoţilor, ca piramida egipteană, ea expune în lumina orbitoare a soarelui tropical lăcaşul de cult, ridicându-l însă pe o platformă unde nu aveau voie să urce decât cei aleşi.

Arhitecţii maiaşi nu cunoşteau nici arcul şi nici bolta; ei le înlocuiau prin aşa-zisa „boltă falsă" (termenul tehnic: *encorbellement*), din care pricină edificiile erau relativ înguste şi lungi, cu ziduri groase în care nu se puteau tăia decât ferestre mici. În schimb, suprafaţa propice de a primi decoraţiile era destul de mare, ceea ce constituie una dintre explicaţiile abundenţei de fresce şi basoreliefuri din centrele ceremoniale.

Arhitectura edilitară, deşi nici pe departe atât de dezvoltată ca aceea pusă în slujba cultului, se face simţită mai ales în epoca Noului Imperiu. Unele oraşe, situate în zone secetoase, aveau rezervoare de apă din piatră sau din ciment, cu fundul plat. S-au scos la lumină sisteme complicate de canalizare pentru evacuarea apei din curţi şi din incinte. La Palenque, unul pârâu care şerpuia prin mijlocul oraşului i s-a schimbat cursul, fiind orientat către un apeduct subteran; în părţile care s-au păstrat intacte, cinci oameni pot înainta cot la cot. Canale venind de la temple şi palate vărsau aici apa scursă de pe acoperişuri şi din curţi. Mai jos, după ieşirea din albia artificială, peste pârâu s-a construit un pod curbat, pe care arheologii amatori de comparaţii s-au grăbit să-l asemene cu podurile din vechea Veneţie.

Nu cunoaştem nici măcar un singur nume de pictor sau sculptor creator al acelor figuri ciudate şi în acelaşi timp pline de o excepţională vigoare, nu cunoaştem numele vreunuia dintre arhitecţi care au conceput palatele impresionante din vechiul Yucatan, nici numele vreunui constructor de piramide – deşi una dintre ele, cea din Cholula, e mai înaltă decât celebra piramidă a lui Keops din Giseh. Mai mult: zadarnic va încerca lingvistul din zilele noastre să găsească într-una din multele limbi amerindiene un cuvânt pentru „artă". Este o noţiune necunoscută în vechea Americă. Un basorelief se numea, simplu, „zeii ploii", sau „zeul porumbului", o stelă era „numărătoarea anilor", o piramidă era „loc de sacrificiu" sau „clădire închinată soarelui."

Istoricul de artă Ferdinand Anton (în *Alt-Mexiko und seine Kunst,* Leipzig, 1965) notează că „artistul anonim care făurea podoabe de ceramică pentru cultul morţilor, sculptorul necunoscut care cu unelte de piatră cioplea chipuri de piatră zeilor săi, arhitectul fără nume care ridica temple şi palate de cult – toţi aceştia se aflau la un cu totul alt nivel de concepţie decât oamenii de astăzi, care încearcă să comenteze această lume apusă". Iar în ceea ce priveşte ţelurile vechei arte mexicane cu formele ei

atât de originale: „Ceramica policromă din morminte, podoabele de jad atârnate la gâtul preoţilor, măştile de obsidian pentru demnitarii decedaţi, sculpturile în piatră de la temeliile piramidelor, edificiile impresionante cu frescele lor şi inimile prizonierilor sacrificaţi, totul, arta ca şi cultul, avea o singură funcţie: să slujească zeilor, să menţină ordinea cosmică"

Civilizaţia maya, cu aspectele ei încă insuficient cercetare, a stârnit un justificat interes în rândurile oamenilor de ştiinţă – istorici, arheologi, lingvişti, astronomi. Unul dintre aceştia, Ivar Lissner (din care am mai citat) îi închină un studiu pe care îl încheie astfel: „Marea stagnare, marele exod din al nouălea secol al erei noastre, constituie pentru noi cea mai mare enigmă a acestui popor atât de bogat în enigme. Oriunde pătrundem în cultura pădurii mlăştinoase, ne găsim în faţa unor întrebări care nu şi-au găsit răspunsul. Nu ştim ce ascunde restul de inscripţii maya încă nedescifrate. Nu ştim nimic despre sistemul politic de stat al maiaşilor. Nu putem stabili dacă în regiunea pădurii mlăştinoase a existat vreodată un imperiu sau dacă se dezvoltau aici state-cetăţi. Nu cunoaştem decât puţin despre viaţa cotidiană a vechilor maiaşi, în ciuda cercetărilor remarcabile ale unui Thompson, unui Morley, unui Shook şi ale multor altora. Nu putem pătrude ideile fundamentale ale religiei maya. Nu ştim aproape nimic despre originile acestui popor. Nu găsim comparaţii potrivite pentru limba lui.

Numai edificiile impunătoare ale acestui popor excepţional de talentat, ne privesc, mute. Lăcaşele lor de cult putrezesc şi se prăbuşesc, mute, sub pădurea tropicală care înghite totul cu lăcomie."

LEGENDELE AURULUI

„Europa abia şi vindecase rănile, când descoperirea unei lumi noi începu să grăbească prăbuşirea lumii noastre... otrava aurului şi a plăcerilor întărâtase pe oameni şi pământul se pomeni pustiu, ameninţat să devină tot mai pustiu din pricina războaielor fără sfârşit, pe care pofta de a stăpâni nişte insule străine le dezlănţuise pe continentul nostru".

Voltaire
în Dicţionarul filosofic, *1764.*

„... n-a existat legendă indiană, halucinaţie a vreunui soldat rătăcit de ai săi sau miraj apărut la orizontul îndepărtat, care să nu fi zugrăvit în faţa privirilor lacome ale aventurierilor spanioli imaginea acelui oraş din poveşti unde domeneşte omul de aur, puternicul Eldorado. Timp de peste un veac, toate expediţiile întreprinse în partea răsăriteană a Anzilor şi în bazinele fluviilor Orinoco şi Amazoane, au fost călăuzite de această viziune de basm".

Elisée Reclus
în Géographie Universelle, *1875–1891.*

AUR: Metal preţios, de culoare galbenă strălucitoare, foarte maleabil şi ductil, folosit pentru a fabrica obiecte de podoabă, de artă, monede, etc.

Dicţionarul explicativ al limbii române, 1975.

„Şi totuşi, taina Ophirului încă nu este dezlegată. Oceanul nu păstează urmele".

Ivar Lissner
în Die Rätsel der grossen Kulturen, *1974.*

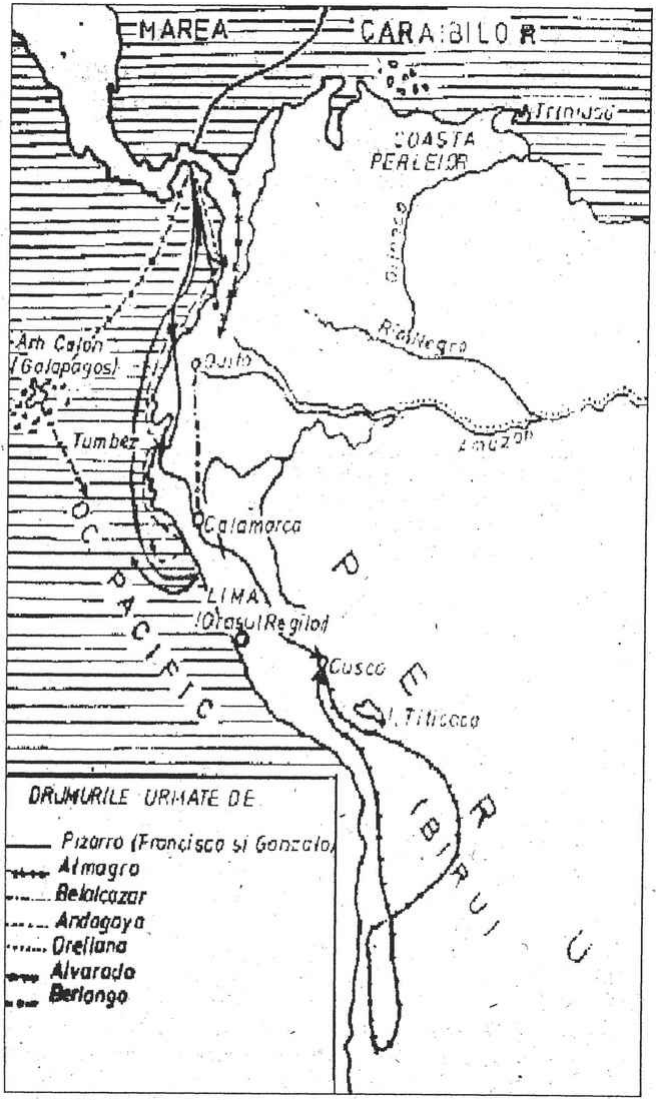
MAREA CARAIBILOR
Trinidad
COASTA PERLEIOR
Riobiegro
Quito
Arh Colon (Galapagos)
Tumbez
Amazon
Calamarca
LIMA
Orasul Regilor
Cusco
L. Titicaca
OCEANUL PACIFIC
PERU
BRAZILIA
DRUMURILE URMATE DE
Pizarro (Francisco si Gonzalo)
Almagro
Belalcazar
Andagaya
Orellana
Alvarado
Berlango

- **NAVA ARGO PE FLUVIUL ISTROS?**
- **EXPEDIŢIILE REGILOR SOLOMON CEL ÎNŢELEPT ŞI HIRAM DIN TYR CĂTRE OPHIR, ŢARA AURULUI.**
- **TAINA RUINELOR CICLOPICE DE LA MARELE ZIMBABWE.**
- **ÎN CĂUTAREA HIMERICELOR CIBOLA ŞI QUIVIRA.**
- **CĂTRE ELDORADO: EXPEDIŢIILE AVENTUROASE ALE UNOR CONCHISTADORI SPANIOLI ŞI GERMANI.**

Printre cele mai vechi legende cunoscute în Orient şi în spaţiul mediteranean sunt cele legate de aur, de diferite comori bine ascuse sau păzite cu străşnicie – de pildă străvechea legendă greacească despre merele de aur din livada Hesperidelor, fiicele Nopţii – fructe minunate pe care Hercule reuşeşte să le culeagă cu ajutorul lui Atlas, împlinind astfel a unsprezecea din cele douăsprezece „munci" ce-i fuseseră poruncite de Euristeu, regele Micenei. Tot aşa, expediţia argonauţilor, care a pornit din Etolia (aproape de Golful Corint) către Colhida (pe ţărmul răsăritean al Mării Negre) să fure „lâna de aur" este încă o legendă din acelaşi străvechi şi vast ciclu pe care am îndrăzni să-l numim „al căutătorilor de comori", legende presărate cu întâmplări fantastice şi aventuroase. De aceasta din urmă, a expediţiei argonauţilor, merită să ne ocupăm mai îndeaproape din două motive: mai întâi, deoarece face parte dintre acele legende transmise de aezi şi rapsozi cărora unii oameni de ştiinţă (asemenea lui H. Schliemann şi W. Dörpfeld) le atribuie o anumită autenticitate; iar în al doilea rând deoarece este legată, într-o oarecare măsură, de teritoriul ţării noastre.

Nava Argo avea un echipaj de eroi „aleşi pe sprânceană" – acelaşi Hercule de care vorbeam mai sus, apoi Orfeu, cel mai mare muzician al antichităţii, nedespărţiţii Castor şi Polux, Telamon, Peleu şi alţii – în total cincizeci de temerari sub comanda lui Iason. Cercetători mai noi plasează expediţia argonauţilor cu

80 până la 100 de ani înainte de războiul troian – care s-a desfăşurat (probabil) între 1193 şi 1184 î.e.n. – şi identifică vechea Colhidă în Gruzia de astăzi. Fără îndoială că în zilele noastre nu mai crede nimeni că există sau a existat cândva un berbec cu lână de aur; dar iată că unele documente foarte vechi relatează despre un procedeu neobişnuit (dar nu lipsit de ingeniozitate) de a reţine preţiosul metal din nisipul cărat de râurile aurifere

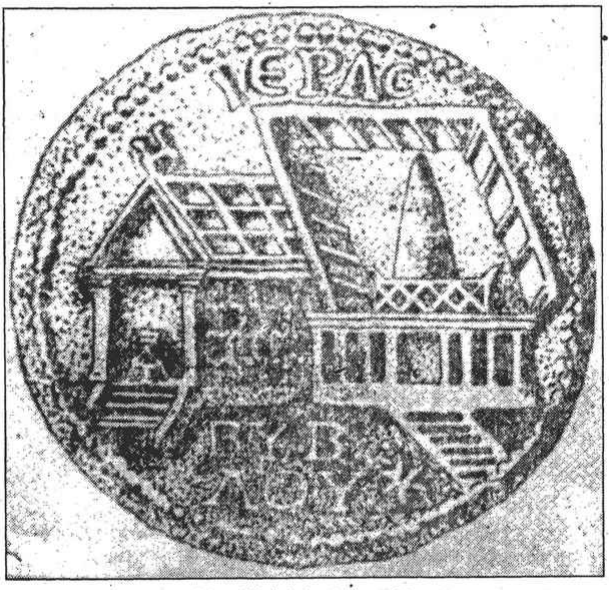

Monedă feniciană din Byblos

– procedeu care constă (în linii mari) din aşezarea unor blănuri de oaie cu lână foarte fină în apă, pentru ca între fire să se prindă firicelele de aur. Probabil că neguţători armeni sau fenicieni au adus până în Etolia veşti despre ingeniosul procedeu şi probabil că tot acestor activi mercatori ai antichităţii li se datorează informaţiile despre aşezarea geografică a Colhidei – ţară care nu ducea lipsă nici de berbeci cu lână fină şi nici de un râu cu nisip

aurifer: anticul Phasis identificat cu Rionul de astăzi. De aici şi până la naşterea legendei despre „lâna de aur" nu mai este decât un pas...

În sfârşit, aceiaşi cercetători mai noi nu exclud posibilitatea ca expediţia argonauţilor să fi avut şi un alt scop, anume explorarea Mării Negre de către greci. Autorii antici ne informează că întoarcerea argonauţilor din expediţia în Colhida a avut loc pe un alt itinerar decât cel de la ducere; or, este destul să aruncăm o privire asupra unei hărţi a regiunii respective ca să ne dăm seama că, pentru a ieşi din Marea Neagră fără a trece prin Bosfor, singurul drum logic rămâne cel al Dunării. Geografii antici relatează că ilirii se foloseau de vechiul drum comercial ce unea Sava cu Adriatica – ştiau, aşadar, că de la Dunăre (prin afluentul ei din dreapta, Sava) se putea ajunge pe ţărmul adriatic răsăritean pe un drum destul de frecventat, şi în consecinţă lipsit de prea mari dificultăţi; mai mult, nu lipsesc nici textele antice care menţionează că Dunărea ar avea... două guri, una dintre ele situată în nordul Adriaticii. Toate acestea ne îndreptăţesc să nu excludem posibilitatea ca grecii, după descoperirea Mării Negre (mai târziu: Pontus Euxinus – „Marea Ospitalieră") să fi explorat şi calea navigabilă a Dunării (Istros) încă de la începutul secolului XIII î.e.n. Nu trebuie categoric exclusă nici ipoteza că acel promontoriu pe care argonauţii au zidit un oraş este cel pe care se ridică o parte a Constanţei. Fapt este că abia după câteva veacuri coloniile greceşti de pe ţărmul apusean al Pontului Ospitalier (Histria, Tomis, Callatis ş.a.), ajunse la mare înflorire, vor juca un rol important în relaţiile economice cu geto-dacii şi una dintre ele (Tomis) va găzdui pe poetul roman Ovidiu, exilat dintr-o pricină până astăzi nelămurită.

Cam la trei veacuri după expediţia grecească a argonauţilor, se situează cea organizată de regele fenician Hiram (aceasta din urmă strict fundamentată din punct de vedere istoric) către Ophir, misterioasa Ţară a Aurului. Fenicienii, popor de negustori şi navigatori, aprovizionau pieţele Orientului antic cu tot felul de mărfuri şi cu sclavi – ei erau principalii furnizori ai vecinului lor, regele Solomon cel Înţelept care (după cum ne spun unele texte vechi) avea o mie de neveste: şapte sute „oficiale" şi alte trei sute nerecunoscute oficial, provenite din toate părţile lumii – ale lumii cunoscute în acele vremuri. Supuşii înţeleptului rege Solomon erau pricepuţi războinici şi nu mai puţin pricepuţi

negustători pe drumurile de uscat, – caravanele încărcate cu mirodenii, podoabe şi sulimanuri pentru nevoile haremului soseau în mod regulat din Kataban, Hadramaut şi Saba; în schimb, aceşti supuşi nu erau tot atât de pricepuţi în arta navigaţiei pentru a putea acoperi cererea de mărfuri provenite din ţările mai îndepărtate, aşezate peste mări. Cu aceasta se însărcinară fenicienii regelui Hiram din Tyr care, pe lângă mărfurile obişnuite – mirodenii, fildeş, untdelemn, lemn preţios – se ocupau şi cu aprovizionarea haremului cu marfă vie, pe care prea înţeleptul rege Solomon o preţuia în mod deosebit şi o plătea cu preţ bun.

Marea expediţie pentru căutarea Ophirului a început, de fapt, cu vizita reginei din Saba la curtea lui Solomon (sec. IX î.e.n.), şi fiindcă (după cum spune dictonul) micile daruri întreţin prietenia, regina din Saba n–a venit cu mâna goală: printre numeroasele daruri pe care le–a adus cu ea se afla şi aur – o cantitate enormă, sute de kilograme în unităţile de măsură de astăzi. Întrebată asupra provenienţei aurului, regina etiopiană a răspuns că, bineînţeles, el provine din Ţara Aurului, adică din Ophir, regiune cu bogăţii fabuloase, despre care regele Solomon auzise multe şi de la socrul său, faraonul Egiptului (soţia sa „principală" era fiica faraonului, ceea ce nu–l va împiedica să se căsătorească şi cu Maqueda, regina din Saba, care–i va dărui un fiu, pe Melnik).

De spusele regalului său socru şi de darurile reginei din Saba, regele îşi va aminti câţiva ani mai târziu, când – ca urmare a unor ani de secetă (şi a cheltuielilor uriaşe necesare întreţinerii unei curţi atât de fastuoase) visteria sa trecea prin momente grele şi luxul fabulos ce domnea la curtea lui era ameninţat să–şi piardă treptat strălucirea. Atunci, Solomon se adresă vecinului şi vasalului său, regele Hiram din Tyr care, cu fenicienii săi pricepuţi în construcţii navale, îi construi o navă din renumitul lemn de cedru („de Liban"), navă armată după cele mai noi (ne aflăm în jurul anului 950 î.e.n.) principii. Cu un echipaj alcătuit din marinarii fenicieni ai regelui Hiram şi o puternică trupă militară alcătuită din oştaşii iudei ai regelui Solomon, nava porni spre Ophir, de unde se întoarse după trei ani cu o pradă nespus de bogată: cantităţi enorme de aur şi argint, pietre preţioase, lemn de abanos, fildeş, maimuţe şi păuni. O bună parte a aurului, Solomon o folosi pentru împodobirea impunătorului templu din Ierusalim construit de el, care va dăinui patru veacuri şi va fi dărâmat (în

587) din ordinul regelui babilonian Nabucodonosor, apoi, reconstruit, încă şase veacuri până ce legionarii împăratului Titus îl vor distruge din nou.

Legenda despre Ophir–Ţara Aurului – fără îndoială ţesută şi ea în jurul unor realităţi istorico–geografice – a fascinat vreme de trei milenii tot felul de oameni mai mult sau mai puţin pregătiţi (între care geografi, cartografi, istorici, navigatori, conducători de armate), care au plasat (şi căutat) Ophirul în cele mai diferite regiuni ale globului nostru. În prima jumătate a veacului XV, Henric Navigatorul îi cerceta pe maurii care străbăteau cu caravanele Sahara, culegând informaţii despre fluviile Senegal şi Niger, convins fiind că este vorba de un singur fluviu, legat de Nil şi izvorând din mult lăudata Ţară a Aurului. Caravelele portugheze n–au reuşit să ocolească Africa pe la miazăzi decât câţiva ani după moartea prinţului Henric, fără să găsească Ophirul. În schimb cele spaniole păreau să fi atins mult râvnita ţintă în 1495: întors dintr–a doua sa călătorie, Columb a adus cu sine un „document" care confirma că atinsese o peninsulă a continentului asiatic (de fapt era vorba de Haiti, aşadar o insulă, botezată de el Espanola) şi că în interiorul peninsulei găsise... minunata ţară Ophir. E limpede deci că şi „amiralul mării–ocean" era preocupat de Ophir; de altfel, înainte de a porni pe drumul său către apus, el declara: „Bogăţia şi puterea aurului din Ophir sunt nemăsurate. Cine posedă acest aur, acela obţine pe lumea aceasta orice doreşte."

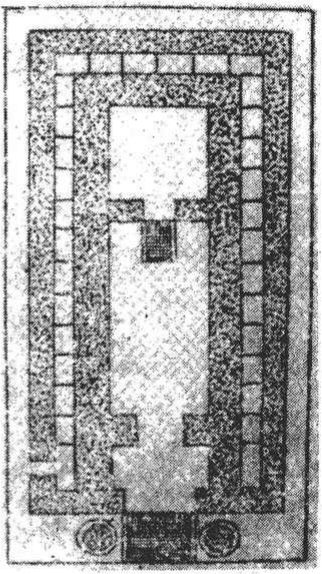

Planul Templului lui Solomon (reconstituire)

Evident, Haiti nu–i peninsulă şi n–are nici o legătură cu

Ophirul – o ştim astăzi, şi se pare că a aflat–o foarte curând şi Columb, căci înainte de a treia expediţie (începută în 1498 şi sfârşită cu arestarea amiralului genovez şi trimiterea lui peste Atlantic în lanţuri) el a cerut sfatul unui giuvaergiu învăţat, evreul catalan Jaime Ferrer, care–i răspunse (repr. de I. P. Magidovici în op. cit.): „La Cairo şi la Damasc am stat mereu de vorbă cu diferiţi oameni interesându–mă din ce regiune şi din ce parte a lumii primesc pietrele preţioase, aurul, mirodeniile şi leacurile. Mi–au răspuns că toate aceste mărfuri de preţ sunt aduse din ţările de la miazăzi, ai căror locuitori au pielea de culoarea neagră sau cafenie. După părerea mea, n–o să reuşiţi să găsiţi din belşug aceste mărfuri până când nu veţi da de asemenea oameni".

Şapte decenii mai târziu, caravelele lui Alvaro Mendana de Neira, pornite dintr–un port peruvian, vor descoperi în Pacificul ecuatorial un grup de insule muntoase împădurite şi presărate cu rare sate de locuitori negri; Mendana a fost şi el convins că a descoperit pe „continentul sudic" Ţara Ophir – care s–a dovedit apoi a fi un arhipelag; el a primit numele de Insulele Solomon pe care îl poartă până în zilelele noastre (arhipelagul, bucurându–se de trista faimă de a fi fost una dintre ultimele regiuni ale globului nostru pe care se practica antropofagia, a fost, în 1942–1943, teatrul unor înverşunate lupte între unităţi armate americane şi japoneze).

Ophirul a stimulat şi imaginaţia generaţiilor mai noi – el a fost plasat în cele mai diferite regiuni ale celor cinci continente, iar o bibliografie a lucrărilor pledând pentru una sau cealaltă dintre ipoteze ar cuprinde foarte multe pagini. Încă din 1844, Christian Lassen scria, într–o lucrare apărută la Bonn, că Ophirul trebuie căutat în regiunea Indului, pe teritoriul locuit de populaţia abharilor (Abhira = Ophir); de altfel, istoricul Josephus Flavius emisese încă din secolul I e.n. părerea că Ophir se afla în India. Într–adevăr, în India se găseau mine de aur în regiunile Mysore, Madras şi Haiderabad, dar ele ar fi fost greu accesibile ostaşilor regelui Solomon, mai întâi fiindcă (Ivar Lissner în *Die Rätsel der grossen Kulturen*): „aurul indian ar fi fost apărat cu înverşunare de puternicii regi băştinaşi", în al doilea rând fiindcă (Richard Hennig în *Terrae Incognitae*): „... în toată istoria ei, India a utilizat o cantitate mai mare de aur decât putea să producă, fiind de altfel supranumită «mormântul aurului»."

Alţi oameni de ştiinţă (A. H. Keane în *The Gold of Ophir*)

presupun că e vorba de regiunea Dofar din Arabia (Dofar=Ophir), presupunere în care Keane reia într-o formă nouă o ipoteză mai veche a unui compatriot de-al său (Richard Francis Burton, în 1878) care plasa Ophirul tot în Arabia, şi anume în Golful Akaba. Nici acestă ipoteză nu rămâne în picioare la o analiză mai amănunţită, dacă nu de altceva, măcar pentru faptul că navele feniciene n-ar fi avut nevoie de trei ani pentru o călătorie într-o regiune atât de apropiată cum este Marea Roşie.

După ce l-au căutat în Peru, insulele Polineziei, pe „drumul mătăsii" care pornea din Kitai (China), şi în Ceylonul (astăzi: Sri Lanka) aflat pe „drumul mirodeniilor", cercetătorii au decis că Ophirul, deşi desemnează o regiune reală, nu există ca denumire geografică generală. Însuşi Humboldt socotea că este vorba de o noţiune geografică generală; o părere asemănătoare împărtăşea şi asirologul Julius Oppert, cel care îşi cucerise merite de necontestat în descifrarea cuneiformelor babiloniene. Iar părerea că Ophir desemnează Africa în general (Africa=Ophir) a căzut de la început: numele de astăzi al Continentului Negru a apărut abia în perioada romană, trăgându-şi originea de la populaţia afrilor – vechii greci îl numeau Libya.

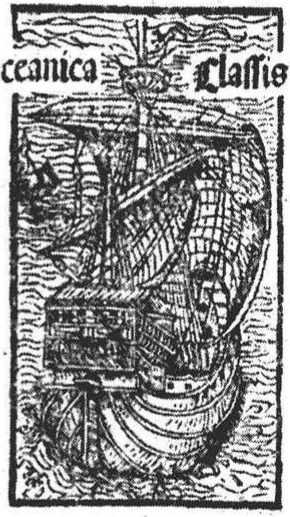

Caravelă din vremea lui Columb

Şi totuşi, după toate probabilităţile, cei ce căutau Ophirul în Africa nu greşeau – Henric Navigatorul avusese dreptate organizând cercetarea coastelor Africii pentru a găsi Ţara Aurului, dreptate avusese şi învăţatul giuvaergiu Ferrer, când îl îndemnase pe Columb s-o caute în „ţările de la miazăzi, ai căror locuitori au pielea de culoare neagră sau cafenie". Oricum, între cercetătorii

contemporani (sau apropiaţi zilelor noastre) este foarte răspândită părerea că misterioasa ţară Ophir trebuie căutată în sud-estul Africii, în regiunea Mashonaland (Rhodesia), unde se află impunătoarele ruine cunoscute sub numele de Marele Zimbabwe – pe care Ivar Lissner (în op. cit.) le desemnează, nu fără temeinice argumente, drept „unul dintre cele mai enigmatice capitole din trecutul Africii negre".

Istoria descoperirii Marelui Zimbabwe (Zimbabue) şi a identificării sale cu Ophir constituie încă o dovadă că nu totdeauna acordăm atenţia cuvenită vechilor texte: mai întâi, fiindcă s-a scurs peste un mileniu de când istoricul, geograful şi călătorul arab Masudi, vorbind de regiunea unde se află astăzi Zimbabwe, o descrie ca pe un stat puternic, întemeiat de un popor venit din Etiopia – „E o ţară care produce în cantităţi mari aur, precum şi alte minuni" scria el textual; de asemenea fiindcă s-au scurs peste şase veacuri de când neobositul călător arab care a fost Ibn Battuta menţiona şi el regiunea auriferă situată în interiorul Coastei Sofala (în Mozambicul de astăzi, la sud de gurile fluviului Zambezi), pe care o numea Youfi: „Din Youfi se aduce pulberea de aur la Sofala", ne spune Ibn Battuta; ceea ce l-a făcut pe Richard Hennig, care priveşte cu justificat scepticism identificările Abhira=Ophir şi Dofar=Ophir, să nu o excludă pe cea Youfi=Ophir.

Primul european care a văzut ruinele din Zimbabwe (în 1868), un oarecare Adam Renders, nu le-a acordat vreo atenţie: Renders era vânător de elefanţi şi negustor de fildeş, aşadar căuta cu totul altceva în acea regiune unde nu călcase încă picior de european (Ibn Battuta era originar din Tanger, aşadar din nordul Africii...). În 1871, geologul german Karl Mauch le cercetă mai îndeaproape şi-şi dădu seama că are a face cu o aşezare unde se prelucraseră minereuri aurifere. Dar abia în primii ani ai veacului nostru, după publicarea lucrărilor arheologilor englezi James Th. Bent şi Richard N. Hall s-a vorbit, mai întâi de un „atelier fenician" de prelucrare a aurului, apoi de „minele de aur ale regelui Solomon"; drept care s-a declanşat o „goană după aur" – un *goldrush* în cea mai autentică accepţie americană a termenului, şi poate printre sutele de prospectori erau şi unii dintre cei care în Nevada sau Alaska nu avuseseră noroc; până astăzi se mai cunosc urmele activităţii devastatoare a acestor aventurieri care, de altfel, au găsit

aici aur în cantităţi atât de mici, încât abia le-a ajuns să-şi plătească drumul de întoarcere...

Dar ce este Marele Zimbabwe? Care este pricina pentru care a stârnit şi stârneşte încă în cel mai înalt grad interesul, nu numai al căutătorilor de aur, ci (mai ales) al oamenilor de ştiinţă? De ce este „unul dintre cele mai enigmatice capitole din trecutul Africii" şi care sunt argumentele în favoarea identificării sale cu Ophir – Ţara Aurului?

Mai întâi, se cuvine făcută o remarcă: toţi călătorii, mai vechi sau mai noi, care au vizitat Marele Zimbabwe, vorbesc despre el ca despre ceva misterios, enigmatic. Încă în secolul XV, portughezul De Goes, după ce pomeneşte (din auzite) de „o mare fortăreaţă construită din mari şi grele bucăţi de piatră unite fără ciment", relatează că deasupra porţii este gravată o inscripţie misterioasă, redactată într-o limbă atât de veche, încât nimeni n-o mai înţelege; De Goes credea că există mai multe fortăreţe asemănătoare, construite pentru a apăra minele de aur aparţinând regelui local.

Pe la mijlocul veacului XVI apare pentru prima oară numele de Zimbabwe, în relatarea unui compatriot al lui De Goes, navigatorul De Barros, care relatează (tot din auzite) că „indigenii numesc toate aceste construcţii Symbaoe, ceea ce înseamnă „palat" (astăzi se acceptă, în general, originea bantu a denumirii: *zimba* = casă şi *mabgi* = pietre; aşadar Zimbabwe = case de piatră), după care De Barros precizează că „nimeni nu ştie când şi de către cine au fost ridicate aceste clădiri, căci popoarele din regiune nu cunosc arta de a scrie şi, în funcţie de aptitudinile şi cunoştinţele lor, sunt convinse că aceste edificii nu pot fi opera unor oameni". Comentând textul călătorului portughez, Marcel Brion (în revista *Historia* – vers. rom.: *Misterele Marelui Zimbabwe*, în revista *Lumea* nr. 7/1976) ajunge la concluzia că „în secolul XVI băştinaşii nu mai ştiau nimic despre originile civilizaţiei Zimbabwe şi nu credeau că într-o epocă, oricât de îndepărtată ar fi ea, oameni asemănători lor ar fi fost capabili să înalţe clădiri de dimensiuni atât de mari". Indigenii vădeau o teamă superstiţioasă faţa de aceste ruine, convinşi că „demonii" şi „giganţii" au fost, într-o epocă îndepărtată, arhitecţii şi constructorii enormelor ziduri.

Mai curios este faptul că, în ultimele decenii ale secolului trecut, oamenii de ştiinţă n-au arătat nici un interes pentru descoperirea vânătorului şi negustorului de fildeş Adam Renders; dar (după cum ne spune tot Marcel Brion) era „o epocă în care

arheologia era o ştiinţă foarte tânără, dispunând de o tehnică incompletă şi necunoscându-şi încă îndatoririle". În schimb, căutătorii de aur au dat năvală, influenţaţi poate şi de romanul fantastic al lui H. Rider Haggard, *King Solomon's Mines* (1885), dar mai ales de fondarea unei societăţi pe acţiuni pentru exploatarea minelor din Zimbabwe (*The Exploration of Ancient Mines and Co.*). Drept, care, vreme de peste 50 de ani, ruinele

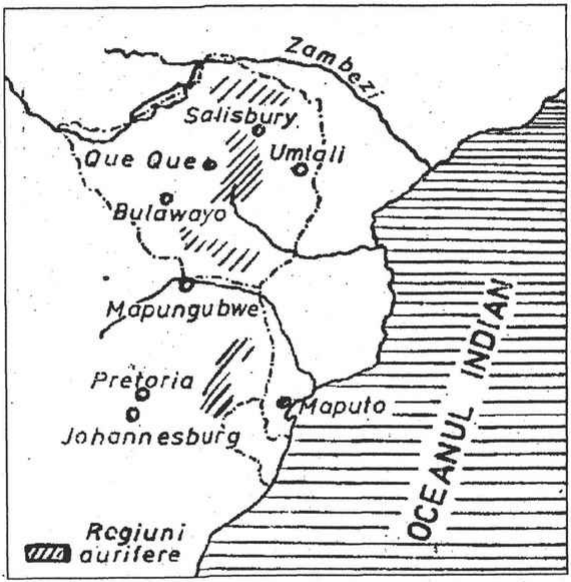

Regiuni aurifere la sud de Zambezi

au fost cercetate numai pentru găsirea unor filoane bogate şi, eventual, obiecte preţioase, fiind practic abandonate traficanţilor şi aventurierilor de tot felul. Băştinaşii refuzau să se apropie de monumentele enorme şi înfricoşătoare, convinşi că sunt bântuite de spiritele vechilor regi.

De la ipoteza „ruinelor regelui Solomon" s-a trecut la cea (nu mai puţin năstruşnică) a „ruinelor reginei din Saba": geologul

- **UNDE SE AFLA PARADISUL TERESTRU?**
- **POTOPUL – RELATARE (DEFORMATĂ) A UNUI EVENIMENT REAL.**
- **ARHETIPURILE: EPOPEEA LUI GHILGAMEŞ.**
- **ARHEOLOGII DEZGROAPĂ TURNUL BABEL.**
- **CUM AU PIERIT SODOMA ŞI GOMORA.**
- **NEGURILE EGIPTULUI.**
- **ŞI NAPOLEON A TRECUT MAREA ROŞIE.**
- **ÎN CĂUTAREA MUNTELUI SINAI: A TREISPREZECEA IPOTEZĂ.**

Probabil că nici o carte care s-a scris vreodată n-a inspirat atât de mult artele, din vremurile cele mai vechi şi până în zilele noastre, ca *Biblia*. Marile galerii de pictură abundă în opere cu teme inspirate din Vechiul Testament: Daniel în groapa cu lei, Iona şi chitul (balena), Izgonirea din paradis, Judita cu capul lui Holofern pe tavă, judecata lui Solomon şi multe altele; un mare artist ca Michelangelo s-a inspirat cu precădere din *Biblie*, în sculptură (David, Moise) şi pictură (frescele din Capela Sixtină reprezentând Creaţia Lumii şi Judecata de Apoi).

Fireşte că pe artişti îi interesa mai puţin în ce măsură povestirile biblice oglindesc evenimentele şi întâmplările reale, istorice. Fiindcă, este în afară de orice îndoială că *Biblia* – şi mai cu seamă prima parte, cea cunoscută sub numele de Vechiul Testament – conţine, pe lângă sumedenie de legende şi povestiri pline de fantezie, unele relatări legate de evenimente istorice, verificabile. Şi nu este vorba numai de domnia unor regi, ca David (circa 1010–970 î.e.n.) sau Solomon (circa 973–930 î.e.n.), de războaie sau evenimente importante cum ar fi construirea şi dărâmarea templului din Ierusalim, ci şi de unele denumiri geografice – de pildă a oraşului Ur, despre care vreme de două milenii s-a crezut că este o cetate biblică legendară până ce (în 1853) sir Henry Rawlinson a reuşit să-i identifice ruinele, graţie unor inscripţii găsite la faţa locului. Ceea ce nu înseamnă, bineînţeles, că *Biblia* nu conţine un număr impresionant de mituri şi legende legate de tradiţia unor vechi civilizaţii orientale, împletite uneori strâns cu datele istorice.

În ceea ce priveşte sursele cu ajutorul cărora evenimentele istorice pot fi verificate, ele sunt, în linii generale, de trei feluri: mai întâi, cercetările efectuate în cadrul unor ştiinţe ca arheologia sau unor discipline auxiliare ale istoriei, ca numismatica; în al doilea rând, surse scrise, printre care mai cu seamă cele două opere ale istoricului Josephus Flavius: *Antichităţi iudaice şi Războiul Iudeilor* (din care vom cita în cele ce urmează); în sfârşit, aşa-zisele Manuscrise de la Marea Moartă, descoperite în anii 1947–1957 în peşterile din apropierea ruinelor vechii aşezări Qumran (de care ne vom ocupa mai pe larg într-un alt capitol). Dintre aceste surse, este evident că au prioritate cele din prima categorie (cercetările arheologice şi ale unor discipline auxiliare) deoarece aduc dovezi materiale: săpăturile efectuate în Egipt (Tell el-Amarna, Insula Elefantina), în Mesopotamia (Ur, Babilon ş.a.), dar mai ales în Valea Iordanului, Samaria şi Palestina centrală; ele continuă în zilele noastre şi probabil că vor continua multă vreme.

Cercetările privind izvoarele cărţilor *Bibliei*, ca şi critica textelor biblice au făcut progrese mari, începând cu mijlocul secolului al XVII-lea (Thomas Hobbes şi Baruch Spinoza), continuând cu enciclopediştii, cu reprezentanţii iluminismului şi ai unor şcoli filozofice din secolul al XIX-lea şi până în zilele noastre. Totuşi, originea cărţilor care alcătuiesc *Biblia* nu este definitiv stabilită; conţinutul lor este extrem de variat: cronici, povestiri istorice, legende şi mituri, cântece şi imnuri, sentinţe, proverbe şi parabole, epistole, reguli şi prescripţii rituale, interdicţii. Chiar şi limbile în care sunt redactate diferă: ebraică şi, parţial, arameică pentru Vechiul Testament – greacă pentru Noul Testament.

Cercetările sunt îngreunate şi de faptul că *Biblia*, redactată pe parcursul a peste paisprezece veacuri (circa 1200 î.e.n. – 200 e.n.), ni s-a păstrat în manuscrise relativ târzii: din secolul al IV-lea (*Codex Sinaiticus* aflat la Londra şi *Codex Vaticanus*, la Roma), din secolul al V-lea (*Codex Alexandrinus*, la Londra) şi secolul al VI-lea (*Codex Bezae Cantabrigiensis*, la Cambridge). Printre Manuscrisele de la Marea Moartă se găsesc numai fragmente, unele dintre ele fiind apocrife – adică neincluse în textele canonice (iudaic şi creştin).

În sfârşit, studiul istoriei textelor biblice este dificil prin însuşi faptul că de-a lungul veacurilor aceste texte au suferit numeroase prelucrări şi redactări. Stabilirea textului canonic definitiv al Vechiului Testament, de pildă, a avut loc abia între secolele al

VII–lea – al IX–lea e.n., ca urmare a activităţilor filologice şi redacţionale a masoreţilor (în ebraico–arameică: *masora* = „tradiţie", „legendă"), teologi aparţinând mai ales şcolii din Tiberiada; pentru a face imposibile intervenţiile ulterioare în text (modificări, omisiuni sau adăugiri, făcute de către sectanţi, copişti ş.a.), masoreţii au socotit numărul total al literelor Vechiului Testament: 1 152 207, împărţite pe cărţi şi versete. Interesant este faptul că o parte dintre variantele neincluse în canonul iudaic au fost păstrate de biserica creştină şi înglobate parţial în Vechiul Testament; se cuvine însă menţionat că biserica ortodoxă şi cea catolică n–au înglobat în canoanele lor biblice aceleaşi apocrife – iar Martin Luther a eliminat complet apocrifele din canonul protestant al *Bibliei*, deşi le–a recomandat adepţilor săi spre citire.

Lăsând deoparte textele referitoare la cult (şi care nu formează tema lucrării de faţă), ne vom referi în cele ce urmează cu precădere la diferitele mituri, legende şi povestiri biblice cu caracter fantastic, şi vom avansa unele ipoteze în cadrul cărora elementele ireale ar putea fi ţesute în ghergheful adevărului istoric; cu alte cuvinte, aceste elemente fantastice, numite uneori „minuni" şi care redau fenomene ieşite din comun, surprinzătoare, atribuite de regulă forţei divine sau altor forţe supranaturale poate că nu sunt totdeauna pură fabulaţie şi şi–ar găsi, în cadrul unor ipoteze, explicaţii fireşti, ele constituind ecoul unor evenimente reale, petrecute în vremuri foarte depărtate şi care au ajuns până la noi într–o variantă deformată.

Se cuvin relevate, înainte de orice, unele inadvertenţe, erori de traducere sau de interpretare a textelor biblice, care s–au perpetuat de–a lungul veacurilor, chiar al mileniilor. Astfel, M. Hirsh Goldberg (în *The Jewish Connection*, Bantam Books, Inc., New York, 1977) arată că, întrebaţi ce fel de „fruct oprit" au mâncat Adam şi Eva, mulţi oameni ar răspunde fără ezitare: un măr – deşi în pasajul respectiv se vorbeşte numai de „pomul vieţii" şi de „pomul cunoştinţei binelui şi răului" fără a se pomeni de vreun măr. E încă o interpretare eronată care trebuie pusă pe seama lucrărilor de popularizare de calitate îndoielnică, poate că şi unor influenţe din mitologia greacă („mărul discordiei" dăruit de Paris Afroditei – alegere care a dus la expediţia aheilor împotriva Troiei). Tot aşa, în unele opere de artă aflate în marile muzee ale lumii, Adam şi Eva, după ce au mâncat din „fructul oprit" şi „li s–au deschis ochii", îşi „acoperă goliciunea" cu...

frunze de viţă – ceea ce arată că respectivii artişti au căzut şi ei victimă unor traduceri sau prelucrări deformate: textul biblic indică limpede „frunze de smochin". (Probabil că tot influenţa mitologiei antice: bachantele îşi acopereau trupul cu frunze de viţă, ceea ce ne apare perfect justificat de vreme ce erau însoţitoarele lui Dionisos–Bachus, zeul vinului şi al podgoriilor). Se mai cuvine să adăugăm că asemenea „greşeli istorice" n–au, fireşte, nici o legătură cu calităţile adesea remarcabile ale operelor respective.

Asemenea inadvertenţe, erori de traducere sau de interpretare, neconcordanţe voite sau nu cu textul original mai sunt multe în diferite cărţi ale *Bibliei*; nu vom insista asupra lor, ci vom încerca să desprindem, din unele mituri, legende şi povestiri biblice, elementele care ar putea constitui ecoul unor stări şi evenimente reale petrecute în urmă cu milenii; prin urmare să încercăm a despărţi, cu ajutorul ipotezelor, ceea ce este istorie de ceea ce este ficţiune în textele biblice.

În interesanta sa lucrare *Les Grandes énigmes de l'univers*, Richard Hennig se întreabă: „Oare paradisul terestru din *Biblie* a existat într–adevăr? Şi, dacă a existat, unde se află?" Hennig nu este nici primul şi nici singurul care şi–a pus aceste întrebări, ba unii dintre cei ce şi le–au pus în urmă cu şapte sau opt veacuri au întreprins chiar călătorii foarte lungi în Orient ca să caute grădina Eden; n–au găsit–o, în schimb au găsit drumurile ce duceau către China şi către Indii, şi s–au întors cu relatări interesante despre oameni şi locuri depărtate.

Există, de fapt, două versiuni ale raiurilor biblice: grădina Eden din Vechiul Testament, o regiune terestră de o fertilitate fabuloasă şi paradisul din Noul Testament (în greacă – *paradeisos* = „grădină") care nu se afla pe pământ, ci undeva în afara spaţiului şi timpului, de vreme ce la el nu puteau ajunge decât, după moarte, cei ce duseseră o viaţă virtuoasă.

Încă de pe la mijlocul secolului al VI–lea, teologul şi istoricul Jordanes, referindu–se la textul biblic – care menţionează râul Pison din „... ţara unde se găseşte aur [...] şi piatră de onix" – arată că „undeva în Orient, între Etiopia şi India, trebuie că se afla paradisul terestru, căci din aceste ţări coboară cele patru râuri care poartă aurul cel mai curat şi pietrele cele mai preţioase". Mai târziu, în jurul anului 1165, împăratul Ioan II Comnenul al Bizanţului şi papa Alexandru III au primit două scrisori, cu

conţinut aproape identic, de la un anume preot Ioan, rege mitic al Indiilor, care le scria, între altele, că paradisul se află la trei zile de drum de regatul lui. Atât suveranul bizantin cât şi suveranul pontif au trimis emisari cu scrisori de răspuns, care n-au reuşit însă să găsească nici ţara preotului Ioan şi nici raiul... Mai târziu, Cristofor Columb, ajuns la gurile Orinocului şi convins, poate, că a atins coasta orientală a Asiei, nota că acest fluviu uriaş izvorăşte cu siguranţă din paradisul terestru.

Dar nu numai suveranii medievali şi călătorii înzestraţi cu fantezie au căutat paradisul terestru, ci şi câţiva eminenţi oameni de ştiinţă. Dintre toate ipotezele (R. Hennig pretinde că sunt în număr de optzeci!) vom reţine pe cele ale orientalistului german Albert Hermann şi ale englezului William Willcox. Hermann plasează paradisul în Hadramantul arab, ţara boswelliilor – a arborilor de tămâie; Willcox era convins că se afla în Mesopotamia, regiune pe vremuri foarte fertilă. Argumentele cu care sir William îşi susţine ipoteza (expusă în cadrul unei conferinţe ţinute la Alexandria) sunt cât se poate de interesante.

Paradisul, pretinde cercetătorul englez, se afla în nordul regiunii unde Tigrul şi Eufratul au tendinţa să se unească, nu departe de două aşezări, Hit şi Anah, situate la nord-vest de Bagdad. Cuvântul „paradis" (care nu figurează în textul Vechiului Testament) nu s-ar trage din grecescul *paradeisos*, ci din persană: *pardes* = „parc", născut pe vremea când vechii greci încă nu se stabiliseră în Peloponeza şi în zona egeană, sau, în orice caz, influenţa helenistică încă nu ajunsese în regiunile Orientului Mijlociu. Acolo, la nord-vest de Bagdad, se afla pe vremuri o vegetaţie luxuriantă şi tot acolo se pot recunoaşte urmele celor patru fluvii menţionate în cartea Genezei. Dispariţia acestor cursuri de apă a adus după sine seceta şi transformarea regiunii într-un semideşert, aşa cum se prezintă până în zilele noastre.

Să vedem acum ce ne spune *Biblia* în legătură cu cele patru fluvii ale paradisului (în acest capitol şi în cel următor vom folosi, pentru citatele din *Biblie*, ediţia: *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Edit. Institutului biblic şi de misiune ortodoxă, Bucureşti, 1975): „Şi din Eden, ieşea un râu, care uda raiul, iar de acolo se împărţea în patru braţe. Numele unuia era Pison; acesta înconjura toată ţara Havila, în care se află aur [...] Numele râului al doilea este Gihon, acesta înconjura toată ţara Cuş. Numele râului al treilea este Tigru; acest râu curge prin faţa Asiriei; iar râul al patrulea este Eufratul".

Dintre aceste cursuri de apă, numai Tigrul şi Eufratul sunt identificate cu precizie; pentru celelalte două suntem nevoiţi a recurge la ipoteze. Două dintre aceste ipoteze identifică râul Pison cu Ued-el-Rauma, care curgea pe vremuri în Nedjedul arab, sau cu Gangele. În primul caz, ţara Havila ar fi fost situată în nord-estul Peninsulei Arabice, într-al doilea în apusul Indiei. Râul Gihon n-ar fi altul decât Nilul, iar ţara Cuş, Egiptul, sau

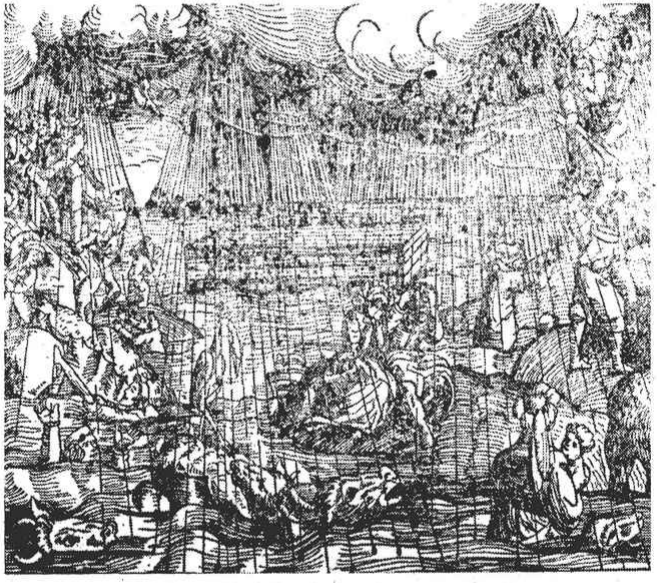

Potopul – după un manuscris medieval

mai degrabă partea lui răsăriteană cunoscută astăzi sub numele de Sahra el-Arabija. (De altfel şi alte texte biblice desemnau Egiptul de sud sub numele de ţara Cuş). După cum vedem, sunt limite foarte largi – mult prea largi pentru a prezenta măcar aparenţa verosimilităţii.

Dar să ne întoarcem la sir William Willcox a cărui teorie este ademenitoare prin însăşi simplitatea ei: cercetătorul britanic, bun cunoscător al Mesopotamiei, vorbeşte de o oază situată chiar

pe Eufrat, în districtul Hairlah. la aproximativ două sute cincizeci de kilometri de Bagdad. Această oază ar constitui, după părerea lui sir William, un ultim vestigiu al paradisului terestru – marele fluviu care o scaldă s-ar fi despărţit aici în cele patru braţe pe care le menţionează *Biblia*. Argumentaţia prezintă totuşi un punct slab: ea nu explică referirea la ţara Cuş care, aşa cum arătam, este numele biblic al Egiptului; iar din nordul Mesopotamiei şi până pe malurile Nilului este cale lungă...

Aşa stând lucrurile, suntem deocamdată obligaţi să fim de acord cu Richard Hennig, când spune: „La drept vorbind, n-o să ştim niciodată cu precizie ce voia să indice autorul necunoscut al povestirii biblice când vorbea despre cele patru râuri ale paradisului. Dar, oricum, aceasta nu este o problemă esenţială..." Nu este, într-adevăr, o problemă esenţială, căci şi acest text biblic a fost fără îndoială influenţat de alte texte mai vechi, influenţe ce se simt pe întregul parcurs al cărţii Genezei (Facerii); iată încă un exemplu: printre pomii „plăcuţi la vedere şi cu roade bune la mâncare" aflaţi în paradis, se afla şi „pomul-vieţii" – text foarte asemănător cu cel al unei legende hinduse unde apare un pom al vieţii în grădina Jina de pe muntele Hukairya. Putem face o apropiere şi cu Grădina Hesperidelor cea cu mere de aur din mitologia greacă şi poate că şi cu saga nordică despre Iduna, zeiţa frumuseţii nepieritoare, care avea în stăpânirea ei merele tinereţii veşnice – deşi nu este exclus ca acest text din mitologia nordică să fie ulterior celui biblic, de unde ipoteza că ambele texte ar putea avea aceeaşi sursă (orientală) de inspiraţie.

În concluzie, înregistrând ipoteza (arabică) avansată de Albert Hermann, precum şi ipoteza (mesopotamică) expusă de sir William Willcox la conferinţa de la Alexandria, vom acorda preferinţă celei de a doua, nu fără a remarca faptul că, dacă Eufratul şi Tigrul (numit în unele ediţii şi Hidechel) ne sunt cunoscute, celelalte două râuri sunt şi vor rămâne, probabil, una dintre numeroasele enigme pe care ni le pune textul biblic; în sprijinul acestei preferinţe vin nu numai numele celor două râuri care scaldă Mesopotamia, ci şi faptul că, în vechime, acea regiune care a adăpostit numeroase civilizaţii era renumită pentru fertilitatea ei.

În sfârşit, menţionând o (eventuală) sursă comună a numeroaselor relatări despre încântătoarele grădini paradisiace, se cuvine să pomenim de aşa-zisa Vârstă de aur a Omenirii – vremurile mitice ale abundenţei, inocenţei şi păcii între oameni

– despre care ne vorbeşte poetul grec Hesiod şi pe care poetul latin Virgiliu a cântat–o în versuri nemuritoare. Dar Hesiod şi Virgiliu au fost poeţi...

Après nous, le déluge – „după noi, potopul" – i–ar fi spus frumoasa doamnă de Pompadur lui Ludovic XV după bătălia de la Rossbach (1757), în care francezii au fost înfrânţi de armatele lui Frederic II al Prusiei. Se pare că, rostind aceste vorbe, favorita regelui Franţei făcea aluzie la o prezicere a matematicianului Maupertuis; acesta, deşi reuşise să efectueze una dintre primele măsurători exacte ale unui arc de meridian, se înşelase în calculele sale astronomice: ocupându–se de cometa apărută către sfârşitul veacului al XVII–lea, prezisese că ea avea să revină în 1757, prin urmare chiar în anul bătăliei de la Rossbach, provocând un imens diluviu, ba chiar sfârşitul lumii. Asemenea preziceri, care astăzi nu fac decât să ne stârnească un zâmbet indulgent, nu erau deloc rare în acele vremuri şi erau crezute cu sfinţenie – căci nu descrie şi *Biblia* potopul, această uriaşă inundaţie din care au scăpat numai Noe, familia lui şi arca încărcată cu felurite vieţuitoare, iar în alte cărţi ale *Bibliei* nu se vorbeşte oare de un cataclism universal, de apocalipsul care va însemna sfârşitul lumii? Critica textelor religioase, îndeosebi biblice, înregistrează chiar termenul „escatologie", prin care se desemnează concepţiile referitoare la soarta finală a lumii şi a omului.

În ceea ce priveşte legenda potopului, este, desigur, doar o... legendă. Dar: „Ca şi alte legende care, deşi având la bază fapte reale, au fost denaturate, [...], versiunea biblică a potopului se întemeiază şi ea pe o realitate, pe un fenomen natural care, în producerea şi desfăşurarea lui, n–a avut nimic mistic, supranatural". (*Magazin istoric*, nr. 1/1975, în introducere la versiunea românească a capitolului *Potopul* din lucrarea lui Richard Hennig).

Legenda biblică despre potop ne spune că „s–au deschis stăvilarele cerurilor" şi a plouat vreme de patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi în şir, apele înălţându–se cu cincisprezece coţi deasupra munţilor, astfel încât „toţi munţii înalţi, cari sunt supt cerul întreg" au fost acoperiţi şi viaţa pe pământ a fost distrusă; arca a mai rătăcit multă vreme înainte de a se opri pe muntele Ararat.

Unul din elementele fabuloase ale acestei relatări ne izbeşte de la început – îl remarcă şi Hennig: „Chiar dacă ploaia ar fi durat mai mult decât patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi (cum

se întâmplă nu o dată în Asia bântuită de musoni), nu s–ar fi putut aduna atâta apă încât să acopere, până deasupra munţilor celor înalţi, fie şi o ţară mare, dar cu atât mai puţin întreg pământul". Şi Hennig trage pe bună dreptate concluzia că „evenimentul redat în *Biblie* n–a putut fi decât local" şi că „s–a produs într–o ţară cu un relief foarte plat". Într–adevăr, dacă ar fi să ţinem seama chiar şi numai de faptul că muntele Ararat (Agri dag, situat în Turcia, aproape de frontiera cu fosta R. S. S. Armeană), care cu cei 5165 m ai săi e departe de a fi cel mai înalt munte de pe Terra, ar fi fost acoperit de apă, înseamnă că precipitaţiile au totalizat un volum de ordinul miliardelor de km^3 – o cantitate pe care Terra n–ar fi putut s–o suporte şi pe care, de altfel, nu are de unde să şi–o procure.

Aşadar: un eveniment local, într–o regiune cu relief plat. Această părere au emis–o încă din veacul trecut doi geologi de renume mondial, independent unul de celălalt: sir Charles Lyell (1797–1875), socotit drept unul dintre fondatorii geologiei moderne şi Eduard Suess (1831–1914), preşedinte al Academiei de Ştiinţe austriece şi autor al celebrului proiect de regularizare a cursului Dunării. Vedem, prin urmare, că ideea unei explicaţii ştiinţifice a miticului potop biblic preocupă de peste o sută de ani cercetători a căror seriozitate nu poate fi pusă la îndoială (Suess şi–a emis ipoteza în 1883, Lyell cu câţiva ani mai înainte).

Se pune întrebarea: dacă este vorba, în fapt, de un eveniment local, cum se face că despre o inundaţie de proporţii uriaşe se vorbeşte în cele mai vechi tradiţii ale aproape tuturor popoarelor? Încă din 1891, etnograful german Richard Andree (1835–1912) arăta că există nu mai puţin de optzeci şi cinci de legende de acest fel, care numai la arabi şi la negri nu sunt cunoscute (cu excepţia massailor, o populaţie hamitică din răsăritul Africii). Hennig a întocmit şi un soi de statistică: „Astăzi se cunosc poate o sută de legende de acest fel. Înlăturându–le pe cele inspirate de misionari, rămân şaizeci şi opt ce pot fi considerate ca autohtone. În Asia, de exemplu, circulă treisprezece povestiri diferite despre potop, în Europa patru, în Africa cinci, în Australia şi Oceania nouă, în Lumea Nouă treizeci şi şapte (şaisprezece în America de Nord, şapte în America Centrală şi paisprezece în America de Sud). Durata inundaţiei variază, de la legendă la legendă, între cinci zile şi cincizeci şi doi de ani (la azteci). Unele dintre ele atribuie inundaţia ploilor torenţiale, altele zăpezii, topirii gheţarilor, cicloanelor, furtunilor, cutremurelor de pământ,

fluxurilor puternice etc. La vechii chinezi apare un spirit al răului, Kung-Kung, care, într-un moment de furie, a lovit una dintre coloanele cerului, sfărâmând-o; firmamentul s-a prăbuşit pe pământ, aducând cu el trombe de apă. Şi Hennig conchide: „... existenţa a numeroase tradiţii locale, aproape identice, ne duce la presupunerea că, la un moment dat, pe pământ au avut loc aproape pretutindeni inundaţii uriaşe. Dar şi aceasta nu este decât o ipoteză şi nu pe deplin satisfăcătoare".

Înainte de a trece la analiza acestei ipoteze care contrazice, după cum vedem, pe cea emisă de Lyell-Suess – să înregistrăm alte trei, emise către sfârşitul veacului trecut. Prima aparţine unui rus (de origine germană) pe nume Schwartz, care într-o lucrare (apărută în 1894) încerca să demonstreze că, prin mileniul al III-lea î.e.n., exista o uriaşă mare interioară în Asia Centrală – Marea Mongolică, lungă de 4000 km, lată de 400 de km, cu adâncimi până la 2000 de m: ea s-ar fi revărsat brusc, probabil ca urmare a unui seism sau a altor mişcări tectonice, provocând astfel potopul. După părerea lui Hennig, această ipoteză ar putea fi confirmată de tradiţia chineză, care semnalează o neobişnuită creştere a râului Hoang-Ho în timpul domniei împăratului Yu; evident că ea nu poate explica relatările despre potop din alte părţi, de pildă din Lumea Nouă.

A doua ipoteză, aparţinând cercetătorului german Stenzel, nu păcătuieşte nici ea prin lipsă de fantezie: în anul 3332 î.e.n., o perturbare survenită în echilibrul Pământului ar fi revărsat marile oceane din emisfera nordică peste emisfera sudică; în anul 7132 al erei noastre fenomenul se va repeta în sens contrar – şi tot aşa cam la fiecare 10 500 ani (mai exact: la fiecare 10 464 ani), în legătură cu precesiunea echinoxiilor; găsim, în această ipoteză, pe de o parte teoria (astăzi depăşită) a aşa-ziselor „zile critice" elaborată de meteorologul german Rudolf Falb (1838–1903), pe de altă parte ecouri din scrierile lui Platon care, în dialogul *Timeu*, vorbeşte despre un mare „torent din cer" (*ouranion rheumma*), care s-ar abate periodic asupra omenirii; întocmai ca şi relatarea despre Atlantida (din acelaşi dialog), Platon pune credinţa în existenţa acestui fenomen pe seama preoţilor egipteni. Numai că ipoteza lui Stentzel nu este confirmată de cercetare: geologii n-au găsit nicăieri urme ale unei inundaţii universale care să fi avut loc în jurul anului 3332 î.e.n., perioadă situată la începutul istoriei sau, după părerea unor cercetători mai noi – părere care se impune din ce în ce mai mult – în protoistorie,

care constituie o perioadă intermediară între preistorie şi istorie, corespunzând epocii fierului.

În sfârşit, a treia ipoteză aparţine chiar lui Richard Hennig, fiind aproximativ contemporană cu cele ale lui Schwarz şi Stentzel: între „potop" şi era glaciară există o legătură directă, în sensul că răspândirea gheţarilor din nord a dus la creşterea precipitaţiilor, provocând inundaţii în sudul cu climă mai temperată. Pe vremea când Hennig elabora această ipoteză, se credea că perioada glaciară a fost de scurtă durată şi de dată mai recentă; cu probitatea unui autentic om de ştiinţă, el a revenit asupra acestei ipoteze, evidenţiind inadvertenţele ei în lumina cercetărilor mai noi (în lucrarea din care am citat, apărută în 1957). Şi totuşi, până în zilele noastre, diverşi autori de lucrări pline de fantezie continuă să pună legendele despre potop ale diferitelor populaţii pe seama unor tradiţii bazate pe memoria ultimei perioade glaciale (glaciaţia Wurm) de la sfârşitul căreia s-au scurs mai mult de douăzeci de milenii.

Unul dintre argumentele pe care aceşti autori îl aduc în favoarea unui diluviu universal e faptul că se întâlnesc peşti şi moluşte fosilizate, aşadar vietăţi tipic marine, în regiunile muntoase, uneori chiar la mare înălţime. Argumentul nu e nou: încă din secolul al II-lea, Lucius Apuleius, filosof latin de orientare platoniciană şi autor al unor ciudate lucrări ştiinţifice, îl aducea în sprijinul mitului lui Deucalion – după cum se ştie, Deucalion (fiul lui Prometeu) şi soţia sa Pirra, singurii supravieţuitori ai unei inundaţii, au repopulat pământul cu seminţia omenească. Iar în secolul al IV-lea, Eusebiu din Cezareea, în a sa *Istoria ecleziastică*, afirmă şi el că urmele de peşti găsite pe înălţimile Libanului constituie o dovadă sigură a autenticităţii relatării biblice despre potop. Dar ceea ce era permis unor autori care au scris în urmă cu şaisprezece sau optsprezece veacuri, devine rea-credinţă – sau, în cel mai bun caz, ridicol – la un autor din zilele noastre, când ştim, mai presus de orice îndoială, că impresiunile fosile de peşti şi de cochilii aflate pe înălţimile muntoase s-au format înainte de mişcările tectonice care au dus la cutarea pământului, adică s-au format înainte ca munţii să devină munţi...

În ceea ce îl priveşte pe R. Hennig, el pare să încline către ipoteza geofizică elaborată de Riem încă din 1906, pe care o califică drept „cea mai interesantă şi mai îndrăzneaţă". Riem socoteşte potopul ca „un fenomen unic, care ar fi lovit întreg pământul, în acelaşi timp şi într-o epocă geologică relativ recentă"

în orice caz în antropogen. El porneşte de la presupunerea că „înainte de potop, pământul era înconjurat de un strat gros şi permanent de nori, aşa cum se întâmplă şi azi cu planeta Venus. În vremea aceea, căldura terestră, temperatura atmosferei şi gradul ei de umiditate se echilibrau reciproc, menţinând pe întreaga planetă o climă egală, caldă, umedă, ca într-o seră, fără alternări de anotimpuri. De pe pământ se evapora o cantitate mai mare de apă decât cea care cădea sub formă de ploaie, până în momentul în care, în urma răcirii progresive a globului, această imensă masă de nori s-a condensat, transformându-se în averse nesfârşite [...] Aceste averse au putut dura luni în şir fără să piardă din intensitate, fiindcă umiditatea atmosferei se reînnoia de la sine. Doar după această catastrofă, oamenii ar fi cunoscut soarele, luna, curcubeul, ascunse până atunci de pătura groasă de nori, iar condiţiile de viaţă pe pământ s-ar fi schimbat radical".

Ca şi în cazul altor ipoteze, cea lui Riem găseşte sprijin şi în unele legende: tradiţia greacă, de pildă, menţionează că arcadienii, primii locuitori ai Eladei, existau „înainte de crearea lunii"; chiar în *Biblie* se spune că soarele şi luna au fost create după potop.

Punctele slabe ale acestei ipoteze ţin îndeosebi de domeniul geologiei: mai întâi, lipsa unor urme de eroziuni pe care o asemenea catastrofă de proporţii uriaşe trebuia să le lase asupra masivelor muntoase; în al doilea rând, existenţa unui climat cald, egal şi constant pe întreg pământul – a unei clime „de seră" – este neverosimilă, fiind în contradicţie cu existenţa, net dovedită, a unor faze glaciare; în sfârşit, ipoteza lui Riem nu explică de ce Egiptul şi alte imense regiuni ale Africii au fost ferite de catastrofă. Pentru toate aceste motive, după cum remarcă Hennig, ipoteza lui Riem „n-a fost reţinută decât în linii foarte generale" în sensul că „nu e imposibil ca Terra să fi fost odinioară înconjurată de un strat gros de nori şi ca acest strat, destrămându-se, să fi produs profunde perturbări. Dar afirmaţia că acest eveniment ar fi avut loc într-o epocă geologică recentă [...], când omenirea ajunsese deja la un oarecare grad de civilizaţie, este în contradicţie nu numai cu toate teoriille existente, dar, ceea ce este mai important, chiar cu faptele. Acoperirea pământului de o imensă masă de apă ar fi lăsat urme care ar fi permis atestarea fenomenului, aşa cum au putut fi atestate perioadele glaciare".

În concluzie, trebuie să renunţăm la ipotezele unei inundaţii universale, oricât de ademenitoare ar fi unele dintre ele şi să

admitem că tradiţiile populare evocând potopuri şi alte catastrofe asemănătoare de mari proporţii sunt, probabil, ecouri ale unor evenimente locale. Sir William Willcox, acest excelent cunoscător al Mesopotamiei (a cărui ipoteză despre localizarea paradisului terestru am expus-o mai înainte), are şi o interesantă ipoteză în legătură cu potopul biblic, pe care a prezentat-o la aceeaşi conferinţă de la Alexandria: după părerea lui, Eufratul şi-ar fi rupt digurile, inundând întreaga câmpie situată în aval, unde n-au mai existat supravieţuitori, oameni sau animale; ruptura s-ar fi produs într-un punct situat lângă actuala aşezare Sakhlavia; nivelul fluviului depăşea în acel moment cu 16 picioare (aproximativ 5m) cota normală, ceea ce explica submersiunea câmpiei. Noe, care nutrea mai de mult îndoieli asupra soliditătii digului, ba chiar prevăzuse dezastrul, şi-ar fi construit o arcă, reuşind să părăsească nevătămat regiunea împreună cu familia lui şi cu animalele domestice; dus de valuri, a ajuns în ţara Gurna, unde Eufratul se apropie cel mai mult de Tigru, după care, apele scăzând, nava a eşuat pe o mică înălţime numită Ararat (şi care nu are nici o legătură cu actualul munte din Armenia, care şi-a primit numele mult mai târziu).

După cum vedem, ipoteza lui Willcox are un pronunţat iz literar (de *science fiction*) şi nu este exclus ca ea să fi fost inspirată de unul dintre cele mai vechi texte literare cunoscute în istorie, descoperit în 1872 pe locul fostului oraş Ninive – text care, de altfel, a inspirat însăşi povestea biblică a potopului, redactată în jurul anului 600 î.e.n., aşadar la circa două milenii după legendele babiloniene, asiriene şi akkadiene despre potop. Descoperită printre rămăşiţele bibliotecii regale de la Ninive, scrisă pe tablete de lut în caractere cuneiforme şi cuprinzând peste 3000 versuri, *Epopeea lui Ghilgameş* ni-l descrie pe erou ascultând de la bunicul său, Utnapishtim (în greacă: Xisuthros), povestea despre potopul căruia i-a supravieţuit; avertizat de iminenţa catastrofei, şi-a construit o navă, pe care s-a refugiat împreună cu ai săi, scăpând astfel de dezastru. Acest Noe mesopotamian rătăceşte pe ape numai şapte zile, după care nava lui eşuează pe Muntele Nizir, la răsărit de Tigru. Întocmai ca biblicul Noe, Utnapishtim dă drumul, rând pe rând, unui porumbel, unei rândunele şi unui corb; cum corbul nu s-a mai întors, şi-a dat seama că apele s-au retras şi că poate părăsi nava.

Tabletele de lut de la Ninive (aflate acum la Londra, la British Museum) constituie versiunea babiloniană a poemului –

se pare cea mai completă. Istoria acestei descoperiri epocale în arheologie îşi are tâlcul ei – ea este legată de trei nume: Layard, Rassam şi Smith, prin urmare un arheolog, un diplomat şi un... gravor de bancnote.

Austen Henry Layard, unul dintre numele cele mai prestigioase ale arheologiei, îşi începu în toamna anului 1849 săpăturile la Kuyundjik, pe malul Tigrului, unde descoperi marele palat din Ninive, cu ziduri din cărămidă smălţuită, mozaicuri, inscripţii, basoreliefuri. Până atunci, Ninive fusese cunoscut, vreme de aproape două milenii, doar din cuvintele profeţilor biblici şi părea învăluit într–un nimb de legendă. Acum, istoria acestui oraş se dezvăluia cercetătorilor prin clădirile sale, prin arhivele sale cuprinzând texte care permiteau să i se reconstituie istoria: „Ninive", arată C. W. Ceram, „s–a impus în memoria oamenilor prin jaf, tiranie, împilarea celor slabi, războaie şi atrocităţi de tot felul, printr–o serie de de regi sângeroşi, care nu se menţineau la putere decât prin teroare, dintre care prea puţini s–au stins de moarte naturală şi al căror despotism se înteţea din zi în zi". Toate acestea sunt foarte adevărate, dar în acelaşi palat din Ninive – palatul lui Sennaşerib (704–681 î.e.n.) apoi a lui Assurbanipal (668–626 î.e.n.) – Layard a descoperit şi o bibliotecă; termenul nu este câtuşi de puţin exagerat – treizeci de mii de volume, reprezentând tot atâtea tăbliţe, clasate sistematic, şi înglobând întreaga cultură scrisă assiro–babiloniană: filosofie, astronomie, matematică, medicină, filologie, manuale şcolare, magie şi credinţe oculte, ritualuri, precum şi beletristică – legende epice, imnuri, cânturi; între ele s–au găsit fragmente ale legendei lui Ghilgameş. Din păcate, erau numai câteva tăbliţe – cea mai mare parte a epopeii, prima cunoscută în istorie, se pierduse, poate că în urmă cu două milenii şi jumătate, sau poate datorită unor neglijenţe în efectuarea săpăturilor.

Aici intervine Hormuzd Rassam, un colaborator al lui Layard. Rassam s–a născut în 1826, la Mossul (pe Tigru), a studiat la Oxford şi a avut o tinereţe foarte aventuroasă: în 1864, de pildă, fiind trimis de guvernul englez în misiune pe lângă negusul Theodor al Etiopiei, fu aruncat în temniţă de către acel rege–tiran, unde petrecu doi ani până ce a fost eliberat de expediţia lui Napier. Colaborator al lui Layard, îi urmă acestuia în funcţie la British Museum, apoi pe şantierul arheologic de la Ninive, prin urmare chiar lângă Mossul, oraşul său natal, unde descoperi

ruinele unui templu impunător, închinat lui Assurnasirpal, precum şi numeroase tăbliţe de lut pe care le trimise la British Museum. Rassam nu şi-a dat seama de importanţa descoperirii sale – anume că printre acele tăbliţe se afla o variantă a epopeii lui Ghilgameş cuprinzând numeroase pasaje care lipseau din biblioteca lui Assurbanipal!

Studiul acestor tăbliţe a fost efectuat de un tânăr cu o profesie originală – gravor de bancnote – şi un nume banal: George Smith. Născut în 1840 la Chelsea, lângă Londra, era un autodidact pasionat de assiriologie – ziua grava bancnote, seara studia cuneiforme în modesta lui cămăruţă. La douăzeci şi şase de ani, după ce scrisese câteva articole despre unele caractere cuneiforme nelămurite, a fost angajat asistent la secţia egipto-asiriană de la British Museum, iar la treizeci şi şase de ani, când s-a stins din viaţă, publicase douăsprezece ample studii de specialitate. În 1872, aplecându-se asupra tăbliţelor dezgropate de Rassam, îşi dădu imediat seama că se afla în faţa unuia dintre cele mai vechi monumente literare ale umanităţii – epopeea lui Ghilgameş.

Descifrarea tăbliţelor ridica unele dificultăţi mai ales datorită faptului că textul avea numeroase lacune care trebuiau completate prin conjecturi, dar George Smith era pasionat de munca lui. Totuşi, când ajunse la ultima parte a epopeii, trebui să se dea bătut: lacunele erau din ce în ce mai stânjenitoare – în fapt, povestirea lui Utnapishtim lipsea aproape complet – deşi se întrezăreau unele aluzii la o uriaşă inundaţie care semăna cu potopul biblic.

George Smith publică rezultatul cercetărilor sale şi nu ascunse faptul că, după părerea lui, nu este exclus ca la originea naraţiunii biblice despre potop să se afle epopeea lui Ghilgameş. În Anglia victoriană, unde *Biblia* se afla la cea mai mare cinste, această afirmaţie stârni un val de proteste, iar redacţiile ziarelor au fost asaltate de un adevărat... potop de scrisori din partea unor cititori făcând parte din cele mai diverse categorii sociale, drept care *Daily Telegraph*, unul dintre marile cotidiene londoneze, oferi un premiu de o mie de guinee celui care va reuşi să aducă de la Ninive sfârşitul epopeii, astfel încât controversa să fie tranşată odată pentru totdeauna. George Smith hotărî să-şi încerce norocul. Nu era deloc o treabă uşoară; făcând abstracţie de miile de km care despărţeau Londra de Mesopotamia, trebuia să caute într-un uriaş morman de sfărâmituri brăzdat de săpăturile anterioare câteva tăbliţe de lut, dar nu orice fel de tăbliţe, ci unele anume.

(C. W. Ceram: „A îndeplini o asemenea muncă echivala cu a pescui într-un lac un anume purice de apă, sau a căuta vestitul ac în carul cu fân").

Smith a avut noroc – norocul care însoţeşte mai mult sau mai puţin orice descoperire arheologică: găsi fragmentele care lipseau şi se întoarse la Londra cu 384 tăbliţe cuprinzând, între altele, urmarea povestirii lui Utnapishtim. Pentru toţi oamenii de bună-credinţă deveni limpede că epopeea lui Ghilgameş inspirase naraţiunea biblică despre potop, că Utnapishtim este Noe.

În afară de această versiune babiloniană, socotită a fi cea mai completă, există şi o versiune asiriană – în care Utnapishtim, constructorul navei, se numeşte Hasis-Adra, iar potopul, dezlănţuit de mânia zeilor, are ca scop distrugerea oraşului Shurupak, situat între Hilleh şi Bagdad – de asemenea şi una akkadiană. Deşi, aşa cum arătam, versiunea babiloniană este mai completă, unii autori o preferă pe cea akkadiană, „mai bogată în amănunte pronunţat mitologice" (cf. V. Kernbach: *Miturile esenţiale*, Bucureşti, 1978).

Oricum, este astăzi în afară de orice discuţie că potopul biblic a fost inspirat de epopeea mesopotamiană, mult mai veche. Se pare că Ghilgameş este un personaj istoric care (potrivit profesorului René Labat de la *Collège de France*) a jucat un rol important către secolul al XXVIII-lea î.e.n. Iniţial, legenda care i-a perpetuat numele s-a născut, probabil, în Sumer, răspândindu-se apoi în regiunile înconjurătoare. *Biblia* a preluat, între altele, partea în care Utnapishtim (Hasis-Adra, Xisuthros) îi povesteşte nepotului său Ghilgameş despre potop: odată cu preluarea, autorul – mai degrabă autorii – textului biblic au eliminat zeii păgâni şi au adăugat tradiţiilor primitive diferite elemente fantastice, că stingerea seminţiei omeneşti, submersiunea celor mai înalţi munţi ş.a.

În afară de versiunile amintite, de curând (toamna anului 1975) s-a adăugat încă una: o misiune arheologică a Universităţii din Roma a descoperit 15 000 tăbliţe de lut, datând de la începutul mileniului al III-lea î.e.n., la Eblait (astăzi: Tell-Mardikh, în Siria), printre care o nouă versiune (profesorul Giovanni Pettinato pretinde că e cea mai veche cunoscută până astăzi) a mitului lui Ghilgameş, redactată în sumeriană şi în parte într-o limbă semitică necunoscută. Numeroasele versiuni, precum şi vechimea lor, atestă că ne aflăm în faţa unor arhetipuri; psihologul şi psihiatrul elveţian Carl Gustav Jung (1875–1961) defineşte arhetipul ca o „imagine

cum am văzut) doi conchistadori spanioli – pe Quesada venit dinspre nord şi pe Belalcazar care urcase de la sud.

În 1538 se întâlniseră aşadar – în ţara muiscilor, presupusul Eldorado – trei detaşamente de mercenari: două spaniole, comandate de Quesada şi Belalcazar şi unul german comandat de Federmann. Din afirmaţiile cronicarilor spanioli (compulsionate şi interpretate de un autor mai nou – I. P. Maghidovici în op. cit.) rezultă că aceste detaşamente „se compuneau fiecare din acelaşi număr de oameni: câte 160 soldaţi, un preot şi un călugăr. Deoarece au venit însă din direcţii diferite şi au jefuit în cursul expediţiilor lor popoare diferite, se deosebeau mult prin îmbrăcămintea oamenilor. Oamenii lui Belalcazar, care veniseră dinspre sud, din Peru, erau mai bogaţi şi purtau haine de mătase şi catifea. Oamenii lui Quesada, veniţi dinspre nord, de pe ţărmul Mării Caraibilor, erau mai săraci şi purtau ţesături de bumbac indigene. Iar soldaţii săraci ai lui Federmann, veniţi dinspre răsărit, prin savanele aproape pustii din regiunea fluviului Orinoco, îşi acopereau trupurile istovite cu piei de animale. Pe câmpia de lângă Bogota cele trei tabere s-au instalat în triunghi, ameninţându-se una pe cealaltă". Fiecare dintre cele trei grupuri de mercenari lacomi de aur dovediseră cu prisosinţă până atunci că nu se va da înapoi de la nimic pentru a-şi atinge mult râvnitul ţel, iar un precedent fusese creat în Peru, unde spaniolii se măcelăriseră între ei pentru aurul Marelui Inca. Întâlnirea de pe podişul Cundinamarca s-a sfârşit totuşi, după îndelungate tratative, cu o înţelegere relativ paşnică: Federmann a acceptat ca, în schimbul unei sume de răscumpărare, să renunţe la drepturile (!) sale asupra regiunii podişului, iar spaniolii s-au înţeles între ei să-şi delimiteze noile posesiuni, Podişul Cundinamarca revenindu-i lui Quesada. O ultimă tentativă germană – o expediţie condusă de Philipp von Hutten, locotenent al lui Speyer – s-a sfârşit printr-un dezastru în regiunea fluviului Guaviare, întreg detaşamentul fiind nimicit de indieni, în 1546; odată cu von Hutten şi-a încetat existenţa şi întreprinderea colonială a bancherilor Welser şi Ehinger.

Diferite expediţii mai mari sau mai mici au continuat multă vreme (şi mai continuă până în zilele noastre) să caute Eldoradoul – sau cea a mai rămas din bogăţiile sale fabuloase. Mai ales „Lacul Sfânt", până astăzi neidentificat, formează obiectul cercetărilor – lacul al cărui fund se zice că ar fi acoperit cu un

strat de pulbere de aur şi cu podoabele de preţ aduse ca jertfă de preoţii muisci... De-a lungul anilor s-au emis numeroase ipoteze, unele pline de fantezie, altele doar năstruşnice – s-a vorbit de mai multe lacuri sfinte pe care s-ar fi desfăşurat ceremoniile muisce, s-a vorbit de mlaştini, de lacuri ascunse în peşteri, de o catastrofă seismică... Nu de mult (în 1969), comandantul Jacques-Yves Cousteau a cercetat vreme de opt saptămâni fundul Lacului Titicaca, „Oglinda Zeilor", cu ajutorul unui mic submarin echipat cu un sonar, dar singura sa descoperire mai de seamă în apele acestui uriaş lac situat la aproape 4 000 m altitudine a fost o specie necunoscută de batracieni – nişte broaşte lungi de o jumătate de metru, cu pielea pătată în galben, brun şi cenuşiu, înzestrate cu un aparat respirator asemănător cu al peştilor.

Animale monstruoase:

BALAURI, DRAGONI, ZMEI

„Naturii îi place să se ascundă."

Heraclit din Efes
circa 500 î.e.n.

BALAUR: Monstru care întruchipează răul, imaginat ca un şarpe uriaş, cu unul sau mai multe capete, adesea înaripat.

Dicţionarul explicativ al limbii române, 1975.

DRAGON: Monstru fabulos, închipuit cu gheare de leu, aripi de vultur şi coadă lungă de şarpe; specie de şopârlă care creşte pe copaci, în unele regiuni tropicale, având în lungul corpului două excrescenţe ale pielii în formă de aripi.

idem.

ZMEU: Personaj fantastic din basme, imaginat ca un uriaş cu puteri supranaturale, dar cu o inteligenţă redusă, întruchipând răutatea şi fiind întotdeauna învins de forţele binelui.

ibidem.

„În epoca miturilor încă nu se scriau tratate de zoologie. Şi multă vreme, până în perioada iluminismului, descrierea şi sistematizarea animalelor a fost, în general, incredibil de înapoiată în raport cu stadiul de o incomparabilă strălucire al sculpturii animaliere în domeniul plasticii cu conţinut religios sau istoric. Cu toate acestea te cuprinde uimirea cât de frecvent este menţionat – în antichitatea timpurie, la grecii de mai târziu şi la romani, în literatura profană şi nu numai în mituri – «balaurul», de parcă în vremurile acelea ar fi fost o noţiune obişnuită din domeniul zoologiei. Adesea ai impresia că era mult mai bine cunoscut decât, de pildă, rinocerul sau hipopotamul, şi că acela care s-ar îndoi de existenţa lui trebuie socotit ca lipsit de orice cultură."

Wilhelm Bölsche
în Drachen, *1929.*

- **LEGENDA LUI MINOS ŞI CULTUL LUI MITHRA, ARGUMENTE PENTRU „BALAURII" DIN BABILON ŞI DIN RHODOS.**
- **CALMARUL GIGANTIC: AVENTURA NAVEI ALECTON.**
- **ŞOPÂRLELE ZBURĂTOARE ALE LUI CONRAD GESNER.**
- **DOSARUL A: DESCOPERIRILE DE LA SOLNHOFEN.**
- **HIDRA DIN DELTA DUNĂRII.**
- **ÎN LEGĂTURĂ CU O VECHE BALADĂ ŞI O PEŞTERĂ DIN VALEA CERNEI.**

„Din înaltul Idei cretane, muntele lui sacru, Zeus zeul a zărit pe o plaja din îndepărtata Asie pe tânara Europă, fiică a lui Agenor, sau, poate, a lui Phoenix. Prefacându-se într-un taur alb, el s-a avântat, a fermecat şi a răpit prinţesa, pe care a purtat-o în spinare, peste ape, până la capul Sidero din Creta. Acolo i s-a arătat ca iubit şi stăpân, şi apoi au început să nuntească lângă Gortyn, sub un platan veşnic verde. De pe urma acestei iubiri s-au născut trei copii: Minos, Radamant şi Sarpedon. În van erau Radamant drept, iar Sarpedon puternic, singurul preţuit de zei şi de oameni rămânea Minos. N-a dovedit el oare fraţilor săi care-i căutau pricină că menirea lui era să stăpânească această mare insulă de la un capăt la altul? Într-adevar, tot ce a cerut cerului i-a fost dăruit. Marea să dea naştere unui taur! Şi zeul mării i-l dăruieşte. Roşi de invidie fraţii sunt siliţi să părăsească insula, unul plecând în Eubeea şi Beoţia, celălalt în Asia Mică. Minos merge la Zeus, să-l consulte, în peştera lui din muntele Ida. Sta faţă în faţă cu tatăl său, zeul, îi vorbeşte şi capătă de la dânsul legile cele mai drepte şi cele mai înţelepte din lume. Din opt în opt ani, aceeaşi scenă se repetă. Minos întemeiază o sută de oraşe mari, printre care Cnossos, Phaistos, Kydonia... Clădeşte palate, trasează drumuri, construieşte porturi, dă în pază coastele Cretei unui robot de bronz, Talos, colonizează

insulele, întreţine o flotă uriaşă. Marea Egee se supune stăpânirii sale. Cretan desăvârşit, se războieşte, vânează, iubeşte din plin. Are un câine şi arme fără cusur. Şi totuşi, ca orice cretan, el ştie că omul nu este făcut pentru fericire. Femeile îl înşeală şi-l duc la pieire. La capătul de apus al insulei, Britomartis scapă de urmărirea lui. Soţia lui, Pasifae, se îndrăgosteşte de un taur marin, dând naştere unui bastard monstruos, Minotaurul. Să fie închis într-un labirint! Fiicele lui se dăruiesc primului venit, Ariadna lui Teseu, Fedra lui Hipolit, Akakallis lui Hermes sau Apollo... Să fie exilate! Iubitele, fie că-i mor în braţe, fie că, asemeni lui Procris, îi fură armele şi câinele, sau, ca Scylla paricida, îi inspiră groază. Soarta se înverşunează împotriva copiilor lui: Glaucus cade într-un vas mare cu miere şi se îneacă, de foarte tânăr încă; Androgeu, învingător la jocurile atletice din Grecia continentală, este ucis de concurenţii lui; Katreus va fi omorât de însuşi fiul lui.

Minos hotărăşte să se răzbune pe arhitectul care a îndemnat-o pe soţia lui, Pasifae, să-l înşele, iar pe Ariadna, fica lui, să-l trădeze; îl închide pe Dedal în propria sa construcţie, în Labirint. Îndemânatic însă, Dedal îşi confecţionează nişte aripi evadând împreună cu Icar; se refugiază la Cumae, apoi în Sicilia. Minos îl urmăreşte pas cu pas. Pretutindeni, el făgăduieşte răsplată aceluia care va şti să treacă un fir de aţă prin spiralele unei cochilii de melc. Or, regele Cocalos îl ţine ascuns pe Dedal în palatul său de la Camicos, lângă Agrigent. Cocalos supune problema oaspetelui său. Acesta leagă firul de aţă de trupul unei furnici, pe care o sileşte apoi să parcurgă labirintul în miniatură; astfel Dedal, arhitectul, s-a dat de gol. Minos pretinde să-i fie predat duşmanul. Pentru cea din urmă oară, femeile se dovedesc mai tari decât căpetenia ce părea de neînvins; îl vor pofti să se îmbăieze, înăbuşindu-l cu aburii fierbinţi din etuvele lui Dedal, iar soldaţii vor îngropa trupul eroului în templul zeiţei iubirii de la Herakleia Minoa. Aveau să-l regăsească în împărăţia morţilor ca judecător".

Astfel relatează Paul Faure (în *Viaţa de fiecare zi în Creta lui Minos,* Edit. Eminescu, 1977) legenda veche de cel puţin trei milenii şi jumatate, dar probabil că şi mai veche, reluată de Homer şi de aproape toţi poeţii şi istoricii antichităţii, de erudiţii Renaşterii şi de arheologii care în zilele noastre dezvelesc palatele şi lăcaşele de cult din Cnossos şi Phaistos şi cercetează peşterile

muntelui cretan Psiloriti pe care cei vechi îl numeau Ida. Fiindcă, ne spune Faure, a evoca viaţa din Creta minoică „nu înseamnă numai a descoperi o epocă privilegiată în care arta, tehnicile şi organizarea socială au atins punctul lor de perfecţionare, nici chiar a slăvi pe cel mai drept şi mai cuminte dintre eroi: înseamnă a asista la prima deşteptare, la primul zâmbet, la primele gesturi ale tinerei Europe".

Sigiliu din mileniile III–II î.e.n. găsit la Harappa (Muzeul naţional din New Delhi, India)

Întreaga noastră cultură modernă datorează enorm acestor legende – înainte de orice printr-o simbolistică expresivă a noţiunilor ce ţin în egală masură de metaforă: juriştii din zilele noastre îl revendică pe Minos cel drept, inginerii şi constructorii pe Dedal cel ingenios, aviatorii pe Icar cel îndrăzneţ; iar noţiuni şi expresii ca „labirint" sau „firul Ariadnei" au intrat în vorbirea de toate zilele.

Lucrurile sunt mult mai puţin lămurite în privinţa acelor animale ciudate – monştri sau poate numai făpturi fantastice – în care regăsim cu perseverenţă taurul. Ce era acel taur căruia, la insistenţele lui Minos, i-a dat naştere marea? Dar celălalt „taur marin" de care se îndrăgosteşte Pasifae? Dar Minotaurul, „bastardul monstruos" care va fi închis în Labirint? În general, taurul pare a fi un fel de simbol iconografic al Cretei vechi încă din perioada prehelenică: pe un pahar de aur găsit la Vafio este prezentată o splendidă scenă de vânătoare – captura unui taur sălbatic cu hăitaşi, câini şi plase; un rhyton din steatit, provenit din palatul de la Hagia Triada şi decorat cu scene atletice în relief, cuprinde printre întreceri saltul periculos peste capul unui taur; taurii sunt reprezentaţi pe căni şi amfore, în picturile miniaturale de la Cnossos, în decorurile murale de la Santorin; la Cnossos s-a descoperit chiar un „toreador" de fildeş surprins în clipa saltului primejdios peste trupul taurului; în general scenele de tauromahie nu sunt deloc rare în plastica minoică, având probabil semnificaţii religioase şi făcând parte din practicile sacerdotale.

Potrivit lui P. Faure, din „dorinţa de a-şi varia stilul şi fantezia, proprie cretanilor", cu timpul s-a înmulţit reprezentarea animalelor monstruoase de pe peceţile insulei: monştri înaripaţi, grifoni şi sfincşi amintind de cei din Asia Mica, demoni cu cap de câine, de ţap, de taur, „strămoşi" ai Himerei sau ai Minotaurului, „străbune" ale sirenelor sau ale harpiilor, lei înaripaţi; pe un sigiliu din peştera de la Psykhro, cioplit în bazalt verde de Lacedemona, este reprodus Minotaurul într-o ciudată răsucire a trupului de om şi capului prevăzut cu coarne, formând astfel un câmp pe care sunt reprezentate simboluri religioase.

Creta nu este singura regiune în care era răspândit cultul taurului, ba nici măcar nu este cea mai veche: în câteva regiuni ale Orientului Apropiat, acest cult este atestat încă de la limita dintre mileniile V şi IV î.e.n., prin urmare cu o vechime de circa 6 000 ani! Simbol al forţei şi fecundităţii, taurul era venerat ca zeu la hitiţi, fenicieni (Moloch), sabeeni, cimbri, în Egipt, în Capadocia, şi până în Spania, peste tot unde pătrunsese cultul lui Mithra. Cultul „Boului Apis" era răspândit în Egipt, îndeosebi la Memphis, Heliopolis şi Hermonthis. După părerea lui Richard Hennig (în op. cit.) „adorarea taurului provine în linie dreaptă de la anticul cult al astrelor. Leagănul acestui cult idolatru a fost

Babilonia, centru al vechii astronomii. Constelaţia Taurului a fost, în răstimpul celor 2 200 ani care despart anul 4300 de anul 2100 î.e.n., punctul vernal (aşadar punctul de intersecţie a eclipticii cu ecuatorul ceresc, în care soarele se află la echinocţiul de primăvară – n. n) care, astăzi, se află în zodia Peştilor. Ziua în care soarele intra în zodia Taurului era prima zi a calendarului babilonian".

Într–adevăr, într–o descriere a zodiacului din vechiul Babilon se spune: „La început este taurul". Dar în jurul [illegible] 2100 î.e.n., ca urmare a precesiunii echinocţiilor, punctul vernal a trecut din zodia Taurului în cea a Berbecului (care începe la 21 martie – echinocţiul de primăvară); totuşi, după cum arată acelaşi Hennig „cultul taurului era atât de puternic înrădăcinat la anumite popoare, încât s–a menţinut multă vreme după aceea, de pildă în Egipt a fost păstrat mai mult de 2 000 ani".

Frescă (detaliu) din Cnossos redând o luptă cu tauri

În sfârşit, nu este lipsit de interes faptul că, printre cultele orientale atestate pe meleagurile Dobrogei şi Daciei romane, este şi cel al lui Mithra: inscripţii în cinstea acestui zeu şi reliefuri înfăţişând cel mai adesea sacrificiul taurului se găsesc în peşteri (de la Adam, Histria şi Acbunar, de la Ulpia Traiana, Apulum şi Dostat). Răspândirea mithraismului în Dacia a căpătat proporţii mai ales în secolele III şi IV e.n. şi este oglindită de cele aproximativ 280 monumente mithrace, între care 15 statui reprezentându–l pe zeu sau pe acoliţii săi.

Stabilirea unei legături între străvechiul cult al taurului – care în Creta minoică îmbracă şi formele unei întreceri de curaj şi îndemânare în palestra – cu coridele moderne din Peninsula

Iberică (exportate apoi şi în ţările Americii Latine) înseamnă a păşi pe terenul instabil al supoziţiilor; în pofida faptului că, până în antichitate târziu, sub ocupaţie romană, cultul lui Mithra era destul de răspândit în Spania şi în pofida prospectelor turistice moderne care omagiază tradiţia foarte veche a unor arene iberice, între „toreadorul" de fildeş de la Cnossos şi popularii maeştrii ai tauromahiei din Sevilla zilelor noastre, existenţa unei relaţii este foarte greu de stabilit, fără a fi totuşi de domeniul imposibilului. Oricum, spectacolele atât de gustate în arenele Cretei minoice şi, mai târziu, ale Romei imperiale, au astăzi chiar şi în Spania, duşmani înverşunaţi, care le reproşează o anume cruzime, deşi un scriitor de talia lui Ernest Hemingway le-a adus elogii în pagini de neuitat.

În literatura orală şi scrisă, ca şi în artele plastice, animalele fantastice au ocupat întotdeauna un loc foarte însemnat. In peşterile din Spania şi Franţa, vânătorii le-au zugrăvit cu multe milenii înainte de apariţia scrierii; *Biblia* ne-a dăruit Leviatanul, un strămoş al krakenului scandinav (de care ne vom ocupa la locul cuvenit), precum şi alţi monştri cu rădăcini mai vechi în mitologia orientală; de la antichitate am moştenit inorogul, hidra, meduza, sirenele, cerberul, ciclopii, minotaurul – o vastă galerie de monştri zugrăviţi în legendele eroice orientale, poemele homerice, în pictură, sculptură şi basoreliefuri, ca şi în mitologia cu caracter religios. Aceste făpturi fantastice nu s-au născut în aria civilizaţiilor egeice (cum se crede, în general, poate şi datorită faptului că apusul le-a cunoscut nemijlocit prin literatura elină), ci au fost în bună parte preluate de la civilizaţiile mesopotamiene şi egipteană, care la rândul lor le-au moştenit de la alte civilizaţii mai vechi, orientale, situate la frontiera deocamdată incertă dintre preistorie şi istorie.

Dacă originile acestor plăsmuiri se pierd într-un trecut şi o arie nesigure, în schimb evoluţia lor poate fi urmărită de-a lungul veacurilor până în zilele noastre, ca sursă de inspiraţie în arta şi literatura cultă, precum şi în credinţele populare. Un întreg curent literar, romantismul, este dominat de legendarul-fantastic, ca şi opera câtorva artişti plastici (Bosch, Dürer, Goya ş.a.). Pe toate meridianele folclorul este populat de făpturi fantastice – la noi: zmeul înzestrat cu statură şi puteri supranaturale, balaurul cu şapte (sau numai cu trei) capete scuipând foc pe nări, vârcolacul

care mănâncă luna şi soarele, ca să nu mai vorbim de „şarpele" răpus de voinicul Iovan Iorgovan din frumoasa baladă născută, se pare, pe malurile Cernei bănăţene. Reptilele, şi îndeosebi şerpii şi şopârlele, joacă un rol preponderent în toate aceste reprezentări: hidra era un şarpe cu şapte capete, părul meduzei forma şuviţe sub formă de şerpi, krakenul era un uriaş şarpe de mare, dragonul oriental avea şi el caractere de şopârlă, ca şi diferitele variante

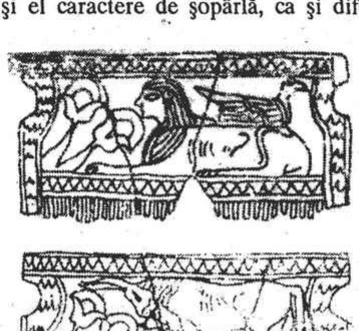

Fildeşuri cartagineze cu motivele sfinxului şi taurului (după S. Moscati)

ale balaurilor antici – Tiamat din Babilon, iar la greci păzitorii merelor de aur din grădina Hesperidelor şi lânei de aur din Colhida. Mitologia nordică e foarte bogată în asemenea monştri: în afară de kraken întâlnim aici şarpele Midgard (învins de Thor), Fafnir (învins de Sigurd), Grendel (învins de Beowulf), şi alţi balauri răpuşi de Siegfrid, de Dietrich von Born şi de alţi eroi. Iconografia creştină a adoptat (şi adaptat) unele din aceste reprezentări „eminamente păgâne" – sfinţii Gheorghe şi Mihail sunt adesea zugrăviţi răpunând balaurul (simbolul răului), iar sfântul Haralambie („izbăvitorul de ciumă") are la picioarele sale un monstru în lanţuri simbolizând ciuma, pe care vechi pictori de icoane şi de biserici şi-l închipuiau de obicei tot ca pe o fiară cu multe capete de şarpe. (În româneşte, termenul „drac" vine de la latinescul *draco* = „şarpe", „balaur").

Animalul fabulos cu caracteristici de reptilă este unul dintre

simbolurile răspândite pe aproape întreaga suprafaţă a globului nostru atât în Lumea Veche, cât şi în Lumea Nouă, unde vechile civilizaţii mexicane (maya, aztecă) rezervă un cult deosebit „Şarpelui cu pene" pe care-l numesc Quetzalcoatl sau Kukulcan (şi de care s-a ocupat alt capitol al lucrării noastre).

Interesant este că nu pretutindeni această făptură fantastică este privită ca un simbol al răului – în vechea Chină dragonul este simbolul sacru al cutremurelor de pamânt, în vechiul Mexic

Fildeş fenician reprezentând două animale fantastice (dupa S. Moscati)

Quetzalcoatl putea aduce recolte bogate de porumb, în heraldica medievală era simbol al curajului şi aducător de victorie în luptă, în folclorul multor popoare este păzitor de comori ascunse, vechii greci vedeau în şarpe şi un simbol al prudenţei – răsucit pe toiagul lui Esculap este până astăzi semnul iconografic al breslei medicilor.

Fără îndoială că nu este lipsită de interes o analiză a

implicaţiilor de simbol – aşadar ale reprezentării convenţionale sau ale reprezentării în virtutea unei corespondenţe mai mult sau mai puţin analogice – pe care le-au avut şarpele sau balaurul de-a lungul veacurilor (chiar a mileniilor) în foarte variate domenii; asemenea încercări s-au făcut, din păcate însă de multe ori de pe poziţii neştiinţifice – lucrări relativ recente (între care ale lui Maurice Bouisson şi Pierre Mariel) leagă tema de „polimorfismul răului", de zonele obscure ale sufletului omenesc, de o anumită tendinţă a lui către ocult şi iraţional. Mult mai potrivită ne apare o analiza bazată pe sisteme de referinţă precise şi raţionale, o investigaţie logică şi întemeiată pe texte ştiinţifice şi alte mărturii în măsură să arunce oarecare lumină în chestiunea atât de controversată a existenţei unor animale caracterizate, adesea pe nedrept, ca monstruoase.

La Roma, în Muzeul Vaticanului, este expus un celebru grup statuar de marmură – originar, se pare, din Rhodos – reprezentându-l pe preotul troian Laocoon şi pe cei doi fii ai lui devoraţi de şerpi iviţi din apele mării; este cea mai veche menţiune despre şerpi de mare cu caracter de monştri (mâncători de oameni): deşi splendida statuie (care i-a inspirat lui Schiller titlul pentru o lucrare din domeniul istoriei artei) datează din secolul II î.e.n., legenda lui Laocoon (care i-a inspirat lui Sofocle o tragedie, astăzi pierdută, şi i-a inspirat lui Vergiliu, în *Eneida*, câteva versuri nemuritoare) este mult mai veche, probabil din perioada limitei dintre mileniile II şi I î.e.n., aşadar cam tot atât de veche ca şi cea despre Scylla – monstrul cu şase capete care-i pândea pe marinarii antici undeva în largul coastelor Siciliei.

Chiar dacă admitem că troianul Laocoon a existat – aşa cum au existat şi Troia şi războiul troian – este probabil că şerpi de mare troieni, din care zeii au făcut instrumentul răzbunării lor, ţin de domeniul legendei, după cum de domeniul legendei ţine şi monstrul Scylla. În legatură cu un alt şarpe de mare însă, reprodus pe zidurile palatului asirian de la Khorsabad, avem temeiuri să credem că redă o imagine după natură: cronicile relatează că regele Sargon II (721–705 î.e.n.), în drum spre Cipru, a zărit de pe nava lui un şarpe uriaş, iar la întoarcere a poruncit artiştilor săi să reproducă imaginea monstrului pe zidul palatului.

Un veac mai târziu, la curtea regelui Nabucodonosor II (605–562 î.e.n.) este menţionat aşa-zisul „balaur din Babilon", care s-ar fi aflat viu, alături de alte animale rare în „grădina

zoologică" (am spune astăzi) a templului închinat zeiței Ișstar. O scriere apocrifă – așadar nerecunoscută de canoanele bisericești – relatează că balaurul din Babilon era socotit un animal sfânt și că profetul Daniel, ca să dovedească netemeinicia acestei credințe, a fabricat un soi de ghem din catran, grăsime și fire de păr, și i l-a dat balaurului, care l-a mâncat și a plesnit; o legendă ca multe altele – dacă săpăturile arheologice întreprinse la Babilon

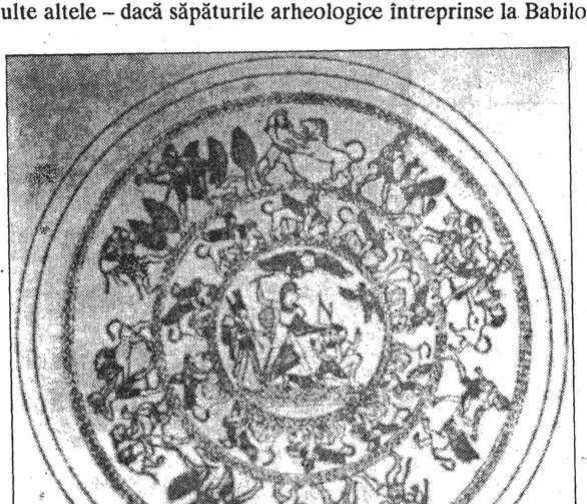

Cupă de bronz cipro-feniciană reprezentând, printre altele, animale fantastice (după S. Moscati)

de o expediție germană, sub conducerea lui Robert Koldewey (între 1899–1917) n-ar fi dus la interesante descoperiri care au generat apoi vii discuții în cercurile specialiștilor.

Dintre cele opt porți ale Babilonului, expediția Koldewey a dezvelit patru, între care cea închinată de Nabucodonosor aceleiași Ișstar (Astarte, zeița dragostei, fecundității și războiului); pe această poartă se aflau basoreliefuri din cărămidă arsă, în culori vii de

email, reprezentând câteva animale, între care un balaur, un leu şi un bour. Vom lăsa deocamdată de o parte pe acesta din urmă (a cărui imagine este familiară mai ales cititorului de la noi, de vreme ce capul de bour figurează pe vechea stemă a Moldovei) încercând să desprindem în primul rând înfăţişarea balaurului babilonian aşa cum este reprodus pe poarta Iştar: patru picioare de felină cu gheare puternice, plăci de corn ca la rinocer, coadă lungă de reptilă, gâtul prevăzut cu un fel de creastă ca la unele şopârle, botul lung cu un corn ascuţit.

Zeul Marduk având la picioare şiruşul, dragonul Babilonului (după C. V. Ceram)

După părerea celor care au studiat (de visu, iar nu în reproduceri desenate sau fotografice) imaginea balaurului de pe poarta Iştar, el „degajă un aer de autenticitate" – un specialist cu autoritate şi în acelaşi timp foarte prudent, ca Wilhelm Bölsche (în *Drachen*, Franckhsche Verlagshandlung, Stuttgart, 1929 – „Balaurii") afirmă că „nici o imagine de balaur din vreo epocă nu exercită asupra noastră un asemenea farmec de autenticitate ca acesta. Este o idee bizară că asemenea făptură mai poate fi văzută acolo..."

În mod firesc ne punem întrebarea: este (mai bine zis, a fost) balaurul din Babilon o făptură reală? Argumentele în favoarea existenţei sale sunt de două feluri: mai întâi, cronicile domniei lui Nabucodonosor II care menţionează, după cum arătam, grădina zoologică a templului zeiţei Iştar – mai mult, animalul avea şi un nume, Siruş, care figurează pe tăbliţele de lut ars găsite în arhive şi biblioteci, iar în picturi şi basoreliefuri este prezentat la picioarele „Marelui

Stăpân Marduk", zeul suprem al Babilonului; de asemenea, monstrul a fost preluat şi de alte texte, mai recente, de pildă tratatul de istorie naturală al lui Conrad Gesner din Zürich (apărut în 1587), afirmă: „În pustiurile unde se afla pe vremuri oraşul Babilon (se zice că) mulţi balauri fioroşi şi-ar avea sălaşul" (despre tratatul lui Gesner vom mai vorbi).

A doua categorie de argumente se bazează pe deducţie: celelalte animale reproduse pe poarta Iştar, alături de balaur –

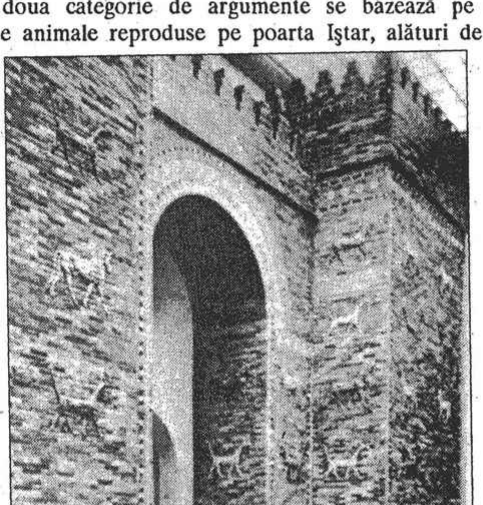

Turn al templului zeiţei Iştar din Babilon, cu animale fantastice din cărămidă arsă (604–561 î.e.n.)

prin urmare leul şi bourul – sunt animale reale; leul a rezistat până în zilele noastre, iar bourul (*Bos primigenius* – pe care nu trebuie să-l confundăm cu zimbrul), până în secolul XVII – se pare că ultimul exemplar a fost răpus în 1627, în Polonia. Şi atunci, de ce n-ar fi şi aşa-zisul balaur din Babilon un animal real? Poate că pe vremea lui Nabucodonosor II era destul de rar

– ceea ce explică într-un fel prezenţa lui în grădina zoologică a templului – iar apoi a dispărut, ca atâtea alte specii.

În general suntem înclinaţi să punem dispariţia unei specii pe seama anumitor factori de degradare a mediului legaţi de progresul tehnic – şi fără îndoială că asemenea părere corespunde unei realităţi obiective, am putea spune că unei tragice realităţi a vremii noastre; dar nu trebuie să uităm că numeroase specii

Dragonul răpus în 1345 în Insula Rhodos;
reproducere după tratatul lui Athanasius Kircher, Mundus subterraneus, *1665*

au dispărut înainte ca legile ecologiei să fie nesocotite, înainte ca pământul, aerul şi apa să fie poluate – şi au dispărut în timpurile istorice, sub ochii noştri ca să spunem aşa; bourul este numai un exemplu, lui trebuie să-i adăugăm zimbrul, odinioară frecvent întâlnit şi pe meleagurile noastre, apoi brebul, cu o bogată prezenţa în toponimia noastră – precum şi numeroase altele ca: pasărea kiwi, lupul marsupial, dihorul alb, leul european, calul sălbatic din Mongolia, pasărea aepiornis din Madagascar, bizonul american, cămila sălbatică, ursul de peşteră etc. Unele supravieţuiesc în rezervaţii sau în grădini zoologice, altele sunt definitiv pierdute.

În privinţa siruşului, Robert Koldewey este prudent: „Ne putem imagina", scrie el, „că preoţii templului posedă un animal destul de asemănător, poate o reptilă [...] pe care, ajutaţi de semiîntunericul din templu îl dădeau drept un siruş viu. În acest caz, n-ar fi de mirare ca animalul să nu fi putut digera turta de păr şi gudron pe care i-o pregătise Daniel". Fără a afirma în mod ctegoric existenţa balaurului din Babilon, nu vom exclude

Leu înaripat din Susa (sec. V–IV î.e.n., Muzeul Luvru, Paris)

aşadar posibilitatea existenţei sale sau a unui animal „ destul de asemănător" pentru a folosi expresia arheologului german.

În ceea ce priveşte perioada dispariţiei lui ca specie, orice afirmaţie nu poate fi decât hazardată – această perioadă cuprinzând cam două milenii, de la circa 600 î.e.n. la 1345 e.n., când cronicile latineşti menţionează uciderea unui balaur, asemănător ca înfăţişare, în insula Rhodos. Răpunerea balaurului din Rhodos de către vajnicul cavaler Deodatus de Gozo este, după cum arătam, un episod cronicăresc; respectivul pasaj, imortalizat de Schiller într-o frumoasă baladă, analizat de Athanasius Kircher într-o lucrare ştiinţifică plină de fantezie (*Mundus subterraneus*, 1665) – ne oferă o descriere a monstrului: gât lung, cap de şarpe, dantură puternică, patru picioare cu gheare ca de urs, coadă de

crocodil, plăci cornoase pe corp, două aripi scurte membranoase – o descriere destul de apropiată de imaginea balaurului din Babilon, dacă facem abstracţie de aripi, care (după cum rezultă din text) oricum nu foloseau pentru zbor.

Din bogata galerie de balauri (şi alţi monştri) pe care ni-i oferă mitologiile antice şi ciclurile de legende medievale, ne-am oprit asupra celor din Babilon şi Rhodos, deoarece au girul cronicilor oficiale, de curte. Problema cu care suntem confruntaţi este a admite sau nu, ca premisă, existenţa balaurului din Babilon şi, eventual, identitatea lui (ca specie) cu cel din Rhodos – aşadar a admite existenţa, până către jumătatea veacului XIV, a unei specii de reptile uriaşe cu pronunţate caractere fosile. Ideea nu este chiar atât de îndrăzneaţă pe cât pare enunţarea ei- asemenea specii au existat şi unele (şopârla zburătoare din Borneo – Kalimantan, varanul din Komodo, broasca ţestoasă din Galapagos ş.a.) există până astăzi; ce-i drept, ele au supravieţuit în regiuni izolate (la adăpost de iniţiativele profeţilor biblici şi de paloşele neînfricaţilor cavaleri medievali...), fiind ameninţate abia în zilele noastre de groaznicul flagel care este degradarea mediului natural.

Dintre textele antice referitoare la tema noastră, unul dintre cele mai aprig discutate este următorul pasaj din Aristotel (în *Istoria animalelor*, circa 350 î.e.n.): „În afara de animalele studiate până în prezent, mai sunt în apele mărilor unele ce nu pot fi clasificate pe genuri pentru că sunt prea rare. Unii dintre pescarii care au o experienţă îndelungată pretind ca au văzut în mare animale asemănătoare unor grinzi negre, rotunde şi deci de grosime egală; unele dintre aceste animale seamănă cu nişte scuturi; se zice că sunt de culoare roşie şi că ar avea numeroase aripi".

După părea zoologului Bernard Heuvelmans – unul dintre specialiştii cu autoritate din zilele noastre, autor a două lucrări fundamentale în materie (*Pe urmele monştrilor marini* şi *Marele şarpe-de-mare*) – în textul de mai sus al lui Aristotel „sunt aluzii clare la doi monştri marini dintre cei mai de seamă: pe de o parte la Marele şarpe-de-mare şi pe de alta la krakenul folclorului scandinav cunoscut şi sub numele, de altfel impropriu, de caracatiţa gigantică. Aici le-am văzut alăturate într-un mod succint..." Să lăsăm, deocamdată, de o parte Marele şarpe-de-mare şi să ne

ocupăm de cefalopodele uriaşe, a căror existenţă este astăzi unanim acceptată după ce vreme de multe veacuri a format obiectul unor aprigi dispute.

Dacă Aristotel pomeneşte doar în treacăt de „scuturi" de „culoare roşie" cu „numeroase aripi", în schimb Pliniu cel Bătrân (în *Istoria naturală*, redactată cu circa patru veacuri mai târziu) ne dă o descriere mai amănunţită a unui „polip monstruos" care venise să fure peştele pus la uscat într-un mic port pescăresc din Andaluzia, pe vremea proconsulatului lui Lucullus. În ciuda faptului că dă o descriere destul de aproape de adevăr – de acest lucru ne dăm seama astăzi – Pliniu n-a prea fost luat în serios nici de contemporanii lui şi nici de mulţi dintre naturaliştii de după el. Îşi crease o oarecare faimă că ar exagera – nu pretinsese el că flota lui Antoniu (şi a Cleopatrei) pierduse bătălia de la Actium deoarce o mulţime de peşti remora se agăţaseră cu ventuzele lor de fundul galerelor împiedicând-le manevrele? Iar despre caracatiţa gigantică pretindea că smulsese cu braţele ei un marinar de pe puntea unei nave ancorate într-un port din Beoţia; astăzi ştim – cercetările comandantului Jacques-Yves Cousteau au confirmat-o dincolo de orice dubiu – că, în ciuda înfăţişării lor monstruoase, aceste animale marine nu atacă omul nici măcar sub apă, ba chiar se feresc de el, fiind în general vegetariene, deşi nu disprețuiesc, la nevoie, moluşte mici şi crustacei.

Dar Pliniu nu-i singurul care a căzut în această greşeală: vechile legende nordice menţionează calmari uriaşi pe care navigatorii îi luau drept stânci, aruncând ancora în apropierea lor, ba chiar făcând focul pe spinarea acestor monştri, care astfel se trezeau furioşi, răsturnând nava şi ucigându-i pe imprudenţii marinari. Mai târziu, către sfârşitul veacului XVI, naturalistul Ulisse Aldrovandi (1522–1605) din Bologna menţionează şi el naufragii provocate de „caracatiţe" enorme. Uneori monstrul este descris înghiţind munţi de apă, pe care apoi o azvârle pe nări sub forma a două jeturi puternice în măsură să răstoarne orice navă. Nu totdeauna descrierile corespund caracterelor de cefalopod – unele ne evocă acele curioase mamifere din apele regiunilor tropicale, descrise prima oară de medicul francez Ambroise Paré (în *Generaţia monştrilor*, 1573) şi care ulterior au primit numele (de origine spaniolă) de lamantini. Altele au caractere de focă, balenă, morsă, sepie, anghilă şi nu arareori combinaţii între

acestea, la care se adaugă amănuntele plăsmuite de imaginaţie: capete de câini, coamă pe gât, coarne în frunte, colţi fioroşi, solzi, plăci cornoase pe corp ş.a. Cercetătorului din zilele noastre îi revine sarcina (deloc uşoară) de a selecta din acest enorm material – ţinând în parte de domeniul ştiinţelor naturale în stadiul lor de dezvoltare din perioadele antică şi medievală – relatările cele mai veridice, informaţiile ce pot fi puse de acord cu datele ştiinţei moderne.

Vom remarca, înainte de orice, confuzia pe care unele surse o fac între caracatiţă şi calmar; ambele sunt, ce-i drept, moluşte cefalopode, dar între ele există câteva deosebiri esenţiale: caracatiţa (*Octopus*) are corpul rotund şi opt braţe (de unde numele ei latinesc) cu ventuze; calmarul (*Loligo*) are corpul mai alungit, înotătoare laterale triunghiulare şi, în afară de cele opt braţe, încă două tentacule lungi. Pentru identificarea ce ne-o propunem, alte două deosebiri sunt de cea mai mare importanţă: caracatiţa nu trece de obicei de un metru lungime, pe când calmarul variază de la formele din apele puţin adânci, măsurând o jumătate de metru, la formele pelagice care pot trece de 15 metri lungime; în al doilea rând, caracatiţa trăieşte în crăpăturile stâncilor, este un animal de „fund", pe când calmarul înoată aproape tot timpul, deplasându-se până aproape de suprafaţa apei. Aşadar, chiar dacă nu admitem acţiunile agresive ale unor asemenea „monştri" asupra unor nave, ci numai relatările navigatorilor care le-au zărit la suprafaţă şi au remarcat proporţiile lor uriaşe – este limpede că nu poate fi vorba de caracatiţe, ci după toate probabilităţile de calmari. Şi tot un calmar uriaş trebuie socotit şi krakenul legendelor scandinave care, pe baza unor cercetări relativ recente, se cuvine a fi scos din cadrul exclusiv al folclorului şi încadrat în tratatele de specialitate.

Prima lucrare de zoologie în care krakenul este studiat ştiinţific a apărut către mijlocul veacului XVIII: *Istoria naturală a Norvegiei*, de Erik Pontoppidan, episcop şi naturalist danez. A fost, într-un fel, un act de curaj – toţi cei care, până atunci, au încercat să adune probe cât de cât convingătoare în sprijinul existenţei cefalopodului uriaş, s-au lovit de un scepticism intransigent. Pontoppidan a fost şi el ridiculizat în acel veac al enciclopediştilor şi iluminismului, în care aluziile răutăcioase şi ironia erau mânuite

cu deosebită abilitate şi nu totdeauna în slujba unor cauze drepte. Şi totuşi – chiar făcând abstracţie de povestirile unor marinari acuzaţi de înclinaţii către superstiţie şi de multă imaginaţie – faptele păreau să-i dea dreptate: calmari de proporţii uriaşe au fost găsiţi pe câteva plaje din Irlanda, Norvegia şi chiar Olanda, unde eşuaseră din diferite pricini, iar vânătorii de balene relatau că harponaseră caşaloţi care, în agonie, vomaseră braţe de calmari lungi de zece metri şi mai groase ca piciorul omului.

La cinci decenii după Pontoppidan, un alt naturalist, Pierre Denys de Montfort, pe baza unor cercetări bibliografice şi a unei anchete (cu pronunţat caracter jurnalistic) întreprinse pe lângă navigatori – şi îndeosebi vânători de balene – descrie (în 1802) două cefalopode pe care le numeşte „caracatiţa gigantică" şi „caracatiţa kraken", deosebirea esenţială dintre ele fiind pretinsa agresivitate a primei şi firea paşnică a celei de a doua. Nici Montfort n-a scăpat de ironiile confraţilor săi; unii l-au atacat cu vehemenţă, discreditându-l, astfel că bietul om şi-a pierdut slujba şi a murit în mizerie. Şi totuşi, după cum spune B. Heuvelmans: „... Deşi a confundat caractiţele cu calmarii, era mai aproape de adevăr decât cei care l-au atacat".

În a doua jumătate a veacului XIX, dovezile despre existenţa calmarului uriaş devin indiscutabile; un larg ecou a stârnit aventura prin care a trecut avizoul francez „Alecton", în 1861, între Madeira şi Canare: marinarii micului vas de război au observat o pată albicioasă pe suprafaţa apei şi, apropiindu-se, au constatat că era un uriaş cefalopod, rănit probabil într-o luptă cu un caşalot; avea un diametru de şase metri, la care se adăugau tentaculele lungi; comandantul navei încercă să-l harponeze, dar oţelul trecea prin trupul moale al animalului. După eforturi care au durat câteva ore, deşi prins într-o plasă de pescuit, calmarul n-a putut fi ridicat pe bord fiind prea greu – cântărea peste două tone. Aventura navei „Alecton" a stârnit vii discuţii în cercurile specialiştilor şi în presă, iar lui Jules Verne se pare că i-a inspirat episodul luptei dintre submarinul „Nautilus" şi nişte calmari uriaşi, din romanul *20 000 de leghe sub mări.*

Concluzia specialiştilor a fost aproape unanimă: calmarul uriaş există! Pontoppidan şi Montfort avuseseră dreptate, ironiile la adresa lor fuseseră gratuite. Cu acest prilej, zoologii îşi amintiră că numai cu cinci ani înainte de aventura lui „Alecton" naturalistul

Stenstrup (un compatriot al lui Pontoppidan) studiase o „piesă" (cum se spune în termen tehnic) stabilind existenţa calmarului uriaş, căruia îi dăduse numele generic de *Architeuthis*. Aşadar, după ce veacuri în şir krakenul populase legendele şi povestirile marinăreşti, primit cu scepticism de naturalişti şi adesea ironizat de sceptici, îşi cucerea dreptul de a figura în manualele de zoologie şi, clasificat fiind, de a purta un nune ştiinţific latinesc.

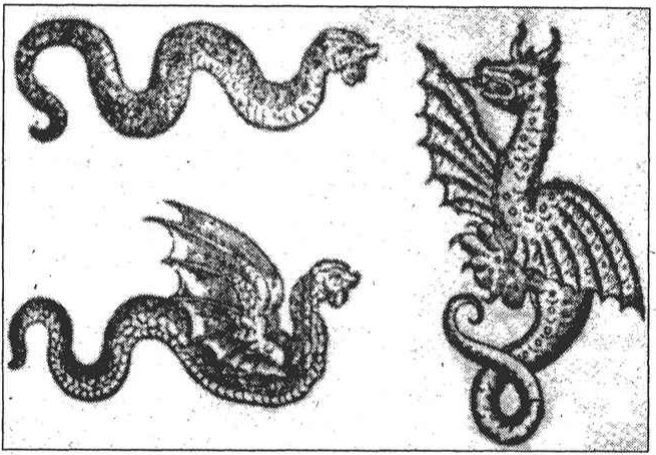

Ilustraţii din tratatul naturalistului Conrad Gesner din Zürich (1558)

Între 1871 şi 1873, chiar şi cei mai sceptici dintre cercetători fură nevoiţi să depună armele: pe plaja Thimble Tickle din Terra Nova (Newfoundland) au eşuat vreo douăzeci de *Architeuthis*, care au fost studiaţi de naturaliştii americani A. Verill şi G. E. McGintie; cel mai mare dintre aceşti calmari măsura 17 metri cu tentaculele întinse şi cântărea circa 30 tone.

Ulterior, aceste cifre–record culese de pe plaja din Terra Nova

s–au dovedit a fi modeste: din studiul bucăţilor de braţe vomate de caşaloţi în agonie rezultă că există asemenea calmari care cântăresc câteva sute de tone. De asemenea, că *Architeuthis* nu este un animal chiar atât de paşnic – atacat de un caşalot (a cărui hrană constă în principal din cefalopode), se apără cu înverşunare, după cum rezultă din cicatricele circulare produse de către ventuzele sale pe pielea (totuşi foarte groasă) a marilor cetacee; ceea ce ne face să ne întoarcem, iarăşi, la relatările foarte numeroase din antichitate şi Evul Mediu timpuriu despre nave atacate de kraken – de „caracatiţa" uriaşă – relatări poate că nu chiar atât de lipsite de fond real, dacă admitem că în drumul lor respectivele nave au tulburat siesta unui astfel de gigant care s–a crezut atăcat...

În orice caz, krakenul – pe numele său ştiinţific *Architeuthis* – există (sau a existat până foarte de curând) şi chiar dacă B. Heuvelmans exagerează socotindu–l „cel mai mare animal care a existat vreodată", are dreptate când spune: „... colosul are astăzi dreptul de a fi citat în manualele de zoologie: el poartă un nume latinesc pe care–l poţi pronunţa, fără a zâmbi sau a roşi, într–un laborator de cercetări sau într–o adunare academică".

Dacă în privinţa calmarului uriaş lucrurile sunt pe deplin lămurite, în privinţa reptilelor uriaşe discuţiile (începute cu peste două milenii în urmă) continuă având partizani înverşunaţi şi de o parte şi de cealaltă. Vom trece peste numeroasele mărturii orale din antichitate şi din Evul Mediu timpuriu, mai puţin susceptibile de a prezenta girul autenticităţii, deoarece autorii lor – călători, marinari ş.a. – sunt în mod firesc influenţaţi de mitologia şi superstiţiile acelor veacuri. Printre mărturiile scrise, o menţiune specială se cuvine totuşi relatării intitulate *Periplus Maris Erythraei*, datând de la sfârşitul primului secol al erei noastre, deoarece alte observaţii ştiinţifice conţinute în această lucrare (unică în felul ei, judecată în raport cu perioada în care a fost redactată) au fost ulterior confirmate; se spune aici că, în Golful Bengal, marinarii recunosc apropierea uscatului prin faptul că la suprafaţa apei apar dâre de culoare mai deschisă şi... şerpi de mare; din păcate, nu se dă o descriere mai amănunţită a acestor animale – relatări ulterioare, care ajung până către sfârşitul secolului XVIII, au confirmat însă existenţa lor în apele Oceanului Indian;

unii autori cred că, de fapt, este vorba de obişnuita *Distira cyanociurta* ale cărei dimensiuni au fost exagerate de către călătorii amintiţi.

În veacurile XVI şi XVII, când ştiinţele naturii, desprinse din chingile scolasticii medievale de suflul renascentist, încep să-şi croiască un drum propriu prefigurând cercetarea sistematică a naturii, fază caracteristică ştiinţei în stadiul ei mai nou, apar câteva lucrări interesante pentru tema noastră, dintre care se cuvin citate cele ale lui Olaus Magnus, Conrad Gesner şi Athanasius Kircher.

Olaus Magnus, deşi scandinav, şi-a publicat opera în Italia – ceea ce nu trebuie să ne mire, deoarece lucrările sale erau redactate (conform uzanţelor vremii) în latină, iar Italia poseda câteva dintre cele mai celebre tipografii ale veacului.

În *Istoria popoarelor nordice* (Roma, 1555), el notează: „Cei care se ocupă cu navigaţia în dreptul coastelor Norvegiei, fie pentru a pescui, fie pentru a transporta mărfuri, relatează cu toţii un fapt uimitor: există în marginea oraşului Bergen un şarpe monstruos, lung de peste două sute de picioare şi gros de douăzeci. Îşi are sălaşul printre stânci, într-o peşteră adâncă pe care n-o părăseşte decât vara, când nopţile sunt senine, pentru a devora vaci, oi şi porci, în afară de cazul că se scufundă în apele mării pentru a se hrăni cu tot felul de crustacei. Acest animal îi înfricoşează pe marinari, deoarce are obiceiul să apară brusc dintre valuri şi, cu capul ţâşnind ca o săgeată, apucă până şi oamenii de pe punţile navelor şi-i înghite".

Dacă Olaus Magnus este istoric (ceea ce nu înseamnă că, în pasajul citat, nu păcătuieşte printr-o risipă de fantezie, potrivită genului beletristic, dăunătoare într-o lucrare de ştiinţă), în schimb Conrad Gesner este unul dintre naturaliştii apreciaţi ai veacului XVI. Născut la Zürich, a studiat mai întâi filologia, devenind profesor de limba greacă, după care a studiat medicina, dedicându-se istoriei naturale – activitate întreruptă prin moartea sa (în 1565) în timpul epidemiei de ciumă. Din cele patru volume intitulate *Historia animalium* (Zürich, 1551–1558), bogat ilustrate cu xilogravuri în culori, vom alege, bineînţeles, partea tratând despre reptile, unde se află inclus capitolul *De dracone* – un titlu care spune multe...

Capitolul acesta „Despre balauri" Gesner îl începe prin a descrie şerpii uriaşi – o descriere uimitor de exactă şi care ne aminteşte astăzi de pitonul din Lumea Veche şi de anaconda sud-americană: se târăsc pe burtă, au limbi despicate, nu sunt veninoşi, pot trăi multă vreme fără hrană, dar apoi mănâncă o cantitate enormă, se hrănesc cu fructe, ouă, păsări, atacă şi animale mari încolăcindu-se în jurul lor ş.a.m.d. Numai dimensiunile date de Gesner sunt exagerate: în Africa şi India există *dracones* care măsoară între 30 picioare şi 80 coţi (circa 10–15 metri) ne spune învăţatul elveţian – or, cel mai mare şarpe actualmente în viaţă, pitonul reticulat din Peninsula Malaezia, trece rareori de 10 metri.

Foarte judicioase sunt şi consideraţiile de ordin istoric şi etnografic (şarpele ca animal sacru al lui Esculap, cultul şarpelui la indieni ş.a.) din capitolul despre „balauri", ceea ce ne face să privim cu oarecare îngăduinţă pasajele în care – întocmai ca la contemporanul său Olaus Magnus – Gesner pare să dea frâu liber imaginaţiei: „Insula Chios", relatează el, „a adăpostit pe vremuri într-o pădure deasă nestrăbătută, un monstruos şarpe al cărui şuierat îi înspăimânta foarte tare pe locuitori. Şi deşi atât ţăranii, cât şi păstorii se temeau să se apropie ca să poată vedea cât de mare este, totuşi din şuieratul acela îngrozitor erau în stare să-şi dea seama destul de bine că trebuie să fi fost un animal uriaş şi înspăimântător. Odată, când s-a stârnit un vânt foarte puternic şi din pricina trăsnetului s-au aprins copacii pădurii, focul a înconjurat din toate părţile balaurul, astfel că acesta n-a putut să fugă şi a fost cuprins de flăcări şi nimicit. Cum întreaga pădure fusese mistuită de foc, locuitorii din Chios nu i-au găsit decât capul şi oasele, care erau nespus de mari şi de respingătoare la vedere, stând mărturie cu prisosinţă pentru cât de uriaş şi de înfricoşător fusese".

Din textul de mai sus rezultă că nimeni n-a văzut balaurul viu, ci numai scheletul lui – ceea ce duce firesc la concluzia că ar putea fi vorba de impresiunea în calcar a unei uriaşe fosile (brontozaur, iguanodon sau megalozaur) dezvelită prin incendierea pădurii; aşadar nici un martor ocular, numai martori... auditivi – şuieratul putea să provină din multe alte cauze (de pildă vântul printre frunzele unor anumite specii de arbori sau erupţia periodică a unui izvor termal). Cât despre impresiunile-lito de animale fosile, paleontologia le cunoaşte de multă vreme – ele se găsesc

cu osebire în regiunile calcaroase, iar solul insulei Chios, patrie a unor faimoase vinuri şi cariere de marmură, este calcaros.

Dar să lăsăm deocamdată fosilele uriaşe (vom reveni asupra lor în analizarea unei interesante ipoteze) şi să ne întoarcem la Conrad Gesner care, după ce sfârşeşte cu descrierea şerpilor uriaşi, trece la şopârle: ele trăiesc – ne spune el – atât în apă, cât şi pe uscat, uneori alături în aceeaşi regiune, pot avea picioare de felul crocodililor şi creste zimţate, pot avea aripi (ca ale liliecilor) şi dinţi ascuţiţi. Şi din nou savantul elveţian ne uimeşte când relatează despre „şopârlele zburătoare" din India – descrierea lui, ca şi ilustraţia care însoţeşte textul, ne aminteşte cu uimitoare exactitate de specia *Draco volans* din regiunile tropicale ale Asiei de sud–est.

Viu colorat, cu trupul presărat cu pete lucioase albastre şi galbene, *Draco volans* poate executa zboruri până la 25 metri de la un copac la altul, evitând cu abilitate obstacolele şi atingându–şi cu precizie ţinta îndepărtată. Regiunea lui de baştină este şi cea a şarpelui auriu (*chrysopolea*) poreclit, pe nedrept, „şarpele zburător", care ţâşneşte de asemenea de la un copac la altul în căutarea prăzii. De fapt, nici *Draco volans* nu are aripi, ci un soi de paraşute membranoase: înainte de cădere, animalul îşi desface membranele laterale, înlăuntrul cărora prelungirile subţiri ale coastelor întind pieliţa aşa cum arcurile metalice ale unei obişnuite umbrele de ploaie întind pânza. Zborul (de fapt: săritura, apoi: planarea şi căderea lină) îi serveşte şopârlei pentru procurarea hranei, care constă mai ales din insecte.

Singura nepotrivire pe care o găsim la descrierea făcută de Gesner se referă tot la dimensiuni, pe care naturalistul elveţian le exagerează. Faptul că menţionează ca regiune de baştină a şopârlei „zburătoare" India nu este o greşeală: pe vremea lui prin pluralul „Indii" se înţelegeau toate regiunile aflate la răsărit de Marea Roşie, inclusiv Insulinda – nume sub care era desemnată acea parte a Asiei meridionale care cuprindea insulele Sumatra (Sumatera), Java (Djawa), Bali, Timor, Moluce, Celebes (Sulawesi), Borneo (Kalimantan), Filipinele ş.a. – care sunt, într–adevăr, patria lui *Draco volans*, întâlnit mai ales în pădurile mlăştinoase de acolo. Numele său ştiinţific–latinesc îl va primi la aproape două veacuri după apariţia cărţii lui Gesner, de la marele naturalist şi sistematizator care a fost Linné – iar determinantul „volans"

nu constituie nici el o inadvertenţă: dacă ştim mai de mult că nu tot ce zboară se mănâncă, astăzi, în era aviaţiei cu reacţie şi a rachetelor cosmice, am aflat şi că nu tot ce zboară trebuie să aibă neapărat aripi...

Dacă am insistat asupra textului din Gesner şi a caracteristicilor lui *Draco volans* am făcut-o deoarece ele anulează unul dintre argumentele adversarilor existenţei unor „fosile vii", de tipul reptilelor prevăzute cu aripi (sau măcar cu „paraşute" membranoase) ştiut fiind că o bună parte a miturilor şi povestirilor despre diferiţi monştri le atribuie asemenea organe de zburat. Sopârlele zburătoare, foarte răspândite în trecut – când au constituit o verigă a trecerii de la reptile la păsările primitive (*Arheopterix*) – păreau să fi dispărut definitiv cu mult înainte de ceea ce obişnuim să numim perioada istorică; descoperirea lui *Draco volans* (apoi a altor specii şi subspecii cu caracteristici asemănătoare) a impus reconsiderarea unor texte vechi privite până atunci cu scepticism (justificat, într-o oarecare măsură) – texte care, începând cu *Istoriile* lui Herodot din secolul V î.e.n., se succed, cu oarecare întreruperi, până către sfârşitul secolului XVIII când existenţa unor astfel de reptile a fost stabilită în afara oricăror îndoieli prin informaţii aduse de călători avizaţi şi prin studiul sistematic al unor exemplare capturate.

Este firesc să ne punem întrebarea dacă patria acestor specii trebuie circumscrisă la sud-estul Asiei – aşa cum, de pildă, a cangurului se află în limitele continetului australian – sau dacă nu se găseau şi în alte părţi ale lumii, în Africa, de pildă, sau în Europa? Chiar Herodot vorbeşte de şerpi zburători care constituie hrana principală a păsărilor ibis – el însuşi ar fi văzut, cu prilejul călătoriei sale în Egipt, grămezi de oase provenind de la aceste reptile căzute pradă voracilor ibişi.

Bun cunoscător al textelor vechi, Gesner citează respectivul pasaj din Herodot, adăugând că nu este exclus ca exemplare ale speciei să fi ajuns în zbor chiar şi în Europa, căci „deşi asemenea animal nu trăieşte în Franţa, fiind necunoscut acolo, totuşi, pe vremea regelui Francisc, nu departe de La Rochelle, un astfel de şarpe zburător a fost doborât şi ucis cu furca de către un ţăran pe pământul căruia se lăsase în zbor; pe urmă a fost adus şi arătat regelui, unde mulţi dintre cei ce nu credeau (în existenţa

lui – n. n.) precum şi savanţi l–au examinat şi au fost de părere că a fost aruncat de furtună peste mare şi astfel ar fi ajuns acolo".

După ce vorbeşte de „şerpi–lilieci" care se aflau împăiaţi în diferite colecţii, Gesner reproduce un citat dintr–o lucrare mai puţin cunoscută a lui Hieronimus (Gerolamo) Cardanus contemporan cu el; deşi cunoscut astăzi numai pentru lucrările sale din domeniul matematicii şi fizicii (formula rezolvării ecuaţiilor

„Şarpele cu aripi" descris de Pierre Belon şi reprodus în tratatul lui Gesner

cubice şi suspensia care–i poartă numele), Cardan a fost un medic vestit al vremii şi dintre cele peste 220 lucrări ale sale (publicate sau în manuscris) câteva tratează probleme din domeniul ştiinţelor naturale. Cardan relatează că a văzut la Paris „cinci şerpi zburători uscaţi, care au fost capturaţi la date diferite, dar ca înfăţişare sunt foarte asemănători. Aveau două picioare şi aripi atât de mici, încât după părerea mea abia dacă puteau să zboare şi să se menţină cu ele în aer; capetele erau mici şi aveau caracteristicile capetelor de şarpe; erau viu coloraţi, fără pene şi fără păr, iar cel mai mare dintre ei măsura cam cât un iepure de casă; nici un om n–ar fi putut plămădi sau combina aceste trupuri atât de asemănătoare între ele şi, în afară de asta, desigur că li s–ar fi

pus aripi mai mari astfel încât înfăţişarea lor să fie mai puţin suspectă".

Interesant este faptul că această lucrare a lui Cardan – datând din 1557 – nu este singura care relatează despre şerpii zburători expuşi la Paris; despre ei a scris şi naturalistul Pierre Belon (1517–1564) şi se pare că gravura în lemn din tratatul elveţianului Gesner este reprodusă după cel al francezului Belon – fapt în

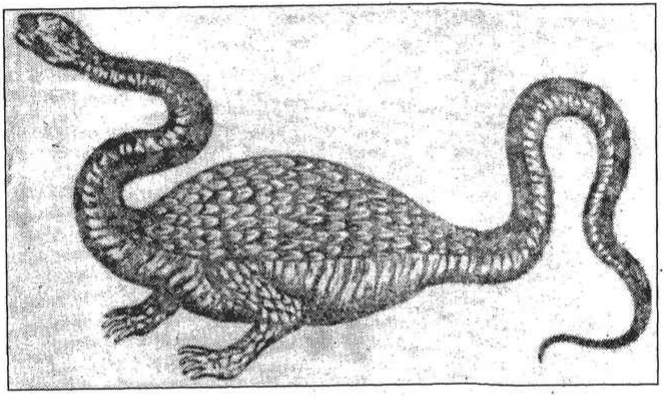

Ilustraţie din tratatul lui Kircher, reprezentând un pui de dragon împăiat, care s-ar fi aflat în colecţia naturalistului Aldrovandi

măsură să ne inspire unele reflecţii în legătură cu schimbul de informaţii şi idei de la mijlocul secolului XVI, când minunata descoperire care a fost tiparul abia împlinise un veac.

Şi fiindcă suntem la capitolul preparatelor de muzeu, se cuvin citate şi ilustraţiile lucrării *Mundus subterraneus* (1665) a învăţatului erudit german Athanasius Kircher – dar nu pentru balaurul (cu patru picioare, aripi şi coarne) reprezentând monstrul răpus de cavalerul Deodatus în insula Rhodos, ci pentru „puiul de balaur" (cum îl numeşte autorul) şi care s-a aflat preparat în colecţia naturalistului Ulisse Aldrovandi, învăţatul bolognez care, după cum am văzut, s-a ocupat şi de „caracatiţa" uriaşă. Puiul de balaur din colecţia de la Bologna avea numai două picioare, gâtul lung serpentiform şi – deşi Aldrovandi şi Kircher ne asigură că

a fost capturat (în Italia) pe la mijlocul secolului XVI – semăna uimitor cu reptilele marine fosile caracteristice erei mezozoice şi pe care paleontologii le numesc pleziozauri.

Au fost destul de numeroşi oamenii de ştiinţă cărora le-a venit foarte greu să admită existenţa unor reptile zburătoare – ba refuzau chiar să accepte ideea că asemenea vietăţi au existat cândva. În această privinţă este caracteristică povestea descoperirilor de la Solnhofen – ziariştii de la mijlocul veacului trecut au numit-o „Dosarul A" – care merită a fi relatată pentru multiplele ei implicaţii:

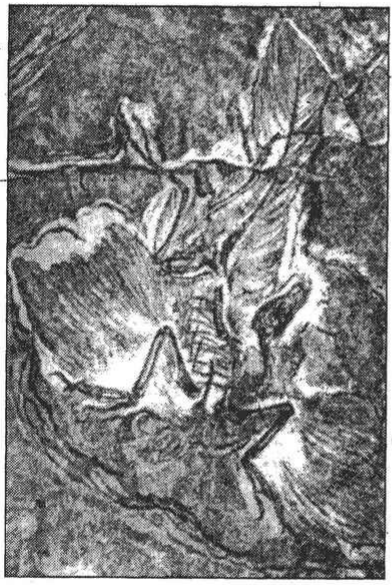

Impresiunea în calcar a arheopterixului de la Solnhofen

Evenimentul a avut loc la puţină vreme (numai doi ani) de la apariţia lucrării lui Darwin, *Originea speciilor*, 1859, care a provocat vii discuţii între naturalişti. Noua teorie, care revoluţiona toate domeniile ştiinţelor naturii, avea partizani înflăcăraţi şi duşmani înverşunaţi, iar o bună parte a oamenilor de ştiinţă încă nu îndrăzneau să ia o atitudine hotărâtă. Într-o zi din vara anului 1861 sosi vestea că în masivul de piatră de lângă Solnhofen, un orăşel din Bavaria, s-a găsit întipărit un animal care pe de o parte avea pene şi aripi, deci caractere de pasăre, pe de altă parte păstra trăsături tipice de reptilă. Un fel de mijlocitor, între şopârlă şi pasăre, în măsură să demonstreze pe concret justeţa

teoriei darwiniste. Deşi resturile de schelet erau cam amestecate, se distingeau limpede două aripi, un fragment din şira spinării, un picior de pasăre şi o coadă lungă cu multe vertebre, în lungul căreia penele erau aşezate ca frunzele de ferigă.

Din păcate, gâtul şi capul nu se păstraseră imprimate în piatră.

Amprenta păsării-şopârlă fusese găsită pe terenul unui medic din Solnhofen, pe nume Ernst Häberlein, care având un pronunţat spirit comercial o oferi spre vânzare pentru o sumă ridicată.

Archaeopteryx (reconstituire)

Înainte ca învăţaţii germani să-şi poată da seama de valoarea descoperirii şi înainte de a putea întreprinde unele demersuri pentru procurarea sumei cerute, calcarul fu achiziţionat de British Museum din Londra la îndemnul renumitului paleontolog englez sir Richard Owen. În Germania nu rămăsese decât o schiţă, destul de aproximativă, întocmită de naturalistul Oppel din memorie, fiindcă Häberlein nu îngăduise să se facă vreo fotografie sau un desen amănunţit la faţa locului.

Pe baza schiţei întocmite de Oppel, zoologul Andreas Wagner din München a făcut o descriere a ciudatului animal, pe care l-a numit *Griphosaurus*, adică „şopârla care apucă". Wagner era de părere că e vorba de o reptilă cu pene, dar în 1863 Owen publică prima descriere amănunţită a curioasei vietăţi imprimate în calcarul de la Solnhofen, insistând asupra caracterelor ei tipice de pasăre. Cu o înaltă probitate ştiinţifică, Owen acceptă colaborarea oamenilor de ştiinţă germani, cu ajutorul cărora îşi

duse mai departe cercetările. De altfel, numele pe care l-a primit apoi pasărea jurasică de la Solnhofen a fost propus de naturalistul german Hermann Meyer: *Archaeopterix* („pasărea veche"), numele sub care este cunoscută naturaliştilor din întreaga lume de peste un veac.

Arheopterixul a oferit adepţilor lui Darwin o dovadă hotărâtoare în sprijinul teoriei lor. Acest strămoş al păsărilor avea aripi, cu toate că ele nu erau nici pe departe atât de dezvoltate ca acelea ale păsărilor de astăzi, la care laba din faţă este complet transformată în aripă, pe când arheopterixul şi-a păstrat, la extremitatea aripii, ghearele care folosesc la apucat – trei gheare cu unghii, ca la şopârle. De reptilă aminteşte şi forma vertebrelor şirii spinării, ca şi coada lungă, formată din douăzeci de inele, care se alungeau şi se subţiau către vârf. Totuşi, inelele acestei cozi de reptilă aveau câte două pene în părţi. Or, se ştie că scheletul cozii oricărei păsări actuale se compune din cel mult nouă vertebre scurte şi se sfârşeşte cu un oscior de o formă specială, din care penele se răspândesc radial ca la evantai. Aşadar, în ciuda opoziţiei înverşunate a adversarilor darwinismului, era limpede că ceea ce arheopterixul târa după el era o coadă de şopârlă – o dovadă peremptorie că păsările se trag din reptile. Arheopterixul – această „verigă a minunatului lanţ al vieţii, cum îl numea Qwen – a devenit o armă eficace la îndemâna celor mai înaintaţi oameni de ştiinţă, iar descoperirea de la Solnhofen este socotită ca un eveniment de seamă în istoria dezvoltării ştiinţelor biologice.

În 1877 – la şaisprezece ani, deci, după descoperirea de la Solnhofen – acelaşi Häberlein, care exploata carierele de piatră din regiune, a găsit un nou arheopterix încrustat în calcar, lângă Eichstätt, la numai trei ceasuri de drum de la locul primei descoperiri. De data aceasta medicul-negustor nu mai ceru 14 000 mărci ca prima oară, ci 36 000 mărci – la noul exemplar erau păstrate în perfectă stare capul şi gâtul, de asemenea şi penele, iar diferitele părţi ale scheletului nu mai suferiseră o deplasare, ci erau la locul lor. Expusă într-un muzeu din Berlin, studiată de Wilhelm Dames, noua placă litografică arăta limpede că arheopterixul avea cap de pasăre, dar şi dinţi pe ambele maxilare, cum nu se găsesc la nici una dintre speciile de păsări care trăiesc astăzi; dinţii păsării jurasice erau încă o moştenire de la reptile.

Studiul lui Dames completă şi închise „Dosarul A" – nume sub care ziarele vremii caracterizează cercetările, discuţiile şi polemicile aprinse duse în legătură cu arheopterixul: şi cei mai înverşunaţi duşmani ai darwinismului au trebuit să-şi recunoască înfrângerea, să admită că, în urmă cu circa o sută cincizeci milioane de ani, pe Terra trăise o reptilă zburătoare – mai exact: o pasăre cu caracter de reptilă.

Investigaţia noastră a stabilit, prin urmare, două fapte mai presus de orice îndoială: în primul rând că păsări cu caractere de reptilă (*Archaeopteryx*) au existat cândva, după cum o dovedesc descoperirile de la Solnhofen (şi, mai târziu, din alte locuri) –, în al doilea rând că reptile (*Draco volans*) înzestrate cu organele necesare zborului (plutirii) există încă – pentru a le vedea, astăzi nici măcar nu este nevoie să ne deplasăm în insulele din sud-estul Asiei, ele se găsesc în marile grădini zoologice din Europa (şi, sub formă de preparate, în muzeele de istorie naturală). Pe de altă parte, diferite texte ştiinţifice medievale (Gesner, Cardan, Kircher, Aldrovandi, Belon ş.a.) ne fac să nu excludem posibilitatea că, până nu demult (a doua jumătate a secolului XVII), asemenea reptile înaripate au trăit şi în alte părţi ale lumii, în nord-estul Africii, poate că şi în sudul Europei.

Aşadar, însuşirea „balaurului" de a fi o reptilă înaripată îşi găseşte (prin analogie) o confirmare în natură. Tot astfel se întâmplă cu altă însuşire a monstrului nostru, regenerarea – ştiut fiind că în mitologia antică şi medievală (ca şi în basmele noastre) capul balaurului retezat de paloşul eroului creştea imediat la loc. În această privinţă găsim unele date foarte interesante într-o lucrare temeinic documentată apărută la noi (N. Botnariuc: *Viaţa în Deltă*, Edit. Tineretului, Bucureşti, 1960), unde aflăm de existenţa, în apele noastre, a unui mic animal cu proprietăţi şi apucături ciudate: hidra.

Hidra de apă dulce îşi paralizează victima cu ajutorul unei substanţe toxice, apoi o înhaţă cu numeroasele ei braţe şi o înghite. Interesant este cum şi-a primit această vietate numele, pe care-l întâlnim pentru prima oară în mitologia greacă (uciderea monstruoasei hidre din Lerna a fost una dintre „muncile" îndeplinite de Hercule). Se pare că „ naşul" a fost un oarecare Trambley din Geneva (patria lui Conrad Gesner). Trambley era

un zoolog amator care, pe la mijlocul secolului XVIII „... deveni dintr-o dată celebru prin publicarea unor lucrări despre hidră. Memoriile lui despre acest mititel animal stârniră o adevărată senzaţie. Savanţii, filosofii, diplomaţii, doamnele din înalta societate şi chiar capetele încoronate, ca şi publicul cel mai larg aşteptau cu nerăbdare apariţia lucrărilor lui Trambley. Şi nu degeaba, Trambley reuşise să execute cu hidrele lui nişte lucruri nemaipomenite".

Să trecem peste unele experienţe, foarte interesante dar fără legătură cu tema noastră, oprindu-ne la următoarea: „Trambley taie în lung o hidră, dar nu toată, ci doar capătul anterior unde sunt braţele. Fiecare jumătate se reface. El taie şi pe acestea în câte două şi iar capetele se refac. Le mai taie o dată şi obţine un adevărat «balaur» cu 7 capete. Dacă până acum Trambley îşi denumea animalele «polipi cu braţele în formă de coarne», acuma apare numele de «hidră» – în amintirea balaurului invincibil din mitologia greacă. Dar dacă, în legenda greacă, în locul fiecărui cap tăiat al balaurului creştea altul nou, «balaurul» lui Trambley a întrecut orice imaginaţie, deoarece nu numai că în locul fiecărui cap retezat se refăcea altul, înzestrat cu toate braţele şi cu gură, dar o nouă hidră creştea din... fiecare cap tăiat!" (N. Botnariuc, op. cit).

Hidra – care nu este nici reptilă şi nici cefalopod, ci un celenterat, prin urmare înrudit cu meduza – încă o denumire luată din mitologia greacă – nu este singurul animal care are proprietatea regenerării, această însuşire o au şi unele şopârle care îşi refac coada ruptă, de asemenea tritonul *(Triturus)* – un animal amfibiu, balaur miniatural având în lungul spatelui o creastă viu colorată. De fapt, prin termenul regenerare biologii nu desemnează numai reconstituirea unui organ lezat sau suprimat, ci şi proprietatea fundamentală de reproducere a materiei vii – cicatrizarea rănilor la om, de pildă, este una dintre formele ei, iar metodele unei ramuri relativ recente a medicinei, chirurgia plastică, se întemeiază pe această proprietate. Ce-i drept, însă, la hidra de apă dulce regenerarea îmbracă formele cele mai spectaculoase, amintind de balaurul din poveste căruia îi cresc la loc capetele retezate.

În sfârşit, asupra altei însuşiri atribuite uneori legendarului

balaur, aceea de a fi veninos, nu trebuie să mai insistăm: reptile cu muşcătura veninoasă se găsesc în aproape toate părţile lumii – vipera cu corn de la noi (Banat, Oltenia, Hunedoara, Dobrogea) fiind una dintre cele foarte periculoase (*Vipera ammodytes*).

Şi fiindcă am ajuns pe meleagurile noastre, să zăbovim puţin pe malurile Cernei, acolo unde s-a născut, se pare, balada populară despre voinicul Iovan Iorgovan cel care a ucis balaurul: „Un român viteaz, /Iovan Iorgovan, / Braţ de buzdugan, / Cu un căluşel/ Ca ş-un vulturel..." (cf. Al. Amzulescu: *Balade populare româneşti*, Edit. pentru literatură, Bucureşti, 1964). Voinicul nostru, spune cântecul popular, vânează pe Valea Cernei, unde o găseşte pe frumoasa Ana Ghiordănel" /... o stea în noapte, / Luceafăr din zori, / Floarea florilor". Dar Ana este prinsă de un înfiorător balaur („şerpe") care pustieşte regiunea. Şi-atunci viteazul procedează aşa cum au procedat dintodeauna vitejii legendelor şi baladelor populare:

„Iovan Iorgovan,
Braţ de buzdugan
Sabia scoteą
În vânt o-nvârtea,
Pe şerpe-l lovea,
Dărabe-l făcea".

Apoi voinicul târăşte hoitul răpus printre munţi şi-l aruncă într-o văgăună, în „peştera rea". Din capul balaurului vor ieşi mereu muşte veninoase, care vor fi flagelul regiunii:

„Viermii să-nmulţea
Muşte slobozea
Şi-n veci nu pierea
Musca tot ieşea,
Mare rău făcea,
Căci caii muşca,
Boii otrăvea,
Plugurile-oprea!"

Acolo, pe valea Cernei, la câteva ceasuri de drum de o pitorească aşezare de munte numită Câmpu lui Neag, se află

Piatra Iorgovanului şi, ceva mai departe, Peştera Iorgovanului. (În timpul unei excursii, un prieten şi tovarăş de călătorie m-a dus într-un anumit loc de unde, privind muntele Piatra Iorgovanului cu atenţie – şi, bineînţeles, cu puţină imaginaţie – ni s-a părut a zări, în contururile lui, silueta împietrită a voinicului cu buzdugan). Bacii mai bătrâni de prin partea locului, de la stâna Câmpuşel sau stâna Soarbele, arată vizitatorului valea adâncă pe care a săpat-o stârvul balaurului în timp ce viteazul Iorgovan îl târa spre „peştera rea" – vale care în hărţile turistice este denumită Scocul Mare (în graiul regiunii, prin „scocuri" sunt desemnate albiile râpoase ale torenţilor, secate în cea mai mare parte a anului). Şi, într-adevăr, solul stâncos, abrupturile şi formaţiile carstice îmbrăcând forme adesea ciudate, din văile aflate în preajma Pietrei Iorgovanului, sunt în măsură să sugereze scena; evident că şi imaginaţia are un rol nu tocmai de lepădat...

Cum se întâmplă şi cu valea săpată de hoitul „şarpelui", tot aşa şi în privinţa peşterii în care viteazul Iorgovan a aruncat stârvul balaurului – relieful carstic al regiunii oferă un vast câmp de ipoteze; în afară de cele trei grote mari, Peştera Iorgovanului (de care am mai pomenit), Peştera cu Gheaţă şi Peştera lui Bârlad, se mai află aici câteva zeci de asemenea caverne mai puţin însemnate, unele încă neexplorate, altele în curs de cercetare de către colectivele de speologi. Despre câteva dintre aceste peşteri, localnicii vorbesc cu oarecare teamă: că ar fi „fără fund", pline de şerpi şi de gângănii veninoase, că înlăuntrul lor „omul îngheaţă în miez de vară". În ce priveşte „peştera rea" din balada lui Iovan Iorgovan, unde „/ viermii se-nmulţea, / Muşte slobozea" / etc. etc., poate că este aici locul să reproducem un pasaj din lucrarea a doi speologi (Margareta Dumitrescu şi Traian Orghidan: *Călătorie în lumea subpământeană*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1959) unde Peştera Rece de la Alunii Negrii – situată chiar în regiunea care ne interesează – este descrisă astfel: „Cu toată temperatura scăzută, pe pereţii umezi ai primelor încăperi mişunau gândaci din acei ce fac trecerea spre formele cavernicole şi musculiţe, ţânţari, pseudoscorpioni şi două din speciile de fluturi, care obişnuit îşi petrec o mare parte din viaţă în întunecimea umedă a peşterilor".

Aşadar gândaci, musculiţe, ţânţari, pseudoscorpioni... De la aceste insecte deloc plăcute la vedere şi până la viermii şi muştele

veninoase din balada lui Iovan Iorgovan nu este o cale chiar atât de lungă – una pe care fecunda imaginaţie a poporului creator de legende şi balade o străbate cu destulă uşurinţă, mai ales într–o regiune care în decursul timpurilor a fost nu o dată infestată de periculoasele muşte–columbace (*Simulium columbaczensis*), care „/ Mare rău făcea, / Căci caii muşca / Boii otrăvea, / Plugurile–oprea"... Şi iarăşi suntem îndemnaţi (pentru a câta oară?) să constatăm că de multe ori la baza miturilor şi legendelor se află un fapt real, concret – că făcând abstracţie de elementele fabuloase şi miraculoase, aceste creaţii populare sunt ţesute în ghergheful unor realităţi (de obicei istorice, dar şi de altă natură) în funcţie de aria geografică în cuprinsul căreia au prins viaţă.

Ne aflăm, evident, în imposibilitatea de a afirma categoric că Valea Cernei şi peştera de la Alunii Negrii îşi au contribuţia lor în crearea măcar a unei variante (dintre cele foarte numeroase) ale baladei lui Iovan Iorgovan – tot aşa cum, în lumina datelor puse la dispoziţie de stadiul actual al cercetărilor, nu putem afirma cu certitudine că una sau cealaltă dintre peşterile sau văile Cretei minoice este leagănul miturilor despre Dedal, Icar sau Minotaur. Dar avem întemeiate motive să presupunem că unele variante ale vechii balade au căpătat o formă caracteristică în Valea Cernei, tot aşa cum miturile minoice – împrumutate, probabil, din mitologia unor popoare orientale – şi–au găsit forma lor desăvârşită în urmă cu câteva milenii pe meleagurile cretane, sub influenţa remarcabilei culturi minoice, astăzi încă insuficient cunoscută. Căci dintotdeauna folclorul, pe lângă caracterul lui colectiv, sincretic şi anonim, l–a avut şi pe acela de a se afla într–un proces de circulaţie continuă, în care crearea de noi variante a dus în mod necesar la îmbogăţirea lui.

În vremurile mai noi – şi mai ales din ultimul pătrar al veacului trecut – preocupările, oricum destul de sporadice şi legate de alte probleme, ale oamenilor de ştiinţă cu privire la existenţa unor monştri, s–au îndepărtat, treptat, de cadrul istoric–mitologic, orientându–se către cel, mai concret, al ştiinţelor biologice. Mai întâi se cuvine menţionată apariţia teratologiei – disciplină care studiază malformaţiile, viciile de conformaţie şi anomaliile de structură ale vieţuitoarelor, prin urmare ceea ce conferă monstrului caracterul de monstru; în al doilea rând,

discuţiile în chestiunea – atât de controversată până în zilele noastre – a existenţei Marelui şarpe-de-mare şi a monştrilor din Golful Along şi din Loch Ness. Acesta din urmă este alintat de locuitorii orăşelului din apropierea lacului unde şi-a ales sălaşul cu numele Nessie – de unde putem trage concluzia că scoţienii nu sunt deloc zgârciţi cu poreclele, deşi le atribuie de obicei celor mai populari jucători de fotbal, şi mai puţin monştrilor...

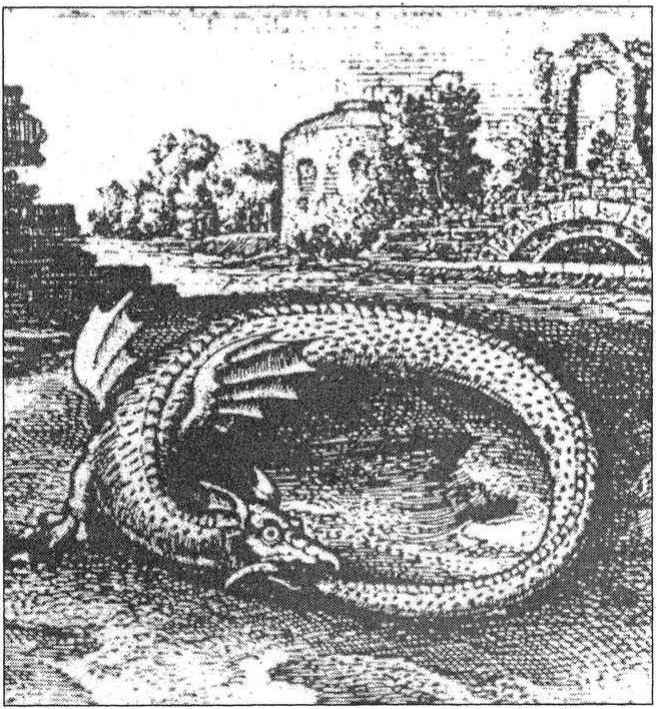

Animale monstruoase:

AVENTURA ŞTIINŢIFICĂ A MARELUI ŞARPE-DE-MARE

„În afara de animalele studiate până în prezent, mai sunt în apele mărilor unele ce nu pot fi clasificate pe genuri pentru că sunt prea rare."

Aristotel
în Istoria animalelor, *circa 350 î.e.n.*

„Adevărul poate fi uneori neverosimil."

Boileau
în Arta poetică, *1674*

„Fără îndoială că nu toate relatările despre şerpii-de-mare trebuie acceptate orbeşte. Cu cea mai sinceră bună-credinţă, faimosul şarpe a fost confundat, în multe cazuri, cu obişnuite anghile de mare, cu delfini nevinovaţi sau cu rechini oarecare. Dar până la urmă aceste confuzii nu sunt în măsură a ne face să uităm apariţiile acestor monştri care-şi ridică gâturile interminabile deasupra valurilor, nici să uităm observaţiile ştiinţifice ale savanţilor".

Richard Hennig
în Les Grandes énigmes de l'univers, *1957.*

AVENTURĂ: Acţiune îndrăzneaţă şi riscantă; întreprindere dubioasă, necinstită.

Dicţionarul explicativ al limbii române, 1975.

- **PENTRU SAU ÎMPOTRIVA MARELUI-ŞARPE-DE-MARE?**
- **CANONIERA „L'AVALANCHE" ŞI DRAGONUL DIN GOLFUL ALONG.**
- **EMIL RACOVIŢĂ: „... EXISTENŢA LUI MEGOPHIAS NU POATE FI PUSĂ LA ÎNDOIALĂ".**
- **CE S-A ÎNTÂMPLAT CU MONSTRUL DIN LOCH NESS?**
- **ANGHILA URIAŞĂ: CERCETĂRILE ZOOLOGILOR A. BRUUN ŞI W. BEEBE.**
- **LATIMERIA - EPILOGUL UNEI PASIONANTE CONTROVERSE ŞTIINŢIFICE**

De câteva veacuri naturaliştii (profesionişti şi amatori) discută cu pasiune mereu înnoită existenţa şarpelui-de-mare; este vorba, desigur, de ceea ce unii numesc Marele-şarpe-de-mare - cunoscut din legendele marinăreşti, dar şi din unele mărturii mai presus de orice suspiciune - iar nu de şerpii-de-mare obişnuiţi, dacă putem spune aşa; de existenţa acestora din urmă nu se îndoieşte nimeni - zoologii au studiat şi clasificat mai mult de cinzeci de specii, între care mai răspândită este cea numită *Distira cyanociurta*, de culoare albastră (după cum o arată şi numele ei ştiinţific-latinesc) întâlnită în Oceanul Indian şi Marea Chinei de Sud. Fiindcă Marele-şarpe-de-mare se deosebeşte radical de şerpii-de-mare obişnuiţi, mai ales în două privinţe: este mai mare - unii sunt înclinaţi să-i acorde până la patruzeci de metri, pe când şerpii de mare obişnuiţi au, în general, un metru şi trec rareori de trei metri; în al doilea rând, Marele-şarpe-de-mare mănâncă oameni (sau cel puţin aşa s-a spus veacuri în şir despre el), pe când unele specii de şerpi marini sunt mâncaţi de oameni - în câteva regiuni din sud-estul Pacificului şarpele, preparat cu artă şi condimentat cu mirodenii care îşi au originea chiar în aceste părţi ale lumii, este preţuit ca un fel de mâncare ales.

Dacă în literatura ştiinţifică medievală găsim referiri (uneori

chiar descrieri amănunţite) la diferite animale amintind mai mult sau mai puţin de balaurii din basme şi din vechile legende, în schimb literatura ştiinţifică mai nouă (secolele XVIII şi XIX) pare să se concentreze, la acest capitol, asupra Marelui-şarpe-de-mare – monstru înzestrat cu multe dintre atributele balaurilor şi dragonilor, în existenţa căruia au crezut nu numai poeţii (ca

Ilustraţie dintr-o lucrare cartografică a eruditului suedez Olaus Magnus (sec. XVI) reprezentând Marele-şarpe-de-mare

Edgar Allan Poe), ci şi naturaliştii de notorietate internaţională, iar mulţi alţii (printre care un savant de înalt prestigiu ca Emil Racoviţă) nu s-au îndoit de existenţa lui.

O trecere în revistă, cronologică, a principalelor mărturii despre Marele-şarpe-de-mare, îşi are tâlcul ei, în măsură să ne dezvăluie unele aspecte bizare ale firii omeneşti atrasă de ceea ce este neobişnuit, ieşit din comun; în acelaşi timp ea ilustrează cum scepticismul mărginit poate uneori distruge mărturii de bună credinţă, înecându-le în ridicul şi, invers, cum acceptarea naivă, cu prea mare uşurinţă, a unor date neverificate experimental este dăunătoare activităţii ştiinţifice, ducând la o interpretare denaturată a realităţii obiective.

Prima mărturie „modernă" demnă de încredere o datorăm

misionarului scandinav Egede, care-şi cucerise o binemeritată faimă pentru felul în care îi îngrijise pe eschimoşi în timpul unei epidemii de variolă (molimă pe care acei locuitori ai nordului îndepărtat n-o cunoşteau înainte de „civilizarea" lor); la 6 iulie 1734, Egede a zărit în largul Groenlandei animalul, pe care-l descrie astfel: „Am văzut aici un monstru îngrozitor, cum nu s-a mai văzut vreodată: s-a ridicat deasupra valurilor şi capul său parcă trecea de gabia navei noastre. Respiraţia îi era mai puţin puternică decât a balenei. Avea capul mai mic ca trupul, care părea moale şi zbârcit, cu înotătoare late atârnând sub burtă. Scurtă vreme după aceea am zărit coada monstrului: lungimea ei era mult mai mare ca aceea a navei".

Pe la mijlocul veacului XVIII, când un alt prelat (care era în acelaşi timp şi naturalist), Erik Pontoppidan, despre care am mai vorbit, consacra un capitol din cartea sa *Istoria naturală a Norvegiei* monştrilor marini (krakenul şi şarpele-de-mare), se părea că patria lor se află în largul coastelor scandinave – ei fuseseră zăriţi de câteva ori în dreptul localităţii norvegiene Molda; dar iată că între 1750 şi 1800, mai mult de şaptezeci de rapoarte semnalează apariţia şarpelui-de-mare în apele apusene ale Atlanticului, între Capul Hatteras şi Terra Nova (Newfoundland); monstrul nostru părea să-şi fi deplasat raza de activitate mult spre apus, către ţărmurile Lumii Noi, când iată că în 1809, scheletul pe alocuri cam sfărâmat al unei uriaşe şopârle cu trei perechi de picioare este aruncat pe plaja micii insule Stronsay, din grupul Orcadelor (Orkney) situat în largul coastelor nordice ale Scoţiei.

De data aceasta nu mai era vorba de relatări ale unor călători sau marinari care zăriseră în treacăt (sau li se păruse că zăriseră...) monstrul – un cadavru este ceva concret, care poate fi studiat pe îndelete şi un grup de naturalişti scoţieni se deplasă la faţa locului, stabili că este vorba într-adevăr de un exemplar al şarpelui-de-mare şi-l botează *Halsydrus pontoppidani* în cinstea svantului care-l descrisese prima oară; era un soi de reparaţie la care avea dreptul, fiindcă de o jumătate de veac fusese obiect de batjocură pentru măscăricii tarabelor de bâlci (ca să nu mai vorbim de naturalişti). Dar nici de data aceasta şansa nu l-a ajutat: o cercetare mai amănunţită, a unor zoologi cu pregătire temeinică (şi cu mai puţină imaginaţie), a arătat că scheletul „monstrului de pe plaja Stronsay" era al unui selacian, ce-i drept

de proporţii uriaşe, totuşi un animal cunoscut de multă vreme, din specia aşa-zişilor rechini-călători. Povestea s-a repetat câţiva ani mai târziu (în 1817) când o comisie a societăţii de ştiinţe naturale Linné din Boston, cercetând un „monstru" găsit de nişte copii pe o plajă nord-americană, s-a grăbit să-l eticheteze ca fiind un „pui de şarpe-de-mare", pentru ca apoi să se decopere că este o banală năpârcă de culoare închisă, cu corpul deformat de boală.

Hotărât lucru: cercetările zoologilor cu privire la şarpele-de-mare porniseră cu stângul, cum se spune. De aceea, în acelaşi an (1817), relatările mai multor echipaje (câteva sute de marinari şi pescari care depuneau ca martori oculari) că în regiunea insulei Terra Nova întâlniseră un animal necunoscut – lung de peste 20 metri, cu capul ca de cal, înotând cu şuierături în plan vertical – au fost întâmpinate cu justificată neîncredere. Iar câţiva ani mai târziu, chiar mărturia unui distins om de ştiinţă, ca geologul canadian sir John William Dawson – sprijinită de geologul englez sir Charles Lyell – care zărise un şarpe-de-mare în Golful Sf. Laurenţiu, a fost primită de cercurile ştiinţifice cu un interes moderat: confuziile de până atunci erau încă prea proaspete, ziariştii organizau farse, scepticii adoptau o atitudine ironică.

Lucrurile aveau să capete o cu totul altă înfăţişare în 1848, când căpitanul unui vas de război britanic (fregata „Daedalus") va raporta oficial că a întâlnit în sud-estul Atlanticului, între Capul Bunei Speranţe şi Insula Sf. Elena, un şarpe-de-mare lung de 12 metri, care a înotat pe lângă navă vreme de o jumătate de oră: căpitanul era un ofiţer disciplinat, monstrul fusese văzut de întregul echipaj, raportul era însoţit de un desen făcut după natură („pe viu", cum se spune) şi adresat forului de resort al amiralităţii. În urma vâlvei stârnite de acest raport, s-a aflat că în ultimul sfert de veac monstrul mai fusese zărit de cel puţin optzeci de nave pe diferite mări, dar martorii se feriseră de relatări oficiale, deoarece se temeau de ridicul, astfel că povestirile despre şarpele-de-mare (desigur mult înflorite) circulau numai în tavernele marinăreşti.

A doua jumătate a veacului trecut a constituit „perioada de aur" a Marelui-şarpe-de-mare, mărturiile numărându-se cu sutele; cele mai demne de încredere sunt observaţiile făcute de pe navele „Imogen" (la 30 martie 1856), „Osborn" (la 2 iulie 1877) şi „City

of Baltimore" (la 28 ianuarie 1879). Cea mai senzaţională este cea a căpitanului Dravar de pe „Pauline", care (la 8 iulie 1875) ar fi văzut o luptă pe viaţă şi pe moarte între un şarpe-de-mare şi o balenă în jurul căreia se încolăcise monstrul – relatarea a fost întâmpinată cu un justificat scepticism. În schimb, nu poate fi pusă la îndoială o însemnare din jurnalul de bord al covertei germane „Elisabeth" făcută de căpitanul (mai târziu amiralul) Hollman la 26 iulie 1883: „Ora cinci. Observat grup de cetacei de diverse mărimi şi, printre ei, un animal a cărui formă şi mişcări aminteau cele ale şarpelui. Aveau o culoare albicioasă, iar capul şi gâtul i se ridicau la zece până la optsprezece picioare deasupra apei".

Mărturiile de mai sus au contribuit, desigur, la interesul stârnit (în 1892) de lucrarea „Marele-şarpe-de-mare" a naturalistului olandez dr. Cornelius Oudemans, directorul Grădinii zoologice din Haga – studiu întemeiat pe 187 observaţii selectate cu grijă. După părerea acestui zoolog de prestigiu internaţional, Marele-şarpe-de-nare nu era un... şarpe, adică o reptilă, ci un mamifer – mai exact, un uriaş piniped „ cu o anatomie deviată", un fel de focă, cu gât enorm şi înzestrat cu o coadă foarte lungă.

O trăsătură ciudată relevată de observatori este că se prezintă uneori sub aspectul unui şirag de mine plutind la suprafaţa apei – proeminenţe care au fost luate drept inele, de unde convingerea că se deplasează prin ondulaţii verticale. Ori, un argument hotărâtor în sprijinul ipotezei lui Oudemans o constituie tocmai faptul că, în conformitate cu majoritatea relatărilor martorilor oculari, monstrul înota cu mişcări ondulatorii în plan vertical, pe când toţii şerpii (ofidienii) se mişcă prin ondulaţii orizontale. Cu toate acestea, având în vedere coada foarte lungă, asemănătoare cu a reptilelor, Oudemans propunea numele *Megophias* (în greceşte: *megas, megalos* = mare şi *ophis* = şarpe).

Fără a nega valoarea studiului lui Oudemans sub aspectul unei documentări ample şi riguroase, se impun două observaţii: mai întâi, că ipoteza zoologului olandez nu era cu totul nouă – după întâmplarea prin care trecuse fregata „Daedalus", paleontologul englez Richard Owen (cel care îşi va cuceri incontestabile merite în studierea păsării arhaice de la Solnhofen) emise părerea că este vorba de un mamifer, anume un elefant-de-mare rătăcit în regiunile mai calde pe un aisberg în derivă; în al doilea rând, că există vietăţi care înoată prin ondulaţii

verticale – unele dintre ele trăiesc şi în apele noastre, de pildă lipitoarea (*Hirudo medicinalis*) care nu e un şarpe, ci un vierme anelid prevăzut cu două ventuze la capete, şi-şi trage numele latinesc de la faptul că încă din antichitate era folosită să sugă sângele oamenilor suferinzi de tensiune ridicată. Evident că între şarpele-de-mare – a cărui lungime este evaluată în funcţie de vârstă (şi de fantezia celor ce l-au observat) între 7 şi 70 metri – şi lipitoarea medicinală, deosebirile nu sunt numai cele de la ofidian la vierme, de vreme ce acesta din urmă trece rareori de 15 centimetri.

Numărul din 5 martie 1898 al ziarului *Le Courrier d'Haïphong* publica un interesant material redactat de locotenentul de marină Lagrésille, comandantul canonierei „l'Avalanche". „În luna iulie a anului trecut" relata ofiţerul francez, „«l'Avalanche» zărea pentru prima oară, în largul Golfului Along – de pe ţărmul indochinez –, două animale de formă bizară şi de mari dimensiuni; lungimea lor a fost evaluată la aproximativ 20 metri, iar diametrul la 2 până la 3 metri. Ceea ce caracteriza aceste animale era corpul lor, care nu era rigid, ca acela al cetaceelor cunoscute, ci avea mişcări ondulatorii asemănătoare cu ale şerpilor, dar în sensul vertical. Am armat un tun de mic calibru şi am tras o lovitură la 600 metri, distanţă care se dovedi a fi prea scurtă. Imediat s-au scufundat cu un şuierat zgomotos, lăsând la suprafaţă valuri în genul brizanţilor. N-au reapărut, dar am avut impresia că le-am zărit capetele, care păreau de mică dimensiune.

Anul acesta (1898), la 15 februarie, traversând micul golf Faî-tsi-long, am zărit din nou animale asemănătoare. Am pornit imediat în urmărirea lor şi am ordonat armarea tunurilor de mic calibru. Mai multe lovituri fură trase asupra unuia dintre ele, la distanţe între 300 şi 400 metri, şi cel puţin două proiectile l-au atins, se pare că fără să-i pricinuiască vreun rău, obuzele explodând la suprafaţă. Am încercat de asemenea să-l lovesc cu prora navei dar viteza lui era superioară celei pe care o dezvoltă «l'Avalanche». Totuşi, de câte ori animalul acesta ajungea în ape scăzute făcea cale-ntoarsă, ceea ce îmi îngăduia să reduc distanţa dintre noi şi să-mi dau seama de dimensiunile lui apreciabile. Se ridica adesea la suprafaţă şi totdeauna puteam observa mişcările lui ondulatorii. Fiecare scufundare era precedată de un jet de apă, sau mai degrabă de o vaporizare a apei produsă cu un şuierat zgomotos,

spre deosebire de cetaceele obişnuite, care aspiră apa şi o aruncă la o anumită înălţime.

Animalul este de culoare cenuşie şi are mai multe aripioare negre. Drumul său putea fi lesne urmărit după urmele lăsate de respiraţie, care forma la suprafaţa mării, foarte calmă în ziua aceea, cercuri cu un diametru între 4 şi 5 metri. La un moment dat am crezut că l-am ajuns din urmă şi l-am lovit. Urmărirea, care a durat o oră şi jumătate, a fost zadarnică şi a trebuit să fie abandonată din pricină că se înserase".

Relatarea locotenentului Lagrésille, deşi sprijinită de martori oculari din echipajul său, a fost primită cu scepticism – după cum ne asigură Bernard Heuvelmans (din a cărui lucrare *Le Grand Serpent-de Mer*, Librairie Plon, Paris, am selecţionat pasajele apărute în *Le Courier d'Haïphong)* . Într-adevăr, câteva zile după aventura canonierei „l'Avalanche", la 25 februarie 1898, locotenentul a fost invitat la o recepţie dată de amiralul Gigault de la Bédollière unde a fost solicitat să relateze întâlnirea sa cu monstrul din Golful Along; auditoriul se arăta foarte neîncrezător şi „anumiţi ofiţeri schimbară priviri semnificative şi chiar jignitoare la adresa naratorului".

Dar „naratorul" îşi va lua foarte curând revanşa; a doua zi după recepţia la care a participat, comandantul canonierei „l'Avalanche" invită pe bordul navei sale zece ofiţeri de pe altă navă de război, „Bayard", în frunte cu comandantul Joannet, pentru o croazieră în regiunea pitorescului arhipeleag Faî-tsi-long. În timp ce ofiţerii se aflau la masă, un marinar se prezentă raportând că doi şerpi-de-mare fuseseră zăriţi în apropierea navei. Deşi unii dintre ofiţerii de pe „Bayard" bănuiau că este vorba de o farsă, toată lumea se grăbi să ajungă pe punte, de unde se zăreau, într-adevăr, două animale ciudate înotând la câteva sute de metri de „l'Avalanche".

„Am pornit în urmărirea unuia dintre ei vreme de treizeci şi cinci de minute", relatează în continuare locotenetul Lagrésille, „şi la un moment dat l-am zărit limpede dintr-o parte, la aproximativ 200 metri, plutind orizontal. A executat trei mişcări ondulatorii continue, la capătul cărora îi apăru din apă capul care semăna foarte mult cu cel de focă, dar având dimensiuni cam de două ori mai mari. N-am putut vedea dacă avea gât sau în ce fel se ataşa capul de trup şi eventual care erau dimensiunile oricum considerabile: este singura dată când am văzut ondulaţiile

producându-se fără discontinuitate. Până atunci aveam motive să credem că ceea ce luam drept ondulații erau niște umflături care apăreau succesiv; dar conform mărturiei tuturor celor de față, nici o îndoială nu mai este îngăduită, căci înainte de a se produce (mișcările ondulatorii n. n.) am văzut cu toții animalul apărând în toată lungimea lui [...] Doi dintre ofițerii de față aveau aparate fotografice; ar fi putut să se servească de ele în acea clipă, dar au fost atât de surprinși de ceea ce vedeau, încât atunci când le veni în minte să-și potrivească aparatele, animalul tocmai se scufunda și nu apăru din nou decât mult mai departe, în condiții mai puțin limpezi și deloc favorabile realizării unei fotografii.

În rezumat, animalele zărite de pe «l'Avalanche» nu sunt cunoscute. Lungimea lor este de aproximativ 20 metri (cifră minimă), sunt de culoare cenușie și neagră, capul se aseamănă cu cel de focă și corpul se supune unor ondulații foarte accentuate; în sfârșit, au spatele acoperit cu un soi de zimți ca la fierăstrău, ceea ce exclude orice asemănare cu cetaceele cunoscute [...]"

Și locotenentul Lagrésille își încheie relatarea formulând o părere foarte interesantă: „Incontestabil, aceste animale cunoscute și temute de anamiți trebuie că se află la originea imaginii dragonului care, modificată și amplificată de legendă, s-a heraldizat, dacă pot spune astfel".

Dar, înainte de a reveni la această idee, să vedem ce s-a mai întâmplat în regiunea Golfului Along.

Întors pe bordul vasului său („Bayard"), comandantul Joannet înaintă un raport amiralului de la Bédollière relatând cele văzute. Amiralul scrise imediat locotenentului Lagrésille, cerându-și scuze și asigurându-l că nu-i mai pune la îndoială veracitatea relatării. De asemenea, amiralul își exprima intenția de a organiza o amplă vânătoare, cu ajutorul mai multor canoniere și a altor nave rapide, pentru a încerca să împingă unul dintre aceste animale într-o adâncitură a țărmului, unde ar eșua în timpul refluxului; din păcate, intenția aceasta n-a depășit faza de proiect.

„L'Avalanche" nu este singura navă care în aceea perioadă a întâlnit dragonul din Golful Along. La 11 iulie 1898, el a fost zărit de pe cuirasatul „Vauban", aflat sub comanda căpitanului Boutet și având-l la bord pe viceamiralul de la Bonnière de Beaumont. Mulți ani mai târziu, în cadrul unei anchete inițiate de „Ouest-Eclair", un căpitan de marină comercială, care în 1898 își făcea serviciul în corpul pușcașilor marini pe bordul cuirasatului

„Vauban", relata: „Priveam marea în dreptul scării de la babord, când privirea mi-a fost atrasă de un animal ciudat care trecea cam la trei metri de capătul de jos al scării de acces, cu ondulaţii asemănătoare celor ale şarpelui, dar în sensul longitudinal al vasului.

Animalul măsura între 10 şi 20 metri în lungime şi părea să aibă o grosime între 40 şi 50 centimetri diametru la mijlocul corpului. Avea un soi de plăci cornoase de grosimea celor ale broaştei ţestoase; gâtul era mult mai subţire decât corpul, iar proporţia dintre cap şi trup era aceeaşi ca la şarpe; coada se termina cu un vârf ascuţit. Ochii păreau plasaţi ceva mai sus decât de obicei la şerpi; două orificii foarte vizibile se aflau în spatele botului. Culoarea animalului trebuie să fi fost cenuşie-verzuie, dar fără îndoială că această nuanţă trebuie atribuită culorii apei de mare şi reflectării cerului. Animalul se afla cam la 1, 50 până la 2 metri adâncime".

Emil Racoviţă

Dintre numeroasele mărturii, cea de mai sus se distinge prin aceea că menţionează pentru prima oară plăci cornoase pe spatele animalului, de asemenea este, se pare, observaţia făcută la cea mai mică distanţă. Alte mărturii menţionează „pete gălbui, ca de marmură", care poate că au fost confundate cu nişte plăci cornoase. Până astăzi a rămas nelămurită chestiunea dacă dragonul din Golful Along are pete de culoare mai deschisă sau plăci cornoase.

Cât priveşte ipoteza locotenentului Lagrésille în legătură cu „heraldizarea" ciudatei făpturi din Goful Along, este probabil că ea extinde peste măsură sfera de acţiune a unui aspect local –

de vreme ce întâlnim dragonul pe o arie geografică extrem de vastă (şi în domenii variate); dar nu e mai puţin adevărat că locuitorii din regiunea Faî-tsi-long desemnează dragonul prin termenul *along* – aşadar întâmplările la care au fost martori marinarii de pe navele „l'Avalanche", „Bayard", „Vauban" (şi altele) s-au desfăşurat, de fapt, în Golful Dragonului.

Cercurile ştiinţifice franceze şi internaţionale vor lua în discuţie abia câţiva ani mai târziu (în primii ani ai veacului nostru) întâmplările din Golful Dragonului – printre participanţii cu contribuţii hotărâtoare la aceste discuţii aflându-se compatriotul nostru Emil Racoviţă, pe atunci (1900–1920) subdirector al Laboratorului Arago şi al staţiunii zoologice marine de la Banyuls-sur-Mer. În momentul apariţiei studiului lui Oudemans, Racoviţă – care abia împinsese 24 ani – luase, cu unele rezerve, poziţie în favoarea ipotezelor zoologului olandez. Despre întâmplările din Golful Along avea să afle abia mai târziu – în 1898 Racoviţă se afla în calitate de naturalist pe bordul navei „Belgica", la expediţia (1897–1899) în Antarctica, unde, de altfel, a făcut cercetări asupra cetaceelor, ceea ce explică într-o oarecare măsură interesul său faţă de *Megophias* şi de animalul necunoscut din apele Golfului Along.

„Zoologii s-au obişnuit", nota Racoviţă, într-o comunicare făcută la Societatea zoologică franceză, „să fie atât de bănuitori încât am impresia că au depăşit puţin măsura. De fapt, descrierile pe care ni le pune la dispoziţie această zoologie neoficială trebuie împărţite în două categorii. Unele dintre ele sunt pur şi simplu produsul imaginaţiei celor ce le-au născocit; altele sunt rezultatul unor observaţii greşit făcute asupra unor animale reale. Nu este greu să deosebim pe cele din prima categorie de cele dintr-a doua [...]" După părerea lui Racoviţă, este ceea ce a făcut Oudemans şi „din studiul lui rezultă că existenţa lui *Megophias* nu poate fi pusă la îndoială". Mai mult, „ostracizarea la care a fost supus până acum animalul pe care-l studiază, şi care merge până acolo încât nici măcar nu este menţionat în tratatele de zoologie, trebuie să înceteze".

Vedem, prin urmare, că savantul român ia o atitudine netă în favoarea existenţei animalului studiat de Oudemans; totuşi, el exprimă anumite rezerve în sensul că, după cum rezultă din mărturii, nu trebuie neapărt să fie o specie de focă, „... nimic

nu ne îngăduie s–o afirmăm categoric. Mai întâi, deoarece existenţa labelor posterioare este îndoielnică. Prezenţa părului este dedusă ca o consecinţă necesară a prezenţei perilor tactili; dar aceştia din urmă n–au fost semnalaţi decât în cazuri rare. În sfârşit, în privinţa coamei trebuie să păstrăm aceeaşi rezervă prudentă. Arborele genealogic stabilit de Oudemans nu cadrează cu datele pe care le posedăm asupra pinipedelor [...]

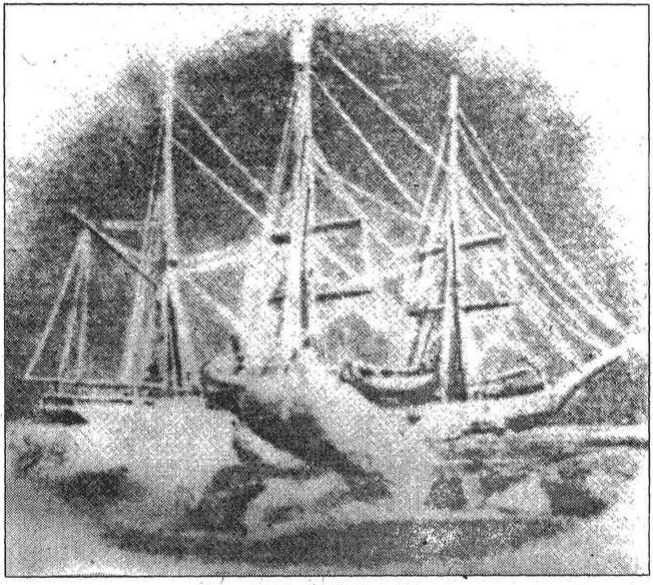

Nava „Belgica" prinsă de ghețuri

De altfel, este cu atât mai uşor să discutăm la nesfârşit asupra acestor chestiuni şi să construim ipoteză după ipoteză, cu cât până în prezent nu avem ca bază de discuţie decât observaţii nu prea exacte făcute de persoane fără experienţă zoologică; este deci mai înţelept să ne abţinem şi să ne mulţumim cu faptul de cel mai mare interes că *Megophias* există în realitate."

Scurtă vreme după ce scria aceste rânduri, Emil Racoviţă se

îmbarca pe „Belgica", participant – împreună cu Amundsen – la expediţia antarctică de sub conducerea locotenentului Adrien de Gerlache, expediţie în cursul căreia avea intenţia, după cum declarase, să folosească „într-un mod cât mai eficace eventualitatea unei întâlniri cu Marele-şarpe-de-mare". Din păcate, întâmplarea nu i-a fost favorabilă, dar Racoviţă va nota mai târziu: „Ţin numai să menţionez că, la Punta Arenas, mai multe persoane mi-au vorbit de un animal gigantic care se ivea din când în când în regiunea Capului Fecioarelor, la intrarea în Strâmtoarea Magelan; dar cum n-am putut sta de vorbă cu vreun martor ocular, nu doresc câtuşi de puţin să-mi asum răspunderea acestor relatări neverificate."

Se ştie că în Antarctica expediţia a trebuit să înfrunte primejdii mari: vasul „Belgica" a stat aproape un an prins în gheţuri, la un moment dat termometrele înregistru –43°C, un ofiţer şi-a pierdut viaţa, un marinar a înnebunit, mai mulţi membri ai expediţiei – printre care locotenentul de Gerlache – s-au îmbolnăvit de scorbut. Abia la doi ani după întoarcerea din expediţie, Emil Racoviţă a putut să-şi procure numărul cu pricina din *Le Courrier d'Haïphong* (apărut la trei zile după ce „Belgica" fusese prinsă în gheţuri) pe care l-a comentat astfel:

„Luând cunoştinţă de conţinutul lui, mare mi-a fost surpriza când am constat că autorul articolului descria animale având caracterele pe care Oudemans le atribuie, în concluziile cărţii sale, lui *Megophias*. Ori, d-l Lagrésille, ofiţerul care a observat animalul în 1898, nu cunoştea deloc cartea lui Oudemans apărută în 1893. Observaţiile sale constituiau deci o excelentă confirmare a studiului analizat mai sus. În acelaşi timp, ele ne oferă una dintre cele mai precise descrieri pe care le posedăm".

Ceva mai târziu, Racoviţă îi scrise locotenentului Lagrésille cerându-i câteva amănunte; ofiţerul răspunse (la 10 ianuarie 1903) exprimându-şi regretul că nu posedă informaţii mai amănunţite. Cum în cercurile naturaliştilor se răspândise zvonul că unul dintre ofiţerii de pe „Bayard" reuşise totuşi să fotografieze dragonul din Golful Along, savantul român îl rugă pe confratele său, d-rul Neveu-Lemaire, care avea relaţii în marina militară, să întreprindă o anchetă. Răspunsul nu se lăsă aşteptat – ofiţerul respectiv, locotenentul de Ligny, trimise o scrisoare (datată 8 februarie 1903) în care arăta:

„Am văzut într-adevăr ceea ce noi numeam atunci «marele şarpe», dar nu l-am fotografiat. Clişeele pe care a încercat să le ia un locotenent pe nume Buisson, actualmente demisionat, au fost nereuşite. Aparatul era prea mic, animalul prea depărtat şi mişcările lui prea imprevizibile". În schimb, descrierea făcută de ofiţerul de pe „Bayard", o confirmă întru totul pe cea a comandantului navei „l'Avalanche": „Nu l-am văzut decât o singură dată de aproape, dar nici o îndoială nu mai era permisă [...] un cap gros, negru, rotund ca acela al unui mare cetaceu, apoi o parte sinuoasă care nu ieşea complet din apă, dar părea să lege trupul de cap. Acesta din urmă, în continuarea gâtului, era destul de mare, mai degrabă de formă ovală şi străpuns de două orificii larg deschise. În sfârşit, un soi de coamă dorsală crestată amintind de dinţii de fierăstrău".

Înarmat cu aceste materiale (precum şi cu altele pe care le adunase cu destulă trudă), Emil Racoviţă a făcut (în 1903) o amplă comunicare în faţa prestigioasei *Société zoologique de France* – comunicare care (după cum ne asigură B. Heuvelmans în op. cit) „ va conta în analele acestei instituţii". După ce expuse toate datele problemei, rezumând cercetările lui Ouedmans şi ale sale proprii, Racoviţă remarca:

„*Megophias*, ca toate mamiferele marine [...] nu se poate menţine la suprafaţă decât înotând: mort, este de la sine înţeles că se va scufunda. Prin urmare, este absolut inutil să se tragă asupra şarpelui-de-mare, de vreme ce, chiar dacă ar fi ucis pe loc, nu ne-am putea procura cadavrul lui!" După părerea naturalistului român, nava care întâlneşte monstrul trebuie să se apropie cât mai mult şi, eventual, să-l harponeze. Dacă aceasta nu-i posibil, echipajul să încerce să-l fotografieze sau cel puţin să-l deseneze cât mai exact. Înainte de orice, să observe forma capului, aspectul pielii, prezenţa sau absenţa unei coame zimţate, a unei creste sau înotătoare, forma labelor, raportul dintre lungimea diverselor părţi ale corpului, felul în care animalul respiră ş.a. Dacă este ucis şi recuperat, trebuie păstrate înainte de toate capul, o înotătoare, câteva vertebre detaşate la diferite distanţe de-a lungul corpului, un fragment de piele şi, dacă este posibil, anumite organe interne.

Comunicarea lui Emil Racoviţă a stârnit în cel mai înalt grad interesul zoologilor prezenţi, iar recomandările lui şi-au găsit pe loc o formă de concretizare: adunarea decise în unanimitate

tipărirea comunicării într-un număr suplimentar de exemplare, care să fie distribuite în cercurile marinei comerciale şi militare, îndeosebi echipajelor de pe vasele navigând pe mările din sud-estul Asiei. „Este spre gloria zoologiei franceze (comentează acelaşi Bernard Heuvelmans) de a fi fost prima care să recunoască, printr-un act atât de concret, existenţa Şarpelui-de-mare". Spre gloria zoologiei franceze şi – ne luăm îngăduinţa să adăugăm – prin meritul savantului român Emil Racoviţă.

Tipărirea comunicării lui Racoviţă ca şi alte materiale apărute în publicaţii de mare tiraj – între care o amplă expunere a lui René Labruyère în *le Journal des débats* – atraseră atenţia opiniei publice asupra faptului că Marele şarpe-de-mare era o chestiune serioasă, o temă care trecea din paginile revistelor de umor şi din sălile teatrelor de varietăţi în paginile revistelor ştiinţifice şi în aulele societăţilor de ştiinţe naturale.

Printre numeroasele mărturii care n-au întârziat să apară în aceea perioadă, demnă de luat în considerare este cea a căpitanului secund de pe nava „Charles-Haudouin" – relatare adresată aceluiaşi R. Labruyère. Nava, aflată în cursă regulată între Nantes şi Hong Kong pentru *Compagnie des Messageries Cantonaises*, a fost surprinsă, în decembrie 1903, de un taifun şi s-a refugiat în rada portului Tourane. La un moment dat, timonierul atrase secundului atenţia asupra unei mase de culoare întunecată, plutind foarte aproape de vas:

„La 15 sau 20 metri de navă se ivea din apă o masă dublă, lungimea fiecăreia dintre părţile ei fiind de 7 până la 8 metri, iar distanţa care le separa era de 5 până la 6 metri. Grosimea unei spire era cam cât a unui obişnuit butoi de vin. O creastă zimţată dădea fiecărei spire un aspect foarte neobişnuit.

Avea, în ansamblu, o mişcare ondulatorie, ca aceea a unui şarpe, iar viteza lui era mult mai mare decât a navei care, din câte îmi amintesc, era atunci de 9 noduri. Culoarea lui era un soi de «negru murdar». Câteva clipe după aceea, animalul se scufundă orizontal provocând o foarte pronunţată fierbere a apei".

Abia mai târziu, la Hong Kong, căpitanul şi secundul aveau să afle că animale asemănătoare fuseseră zărite în Golful Along. Interesant este faptul că scrisoarea se încheie într-un fel care aminteşte de ipoteza formulată de locotenentul Lagrésille: „... ceea ce am avut prilejul să aflu în perioada destul de îndelungată petrecută în regiunea coastelor sudice chineze mă face să presupun

că e vorba de amfibii (în sensul de animale marine cu respiraţie aeriană n. n.) şi că, pe vremuri, puteau fi zărite relativ frecvent". Tot el arată că denumirea insulei Taiwan, insulă de 36 000 kilometri pătraţi, situată la limitele dintre Marea Chinei de Răsărit şi Marea Chinei de Sud, în limba locală înseamnă „dragon". Prin urmare, după Golful Dragonului, iată şi Insula Dragonului.

1904 a fost un an „de vârf", dacă putem spune astfel, în ceea

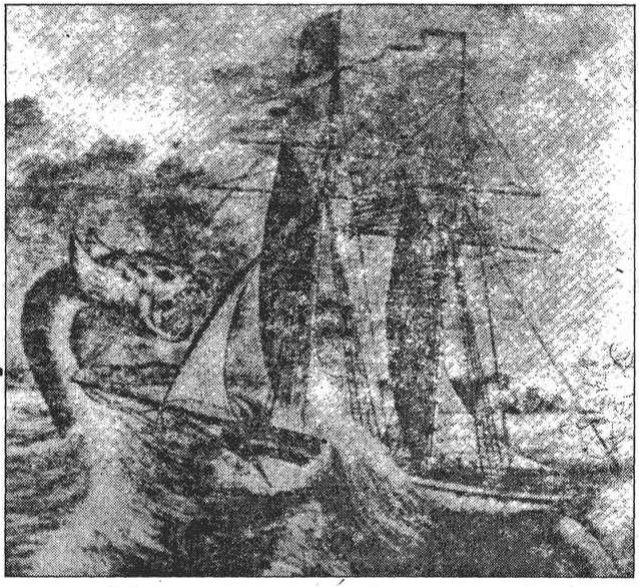

Goeleta americană „La Sally" atacată de Marele-şarpe-de-mare la 17 decembrie 1819 (ilustraţie din presa vremii)

ce priveşte observaţiile făcute asupra Marelui-şarpe-de-mare. La 12 febuarie, locotenentul de marină Péron, comandant al navei „Château-Renault", l-a zărit pe când întreprindea, cu o şalupă cu aburi, unele măsurători în Goful Along: „... nu departe în faţa noastră am văzut o masă cenuşie având forma unui spate de broască ţestoasă, a cărui lungime noi am apreciat-o ca fiind de peste patru metri; imediat după aceea a dispărut. Am presupus

că era vorba de un caşalot. Şalupa, cu motorul oprit, continuând să înainteze în virtutea inerţiei, am ajuns aproape de locul unde animalul ieşise din apă şi am zărit la suprafaţă o pată mare ca de ulei.

Am rămas pe loc şi bine am făcut; scurtă vreme după aceea am auzit cu toţii un soi de bolboroseală a apei şi am văzut, foarte aproape de malul lângă care ne aflam [...] două inele enorme despre care am presupus că aparţineau unei anghile monstruoase având diametrul de cel puţin un metru. Spre marea mea surprindere am constatat că pielea animalului şi stâncile ţărmului aveau aceeaşi culoare; cenuşiu închis pătat cu galben murdar. La distanţa la care mă aflam, pielea mi s-a păarut netedă, fără asperităţi. Apariţia a fost scurtă, cele două inele dispărând cu zgomotul pe care-l auzisem şi mai înainte.

Din nou am privit cercetător în toate părţile; nu se simţea nici cea mai slabă adiere de vânt, suprafaţa apei era ca o oglindă; în sfârşit, am zărit cu toţii, destul de departe [...] nişte valuri uşoare. Vizibilitatea nu era dintre cele mai bune, deoarece ne aflam la foarte mică înălţime. Totuşi, am avut impresia că animalul se deplasa foarte aproape de suprafaţă, prin mişcări ondulatorii verticale".

Locotenentul Péron a ordonat pornirea motorului, dar n-a putut ajunge din urmă animalul, care se deplasa, după părerea ofiţerului, cu 9 noduri. „Judecând după ondulaţii", încheie el, „am apreciat lungimea lui la peste 20 metri".

Mica aventură prin care a trecut şalupa locotenentului Péron ar fi rămas, probabil, cunoscută doar unui cerc restrâns de marinari, dacă două săptămâni mai târziu, întregul echipaj al canonierei „La Décidée" n-ar fi zărit acelaşi animal (sau altul, de aceeaşi specie) tot în Goful Along. Comandantul canonierei, locotenentul L'Eost, a întocmit imediat un raport amănunţit adresat contraamiralului de Jonquières. Pe bună dreptate remarcă B. Heuvelmans: „... care militar de carieră ar risca să-şi piardă pentru totdeauna prestigiul raportând de o manieră fantezistă sau pur şi simplu deformată incidente la care au asistat proprii săi subordonaţi?" Iată de ce acest raport merită o atenţie deosebită, cu atât mai mult cu cât el confirmă valoarea iniţiativei lui Emil Racoviţă de a distribui în cercurile marinei Comunicarea făcută în faţa Societăţii zoologice în legătură cu *Megophias*. Dar să dăm citire Raportului locotenentului l'Eost:

„Domnule amiral,

În după-amiaza de 25 februarie a. c., aflându-se în drum spre a ieşi din Golful Along, «Décidée» a întâlnit [...] un animal ciudat care părea să fie din aceeaşi specie cu cele observate în aceeaşi regiune în 1897 şi 1898 de dl locotenent de marină Lagrésille, pe bordul navei «l'Avalanche», observaţii publicate în Buletinul societăţii zoologice a Franţei (anul 1902) şi despre care n-am luat cunoştinţă decât după observaţiile mele proprii.

Am zărit mai întâi spatele animalului la circa 300 metri, în dreptul babordului, sub forma unei mase negricioase rotunjite, pe care am luat-o la început drept o stâncă, apoi, văzând că e mobilă, drept o enormă broască ţestoasă marină cu un diametru de 4 până la 5 metri.

Scurtă vreme după aceea am văzut această masă alungindu-se şi au apărut treptat la suprafaţă, printr-un şir de mişcări ondulatorii verticale, toate părţile corpului animalului, care avea înfăţişarea unui şarpe turtit, a cărui lungime am apreciat-o cam la 3 metri, iar în partea cea mai lată avea 4 sau 5 metri".

Mai departe, Raportul consemnează observaţiile făcute de diferite persoane din statul-major al navei, precum şi din echipaj, autorul notând cu precizia specifică militarului de profesie, numele şi calitatea fiecăruia dintre martori: „Animalul a apărut a doua oară la circa 150 metri şi apoi s-a scufundat sub nivelul navei, în spatele deschizăturii destinate scării de acces. La această a doua apariţie n-am văzut la început decât spatele animalului. Avea o formă emisferică deloc asemănătoare celor a cetaceelor (dr. Kowitz). Pielea era neagră, presărată cu pete de un galben marmorat (timonierul brevetat Sourimant); după părerea maistrului timonier secund Leguen, pielea era de culoare galbenă închisă şi perfect netedă [...] Iată şi observaţiile contramaistrului mecanic Pinaud, care se afla în acea parte. Toţi camarazii săi de faţă le-au confirmat întru totul.

Auzind zvon de voci dinspre pasarelă, priveşte în afară şi zăreşte un vârtej mare de parcă valurile mării s-ar lovi de o stâncă aflată aproape de suprafaţă, sau ca acela produs de un submarin în curs de imersiune. Se întoarce pentru a-şi chema camarazii şi vin cu toţii să privească.

În clipa aceasta capul şi gâtul ies din apă cam la 40 metri. Un cap de culoarea stâncilor din golf (cenuşii, cu pete mai deschise, gălbui). Se aseamănă cu al unei broaşte ţestoase; pielea

părea zgrunţuroasă, aspect datorat mai degrabă unor solzi decât perilor.

Pentru partea cea mai groasă a capului, martorii indică o lărgime care variază de la 40 la 80 centimetri; acest diametru este ceva mai mare decât al gâtului.

Din cap ieşeau cu zgomot două jeturi de apă vaporizată. Restul corpului plutea aproape de suprafaţa apei. Avea mişcări ondulatorii în sensul orizontal. Animalul înainta cu o viteză apreciată la 8 noduri (15 km/oră).

Ajuns aproape de bord, capul se afundă în apă, şi martorii văzură, în lungul corpului care abia dacă apărea la suprafaţă, un şir de mişcări ondulatorii verticale.

Animalul reapăru imediat înspre partea din spate a tribordului navei. Acolo se aflau tunarul brevetat Lecoublet şi gabierul auxiliar Le Gall.

Corpul înainta cu mişcări ondulatorii verticale. În toată lungimea lui avea 5 sau 6 ondulaţii foarte pronunţate. Această lungime este apreciată de către cei doi martori, ca fiind mai mare de 10 metri. Ei descriu capul ca fiind mai larg către spate decât în faţă şi mai alungit decât la focă.

Capul părea a fi de grosime egală pe toată lungimea lui. Ei îl aseamănă cu cel al unui delfin din specia *souffleur*. Această afirmaţie, la care se adaugă faptul că după părerea mea au apreciat mult prea modest lungimea animalului, mă face să presupun că martorii respectivi n-au văzut decât o parte a corpului.

Pielea era netedă. Nimeni n-a văzut aripioare [...] Conform cu observaţiile martorilor de la babord, animalul respira mai degrabă prin nişte nări decât printr-un orificiu situat în creştetul capului".

Raportul de mai sus (pe care l-am reprodus in extenso) a trezit interesul Amiralităţii franceze. Contraamiralul de Jonquières aflând că animalul fusese văzut cu două săptămâni mai înainte de locotenentul Péron, îi ceru şi acestuia un raport. Cu acelaşi prilej s-a aflat că numai cu câteva săptămâni în urmă, la sfârşitul lui decembrie 1903, câţiva mateloţi din echipajul cuirasatului „Gueydon" îl zăriseră şi ei; apoi, în martie 1904, când cuirasatul (comandat de căpitanul de vas Goudeau, având ca secund pe căpitanul de fregată Fatou, care apoi va ajunge amiral) reveni în Golful Along, circa o sută de oameni de pe bord văzuseră monstrul.

Cercuri largi ale opiniei publice urmăreau cu interes, în acei ani de la începutul veacului nostru, relatările legate de monstrul din Golful Along. Observaţiile locotenentului l'Eost şi ale oamenilor săi de pe „La Décidée" au fost publicate şi comentate în presă, iar marele cotidian parizian *Le Temps* a iniţat, în aprilie 1904, o anchetă care s-a bucurat de o largă participare.

Câţiva dintre oamenii de ştiinţă, care până atunci se arătaseră sceptici, fură şi ei câştigaţi de ipotezele lui Oudemans şi Racoviţă, admiţând posibilitatea şi chiar probabilitatea existenţei lui *Megophias*. Profesorul Léon Vaillant făcu o Comunicare, publicată în *Buletinul de Istorie Naturală*, iar la 27 iunie 1904, un biolog de renume mondial, profesorul Alfred Giard, pledă în faţa Academiei de Ştiinţe cauza Marelui-şarpe-de-mare, pe care însă îl socotea ca fiind un saurian din epoca terţiară, poate un ihtiozaur.

Alţi oameni de ştiinţă păstraseră unele rezerve; existenţa unui animal monstruos necunoscut – sau încă prea puţin cunoscut – este dovedită numai pentru regiunile maritime din sud-estul Asiei – mai ales în Golful Along; or, nouă zecimi din „literatura" Marelui-şarpe-de-mare se referă la diferite regiuni din Oceanul Atlantic... Deşi şi acest argument (nu lipsit de oarecare temei va fi foarte curând înlăturat, şi încă într-un mod cât se poate de categoric: la 2 decembrie 1905, iahtul „Walhalla" a întâlnit în largul coastelor braziliene (la 7°4' latitudine şi 34°20' longitudine vestică) un şarpe-de-mare. Mărturia era mai presus de orice suspiciune, fiindcă „Walhalla", aflat într-o croazieră ştiinţifică, avea pe bord savanţi reputaţi – doi dintre ei, naturaliştii Meade-Waldo şi Michael John Nicoll, întocmiră un raport, însoţit de un desen, în care descriau animalul: lung de 6 până la 8 metri, cu capul semănând cu al unei broaşte ţestoase, o aripioară dorsală dezvoltată şi gâtul măsurând peste 2 metri. În linii generale, un animal destul de asemănător cu cel zărit, cu aproape şase decenii în urmă, de echipajul fregatei „Daedalus" lângă coasta africană a Atlanticului.

Raportul întocmit de Meade-Waldo şi M. J. Nicoll şi adresat Societăţii zoologice din Londra la începutul anului 1906, a avut în Marea Britanie un efect asemănător cu cel al Comunicării făcute de Emil Racoviţă în faţa Societăţii zoologice a Franţei – el convinse o bună parte a zoologilor englezi de existenţa lui *Megophias*. Curând veniră să se adauge alte mărturii: la 24 mai 1907, echipajul şi pasagerii pachebotului „Tampania" al societăţii

Cunard" Line l-au zărit în mai multe rânduri, nu departe de coastele Irlandei.

Se pare că în timpul primului război mondial, monstrul marin n-a fost nici el cruţat: mai multe rapoarte întocmite de comandanţii de submarine germane semnalau că explozii puternice au ridicat la suprafaţă animale uriaşe, asemănătoare şerpilor. La 30 iunie, vasul englez „Iberian" a fost torpilat în largul coastelor Irlandei de submarinul german U-28, scufundându-se imediat; cazanele lui explodând au ridicat o cantitate uriaşă de apă, împreună cu un animal ciudat care s-a răsucit în aer şi apoi a dispărut în adâncul oceanului, un animal care - conform raportului întocmit de comandantul german - „semăna cu un crocodil uriaş". În 1917, crucişătorul englez „H. M. S. Hilary", patrulând în apele Islandei, a întâlnit un animal ciudat pe care comandantul l-a luat, se pare, drept submarin inamic ordonând să se tragă asupra lui; un obuz şi-a nimerit ţinta, monstrul s-a răsucit în loc şi a dispărut în adâncuri - avea, după declaraţiile martorilor, circa 18 metri, iar gâtul, lung de 6 metri, se mişca în semicerc când îşi întorcea capul.

Până în 1920, când un viceamiral englez navigând pe bordul navei „Caesar" l-a zărit, între Irlanda şi Insula Man, monstrul avea apariţii relativ frecvente, după care ele s-au rărit tot mai mult. Ultima demnă de crezare a avut loc, se pare, în decembrie 1948, când cargoul american „Santa Clara" a lovit cu cele 8 600 tone ale lui, un asemenea animal în largul coastelor Carolinei de Nord, tăindu-l în două; martorii au declarat că monstrul măsura 15 metri în lungime, avea capul triunghiular ca la şerpi şi corpul cilindric cu diametru de circa un metru.

S-au făcut numeroase supoziţii în legătură cu apariţia din ce în ce mai rară (poate că ar trebui să spunem „dispariţia") a Marelui-şarpe-de-mare; de vină ar fi intensificarea navigaţiei, motoarele Diesel care varsă în apele mărilor miliarde de tone reziduuri nocive, poluarea oceanului planetar în general - şi, înainte de orice, faptul că *Megophias* este un „întârziat", că face parte dintr-o specie depăşită, nepregătită pentru reproducere şi supravieţuire în condiţiile factorilor de mediu din epoca noastră.

Un alt monstru care a făcut (şi face încă) să curgă multă cerneală este cel din Loch Ness - lac din nordul Scoţiei, lung de 36 kilometri şi pe alocuri adânc de 225 metri. El ar fi fost

văzut pentru prima oară în luna mai a anului 1933, de o oarecare miss Mary Hamilton: plimbându-se pe malul lacului, a zărit un animal necunoscut, cu gâtul subţire şi capul mic, pe care l-a luat drept şarpe, evaluându-i lungimea la 80 picioare (aproape 24,5 metri) şi viteza la 17 noduri.

În lunile care urmară, misteriosul animal a fost zărit de câteva sute de persoane, dar descrierile făcute de aceşti martori nu coincideau câtuşi de puţin. Familia Steward l-a comparat cu o uriaşă omidă, trei locuitori din Invermoriston afirmă că avea cap de focă, un turist venit tocmai din Hong Kong ca să vadă monstrul pretindea că acesta avea capul de cerb lipsit de coarne, două tinere menţionară un cap de vacă, un anume Ross un cap de oaie, iar un şofer numit Fray un cap de cal... După părerea unanimă, descrierea cea mai precisă este a studentului Grant, care a avut avantajul să vadă animalul pe malul lacului, cam la 30 metri depărtare, în noaptea de 4 spre 5 ianuarie 1934:

„Am părăsit Inverness la cinsprezece minute după miezul nopţii, spre a mă întoarce acasă cu motocicleta. Ploua, dar după ce am parcurs cam vreo milă, ploaia încetă şi apăru luna. Noaptea deveni astfel destul de luminoasă. Puţin înainte de ora unu am traversat Abriachan şi pe neaşteptate am zărit monstrul în faţa mea, la cincizeci de iarzi (circa 46 m – n. n.) ca o masă groasă şi întunecoasă, întinsă pe marginea dreaptă a şoselei. Masa se mişcă şi atunci mi-am dat imediat seama că trebuie să fie monstrul. Am oprit motocicleta şi am îndreptat asupra lui lumina farului. Acum cel mult treizeci de iarzi (circa 27,5 m – n. n.) mă despărţeau de fiară. Aşezat paşnic pe marginea drumului, monstrul îşi clătina capul spre stânga şi spre dreapta. Apoi se ridică şi parcă voia să se apropie de mine. Cu o săritură ajunse în mijlocul drumului, înaintând cu ajutorul extremităţilor sale posterioare care erau palmate spre deosebire de labele din faţă.

Am văzut astfel întreg animalul, de la cap la coadă. Capul, cu ceafa lui triunghiulară, semăna cu al unui şarpe; era mic şi rotunjit. Ceea ce m-a impresionat cel mai mult a fost ochiul mare înfundat în orbită. Corpul mi s-a părut disproporţonat faţă de cap, deşi fălcile erau destul de mari ca să poată înşfăca o oaie sau o capră. Partea din spate a corpului era groasă şi lăţită ca aceea a unui cangur şi aflată la mai bine de patru picioare (1, 2 m – n. n.) deasupra nivelului labelor dinapoi. Coada era groasă şi prezenta câteva inele înspre vârf. Lungimea totală a

fiarei, de la bot până la vârful cozii, era de circa optsprezece picioare, în orice caz nu mai mult de douăzeci (5, 6 – 6 m – n. n.). În ceea ce priveşte culoarea pielii, era cenuşie, aproape neagră, şi amintea de cea a balenei. Din câte am putut vedea, animalul se căţăra pe rambleul care despărţea şoseaua de lac şi se aruncă în apă dintr-o săritură. Părăsindu-mi motocicleta, am alergat după el, dar n-am mai văzut decât valurile, care păreau a fi provocate de o vedetă rapidă alunecând pe suprafaţa apei. De îndată ce am ajuns acasă, am povestit fratelui meu întâmplarea şi am încercat să desenez animalul aşa cum l-am văzut."

Într-un fel, povestea monstrului din Loch Ness seamănă cu cea a Marelui-şarpe-de-mare; câţiva naturalişti, printre care Burton, Albert Mackenzie şi olandezul Bentinck, sunt convinşi de existenţa lui – Bentinck ar fi zărit (8 august 1935) capul monstrului ieşind din apă şi l-a caracterizat ca fiind un soi de focă. S-a spus şi despre Nessie (cum l-au poreclit locuitorii din regiune) că ar fi un sauraian care a supravieţuit epocilor de mult apuse. În sfârşit, Oudemans (acelaşi Cornelius Oudemans care, cu 42 ani în urmă, făcuse atâta vâlvă cu cartea sa despre Marele-şarpe-de-mare) a consemnat peste două sute de declaraţii ale unor martori oculari, apoi a opinat pentru o specie încă necunoscută, care urmează să-şi găsească locul în clasificarea zoologică. Unii s-au grăbit să-i dea un nume ştiinţific-latinesc: *Nessiteras Rhombopteryx*. Iar Bertram Mills, directorul circului *Olympia*, a oferit 20 000 lire sterline celui care, până la 25 ianuarie 1934, îi va propune spre cumpărare monstrul viu. Însuşi ziarul *Times*, renumit pentru sobrietatea informaţiilor sale, i-a consacrat patru coloane într-un număr al său, apoi a publicat un desen al monstrului şi a trimis la faţa locului un corespondent special – ofiţer de marină în retragere – care n-a putut zări animalul, dar a consemnat peste cincizeci de mărturii ale localnicilor; printre concluziile acestor mărturii: aşa-zisul monstru este foarte blând, ba chiar timid – gurmand în ceea ce priveşte peştele, este inofensiv faţă de om...

Nu numai oamenii de ştiinţă englezi, precum şi conducerea unei instituţii de faimă mondială ca British Museum, începură să se intereseze de Nessie, dar chiar şi Parlamentul, despre care se spune că e una dintre instituţiile cele mai sobre şi tradiţionaliste: un deputat propuse drenarea lacului pentru capturarea misteriosului animal, altul interpelă guvernul întrebând „dacă

onorabilul secretar de stat nu intenţionează, spre folosul ştiinţei, să ordone o anchetă minuţioasă asupra existenţei monstrului şi a identităţii sale"; drept care sir Godfrey Collins, secretar de stat pentru Scoţia, detaşă cinci poliţişti care supravegheară zi şi noapte lacul, dar fără succes: Nessie rămase invizibilă. Nici opoziţia nu rămânea inactivă – unul dintre deputaţii ei îşi încheie astfel interpelarea: „Ministrul afacerilor scoţiene ar face mai bine să combată monstrul şomajului decât să alerge după cel de la Loch Ness!"

Una dintre ultimele descrieri din perioada dinainte de război datează din noiembrie 1937, autorul ei fiind un locuitor din Invermoriston; ziarul local relata atunci:

„Monstrul din Loch Ness a fost văzut săptămâna aceasta de mr. Alexander, ofiţer în retragere, care locuieşte în apropierea lacului. Atenţia d-lui Alexander a fost atrasă de o puternică mişcare a apei pricinuită de monstrul care înota în lac cam la cincizeci de iarzi (circa 46 m – n. n.) de mal. Capul nu se vedea, dar pielea de un cenuşiu argintat, lucind în razele soarelui, se distingea foarte limpede. Animalul înota paralel cu ţărmul [...] D-l Alexander evaluă lungimea animalului la treizeci până la patruzeci de picioare (9–12 m –n. n.). În momentul observaţiei, apa lacului era pe deplin calmă; dar valurile provocate de monstru agitară suprafaţa încă multă vreme după ce animalul se depărtase".

După această dată monstrul dispăru şi vreme de trei decenii nu l-a mai văzut nimeni – lumea era din greu solicitată în acei ani sângeroşi ai războiului şi în anii grei de refacere de după război; numai când şi când, în vreo revistă sau vreun almanah apărea câte un articol în care se făceau speculaţii: Nessie probabil că murise, sau se mutase în apropiatul Loch Shiel, unde ar fi fost zărit, sau se reîntorsese în oceanul de unde venise în 1933... Până la începutul deceniului al optulea, când ştirile despre reapariţia monstrului în Loch Ness începură să se înmulţească, unii martorii oculari fiind socotiţi ca persoane demne de încredere. Cercetările s-au desfăşurat vreme de câţiva ani fără prea mare entuziasm (şi fără rezultate concrete), până ce un grup de cercetători de la Academia de ştiinţe aplicate din Boston (S. U. A.), în frunte cu d-rul Robert Hines, hotărî că sosise timpul să activeze pe colegii lor englezi. La sfârşitul lui iulie 1975, apele profunde ale lacului au fost filmate cu ajutorul unor procedee

moderne, pelicula fiind developată în laboratoarele Eastman Kodak din New York.

Filmul american, realizat de operatorul Charles Wycoff şi proiectat în faţa unei comisii de specialişti din Londra la mijlocul lui noiembrie 1975, i-a împărţit pe savanţii britanici în două tabere. Una, în frunte cu sir Peter Scott, împărtăşea părerea colegilor americani: filmul e concludent, Nessie există! Alţii, printre care membrii prestigiosului Muzeu de istorie naturală, au fost tot atât de categorici: „Nici una dintre fotografii nu aduce argumente pentru a se stabili existenţa, şi încă şi mai puţin identitatea animalului enorm care ar trăi în Loch Ness". Se pare că aceştia din urmă aveau dreptate, fiindcă simpozionul care urma să aibă loc la 9 şi 10 decembrie al aceluiaşi an la Edinburgh a fost anulat în ultimul moment – într-un comunicat dat publicităţii de Universitatea din Edinburgh şi Societatea regală din Edinburgh se aprecia că imaginile respective nu puteau permite „discuţii utile şi obiective". Verdictul era categoric: Edinburgh, capitala Scoţiei, e renumit nu numai pentru distileriile sale de whisky, ci (şi mai ales) pentru activitatea ştiinţifică grupată în jurul Universităţii (înfiinţată în 1582) şi care a atras oraşului renumele de „Atenă a Nordului".

În mod firesc se pun două întrebări, de altfel strâns legate între ele – a doua decurgând în mod logic din prima. Există (sau au existat) aceşti monştri? Şi dacă da, care este originea lor – din ce specie (sau specii) fac parte?

La prima dintre aceste întrebări am răspuns în bună parte prin expunerea datelor existente, selecţionate (pe cât cu putinţă) după criterii privind acurateţea surselor. În ceea ce priveşte balaurii, dragonii şi alte animale necunoscute ale antichităţii şi perioadei medievale timpurii (din Babilon, din Chios ş.a.) nu vom afirma probabilitatea existenţei lor, dar nici nu le vom exclude din limitele posibilităţii. Descoperirile unor obiecte cu reprezentări de animale dispărute în epoca istorică arată că oamenii de ştiinţă s-au înşelat uneori în stabilirea cronologiilor: o cataramă de aur scitică avea gravat un tigru cu dinte în formă de sabie (*Machaerodus cultridens*), animal socotit dispărut de pe la mijlocul antropogenului; el mai trăia, deci, în perioada postglaciară, probabil că într-un număr redus de exemplare. Plăcile de aur găsite de savanţii ruşi într-un gorgan scitic de la Maikop aveau imaginea unui

aşa-zis ren cu coarne mari (*Megaceros euryceros*), socotit ca dispărut în perioada postglaciară, deoarece reprezentările lui erau cunoscute numai din picturile rupestre de vârstă aurignaciană (circa 20 000 – 30 000 ani vechime) – or, plăcuţele găsite în gorganul scitic datau din secolul V î.e.n.

Dacă în privinţa „balaurilor" atestaţi de diverse cronici şi legende suntem nevoiţi să ne limităm la presupuneri, cu dragonul din Golful Along şi şarpele-de-mare din Atlantic lucrurile stau cu totul altfel: existenţa primului este neîndoielnică, a celui de-al doilea foarte probabilă; aceste afirmaţii nu sunt câtuşi de puţin hazardate – ele se bazează pe date verificate şi oglindesc concluziile la care au ajuns numeroşi oameni de ştiinţă, între care se numără, după cum am văzut, şi Emil Racoviţă.

Cu monstrul din Loch Ness, chestiunea este ceva mai complicată. În anii dinaintea celui de-al doilea război mondial, existenţa lui era în general admisă – am văzut că a suscitat discuţii chiar în Parlamentul britanic şi că secretarul de stat pentru Scoţia a trimis poliţişti să-l păzească. Dar în anii din urmă (mai ales după eşecul expediţiei ştiinţifice din Boston) scepticismul şi-a făcut din nou loc. E drept că, la începutul lui 1976, William Ross, secretar de stat pentru Scoţia, a făcut în Camera Comunelor o declaraţie în care se dovedeşte (după peste patru decenii) un demn urmaş al lui sir Godfrey Collins: monstrul din Loch Ness va fi protejat – i se va asigura hrană prin repopularea lacului cu somoni, care au fost în parte distruşi din cauza pescuitului iraţional. Ziarele n-au uitat însă să adauge că William Ross a specificat: va fi protejat... dacă există. Iar unii comentatori remarcau pe bună dreptate că, fie că există sau nu vreun monstru în Loch Ness, mărirea numărului de somoni în apele lacului va fi salutată cu bucurie de pescarii amatori care vizitează această regiune turistică.

Fiindcă turismul – uriaşa activitate modernă, aducătoare de profituri însemnate – poate că joacă şi el un anume rol în „afacerea Nessie": regiunea lacului cu pricina a căpătat un pronunţat caracter turistic, adevărat paradis pentru pescarii sportivi şi amatori de sporturi nautice, precum şi o importantă sursă de venituri pentru industria hotelieră şi pentru localnici în general. Se pare că locuitorii din Inverness şi Invermoriston au stârnit, în această privinţă, unele invidii, atât printre compatrioţii lor – din când în când se anunţă apariţia monstrului în Loch Shiel şi

în alte lacuri scoţiene –, dar şi în alte părţi; ziare japoneze, de pildă, au publicat o fotografie (luată la 2 august 1976, pe malul lacului Kutcharo, situat la 250 km de Sapporo), reprezentând un monstru de 15–20 metri lungime, pe care l-au botezat „Kussie", iar ziarele elveţiene au publicat şi ele (la 28 august 1976) mai multe fotografii ale unui monstru autohton, drept care Oficiul de turism din Brunnen s-a grăbit să dezmintă zvonurile că ar fi vorba de o iniţiativă a sa cu scop publicitar; câte un monstru asemănător apare uneori în lacul Okanagan din Canada şi în alte câteva locuri, dar e adevărat că nici unul dintre ei nu s-a bucurat de popularitatea lui Nessie, n-a avut atâţia partizani înflăcăraţi şi duşmani înverşunaţi.

Existenţa monstrului din Loch Ness pare dovedită pentru o primă perioadă din 1933–1935 (poate chiar până în 1937) din care datează şi câteva fotografii – şi mai puţin probabilă după 1970, această ultimă perioadă culminând cu rezultatele discutabile ale expediţiei ştiinţifice din 1975–1976. Dispariţia lui (după 1935 sau 1937) s-ar datora întoarcerii lui în ocean; lochurile scoţiene sunt în general legate de mare, în orice caz situate aproape de litoral; de altfel, termenul *loch*, de origine gaelică (scoţiană–celtică) are două accepţii: „lac scoţian" şi „braţ de mare" (cf. *The Concise Oxford Dictionary,* Oxford University Press, 1964).

Printre partizanii existenţei monstrului din Loch Ness şi a Marelui-şarpe-de-mare se numără şi Richard Hennig, care nu o dată a dat dovadă de scepticism; de pildă (în *Vor rätselhaften Länder,* München, 1925) este un adeversar hotărât al existenţei Atlantidei scriind: „Trebuia spus că relatarea lui Platon este luată de el din aer" şi că „nu are la baza ei fapte pozitive", pentru ca într-o lucrare mai recentă (*Les grandes énigmes de l'Univers,* Paris, 1957) să consacre un capitol monstrului din Loch Ness, pe care-l socoteşte identic ca specie cu Marele-şarpe-de-mare, notând: „Numeroasele fotografii ale animalului, în care se vede capul ridicându-se din apă, prezintă analogii izbitoare cu vechile desene ale faimosului şarpe-de-mare. Dar înainte de orice, aceste fotografii ne amintesc de sculpturile de la prora drakkarelor pe care navigau vikingii. Nu cumva aceste figuri de dragoni aflate în partea din faţă a navelor scandinave erau pur şi simplu reproduceri ale unor monştri autentici, ale unor şerpi-de-mare zăriţi de navigatori? Ipoteza este cu atât mai plauzibilă cu cât apariţiile unor şerpi-de-mare au fost întotdeauna foarte numeroase

în largul coastelor Norvegiei". Şi, mai departe: „Dacă vechii normanzi au avut prilejul să zărească, în largul regiunilor lor natale, monştri de acest fel ivindu-se pe neaşteptate din valuri, este lesne de înţeles de ce îşi împodobeau prorele cu asemenea «dragoni»: duşmanii, îşi făceau ei socoteala, vor fi cuprinşi de panică la vederea acestor figuri monstruoase despicând valurile şi năpustindu-se asupra lor de parcă ar fi voit să-i înghită..."

În termeni asemănători, ipoteza lui R. Hennig (foarte plauzibilă, formulată şi de alţii înaintea lui) a fost emisă, după cum am văzut, şi în legătură cu dragonul din Goful Along. De aici nu trebuie însă să ne grăbim a deduce că ar exista o matcă unică a originii simbolului; este mai mult decât probabil că imaginea dragonului din sud-estul Asiei s-a născut independent de cea a dragonului sculptat la prorele drakkarelor nordice – dar nu este câtuşi de puţin exclus ca ambele să fi avut modele în natură.

Care este, aşadar, originea acestor monştri? Pot fi ei încadraţi sistematic în categoriile regnului animal – după încrengătură, clasă, ordin, familie, gen, specie? Răspunsul la această întrebare nu poate fi decât întemeiat pe supoziţii – pe de o parte fiindcă mărturiile pe care le posedăm sunt adesea contradictorii, pe de altă parte fiindcă naturaliştii preocupaţi de această chestiune şi cărora este firesc să ne adresăm, sunt ei înşişi divizaţi în părerile lor. Într-o singură privinţă specialiştii par să fie de acord: sutele de observaţii demne a fi luate în considerare nu se referă, toate, la una şi aceeaşi specie.

Existenţa calmarului uriaş nu mai este astăzi obiect de controversă: asemenea cefalopode gigantice au eşuat pe diferite plaje de ambele părţi ale Atlanticului şi au fost studiate de naturalişti – ca să nu mai vorbim de relatările echipajelor de pe „Alecton" şi de pe alte nave, în special baleniere. Aşadar, *Architeuthis* este o realitate şi avem toate motivele să fim încredinţaţi că şi alte relatări, făcute în condiţii mai puţin prielnice (şi sub influenţa persistentelor istorisiri în legătură cu Marele-şarpe-de-mare) au avut în realitate ca obiect tot calmarul uriaş. Cel mai mare exemplar – eşuat pe o plajă din Terra Nova şi studiat de naturaliştii americani – măsura, cu tentaculele întinse, 17 metri, dar este probabil să existe exemplare care trec cu mult de 20 metri: adevăraţi monştri am fi tentaţi să spunem, dar

păsări, de pildă, s-au emis ipoteze cu privire la anumite repere sau la unele organe de orientare care funcţionează ca nişte „radare biologice", la anghilă, care de la gurile fluviilor franceze sau portugheze şi până în Antile străbate mii de kilometrii pe sub apă, la mari adâncimi, nimerind fără greş Marea Sargaselor, singurul loc de pe glob unde se poate reproduce, trebuie (deocamdată) să ne mulţumim a admite existenţa unei „memorii a speciei", a unei „memorii genetice".

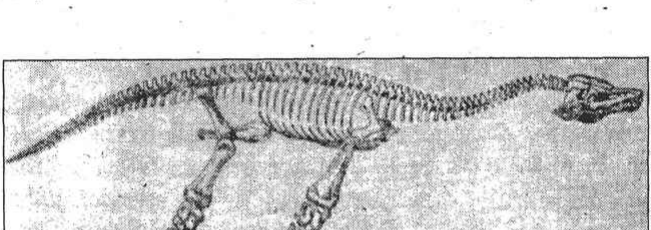

Schelet de Plesiosaurus

De ce ar fi, prin urmare, Marele-şarpe-de-mare o anghilă? Numai pentru faptul că acest teleostean migrator seamnă cu un şarpe? Evident că nu. La început a fost o simplă supoziţie, născută odată cu publicarea rezultatelor cercetărilor întreprinse de expediţia ştiinţifică de pe nava „Dana"; d-rul A. Bruun, directorul Muzeului zoologic din Copenhaga şi participant la această expediţie, a pescuit la o adâncime de 300 metri o larvă de anghilă; faptul n-ar avea nimic deosebit dacă larva respectivă n-ar fi fost găsită la o distanţă apreciabilă de Marea Sargaselor, şi anume în Atlanticul de sud-est, între Capul Bunei Speranţe şi Insula Sf. Elena – în al doilea rând, ea măsura 1,84 metri! Or, se ştie că larvele de anghilă au în mod obişnuit 10–15 centimetri, adulţii măsurând de zece ori mai mult, adică 1–1,5 metri – în consecinţă larva pescuită de expediţia oceanografică daneză urma să măsoare, ca exemplar matur, peste 18 metri.

Supoziţia d-rului Buun a fost confirmată scurtă vreme după aceea (în 1936), de cercetările zoologului William Beebe, care-şi

cucerise o binemeritată faimă prin studiile sale asupra faunei originale din Insulele Galapagos; cu un batiscaf construit după indicaţiile sale (în această privinţă americanul W. Beebe este un vrednic precursor al profesorului Auguste Piccard şi al comandantului J. Y. Cousteau, directorul Muzeului oceanografic monegasc), el a coborât în adâncul apelor din regiunea Bermudelor, unde a zărit (şi fotografiat) în lumina farurilor două asemenea larve de anghilă uriaşă. Totuşi, exemplarele de mari dimensiuni sunt, se pare, destul de rare – dezvoltarea lor peste limite normale datorându-se (conform unei ipoteze demne de luat în considerare) unor zone radioactive din această regiune de intensă seismicitate.

Probabil că nu toate relatările despre Marele-şarpe-de-mare au la bază observaţii făcute asupra anghilelor uriaşe – aceşti teleosteni nu au nici înotătoare şi nici creste zimţate – dar, după cum remarca M. Burton, directorul Muzeului de istorie naturală din Londra, dau într-adevăr impresia că ar fi şerpi, nu numai prin forma corpului, ci şi datorită faptului că înoată pe flanc, astfel încât la suprafaţa apei mişcările lor ondulatorii par să se desfăşoare într-un plan aproape vertical.

Iată deci că ipotezele asupra originii Marelui-şarpe-de-mare nu lipsesc – dimpotrivă, sunt numeroase şi variate: este un mamifer, un cefalopod, un peşte şi multe altele; dar în nici un caz nu este şarpe...

Şi dacă Marele-şarpe-de-mare este totuşi un şarpe, o reptilă? În acest caz, răspund specialiştii, el ar trebui să fie unul dintre saurienii uriaşi – după descriere cel mai probabil un mosaurus (şopârlă marină cu corpul serpentiform şi patru înotătoare în formă de lopeţi) – care şi-au avut epoca de înflorire în cretacicul superior şi au dispărut la începutul erei terţiare; dar aceasta nu este posibil, vor adăuga aceeaşi specialişti, fiindcă mosasaurul este o reptilă fosilă, el a dispărut de 60–70 milioane de ani, poate chiar mai demult, şi la fel stau lucrurile şi cu ceilalţi saurieni marini, de pildă cu ichtiosaurii şi plesiosaurii.

Prin urmare, în cazul acestei ultime (şi celei mai îndrăzneţe) ipoteze, problema principală ar consta în a demonstra că asemenea specii au putut supravieţui în anumite zone ferite şi cu condiţii prielnice – că măcar un număr redus de exemplare s-a putut adapta modificărilor ecologice ajungând până în zilele noastre, sau până aproape de zilele noastre. O pasionantă aventură,

ştiinţifică, începută cu patru decenii în urmă şi încă departe de a se sfârşi, pare să vină în sprijinul acestei ipoteze; dar să vedem cum s-au desfăşurat lucrurile:

În ziua de 22 decembrie 1938, căpitanul Goosen, care acostase cu mica sa navă pescărească în portul East-London de pe coasta Africii de sud, anunţa pe naturalista Courtenay-Latimer, care conducea modestul muzeu de istorie naturală al acestui orăşel,

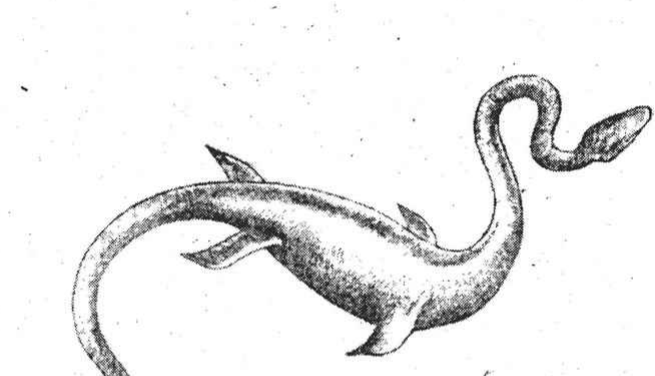

Plesiosaurus *în reconstituirea lui E. Haase*

că-i ţinea la dispoziţie, ca de obicei când se întorcea de la pescuit, câteva exemplare de peşti pentru muzeu. Primind peştii, naturalista Latimer remarcă, printre exemplarele aparţinând unor specii cunoscute, un peşte mare cum nu mai văzuse. I se spuse că fusese prins la 3 mile în largul coastei sud-africane, la circa 70 metri adâncime, în dreptul gurii râului Chalumna. Naturalista făcu o schiţă sumară a peştelui, pe care notă date mai importante şi o

trimise, însoţită de o scrisoare, profesorului L. J. B. Smith. Acesta, profesor de chimie la Universitatea Rhodes (Grahamstown), fiind un pescar pasionat, se dedicase studiului peştilor, pasiune care până la urmă împinse pe planul al doilea preocupările sale de chimist şi făcu din el un excelent cunoscător al faunei ihtiologice din mările sud-africane. De aceea, primind scrisoarea de la East-London, profesorul Smith îşi dădu seama că era vorba de un celacant, reprezentant viu al unui grup de peşti care fusese considerat dispărut încă de la sfârşitul cretacicului. Imediat Smith trimise o telegramă naturalistei Latimer, rugând-o să depună toate eforturile ca preţiosul exemplar să fie bine conservat. Dar trecuse destul de mult timp şi, deşi peştele fusese împăiat pentru a fi ferit de distrugere, se mai păstrase din el numai o parte a scheletului, craniul şi pielea cu solzii. În martie 1939, Smith publică descrierea peştelui, atribuindu-i numele de *Latimeria chalumnae* (genul, în cinstea naturalistei Latimer, specia, pentru a reaminti de râul Chalumna; era începutul unei pasionante campanii de cercetare ştiinţifică.

Descoperirea era într-adevăr senzaţională: dacă vietatea pescuită de căpitanul Goosen făcea într-adevăr parte dintr-un gen care fusese considerat stins cu desăvârşire încă de la sfârşitul cretacicului, însemna că – după cronologia stabilită cu mijloace moderne de datare – „reapăruse" după mai bine de 70 milioane de ani!

Dar să vedem cum s-a desfăşurat mai departe pasionanta aventură al cărei erou a fost *Latimeria*. Profesorul Smith şi-a dat seama de valoarea excepţională a descoperirii şi a început, îndată după descrierea primului exemplar de *Latimeria chalumnae*, o acţiune energică pentru capturarea – şi conservarea, în condiţii mai bune de data aceasta – a altor exemplare. Pasionatul cercetător sud-african s-a izbit însă de mari dificultăţi – guvernul nu prea era dispus să ajute un amator, mai ales că părerile lui erau contrazise de unele somităţi ale lumii ştiinţifice; Smith voia să caute *Latimeria* în apele puţin adânci din apropierea coastelor, când cei mai mulţi naturalişti erau de părere că un animal ca *Latimeria* nu poate fi găsit decât la mari adâncimi – drept care s-au irosit fonduri mari şi eforturi mari în organizarea de expediţii pentru cercetarea apelor abisale. Apoi a intervenit războiul care a pus capăt cercetărilor.

În anii de după război, profesorul Smith (inspirându-se, poate,

din experienţa lui Emil Racoviţă în legătură cu dragonul din Golful Along) se hotărăşte să tipărească un prospect, pe care era reprodusă şi o fotografie a primei *Latimerii* găsite. Tipărit (în 1948) în trei limbi, prospectul oferea şi o recompensă băneasc㠄Priviţi cu atenţie acest peşte. V-ar putea aduce noroc. Observaţi coada sa dublă şi aripioarele sale curioase. Singurul exemplar cunoscut de ştiinţă are 160 cm lungime. Au mai fost văzute şi altele. Dacă veţi avea norocul să daţi peste vreunul, nu-l tăiaţi şi nu-l curăţaţi, duceţi-l aşa întreg la un frigider, sau la o gheţărie şi cereţi unei persoane competente să se ocupe de el. Primele două exemplare vor fi plătite cu câte 100 lire sterline fiecare. Dacă prindeţi mai mult decât două, păstraţi-le pe toate, căci valoarea lor pentru ştiinţă e foarte mare şi veţi fi bine răsplătiţi pentru osteneală".

Metoda s-a dovedit din nou eficace, deşi au trebuit să treacă mai mulţi ani până ce prospectul trilingv al profesorului sud-african să ducă la un rezultat concret: în doi ani (1952-1954) au fost prinse opt latimerii, care au putut fi astfel studiate în amănunţime, studiu care a dus la rezultate foarte interesante. Înotătoarele Latimeriei au aspectul de labă, asemănător cu al „labelor" de cauciuc folosite de înotători sub apă. Solzii albaştri se suprapun ca ţiglele de pe acoperişurile unor case şi au suprafaţă zgrunţuroasă – proprietate pe care locuitorii din Insulele Comore, înzestraţi cu simţ practic, o pun în valoare folosindu-le ca pe un fel de glaspapir. Câteva particularităţi ale *Latimeriei* arată neîndoielnic apartenenţa ei la subclasa peştilor crossopterigieni, care au apărut încă din devonian în urmă cu circa 300 milioane de ani şi prezintă caractere de trecere spre amfibii.

Latimeria se teme de lumină şi căldură. E un răpitor foarte vorace: în stomacul său s-au găsit resturi de peşti apreciaţi a cântări 8 kilograme. Trăieşte la adâncimi de câteva sute de metri – de aceea oamenii de ştiinţă l-au cunoscut foarte târziu, mult mai târziu decât pescarii; poate că această întârziere se datoreşte şi faptului că nu este un peşte „comercial" – carnea lui nu e apreciată şi în consecinţă nu are căutare pe piaţă, deşi băştinaşii din regiunea Comorelor o consumă pregătită prin sărare.

În sfârşit, poate că se cuvine să citim aici cuvintele naturalistului francez Millot, unul dintre cei mai buni cunoscători ai *Latimeriei* şi celacanţilor, cărora le-a consacrat câţiva ani de cercetări şi un documentat studiu (apărut în 1958): „Ar trebui

să fii prea acrit ca să nu vezi în descoperirea celacanţilor, cu peripeţiile deseori pitoreşti care au însoţit-o, cu admirabilul devotament pe care l-a suscitat de o parte şi de alta a canalului Mozambic, şi cu rezultate minunate obţinute în cele din urmă, o foarte frumoasă aventură umană, bogată în învăţăminte de tot soiul şi foarte încurajatoare".

Exemplare de *Latimeria* se găsesc astăzi în vreo douăzeci de

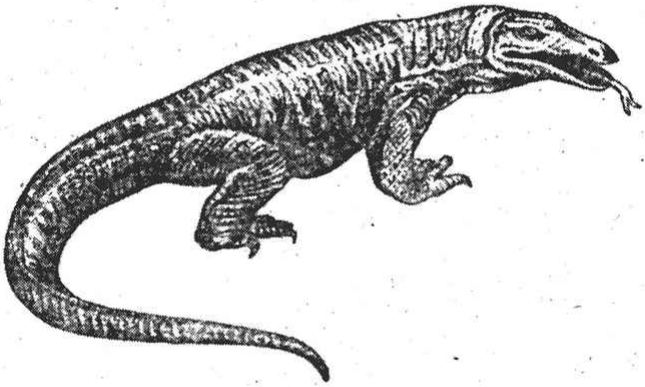

Varanul uriaş din insula Komodo, cea mai mare şopârlă în viaţă

muzee şi colecţii de istorie naturală din lumea întreagă, nu sub formă de impresiuni litografice ale scheletului său în depozite calcaroase, ci conservate în totalitate – exemplare care până acum câţiva ani trăiau încă: urmaşi mai mult sau mai puţin direcţi ai crossopterigienilor care trăiau cu 300 milioane de ani în urmă şi rude foarte apropiate ale celacanţilor pe care paleontologii îi socoteau dispăruţi de 70 milioane de ani. În mod firesc se naşte

întrebarea: dacă *Latimeria* a supravieţuit în apele din regiunea Insulelor Comore, oare de ce n–ar fi supravieţuit *Megophias* într–o regiune oarecare a Atlanticului, sau în Golful Along, sau chiar într–un loch scoţian? Cu alte cuvinte, dacă o vieţuitoare cu pronunţate caractere de celacant a fost scoasă din domeniul exclusiv al paleontologiei găsindu–şi locul în zoologie, de ce n–am admite (ca o ipoteză, fireşte) că tot aşa s–ar putea întâmpla şi cu un saurian întârziat – în speţă cu o vieţuitoare având pronunţate caractere de mosasaur, căci aceasta este o reptilă marină fosilă a cărei înfăţişare se apropie cel mai mult de diferitele descrieri pe care le avem despre Marele–şarpe–de–mare.

Chestiunea nu este, desigur, simplă şi unica dovadă peremptorie în sprijinul acestei hazardate ipoteze ar fi capturarea unui *Megophias*. În cazul *Latimeriei*, norocul a surâs oamenilor de ştiinţă. Fiindcă acest ultim crosopterigian în viaţă este, fără îndoială, un animal pe cale de dispariţie şi nu e departe timpul când, dispărând şi mica populaţie care mai există în apele Comorelor, va deveni din „fosilă vie" o specie cu adevărat fosilă.

Asemenea „fosile vii" există şi în rândul reptilelor. Aşa este, de pildă, *Hatteria* – o şopârlă care nu se mai găseşte astăzi decât într–o rezervaţie din Noua Zeelandă – ultimul urmaş al rinchocenphalelor apărute la începutul triasicului, deci cu 200 milioane de ani în urmă; tot aşa, varanul de Komodo (Indonezia) şi broasca ţestoasă uriaşă din Insulele Galapagos, de asemenea unele specii de crocodil şi aligatori, ne amintesc prin caracterele lor de străvechile reptile gigantice. Vom remarca în legătură cu aceste specii că au supravieţuit în locuri izolate şi greu accesibile (insule, păduri virgine, mlaştini) şi că sunt pe cale de dispariţie menţinându–se numai în rezervaţii.

Toate aceste rezervaţii se află pe uscat. S–au făcut pe alocuri (Florida ş.a.) încercări de amenajare a unor rezervaţii oceanice, dar ele sunt legate de mari greutăţi (şi cheltuieli uriaşe); să ne închipuim, de pildă, ce s–ar fi întâmplat dacă, în 1898, Golful Along ar fi fost izolat şi transformat într–o rezervaţie: ar fi trebuit să înceteze orice activitate comercială şi de pescuit, să fie desfiinţate instalaţiile bazelor navale şi strămutate satele ai căror locuitori au ca unică sursă de venituri pescuitul. Dar în 1898 o asemenea acţiune era pur şi simplu de neconceput – cel mai vechi organism mondial care se ocupă de oceanografie a fost înfiinţat abia în 1910: Institutul oceanografic din Monaco, la conducerea căruia

se află oameni de inițiativă și cercetători de faimă mondială (Jean Delorme, Edouard Bonnefous, Gougenheim, Jacques-Yves Cousteau) care nu o dată au atras forurilor de resort și opiniei publice mondiale atenția asupra gravei primejdii pe care o prezintă poluarea apelor oceanului planetar. La Conferința Națiunilor Unite asupra drepturilor Mării (Geneva, 1975) exploratorul norvegian Thor Heyerdahl declara în fața celor 3000 delegați reprezentând 150 țări: „În 1947, am parcurs 8000 km la bordul ambarcațiunii *Kon-Tiki* – și nu am întâlnit nici o formă de poluare. Douăzeci de ani mai târziu am traversat Atlanticul, din Africa în America, și am putut observa întinse suprafețe poluate cu petrol. Aceste imense pete distrug nu numai planctonul, ci împiedică și oxigenarea apei. Or, 80% din viața marină se află în această zonă de suprafață, iar 90% din vietățile marine se găsesc în apropierea coastelor. Continua poluare amenință direct aceste zone."

În această situație, cu grave implicații pentru sănătatea publică, pentru viața acvatică, pentru pescuitul industrial și alte activități esențiale ale vieții, preocupările legate de *Architeuthis*, și de *Megophias*, de dragonul din Golful Along, sunt în chip necesar împinse pe plan secundar – fără a fi însă cu totul părăsite, după cum o dovedesc pe de o parte numărul destul de mare de lucrări apărute în aproape toate părțile lumii, pe de altă parte discuțiile aprinse generate în jurul problemelor pasionante ridicate de existența acestor animale care preocupă omenirea de trei milenii.

* * *

Pe harta Terrei nu mai există astăzi practic pete albe: în 1953 neozeelandezul Edmund Hillary a urcat cei 8848 m ai Mt. Everest (Ciomolungma) iar în 1960 elvețianul Jacques Picard și americanul Donald Walsh au coborât pe fundul Pacificului la 10916 m; în Antarctida lucrează de mai mulți ani cercetători australieni, neozeelandezi, ruși, americani, norvegieni, danezi (și alții) în cadrul unei rodnice colaborări științifice internaționale. Dacă aceste pete albe nu mai există în spațiu, ele se mențin cu tenacitate în timp; mai cu seamă protoistoria – perioadă premergătoare istoriei, așadar apariției documentelor scrise și corespunzătoare epocii fierului – precum și unele perioade cuprinse în istorie, dar despre care nu avem decât date puține și învăluite în fabulosul mitic, au încă numeroase goluri albe; acestea constituie, de fapt,

principalele enigme ale Terrei, pentru rezolvarea cărora suntem nevoiţi a recurge uneori la ipoteze legate de mit, în măsura în care mitul constituie un reflex târziu al unor evenimente reale.

În general suntem înclinaţi să circumscriem mitul, în accepţia sa clasică, la spaţiul egeean – „Din Helada rătăcit–a mitul vechilor eroi/şi pe–o cale–ndreptăţită s–a prelins până la noi", cum spune poetul Coşbuc – şi o facem poate şi datorită faptului că întreaga cultură mediteraneană şi europeană datorează foarte mult mitului grecesc, care a adăugat elementelor fantastice şi miraculoase ale mitologiei orientale pe de o parte un carcater simbolic complex şi pe de altă parte elementele general–umane, mai ales în forma sa superioară care este epopeea. Mitul, plin de întâmplări de demult, a avut întotdeauna ascultători care l–au preţuit, iar acum are şi cercetători pricepuţi în a discerne din noianul evenimentelor relatate pe cele ancorate într–o realitate istorică şi socială.

În zilele noastre, ale zborurile cosmice şi explorării altor corpuri cereşti, interesul pentru ceea ce numim enigmele Terrei se menţine viu; din păcate însă, este un domeniu vulnerabil deoarece, în lipsa unor certitudini, este asaltat de pseudoipoteze şi pseudoteorii în care îşi găsesc teren propice tot felul de jumătăţi de adevăruri şi generalizări hazardate, tot felul de căutători de noduri în papură şi tăietori de noduri gordiene. Acestora, oamenii de ştiinţă le opun cercetarea sobră, conştiincioasă şi stăruitoare, a materialului faptic, cu mijloacele variate ale ştiinţei moderne, menită să înlăture reflectarea denaturată şi mistificată a realităţii şi să emită ipoteze logice, principial verificabile, fertile.

Cercetarea în legătură cu aceste probleme definite convenţional drept enigme face parte integrantă din cercetarea istorică şi arheologică, din cercetarea trecutului în general. Utilitatea ei este evidentă – o spune şi Ivar Lissner: „Orice civilizaţie a trecutului, chiar şi aceea îngropată sub tone de nsip şi piatră, trăieşte în noi", iar poetul Eminescu o exprimă astfel:

„Crepusculul unui trecut apus aruncă prin întunericul secolelor razele lui cele mai frumoase, şi noi, agenţii lumii viitoare, nu suntem decât reflexul său."

CUPRINS

ÎN LOC DE INTRODUCERE: SCRISOARE CĂTRE CITITOR 5

CONTINENTELE DISPĂRUTE: INSULELE CELOR 1000 DE ENIGME

Călătoriile lui James Churchward. Trista faimă a insulei Krakatoa. Deriva continentelor şi expansiunea faliilor oceanice. Tainele Insulei Paştelui. Cine au fost „sculptorii de pakeopa" şi „vânătorii de moa"? Migraţiile polineziene: o pasionantă întrecere sportivă-ştiinţifică. Ipoteze în legătură cu Ţara Mu, continentul scufundat . . . 11

CONTINENTE DISPĂRUTE: TREI IPOTEZE MODERNE ÎN LEGĂTURĂ CU ATLANTIDA

Platon: dialogurile *Timeu* şi *Critias*. Înţeleptul Solon a vizitat Egiptul? K. J. Frost şi J. V. Luce: ipoteza minoică. „Insulele fericite": enigma originii guanşilor. În legătură cu migraţiile cro-magnonilor de acum 12 000 ani. A. Schulten şi I. Lissner: ipoteza tartesiană. În căutarea înfloritoarei metropole de pe malului Atlanticului 47

ENIGMELE CULTURILOR MEGALITICE

Stonehenge: templu al soarelui sau observator astronomic? Misterioasele semne de pe megalitele din Morbihan. Malta, leagăn al construcţiilor megalitice din Europa? Hiperboreenii şi populaţiile preceltice 90

MINUNILE LUMII ANTICE

Grădinile Babilonului: o pădure de coloane. Templul din Efes: trista celebritate a unui incendiator. Hoţii pradă sarcofagul mausoleului. Zeus olimpicul: fragilitatea tehnicii criselefantine. Un calif vinde colosul din Rhodos. Arhimede şi oglinda Farului din Alexandria . . 116

TAINELE MARII PIRAMIDE

Ce căuta califul al-Mamun în Marea Piramidă. Enigma sarcofagului gol din „camera regelui". De la „degetul piramidal" la „blestemul faraonilor". Arhimede: oglinzile incendiare şi calcularea valorii numărului π . . 138

CELE 28 000 VERSURI HOMERICE: ÎNTRE ISTORIE ŞI MIT

Războiul troian a avut loc! Portretul unui arheolog amator: Schliemann. Taina scrierii „liniare B". De unde au venit aheii? De ce este Apollo întotdeauna de partea troienilor. „Spre palatul lui Nestor". Controverse în legătură cu periplul lui Ulise . . 165

INSULELE MISTERIOASE

Unde trebuie localizate Insulele Fericiţilor? Eolia şi vulcanul Stromboli. Istoria agitată a chihlimbarului. Fenicienii: Insulele Gorilelor şi Insulele Cositorului. Călătoria lui Pytheas către Ultima Thule. Legenda Sfântului Brandan. Insulele-fantomă: Brazil şi Antila. Spre insulele mirodeniilor. Misterioasa ţară a papagalilor. Insule care apar şi dispar 194

SUB SEMNUL ŞARPELUI CU PENE

Legenda calului de aur din Tayasal. Stela – mărturie de piatră a scurgerii timpului. Enigma oraşelor părăsite. Explorând „Fântâna morţii" din Chichen Itza. Şosele într-o ţară fără vehicule Caledarul: „ritmul timpului îi umplea de încântare". Ce s-a întâmplat în anul 3113 î.e.n.? Progrese în descifrarea scrierii maya 232